

13-13-A-24

11 B 30

[illegible]

Jus est ratio ~~[illegible]~~ inter homines rata constituta, quae ad communem utilitatem spectans.

ALEXANDRI TVRAMINI

I.C. SENENSIS,

ET IN ROTA FLORENTINA AVDITORIS,

Ad Rubricam Pandectarum de legibus libri tres, & in eiusdem tituli leges

COMMENTARII.

Olim ab eo in Patria Academia publice profitente conscripti.

CVM VARIIS PRIVILEGIIS.

FLORENTIAE.

Apud Franciscum Tosium, Cum Licentia Superiorum.

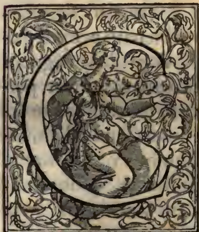
M D XC.

A. MDCXXI

SERENISSIMO FERDINANDO MEDICEO MAGNO AETRVRIAE DVCI.

ALEXANDER TVRAMINVS F.

CVM eodem ferè tempore, Serenissime Ferdinande, quo te ad hãc dignitatẽ euectum populis tuis præ gaudio gestientibus, iustitia, & maiestate Principem, amore autem, & charitate parentem exibuisti, acciderit mihi, vt ab alma Vrbe, ad quam iuris ciuilis publicè interpretandi caussa vocatus accesseram, mala valetudo, quę

etiam illius Cœli aduersa conditione augebatur, vix anno peracto in Patriam redire coegisset, me non ea duntaxat, qua cunctos soles benignitate excepisses, sed quasi postliminio reuersum, in Patria Academia Antecessorem, aucto etiam stipendio restituisses, id potisimum curę esse cœpit, vt me tanti beneficij memoriam deuoto simul, ac grato animo colere tibi aliquo non obscuro argumento significarem. Mihi enim ita subleuato proprię existimationi consulere, domesticis negocijs pręesse, fortunęq; aduersę occurrere permissum est. Quod cum ijs temporibus sępe expenderem, quibus à Gymnasticis, forensibusq; disputationibus vacare liceret, commentarijs ad titulum de legibus conscribendis inter easdem vacationes opera data, quorum potisima pars ciuilis disciplinæ principia in gratiam addiscentium ab alto repeteret, eosdem tibi dicare constitueram. Et cum iam propè diem essem editurus in lucē, tua singulari humanitate

fa-

factū est, quę vltro beneficijs pręueniens vota omniū antecedit, vt ego à iure docendo, ad idē in Foro Florētino dicendū inopinatò vocatus, eosdē, qualescunq; sint tenues per se, & obscuri, quos Serenissimo nomine tuo munire, & illustrare decreuerā, tibi pręsens dicare, ac manibus porrigere posse. Atqui quod primus ex Medicorū Serenissima familia me vltro vocare, mihiq; inter Senenses primo aditū hūc patefacere volueris, me tibi tātopere deuincit, vt ne dū paria vnquam facere, sed nec vllo etiā tēpore explicare valeam. Et quidem ea Senarū Ciuitas est, Optime Princeps, vt sincerae cuiusdā obseruātiae, ac fidei perpetuis argumentis apud te, tuosq; omnē gratiam promeruerit, quod tu quoq; probas, qui eidē quòtidie gratificari nō desinis. Si autē illud inter cętera ad summi boni conditionē magis accedit, quod pluribus cōmunicatur, praeclarū munus hoc certè existimari debuit, cuius collatio omniū Senensium intuitu in vnum directa, ab eo-

dem

dem redundat in omnes. Quare tanti beneficij magnitudine vti summopere premor, sic etiam mirificè delector, vt ideo quam in iure publicè interpretando animi propensionem perpetuò retinui, illico deposuerim, tantoq; oneri perferendo, quod ante perhorrescere solebam, me libentissimè subiecerim. Tum verò protinus intellexi hanc triennij intermissionem mihi maximè profuturam, vt in Palatijs (quod in adagio est) aliquantulum ea digererem, quæ in Gymnasijs deglutiri viderentur, vt postmodum ad Gymnasia reuertens, Praxi adiuncta Theoricę, vtiliora, ac solidiora proferrem. Interim qui me ipsum benigne excipere, ac supra modum fouere cępisti, quos tibi labores offero hilari accipe vultu, nam qualescunq; sint, despicere non potes, sed quod in ijs rude, & impolitū offendet, animo longe prius tibi in totū deuoto reparatur. Ad cū enim te respicere decet, cuius intuitu, & frondes etiam, quibus ornantur aræ Di-

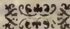
uorum

uorum, Deo gratiſsimæ omni tempore ſuerunt. Quamquam ſi ad materiam ipſam te conuertere non dedignaberis, eam tuo nomine nõ indignam certe reperies, cum in optimo Principe, ac legumlatore, magis quam in eximio Iuriſconſulto inſtituendo ferè tota verſetur; eaq; depingat, quę tu efficere ſoles, illudq; præclarum Optimi Principis ſpecimen verbis oſtendat, quod tu quotidie præbes exemplo. Cum autem tui ipſius imagine ingenito amoris igniculo haud delectari nõ queas, vt ſpecioſæ Mulieres in ſpeculis ſolent, in hac inſtitutione te ipſum intueri poteris, pręſertim dum ea præcepta traduntur, quę ad populorum commoda reſpiciunt, & Principem ſubditis, & ſubditos Principi mutua beneuolentia conciliant. Ego tuo aſpirante fauore maiora in dies moliri conabor. Vale, faxitq; Deus tua, noſtraq; vota ſecundans, vt diu bene valeas. Pridie kal. Nouembris. 1590.

SVMMAE RERVM.

QVAE AD RVBRICAM DE LEGIBVS

EARVM STVDIOSIS PRAECOGNOSCENDAE TRACTANTVR.

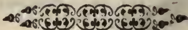

Ex Primo Libro.

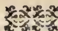
Ex Secundo Libro.

† *De*

Ex Tertio Libro.

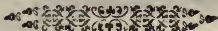
INDEX
LEGVM IN HIS
COMMENTARIIS SPARSIM EXPLICATARVM.
EX LIBRIS Pandectarum.

De

EX LIBRIS CODICIS.

EX LIBRIS INSTITVTIONVM.

RERVM,
QVAE NOTATV
DIGNA VISA SVNT.

INDEX LOCVPLETISSIMVS.

Aequi-

Artis

C

D

Diu-

F

H

I

Iniquitas

Ius

Iune-

Lex

Leges

M

Mo-

N

Nihil

O

PA-

P

Plus,

Prin-

Q

R

Ratio

S

Scho-

Sen-

T.

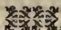
V

FINIS.

ALEXANDRI TVRAMINI I. V. C.

AD RVB. DE LEGIBVS.

LIBER PRIMVS.

PRAEFATIO.

DIGNVM quocumq; Professore censendum est, vt suæ facultatis apicem omni studio conetur attingere; Et quo res dignior est, ac præclarior, eò minus decet nõ nisi mediocriter in ea versari: Nam etiam si omnibus adire Corinthum non sit datum; altius tamen eunt (vt Fabius ait) qui ad summa nituntur. Quare cùm primum Ciuili disciplinæ operam dedi, principem ipsius gradum anxie quærere statim cœpi, vt in eum oculis conuersis per legitimos tramites incedens vicinior aliquando factus, si non in summo (quod meæ non est imbecillitatis) post multos saltem labores, assiduasque vigilias non inde procul quiescere mihi liceret. Sciò inter sagittarios accidere interdum, vt si nemo scopum attingat, ille tamen, qui propius accedit præmium assequatur. Hæc cùm animo volutarem, Grauissimorum Virorum authoritate adductus, exemploque motus, eos principem ciuilis scientiæ locum aliquãdo obtinere existimaui, qui de singulis speciebus consulti prudenter de Iure respondere, ac eorũ responsa legis alicuius,

vel præſtātiſsimi Iur. Conſulti authoritate munire poſſent. Vſus deinde, rerū magiſter, eos præſertim exiſtimari me monuit, qui pleraſque editas Deciſiones, tum antiquorum prudentum, vel potius nouiſsimorum reſponſa memoriç mandaſſent, ac oblatas ſpecies, euerſo ſæpius ordine, conſilijs ipſis, non cōſilia ſpeciebus accomodātes, excitatas controuerſias diffinirent. Tandem (quod diu optaueram, & a ſerijs, verboſis tamen Iuſtiniani pollicitationibus fruſtra petieram) inter antiquorum fabulas, licet minus ſperarem, non umbris reconditum, ſed ſubtili & ſpecioſo quodam velamine conſeruatum ibi recJucens, intueri feliciter accidit. E quibus, etiam ſi Chriſtiana luce ac veritate ſuffultus, fabulas pro fabulis habeam, idque duntaxat profitear quod nos Sacroſanta Romana docet eccleſia, ac id ipſum ſemper profiteri velim, attamen ſanam doctrinā, & Inſtituto meo accomodatam licuit elicere. Illæ id mihi exhibere videntur, quod tradunt Minoem nouennio à ſummo Ioue eruditum leges Cretēſibus tuliſſe, & ab eodem Rhadamantum inſtructum non ciuilem, regiamque diſciplinam didiciſſe, ſed Regi tantùm in Iudicijs miniſtrare. Hinc exploratum habui eos omnes qui iudicando, ac reſpondendo humilioribus legitimæ facultatis ſedibus recumbere ſtudent eam vniuerſam non amplecti, nec ad ipſius culmen peruenire. Qui nouennio non dāt ei operam in Iouis antro, eam perfecte adipiſci non queunt. Hoc (vt Ficinius apud Platonem interpretatur) nihil aliud eſt quam ter repetitis.i.perfectis, & abſolutis, atque ita nouenario confecto trinum, & perfectum Potentiæ, Sapientię, ac Clementiæ vſum in lege, in Magiſtratibus, in executoribus neceſſarium exprimere; ſiue (vt idem eſt Author) nouem angelicarum mentium ordines ſignificare, quibus, ut Interpretibus ipſa ſanciendæ legis ratio ad homines vſque transfertur; vel ſi nobis ſimplicius lubeat interpretari nouennium illud ſtudiorum maturitatem nobis ante oculos ponere, ne Iurisprudentię lauream acerbe nimis affectare quis audeat. Ciuilem diſciplinam gradu quodam eminentiori conſiſtere percepi, quò aliunde, quàm fieri ſoleat petitis initijs, non priuatorum lites diffiniat, vilis pecuniæ cauſsas non tractet agrorum fines non regat, de tignis iniunctis, vel aquęductibus diſputationes nō ſuſcipiat, ſed

com-

comunem omnium utilitatem quærat, delicta coerceat, præmia ferat, pacem & tranquillitatem introducat, totius Reipublicę saluti cōsulat, veræ religionis nexu Deo Opt. Max. mancipet, & vita tandem bene instituta, & fœliciter acta ad Patriam cœlestem, summumque bonum nos extollat. Humiliora profectò nón despicit, sed quatenus ad hæc cōferunt animaduertit, atque disponit. Quare ætatem illam Saturno regnante peractam, ac eius legibus institutam, quam Poetæ auream fabulantur non temere finxerunt, sed vt ab intima Philosophia (vt Cicero affirmat) pręsertim quę à diuina contemplatione ciuilem hanc disciplinam hauriendam esse nobis ostenderent. Athenienses etiam legum principium Mineruę referentes, à vera sapientia prodire, promulgationemque ad eum solùm, qui sapiens sit, pertinere, summa ratione existimasse videntur. Hęc legis ferendæ ratio huius nostrę disciplinæ potissima pars est, respondendi verò, & iudicandi altera quidem postrema. illa Regina, hęc certe Ministra, cui operam dantes, ea nobiliori posthabita, non modò, quod est infimum amplecti, sed quod necessarium est omittere, videtur. Hic enim quomodo principia vnde leges proficiscantur, vel finem quem spectant, intelligere valeat, vel principij, & finis ignarus quomodo poterit non errare? Qui sunt quęso Iuris Interpretes, qui legum proferre sententias, sensus exponere, verba interpretari, argumēta rationesq; proponere oraculi instar contendunt, a quibus si huius scientię resolutionem in sua principia desideres, eam tibi præstare nequeunt? Hinc fit vt sæpe leges mutentur, edicta decretaque (quod maxime vitādum foret) irrita fiant. Verum hęc omitto, cum mei instituti rationem reddere, non aliorum placita iudicare proposuerim: Mihi igitur altius iter arripiendum, maiorisque momenti laborem subeūdum intellexi: & eiusmodi studiorum inita ratione, leges nostras legitimæ illius partis, quę ad legislatorem pertinet, seminibus (quod antea non animaduerteram) pręclare refertas cognoui, & huius consilij intuitus rem eandem excellentiorem ostendens, maxima me lętitia affecit. Titulos de Iust. & Iur. & de legi. senatuscons. & longa consuet. perlegens, capita pleraque ad sublimiorem hanc partem spectantia continere noui. Prioris Tituli capita eruditissimis commentarijs Franciscus

Connanus Vir perpetuo laudandus explicasse videtur. Alber. Bolognetti (quem summi Ingenij, ac probitatis gloria ad Cardinalatus culmen euexit) de lege, Iure, & ęquitate tractatus vberrimus accessit miranda quidem elegantia, & eruditione consperfus, quò altius incunabula Iuris nobis exponit. Ad Titulum tamen de legibus nemo adhuc ex ijs, quos viderim commenta, ad eũ, quę arbitror Tituli legislatoris instituendi scopũ pertinentia, in lucem edidit. In quo non mirari non possum partem hanc à quibusdam incidenter tractatã, à plerisque posthabitam fuisse, quę quò magis Iuris peritum quemlibet antecellit Prudens legislator, eò magis cęteris est præferenda. Quamobrem si quid ocij aliquando datum est, quò à publico profitendi munere, ac à forensibus disceptationibus abesse liceret, nihil pręcipuum magis habui, quàm ad hanc Iuris nostri partem me scribendo conferre, quę ab omnibus omissa, si suum in locũ non reponeretur, suęque restitueretur dignitati, officij tamen, & meę ob ipsius contemptum indignationis gratias aliquas denegare non posset. Nec mihi tantum tribuo vt legitimam hanc Philosophiam, quam cum supremis attingerem labijs, procul suspicio, quasi perfecte fuerim cõsecutus, profiteri me posse confidam sed quod assequi nequeam, attentare tamen liceat, vt quilibet ingenio pręstantiori hoc excitatus exemplo fœliciter ipse perficiat. Et hoc quidem tempore, quo Senensis Accademia Serenissimi Ferdinãdi Medices benignitate reformata florescit Franciscus Accarisius Iuris ciuilis accuratissimus Interpres, ad nitidiorem Pandectarum interpretationem adhibitus, qua certe decet grauitate, & ornatu hæc ipsa legum principia, quę maxima temporum iniuria negligebantur, magno studiosorum concursu, fœliciter tractare videtur. Deo adiuuante repetitis etiam ad hunc Titulum lectionibus, ad Fori disputationes libentissime descendam, vt omnibus, ex hoc pręcipuo Titulo vtriusque gradus, ac muneris absolutionem pendere sit apertum. Huius Rubr. explicationem tribus complecti libris commodissimũ visum est, vt primum in lege Naturę, secundum in lege ciuili versaretur, tertium speciatim de iure ciuili Romanorum tractaret tũ etiam de ęquitate, & consuetudine dissereret. De lege Naturę, vnde legis nomen descenderit osten-

dam, & ipsius naturalis legis quęram deriuationem: tùm quid sit ipsa Naturę lex, & an Brutis conuenire possit ex definitione ipsius tractabo. Deinde an illa sit semper eadem inuestigabo. Tandem legis Naturę Simulacrum, & laudes ex Cicerone recensebo, cuius pulchritudinem, ac pręstantiam ipsi Legum latores imitari debent, cæteri verò suspicere, ac perpetua admiratione venerari.

Vnde Fluxerit Legis nomen, ac potissimum quomodo ex diuina lege lex Naturæ prodeat, & vim legis ab ipsa deducat. Cap. I.

1 *Legem Naturæ non opinione constare.*
2 *Legis nomen à legendo ductum ex sententia Isidori.*
3 *Scriptura quomodo se habeat ad legem.*
4 *Lex à ligando dicta ex sententia D. Thommæ.*
5 *Legis nomen ad varia refertur, & quæ.*
6 *Legum quatuor species, diuina.s. Fati, Naturæ, humana.*
7 *Ex Theologis item quatuor Æterna .s. Naturæ, humana, diuina.*
8 *Vis ligandi in lege æterna demonstratur.*
9 *Reprobi legi æternæ quomodo subijciantur.*
10 *Quid lex æterna, & legis naturalis ab ea deriuatio.*
11 *Lex Naturæ ex sententia Tullij à legendo dicta pro eo quod est deligere.*

VAMQVAM de vna quaque re quærendum in primis esset an res ipsa sit, ideòq; prius disserendum fuisset an lex ipsa, cuius disputationem instituo Natura consisteret vel potius in opinione
1 posita esset,† quia tamē Conn.lib.1.cap.1.comm. suorum hanc prope desertam dubitationem excitauit, & rationibus hinc inde adductis contrarijsque reiectis doctè, &

eleganter ostendit legem natura non opinione consistere, ac ornate, & secundum veritatem controuersiam hanc totam absoluit, quam quisq; apud eum pręclaram tractationem legere possit, huc incōpte transferre, non tam inutile, quàm iniucundum fore existimaui: cùm hoc tempore nemo tam vel ignarus, vel huius veritatis dissimulator esse videatur, quem vel contrarium affirmare, vel id ipsum ignorare non pudeat. Quis enim est, qui animi sui quasi Numinis cuiusdam vim, & imperium non sentiat, seque Principem habere intra se ipsum, cuius legi, vel absque legibus scriptis sensus, ac mores, actionesque denique omnes subijcere debeat, & ad eius præscriptum se totũ instituere, vitamq; omnē pro tradita norma regere ac moderari? Non ab re Plato quinto de Legibus pòst Dei cultum pro lege statuit, vt quisque se ipsum veneretur & colat: Nam quæ nobis est insita ratio, & principem totius Animæ nostræ locum tenet, res est certe diuina, ac ideo plurimum excolenda. At. D. Paul. ad Roman. Epist 1.c.2. id certe indubitatum constituit his verbis. *Cùm enim Gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt, eiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostēdunt opus legis scriptum in cordibus suis testimonium reddente, illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationibus accusantibus, atq; defendentibus, &c.* Igitur hac ommissa disputatione, & legem natura consistere pro comperto habens, exemplo Vlpiani in l. 1. ff. de iust. & iu. vnde legis no-

2 men descendat, inquiram. †. Videtur autem Isidorus lib. v. Ethymol. c. 3. à legendo illud trahere quia lex sit, quę scripto sanciat quod vult, vt scribit Tullius lib. 1. de legibus, quo argumento idem Isidor. dixit legem esse constitutionem scriptam c. lex. dist. 1. Sed & si de lege ciuili publice rogata sentiat Isidorus. c.

3 lex est dist. 2. † in ipsa tamē lege scripta cum nō sit potior scriptura ratione. c. consuetudo dist. 1. esse videtur qd extrinsecũ legis quod scribatur, ut ex eo minus recte nomē ducere queat, vt animaduertit Sot. lib. 1. art. 1. De Iust. & iur. & quod ait Tull. populare quid est, vt eodem libro idem plane testatur: At in secundo de legibus de Naturę lege loquens ait, *legem non tunc incipere cum scripta est, sed cum orta est: orta est autem simul cum Mente diuina*, cui consequens est dici antequam scribatur, quo

niam

niam ante lex esset. Deinde hoc ipsum vnde lex dicatur non ad mittit hanc responsionem, vnde dicatur lex scripta: nā lex (vt Plato in Minoe ꝓbat) in eo ꝙ lex non differt a lege; at priori deri
4 uatione differt à lege Naturę, quæ scripta nō est.† Secūdo loco D. Thom. in 1.2.q.90. art.1. à ligādo legis nomen fluxisse existimat, & quidē lex omnis in eo ꝙ lex ligat & obligat, frustraque posita videretur nisi vim haberet obligādi, ac vinciēdi; adeo vt hoc vinculū legis simul cū ea nascatur, ut ad effectū eandē perducat. Hinc Alex. de Ales in 3. part. summæ Theol. q. 26. in primo membro asserit ꝙ etiàm si lex ęterna non ab ęterno liget, si referatur ad actum ligandi; si tamen referatur ad habitum ab ęterno est in dispositione ad ligandum. Verùm non aliter ali-
5 quid certum afferre licet † nisi nomē legis quousque pateat, & ad quam varia referatur exponam, eiusq; latitudinem ad eam, de qua disputandum est, legem contraham. Plato enim in Minoe legis nomē ad cuiusque artis regulas, & instituta sic retulisse videtur, vt scripta Medicorum circa valetudinem Medicorum leges & geometrica scripta Geometrarum leges, & Horticultorum horticultorias dixerit leges, in quacumq; re veritatis inuentionem pro lege vsurpans: Sed hęc extranea legis est acceptio. Quoad rem nostram pertinet (vt Ficinus in argumento in Minoem adnotauit, & ex Timęo, Phędro, & Gorgia collegit)
6 † quatuor legis species Plato constituisse videtur. Primam diuinā quā Prouidentiam vocat, secundam cœlestem, quam Fatum, Tertiam legē mouentem, quam Naturam dicit, Quartam humanam, quam Prudentiam appellat naturalem. Tùm primam posuit in mente diuina, & legem Saturni dixit, secūdam in superiori animę Mundi parte quam Iouis; Cęlo enim, ipsiq; Mundo vniuersali Animam, & rationem inesse censuit, Tertiam in Mouente, inferioriq; illius potentia posuit, primęque Veneri tribuit; Postremam in Hominis mente collocauit, & ad secundam retulit Venerem. Sed vt à placitis Philosophorum recedamus, quę summatim retulisse sat est, illa Fati lege explo-
7 sa, † legem aliā esse ęternam, dicendum est, quam Plato diuinam vocat, aliam naturalē, aliam humanam, aliam diuinam Sot. vbi sup. q. 3. art. 1. Aeterna lex nil aliud esse videtur, quam summa ratio in Deo existens; cùm enim ratione lex consistat. c. consuetudo

ſuetudo. diſt. i. lex erit omne, quod ratione conſiſtit, cũque ſumma Dei prouidentia ratione conſiſtat, ea lex erit, & ęterna: Hec eſt illa lex, quę nihil relinquit impunitum: cùm vero multa mala legibus humanis impunita relinquantur vt peccatum cogitationis.l. cogitationis. ff. de pœn. munus hoc à lege ęterna abſoluitur: hęc aliarum legum diſſenſiones, & cõtrarietates conciliat
8 vt nullum in ſe contrariũ habeat. † hęc tandem, eſt vt D. Auguſtino placet in lib. de lib. arb. qua iuſtum eſt vt omnia ſint ordinatiſsima, ideóq; nihil ab hac lege ſubtrahitur, & quicquid eſt in rerum Vniuerſitate ſub ordine legis ęternę cadit: de hac Tull. 2. de legi. tradit. *Hanc igitur video Sapientiſſimorum fuiſſe ſententiam, legem neq; hominum ingenijs excogitatam, neq; ſcitum aliquod eſſe Populorum, ſed æternum quiddam, quod vniuerſum Mundum regeret imperandi, prohibendiq; ſapientia*.. Ad id pertinet illud Boetij lib. 3. de conſol. *O qui perpetua Mundum ratione gubernas*.. quod refert Soc. ſen. in rub. de verb. obl n. 2. & ab hac lege nulla prodit obligatio, vt idem aſſerit, ſi nomen hoc ciuiliter vſurpemus, alioquin nil plane eſſe videtur ab hac lege ſolutum; eſt enim lex iſta cęlo, terraque diffuſa, ſphęras omnes ac Sydera regit, hęc vero ad nutum ipſius Molem hanc poſtremam circuunt, & in eandem influunt; quinimo lex eadem Animantia cuncta, Arbores, Planctas, ac denique omnia adeò moderatur vt ea reſiſtente nec frondes Aeolus agitet, nec vel minutas arenas attollat. Huc illud Ouidij pertinet. *Diſſociata locis concordi pace ligauit*. Nihil poſtremo eſt, quod le-
9 gis iſtius vim effugere queat † adeo vt vel ipſi reprobi deſerentes, Deum legem tamen ipſius non deſerant: nam licet ab ea quoad pręceptionem recedant, vt tradit idem Alex. membro. 8. art. 4. tamen ſub ea ſunt quoad punitionem; cui conuenit quod ex Boetio deducit, vt eadem lex ſit ordo, qui vniuerſa adeo complectitur, vt ſi quis à pręſcripto receſserit ordine, in alium ordinem relabatur, vel circulo comparari poterit, in quo quatenus alteram fugis partem, catenus alteri propior fias. Cũ itaq; nihil ab hac lege ſolutum videatur recte videntur Theologi ſentire dum à ligando legis fluxiſſe nomen affirmat. Quia tamen nõ huius legis tractationẽ inſtituo, hęc dixiſſe volui vt legis naturalis, de qua eſt agendũ ab ęterna apertior fieret deriuatio;

quoniam

quoniã vt nihil profectò est, quod nõ legis ęternę.i. diuinę rationis particeps sit, quatenus ab illa tanquã vniuersali rerũ omniũ regula, ac mensura regitur & gubernatur, sic lex Naturę ad eã tantũ videtur accedere, vt ab illa sola proxime pẽdeat, atque promanet, & ab ea denique vim, ac robur omne suũ assumat: ex quo nec videtur lex naturalis essentiam à lege ęterna prorsus diuer-
10 sam, & separatam habere. † Et lex quidem ęterna in sola diuinę mentis ratione consistit; lex vero naturalis, quocumq; eam applices, nil aliud est (vt D. Thom. in. 1.2. q.91. art. 2. declarat) quã diuini Numinis impressio, seu illius ęternę legis exemplum vt docet Alex. q. 27. art. 1. mẽb. 1. quò spectat illud Prophetæ psalm. 90. *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine*. Summaque ratione Tull. 2. de legi. huius legis pręstantiam arguit ex eo præcipuè quod ab illa ęterna lege deriuetur. *Quamobrem (inquit) illa lex vera, atq; Princeps apta ad iubendum, & vetandum ratio est recta summi Iouis*. & paullò infra. *Ergo vt illa diuina mens summa lex est, item cum in homine est perfecta, est in mente sapientis*. Est autem huiusmodi lex insita animę nostrę, vel ipsi (vt ait Alex.) concreata ad cognoscendũ quid faciendum sit, & non faciendum. Hoc idem nos docet Tull. 1. de legib. ibi. *lex est ratio summa insita Natura. quæ iubet ea, quæ facienda sunt, prohibetq; contraria*. Cùm autem de hac Naturę lege nostra futura sit disputatio, ac de lege ciuili differendũm quatenus ab hac pendere videtur, quę vere mens & ratio Prudentis est, & Iuris, iniuriéq; regula de nomine ipsius ex
11 † sententia eiusdem Tullij est dicendum quod à legendo ducatur pro eo quòd est deligere: sic enim d. lib. 1. ait. *Itaque arbitrantur Prudentiam esse legem cuius ea vis sit, vt recte facere iubeat, vetet delinquere, eamq; rem illi græco putant nomine à suum cuique tribuendo appellatam; ego vero à deligendo, nam vt illi æquitatis, sic nos delectus vim in lege ponimus, & proprium tamen vtrumq; legis est*. Ipsi Tullio eruditiores omnes subscribunt. Cõnan. lib. 1. c. 8. n. 1 qui etiam Isidori de hoc sententiã reprobat. Corras. in hac Rubr. n. 3. Alb. Bolog. de leg. Iur. & ęquit. c. 3. n. 30 Sot. lib. 1. q. 1. art. 1. Franciscus Piccol. Moral. Grad. x. c. 23. Neque potest lex aliter esse iustorum & iniustorũ regula, aut cuique tribuere quod suum est, nisi quę recta sunt de-

 ligat,

ligat, & contraria reijciat, & Tull. 2. de leg. ait. *In ipso nomine legis interpretando inesse vim, & sententiam iusti, & iuriscolendi*. De humana lege, quam ciuilem dicimus sequenti libro agẽdum erit; quę verò ad legem diuinam positiuam (hoc enim argumento diuina ab ęterna lege distinguitur) pertinent tum quia à præsenti re nõ parum absunt, tum etiam quod D. Thom. Sot. & alij tum ex Antiquioribus, tum Recentioribus vberrime tractarunt, omittendum censui quò celerius ad instituta pergerem.

Quid lex Naturæ sit, & an communis omnium Animantium existimari debeat, tùm quomodo à conscientia & synteresi discerni queat.
Cap. II.

1 *Definitio Iuris naturalis ex Vlpiano: declaratur exẽplis. n. 3.*
2 *Ius Naturæ, & lex Naturæ pro eodem habentur.*
4 *Reprobatur definitio, & diuisio Vlpiani.*
5 *Ius ab Aristotele diuiditur in naturale, & legitimum.*
6 *Ius Naturæ ad solos Homines refertur.*
7 *Ius Naturæ semper bonum & æquum.*
8 *Lex Naturæ non pertinet ad Animantia rationis expertia.*
9 *In Brutis æterna lex solùm spectatur.*
10 *Homines diuina & propria ratione reguntur.*
11 *Lex in quolibet est vel vt in regulante, velut in regulato.*
12 *In Brutis nullo ex his modis inesse ostenditur.*
13 *Animalia quoad usum, tum quoad legem Homini subijciũtur.*
14 *Legis Naturæ definitio ex D. Thoma.*
15 *Effectus brutorum, aliarumq; rerum legi referuntur æternæ.*
16 *Exemplis ostenditur.*
17 *Coniunctio Maris & fœminæ à diuina lege pendet.*
18 *Exempla Iuris Naturæ ab Vlpiano relata ad legem diuinam sunt referenda.*

19 *Quæ*

VT autem hanc Naturę legem, de qua noster futurus est sermo, aliqua diffiniamus rationi, & quid ea sit aperte
1 declaremus † prima definitio Vlpiani se se nobis offert in l. 1. §. huius studij. ff. de iust. quam secutus est Iustinianus in pri. Inst. de Iur. nat. gent. est ciui. his verbis. *Ius Naturale est quod Natura omnia Animalia docuit*. Neque in hoc proposito credendum est aliud esse ius ipsum, aliud legem,
2 † quia ius naturale, & Naturę lex idem sunt, licet inter Ius & legem aliquam sit reperire differentiam vt ostendit Albert. c. 12.

3 † Hanc definitionem Vlp. ita declarat & exemplis illustrat: inquit enim: *Nam ius istud non solùm humani generis propriũ est, sed omnium Animalium, quæ in Terra, mariq; nascuntur, Auiũ quoq; comune est. Hinc descendit Maris & fœminæ coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: Videmus etenim cætera quoque Animalia feras etiam Iuris istius peritia censeri.* Vlpiano consentire videtur Isidor. in c. ius naturale. dist. 1. ibi. Ius naturale est comune omniũ animantium eo quod vbiq; instinctu Naturę non constitutione habetur aliqua: Instinctus enim Naturæ ad ea animantia, quæ rationis sunt expertia maxime pertinet; in ijsdem etiã quędam semina rationis cernere est, quæ hanc Vlpiani sententiam confirmare videntur; illius enim delectus, quem in lege ponimus vestigia quædam apparent, si apium & arancarum miram sagacitatem consideremus, tùm formicarum solertiam & prudentiam; videntur enim in eo quod astruunt etiam deligere; ideoq; Quinctilianus lib. 2. c. 16. ait. *Nam & moliri Cubilia, & nidos texere, & educare fœtus, & excludere quin etiam reponere in hyemem alimenta, opera quædam nobis immitabilia qualia sunt cerarum, & mellium efficere non nullius fortasse rationis est, sed quia carent sermone, quæ id faciunt muta & irrationabilia vocantur.* Plura ad hanc sententiam confirmandam cumulat Albert. c. 5. nu. 16 & seq. & ante eum Conn. lib. 1. c 4. in hac Vlpiano morem ornatissime gessit, & ne deterius eius traditio produceretur intra fines subiectorum exemplorũ retinendam
4 tradidit. † Verum quibus magis Vlpiano veritas est amica, hęc
5 definitio nullo modo poterit placere: † Aristot. enim. v. Ethic. c. 7. in contrarium diuidens ius ipsum in naturale & legitimum, ius natutale ita explicat vt solis hominibus conuenire demon-
6 stret, † tùm Paul. in l: pen. ff. de Iust. & iur. ad solos homines
7 ius naturale contrahit † dum pro eo vsurpat quod semper bonum & ęquum est; sed Vlpiano apertè contradicit Isidor. in c. ius autem dist. 1. ibi. Ius autem naturale est aut ciuile aut gentium. Si itaq; Aristotelis diuisionem sequamur & sententiam, ab Vlpiano recedendum erit, vel si ad relatam Theologorum nos partitionem referamus, non modò Vlpiani corruit definitio, sed tota diuisio Iuris in naturale, gentium, & ciuile; & om

nes

nes quidem legem Naturę in solis hominibus considerant, & ex ęternę legis definitione, ac declaratione nos idem facere cogũt: compertum est enim apud eos legem ęternam esse rationẽ summam in Deo existentem, quod nobis post argumenta quędã D. Thom. in 1.2.q.93.art.1. sic insinuat. In vnoquoq; Artifice eorum, quæ per artem constituuntur est quædam ratio pręexistens, idemq; esse oportet in eo qui alicui administrationi præsit, & quemadmodum ratio rerum per Artificem explicandarum earumdem cum explicatæ sunt ars, & exemplar quoddam est, sic ratio Gubernantis lex eorum, qui administrationi subijciuntur esse videtur: Deus enim omnium rerum conditor Artifici comparatur, & sicuti diuinę sapientiæ ratio, quatenus cuncta per eam creata sunt instar, habet artis, aut exemplaris, ita ratio eadem, quatenus omnia creata in suum finem dirigit, obtinet cùm legis, vt ideò hanc diuinę sapientię rationem, qua om-
8 nia, reguntur, lægem æternam esse consequatur; idq; deducit ex. D. Augustino in. 1. de lib arb. † quod si firmiter retineamus vt & Sotus retinet lib. 1.q. 3.art. 2. consequitur legem Naturæ ad cætera Animantia non pertinere: quoniam deriuationem legis non tantùm naturalis, sed cuiuslibet alterius à lege ęterna oportet aliqua fieri ratione, quæ apprehendat legem æternam cùm D. Augustinus. d. loco dixerit nihil esse iustum siue legitimum, nisi quod homines sibi ex æterna lege deriuauerunt, ac ita deriuationem hanc per apprehensionem fieri ostendit. Sed soli homini concessum est speculari legem ęternam, ergo & apprehendere per deriuationẽ. Secundo idem probatur ex sententia Tullij legem naturalem ratione deriuationis ab illa ęterna ad solos homines pertinere, cùm dicat (vt supra retuli.) *Lex uera atq; Princeps apta ad iubendum, & uetandum ratio est re-*
9 *cta summi Iouis*, † at nulla planè lex præter eternam cernitur in brutis apta ad iubendum & vetandum, & vt illa diuina mens summa lex est, cùm in homine quoq; est, perfecta est in mente sapientis; ita verò in cęteris animantibus quibus nulla mens, aut ratio est, esse non potest; lex enim (vt ad rem nostram concludit D. Thom. in 1.2.q.91.art.2. in fine) est aliquid rationis; at irrationabilia rationi ęternę potius subijciuntur, quam de ea aliquo modo participent; Homines autem non tantùm

diuina

diuina ratione reguntur quo nomina legi ęternę subijciuntur,
11 sed amplius propriam rationem habent, quę eosdē mouet. † Tertio (vt citato loco D.Thom. ait) lex cùm sit regula quędam & mensura dupliciter potest esse in aliquo vno modo velut in regulante & moderante, ac ita plane lex ęterna in Deo est, lex vero Naturę in hominibus, alio modo vt in regulato, ac moderato, & hoc modo omnia legi æternæ subijciuntur, cùm iustum
12 sit vt per eam omnia sint ordinatissima: † At lex naturalis in brutis nullo modo cernitur, non priori, quoniā ipsa non sunt sibi regula, aut mensura, quia rationis sunt expertia, ideòq; in solo homine hoc modo reperitur, cùm (vt ait Tull. lib. 2. de nat. Deo) *Soli homines ratione vtentes iure ac lege viuant*; non po-
13 steriori, † quoniam licèt omnia Deus Opt. Max. pedibus subijecerit nostris, quoad vsum non quoad legem subiecit. Quod exploratum est, cùm nostrum non sit Ferarum Appetitus regere ac moderari: nec possunt regulam, vel moderamen accipere ex aliqua lege, quę non sit in aliquo tanquam regulante; at ea non est in homine, sed in solo Deo, ergo ad ea lex ęterna pertinet
14 non naturalis: † Quare D. Thom. (vbi supra) constanter affirmat legem naturalem nihil aliud esse quàm participationem æternæ legis in rationali creatura. Tandem nullus in Brutis potest esse delectus qui maximè proprius est legis (vt in superiori cap. ex Tullio demonstratum est) neque enim quæ in ijs admirabilia retuli sua sponte agunt, sed immediate ab ęterna lege,
15 summaq; ratione omnia proficiscuntur: † Itaq; vt diserte explicat Albert. d. c. v. nu. xi. solius æternę, ac diuinæ legis munus est quod plantę & arbores certis temporibus, certisq; rationibus vestiantur, & spolientur, quod bruta ad finem quęq; sibi propositum certo instinctu ferantur: Vt autem nobis ostendat quid intersit inter hominis rationem, & eam, quam in hac rerū naturalium serie & in cæteris Animantibus perspicimus acco-
16 modatissimum affert exemplum: † nam si ponamus sagittam arcu ab aliquo emissam, & ab altera parte volantē Auem ad certum vtraq; locum tendentia vti sagitta mouetur non per se sed ex virtute & intentione mouentis, contra Auis se ipsam mouet & licet vtriusq; motum cernas, intelligis tamen Auem se mouere, sagittam moueri ab alio, ita plane cętera animantia pręter hominem

hominem quædam agunt, & ad ea peragenda ratione reguntur, sed in ijs nulla plane ratio est, quia summa illa ratione, quæ in Deo existit, & lex diuina vocatur, reguntur, & moderantur: At homo quem reliquit Deus in manu consilij sui intra se mouentem habet rationẽ, cui paret Naturæ legi obtẽperat, & (vt dicit D.Paulus) *ipse sibi lex est;* irrationale verò Animal non est sibi lex enim est sibi summa illa ratio, ideoq; non alteri, quàm diuinę subijcitur legi, qua ratione in contrarium adducta resoluun-
17 tur: † nam constat ex ijs Maris & fœminæ coniunctionem, liberorum educationem & similia, quę cum reliquis Animantitibus nobis sunt comunia quatenus ad Naturam in vniuersum referantur ab ęterna lege ordinata pendere, vti ab eadem & res inanimatę legem recipiunt qua fit vt humida fluant, sicca consistant, grauia deorsum, leuia sursum ferantur: in ijs enim omnibus vna omnium lex est in ipso Deo existens; & ob id notandũ est Vlpiani exempla ostendere talia esse legis placita, quæ ordinãt Naturam intuitu specierum, non ratione singularium; nam coniunctio & educatio pertinent ad species conseruandas, & ideò præceptum diuinę legis existimari debet, & de hoc rerum omnium instinctu intelligitur illud Prophetę. *Præceptum posuit, & non præteribit.* Et illud. 8. prouerb. *Quando pręparabat cælos aderam, quando certa lege & gyro vallabat Abyssos, quando æthera formabat sursum, & librabat fontes aquarum.*
18 Sotus lib. 1.q. 3.art. 4. † sic, vt Vlpiani exempla producamus & in ijs omnibus, quibus, & ceterorum animalium species conseruantur hęc omnia ad legem illam ęternam referenda sunt, cum alio, quin lex naturalis in homine ordinet ipsum ratione sui, non ratione speciei. Neque verò si hęc Vlpiani naturalis lex esse dicatur, docuit Animalia duntaxat, sed ea omnia, quę naturaliter sunt vt bonum appetant, suiq; conseruationem vi
19 quadam insita enixe querant: † At retinendum est in omnibus, ac in hominibus etiam quęcumque ad speciei conseruationem ordinata sunt ab ipsa ęterna lege pendere, cùm referantur ad vniuersum quod ab ipsa summa Dei prouidentia, ęternaq; lege gu
20 bernatur: † solum hominem reliquit Deus in manu consilij sui est autem consilium de rebus singularibus, non de ijs quæ ad
21 speciem in vniuersum pertinent; † neque obstet Isidori locus

quia

quia dicit ius naturale esse comune omniũ Nationũ,nõ Animãtiũ.quod verò dicit instinctu Naturæ vbiq; haberi nõ aliqua cõstitutione,eò respicit nõ vt Iuris necessitatẽ exponat,sed vt prĩcipia Iuris naturalis ostendat eandẽ in hominibus habere rationẽ qua habet instinctus in brutis, vt separet ab hoc Iure Ius omne positiuum, ac demonstret insitum esse, vel (vt Alex.q.27. art.2.dicit) Animæ nostræ concreatum. Scio passim ab omnibus multa defendendi Vlpiani caussa in medium afferri; at vbi falsam ipsius traditionem esse consentiant, non contradicam illis, qui id factum esse putant non quia Vlpianus nõ intellexerit
22 legem naturalem ab instinctu ferarum distinguendam, † Sed quia libros conscriberet Institutionũ,ac teneris (vt verbis vtar Mysingerij) Studiosorũ deseruiret ingenijs populariter rẽ hãc explicare voluerit, quod nõ satis hãc Naturę legẽ,pro vt propriè solis
23 cõuenit hominibus,percipere possent: † Aeque populariter idẽ Vlp.in l.1. ff.si quadr.paup.fec. postquã pauperiẽ diffinit. *Pauperiẽ esse damnũ sine iniuria facientis*, subiecisse videtur. *Nec n. potest Animal iniuriam fecisse quod sensu caret*. Sensum enim pro ipsa potentia discursiua vsurpat; at ibidem videtur sentire
24 nullam brutis inesse peritiam Iuris: † si enim contrariorum eadem est cognitio Inst.de his.q.sunt sui, vel ali. Iur in prin.à quo remouemus notionem iniurię.quę Iuri contraria est,quia (vt dicitur) Arist.v Ethi.c.1. *Ius ipsum legitimũ & æquum est iniuria contra illegitima & iniqua*. Is certe nullo modo Iuris compos esse poterit: ideo vel ex eo poterit excusari Vlpianus non quod Ius illud,cui opponitur iniuria, & quod recta ratio est in homine,& ius naturale ad bruta pertinere crediderit: nam Iuris & iniurię expertia esse confitetur, sed quia vel non satis legis ęternæ vim intellexerit, vel quod in eum lapsus esset errorem
25 vt Deum & Naturam nihil distare crediderit, † Ius naturale dixit,quod legem ęternam dicere debuit, id quod eius exempla ostendunt, quę naturę ordinem demonstrant respectu specierum, non singulorum, & in nomine,non in re videretur errasse nisi hęc ipsa lex vniuersi conseruatrix non ad solas species Animantes pertineret, sed ad omnia, quę sub vniuerso sunt iuxta illud Prophetę. *Domini est Terra, & plenitudo eius*: at in eo recte sentire visus est, quo ea distinxit, quę ratione specierum

ordinata

ordinata forent, vt comunia omnibus speciebus animantibus, ne qualecumq; foret Ius hoc in omnibus lucens idem esse crederemus cum eo, quod natura inter solos homines constituisse

26 videretur. Sed alia interim definitio erit inuestiganda, † neq; ab ea Ciceronis recedendum est, vt quo fieri potest simplicius rem ipsam exhibeamus. ille. 1. de legi. *Lex est (inquit) Naturæ vis mens, & ratio prudentis iuris, atq; iniuriæ regula*: & lib. 2. de Nat. Deo. *Lex* (inquit) *est recti præceptio, prauiq; depulsio*: & in xi. philip. ait. *est enim lex nihil aliud, nisi recta, & à numine Deorum tracta ratio imperans honesta, & prohibens contraria.* Hanc quam ip se sequor definitionem à qubusdam oppugnaculis uindicare necesse est, quę quilibet aduersus eā moliri posset.

27 † Primū enim non videtur legem rationem esse, ne cùm ratio primam hominis teneat partem, videatur homo sibi ipsi lex existere, & à semetipso obstringi. Secundò cùm oporteat eam bonis, & malis pręsidere (vt Chrysippus apud Martianum in l. 2 hoc tit. auctor est) non satis ratio præsidere videtur, cum sæpe vincatur, & cùm sensibus luctando succumbat, ac sequeretur; qui vtitur ratione, lege vti, ac iuste agere, quod concedendum non est docente Arist. lib. 1. Ethi. c. 7. vt cytharedi cythara canere, probi autem cytharedę recte id facere; sic hominis esse cum ratione agere & operari, probi verò bene, & recte operari; vel si concedamus eum qui vtitur ratione, illa semper recte vti, in alium incidamus obicem, quia cùm idem ius & legem esse dixerimus, cum ius ratio non sit, neq lex ratio esse poterit; est autem ius quod naturalis ratio inter homines constituit. l. omnes Populi. ff. de iust. & iur. illud Ius ait Caius esse comune omnium hominum, quod nos naturale appellamus; ac ita quod à ratione constituitur à ratione ipsa diuersum sit, necesse est. Huc etiam videtur spectasse Papin. in l. 1. infra eod. dum legem præceptum esse definit, non rationem; & sentire visus est non rationem ipsam, sed quod ratio pręcepit, legem esse.

28 † Verùm neq; hęc argumenta à superiori nos auocant definitione: nam verum est nil aliud esse naturalem legem, quàm eam diuini luminis communicationem in hominibus, quę nobis quid rectum, quidue bonum sit, singulis in rebus ostēdit, & lumen, quod super nos vultus sui signauit Dominus (vt cecinit Dauid) lumen hoc natura-

lis rationis esse credendum est, & quatenus diuini huius lumi-
nis ita afficimur comunicatione, vt ad ea, quę recta sunt & ho-
29 nesta propensi simus, † eatenus ratio illa ita comunicata in no-
bis lex existimanda erit, & hanc esse aliquid rationis apertè con
firmat. D. Thom. d. q. 90. art. 1. cuius argumenta etiam ad idem
adducit Albert. c. 3. nu. 28. quorum summa illa videtur esse, vt
cùm ordinatio sit nostrarum actionum principium, ideòque eo
rundem regula & mẽsura, & denique regula omnis & mensura,
eius rei lex esse dicatur cuius regula sit & mensura, hanc ipsam
rationem, vt ordinatio & regula est nostrarum actionum, sic le-
gem esse oporteat. Vt verò secundam tolleret Tull. difficulta-
tem addidit verbum illud (recta) & cùm 2. de legi. dixit perfe-
ctam esse in mente Sapientis, sentire visus est in omnibus homi
30 nibus, naturę legem esse, † & rationem eiusmodi esse legem, at
perfectam esse in mente sapientis, huius rationis duplex esse po-
test consideratio: altera pro vt à Deo trahitur, & diuini luminis
est comunicatio, ac ita planè in vnoquoque rectam rationem
esse non est ambigendum: altera si sensuum illecebris aliquan-
do decepta deprauetur, vt pote cum in rationando falsas sępe
conclusiones obijciunt, non tamen (vt doctè explicat Albert.
d. c. 3. nu. 33.) vincitur naturę bonitas, aut hęc ipsa ratio intus
ab officio cessat, sed vel etiã victa scelus ipsum nobis exprobrat,
nulloque tempore suum remittit præceptũ, quo deterret à frau-
de, & cum neque etiam tunc desistat à munere legis non est cur
31 nomen amittere debeat. † vel etiam dicamus non in eo quo vin
citur, legem esse sed in quo obligat nos, ac reos constituit vio-
latę legis; quo nomine numquam vincitur, quod & in humanis
legibus accidit, vt cùm ab Impijs ac nefarijs non seruentur, non
idcirco illis præesse, ac dominari cessant, sed eosdẽ illos puniunt
& coercent. Nihil magis nos prima ratio mouere debet dicen
te D. Paulo. d. c. 2. *ipsi sibi sunt lex qui ostendunt opus legis scri-
ptum in cordibus suis*; maximè verò potissima pars hominis,
quæ rationalis est, in hoc ei tributa videtur, vt ea tanquam Regi
na, vel potius vt lex quędam & regula sensus moderaretur, libi-
dines coerceret, mores componeret, actiones denique omnes
regeret, ac in omnibus modum, & normam præscriberet. Postre
mo, vt obiectum remoueamus considerandũ est quicquid con-

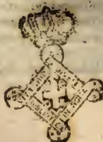
stituat

stituat Albert. differentiç inter ius & legem tùm in c. 3. tum in c. 12 Caij tamen locum ab ea Iuris diuisione, ac Iuris naturalis definitione maxime pendere, quã tradit Vlpianus, & huius capitis initio retulimus & confutauimus. Inquit enim. *Quod verò naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes per æque custoditur, vocaturque Ius gentium, quasi quo Iure omnes gentes utantur.* retinet enim differentiam inter Ius naturale, quod omnibus competat animantibus, & gentium Ius quod ad solos pertineat homines: Qua retenta non absurdè videri posset tanquam ab ipsa naturali ratione constitutum
32 non idem esse cum ratione naturali: † sed vt falsa, diuisio est, ita falsam esse oportet differentię rationem, qua diuisio inducitur. Igitur & in hoc à Caio recedẽdum est, ac cum Cicerone probandum illam ipsam rationem & legẽ, & Ius esse.
33 † Papinianus autẽ dum legem pręceptum esse dixit, ad ipsius cõceptionem, & promulgationem respexit, & humanam legem, seu ciuilem diffiniuit: at cùm de lege naturę loquimur, vt ex Chrysippo Martianus deducit in d. l. 2. lex ipsa præceptrix est faciendorum, & prohibitrix non faciendorum, non autem prę-
34 ceptum à legẽ manãns: † Præterea cùm in definitione inquit (*a Numine Deorum*) legis explicat deriuationem, sed ex Gentilium religione: nos verò subrogare debemus, à Deo Opt. Max. *Imperans honesta, & prohibens contraria.* Primùm videtur hic non omnem legis virtutem nobis exponere arg. l. legis virtus. ff. de legi. nam si vel punitionẽ, quasi punitionis consecutiuam accipiamus, deerit tamen quo referamus permittẽdi virtutem, & cùm quędam indifferentia sint ad bonum, malum non
35 videtur sub hac legẽ comprehendi: † Verum tamen constituendum est hic honestum pro bono & vtili accipi, quod testatur Cicero. I. de legibus. *Omne honestum sua sponte expetendum.* at quodcumque permittitur sub ratione boni permitti videtur vt not. in c. omnis, dist. 3. & dicam infra in d. l. legis. v. permittere, & quatenus boni rationem habet ad id etiam suo Imperio lex eiusmodi nos impellit. Res obscura aliquantulum est, sed
36 exemplis ita potest illustrari. † Quod nullius est occupanti concedi ex lege naturę prodit. §. feræ. inst. de re. di. vel constituamus apertius aliquem in littore maris lapillos adspicere, vel mar-

gharitas; si legem extrinsecùs accipias, videbitur tibi eam permittere occupationem; at si latentem vim legis intueri velis, imperat etiam vt occupes, quoniam ostendit stultum esse propriam spernere vtilitatem. Hinc ea insurgit præsumptio iuris, vt nemo iactare suum præsumatur. l. cum de indebito. ff. de prob. quia naturaliter homini videtur inesse, vt suum commodum diligat; nihil tandem permittitur, quod hęc recta ratio ipsum spectans, finem non imperet, aut vetet; ac ita quod vniuersaliter videtur permitti, si legem naturę consideres in vnoquoq;, & singulariter ad aliquem id referas, semper in eo dictamen rationis vltra progreditur, statuitq; pręcepto vel prohibitione quid ille agere debeat. Quare rectè Paul. in l. ius pluribus. sup. de iust. & iur. existimasse videtur ius naturale illud esse quod semper bo-
37 num & æquum est; † quoniam cùm circa singula versetur, habeatq; ius hoc vnus quisq; intra seipsum quod intus statuit circumstantijs particularibus animaduersis, nihil iam existimat tanquam indifferens, sed omnibus consideratis vnumquodq; non simpliciter, sed vt applicatum Titio, vel Sempronio loci, temporis, & rerum omnium conspirantium habita ratione, vt bonum, vel malum plane dijudicat, & ad idem vocat, vel ab eodem arcet ac deterret, nemoq; est, qui cum hanc non sentiat, & hanc ipsam naturæ legem officio suo mirifice fungentem; sed et cognoscet eandem punire, imò etiam summa sęuitia pœnas infligere; Qui enim eius non paret Imperio, quiq; improbi, ac scelesti sunt ij quidem vt Cicero ait lib. 1. de legi. *Pœnas sunt non tam iudicijs, quæ quondã nusquã erant, hodie multifariam nulla sunt, ubi sunt, ficta tamen persæpe, & falsa sunt, quam ut eos agitent insectenturq; furiæ non ardẽtibus tædis, sicut in Fabulis, sed angore conscientiæ, fraudisq; cruciatu.* In se ipso quisq; tacitũ instituit iudicium inter se inuicem (vt D. Paulus scribit) cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus. Contra verò quicumq; rectè agit lętitiã quandam, seu potius admirabilẽ animi tranquillitatem tanquã virtutis suę pręmiũ consequitur, vt eiusmodi lex tanquam absoluta, vereq; lex munus omne vi-
38 deatur explere. † Ad huius autem quæstionis absolutionem, totiusq; istius definitionis explicationem omittendum nõ est quo modo lex naturalis ab ipsa conscientia, tùm etiam à synteresi

distin-

diſtinguatur, quod licèt doctè explicet Alex q.27. art.3. aptanda tamen eſt ad prę ſentem diffinitionem eius explicatio: & cōſcientia quidem, ſi formaliter diffiniatur, ſatis eo ipſo ab ipſa lege naturæ diſtinguitur, cùm ille dicat eſſe acceptionem debitæ
39 ſcientię legis cum debito faciendi, vel vitandi; † conſequitur.n. conſcientiam non eſſe legem, ſed à lege formari, quę, cùm legem transgredimur, merito nos angit & accuſat, quaſi legis violatæ reos, cuius obſeruantiam conſcientia aſsidue prępo nit, & ad
40 eam adhortatur. † Synterèſis verò, quam Theologi paſsim ſinderesim corruptè appellant, cuius conſideratio ab Ariſtotele eſt omiſſa, quod à cęteris animæ noſtrę facultatibus non diſtinguatur (vt doctiſsimus Franciſcus Piccolomineus Grad. 2. c. 2. ad
41 finem ſcripſit) † ex ſententia Damaſceni ea videtur eſſe pars animæ quę vitijs aduerſatur, & ad bonum ſemper ſtimulis vrget & inſtigat, ac naturę legem ſpectans, eamq; ſeruans, à malo ſemper hominem reuocat. Videtur autem inter hęc tria illud intereſſe, vt lex procedat tanquam regula, conſcientia vt iudiciū rationis, ſynterèſis vt naturalis appetitus, qui feratur in bonū. Lex ergo ſecundùm definitionem imperat honeſta, & contraria prohibet; vbi verò conſequitur iudicium in ratione hac, quā legem eſſe diximus, formari videtur conſcientia: deſcendit autē iudicij iſtius ſcintilla quędā in appetitū, ipſumq; allicit ad bonū ꝙ naturaliter appetit, & dū fertur in bonū, rationis iudicio manifeſtatum, per ſtimulum illum, quo planè etiam vrgetur, ſynte-
42 rèſis inducitur. † Primùm ergo in nobis lex eſt, poſtmodum cōſcientia, deinde ſynterèſis, & ab omnibus vocamur ad bonum, a malo verò depellimur, & in eo planè lex ipſa diſtat ab ijs, ꝙ illa pręcepit honeſta, & prohibet contraria, ſecundū legem iudicat, & vt legi pareamus monet. Per ſynterèſim vero bonum appetimus, & à malo naturaliter declinamus, poſtquam iudicio rationis vtrumque obiicitur vt tale.

An lex Naturalis sit vna, & eadem apud omnes, an verò mutationem recipiat. Cap. III.

27 *Lex naturæ fons est aliarum legum.*
28 *Ius ciuile quando a naturali in totum recedat.*
29 *Institutum Iuris positiui eatenus legis virtutem habet quatenus Iustitiæ participat rationem.*
30 *Statutum senense de præscriptione reprobatur ab Authore nisi modificetur vt in fi.*
31 *Statutum in qua parte admittit præscriptionem, cum mala fide non valet.*
32 *Reprobatur per Corneum castrensis circa hoc statutum.*
33 *Defenditur Castrensis in alia parte.*
34 *Ius ciuile à lege naturæ non potest recedere considerata pro ratione rectitudinis vniuersalis.*
35 *A primis rationis principijs quædam vniuersales, quædam particulares manant conclusiones.*
36 *Declaratur ambæ exemplis.*
37 *Ius ciuile quomodo nec in totum recedere nec omnino deserui re dicatur.*
38 *Ius ciuile & naturale in quo differant.*
39 *Differentiam inter ius, iustificationem, iniuriam, & iniustè factum exemplis Auctor declarat.*
40 *Ius ciuile non singulorum gratia consideratur, sed ad urbes bene institutas refertur.*

1 EX iis quæ dicta sunt cõstare potest † Iustinianum in. §. sed naturalia. instit. de iur. nat. gent. & ciui. dicentem. *Sed naturalia quidem Iura, quia apud omnes gentes peræque obseruatur diuina quadam prouidentia constituta semper forma, atque immutabilia permanere*, sentire quidem non tantum Ius naturale, quod diffinieras, de quo nec ambigi poterat, sed Ius hoc quod nos naturale duntaxat esse defendimus, is verò nunc naturale, nunc gentium Ius vocat. §. singulorum inst. de re diui. immutabile esse. & dubitari quidem poterat ne illius Iuris naturalis (quod aiunt Primarium) sermonem rectineret, sed cõstat quidem & secundarium comprehendisse, & mutationem Iuris quo ad solos homines cæteris animantibus non adiectis expendisse. † Sed non ex Iustiniano tantùm constare potest naturæ
2 legem immutabilem esse, sed apertius ex Arist. lib. v. Ethi. c. 7. ibi

ibi. *Ius naturale est quod ubique eandem uim habet, & nõ quia: uel ita uidetur, uel minime.* Acedit etiam Isidor.in.c.ius naturale dist.1.dicens. *Ius naturale est comune omnium nationũ;* & in clem. pastoralis.§.cęterum.de re.iud. dicitur. Cùm illam
3 Imperatori tollere nõ licuerit, quę Iuris naturalis existit. † Sed in contrarium afferri potest eiusdem Aristotelis sententia in eodem c.7.qui relata eorum opinione, qui iura naturalia mutari posse credebant, eo quia quod natura sit, immobile sit, & vbiq; eandem vim habeat, sicut ignis, qui & hic, & apud Persas vrit; iura verò sępe moueri uidemus, inquit. *At hoc non ita est, sed quodam modo, quanquam apud Deos fortasse nullo modo; apud nos autem est quoddam naturale, quod mobile sit, licèt non omne;* nam & dextra manus natura validior est sinistra, & tamen in quibusdam deficit, qui vel ambæ dextræ sunt, vel altera potiores. Secundò accedit Vlp. in. l. ius ciuile. ff. de iust. & iure ibi. *Ius ciuile est quod nec in totum à naturali, uel gentium recedit, nec per omnia ei seruit.* Tertiò ad id maxime pertinet quod multa sunt licita lege naturę, quę legitimo iure illicita sunt; cõtra multa iure naturę illicita sunt, quę legitimo iure licita con-
4 stituuntur, ergo ius ipsum naturale mutari videtur. † assumptũ varijs probatur exemplis. Primum ex c.1. dist. 1. ibi. *transire per agrum alienum fas est ius non est.* secundùm Iure naturali illicita est seruitutis introductio tanquam ipsi contraria. §. sed ius quidem. Inst. de iur. nat. gent. & ciui. & tamen Iure positiuo
5 seruitutes licitæ sunt. c. ius gentium dist. 1. † Sed à priori sententia recedendum non est, quam probant. D. Thom. d.q.94.art.1. Sotus lib.1.q.4.art.4. & nostri omnes sequuntur Iustiniani au-ctoritate adducti, & pro resolutione contrariorum animaduer-
6 tendum est † huiusmodi quæstionem an lex naturę sit vna, & eadem apud omnes, ac immutabilis referri posse ad plura: ad legem ipsam primum videlicet, & hoc modo eadem recta ratio imperans honesta, & prohibens contraria, quæ naturæ lex est apud omnes vna & eadem, quia licèt singulos consideres homines, apud vnum quemq; hanc reperies imperantem honesta, & contraria prohibentem. Quare, vt docet Cicero. 2. de legi. etiam si regnante Tarquinio nulla fuisset Romæ scripta lex de stupris, tamen contra illam legem sempiternam sext. Tarqui

nius

nius vim Lucretię Tricipitini filiæ attulit; erat enim ratio profecta à rerum natura, & ad rectè faciendum impellens, atq; à de-
7 licto auocans. † Igitur dum sempiternam vocat planè vnam & eandem esse fatetur. Videtur autem totum legis opus, vt tale versari in ijs, quæ habent discrimen iusti & iniusti: at iustum sic diuidi nequit, vt partē impleas, partem deseras, quia in qua-
8 libet actione aut totus iustus es, aut totus iniustus, † Ideoq; licet vel minima parte à iusto recedas, totus iniustus es: non enim habes aliunde, in quo consistere possis, quam in ipso iniusto:
9 In vtroq; propter oppositam naturam consistere non potes, † neq; indiuiduum consistit per partes. l. furiosum. c. q. testa. fa. poss. l. si quis. ff. de testa. ergo manet in altero totus: In eo igitur, quo lex ista ponit discrimen iusti, vel iniusti Ius ciuile deseruit in totum, non detrahit, vel addet vti probat etiam Conn. lib. 1. c. 6. n. 4. Secundo eadem quęstio potest referri ad ipsa legis huius cōmunia principia (vt D. Thom. & Sot. considerant) & respectu eorundem vna & immutabilis etiam censenda est apud
10 omnes: † principia verò sunt illa duo, quę omnibus nota ignorare nefas est. Alterum est bonum esse appetendum, malum autem vitandū; alterū, vt quod tibi fieri velles, alteri facias, quod tibi contra fieri nolles, nec alteri facias, iuxta not. in rub. ff. q. quisq. iur. hęc ipsa principia nullo sęculo mutata sunt, sed immutabilia permanent, & secundùm hęc lex naturæ (vt concludit D. Thom.) est eadem apud omnes & secundùm rectitudinē & notitiam: manent quidem inflexa, & à nemine ignorata principia eiusmodi. Tertiò possumus considerare legem ipsam quo
11 ad quædam, quæ quasi cōclusiones ab ijs principijs manant, † & tunc licèt, vt in pluribus eadem maneat in conclusionibus in aliquibus tamen ob particularia impedimenta, quæ ex circunstantijs oriuntur, accidit interdum eam deficere: hoc præcipue no-
12 mine ratio practica distinguitur à speculatiua, † quoniam hæc absq; defectu eandem veritatem, quam in principijs agnouit, in conclusionibus intuetur, cùm tamen secus accidat in practica ratione, quę quo magis à comunibus recedit, & ad particula-
13 ria descendit, eò maiores inuenit defectus: † ex illo principio per se noto id alteri facias quod tibi fieri velles, ea manat lex ad instar conclusionis depositum esse restituendum. Qua sola de

D riua-

riuatione ad legẽ naturę id referre potuit Isidor. in. c. ius naturale dist. 1. cum alioquin & contractus depositi ex iure gentiũ pro dieri positiuo. l. ex hoc iure. ff. de iust. & iur. §. sed ius quidẽ inst. de iur. nat. gent. & ciui. & lex illa depositum esse restituendum
14 ab ipsis gentibus constituta sit. † Sed & simili referendi modo vtitur Vlpianus in. l. an inutilis. §. vlt ff. de acceptil. ib. *quia hoc iure vtimur, ut iuris gentium sit acceptilatio:* Nam cùm ipsa verbis, ac ita per stipulationem cõtrahatur. d. l. §. acceptum. §. item per acceptilationem. inst. q. mo. tol. obl. intelligendum est iurisgentium esse, quia ex ratione iurisgent. proficiscitur, quę postulat vnum quodq; eo vinculo solui, quo colligatum est. l. nihil tã naturale. ff. de reg. iur. ex quo sequitur verbis contractum etiam verbis distrahi posse; nam alioquin quoad inuentionem nil minus iuris ciuilis est, quàm ipsa sit stipulatio. Ad rem redeo. lex ita depositum esse reddendum, vt in pluribus eadem manet, sed deficit aliquando, cùm repetitio deponẽtis rectitudine deficit: veluti si arma penes me deposita repetas, vt irruas in Patriã, vel furore correptus, vt homicidium committas; amplius rem furatam deposuisti, agis ex deposito altera ex parte Domino rei ven-
15 dicatione vtente, eleganter respondet Triphoninus † in. l. bona fides. ff. depos. eam esse Iustitiam; quæ suum, cuiq; tribuit vt nõ distrahatur ab vllius personę iustiore petitione deficit ergo lex illa in quibusdam dum statuit depositum restituendum esse, at naturę principia eadem sunt, nec in vllo deficiunt: quoniam mutato rerum ordine idem nos ipsi pręelegeremus; & cùm nostra petitio iustior esset iure nostro consideremus minus iustæ
16 depositi repetitioni eam anteferri. † Sic fidem seruare naturalem habet æquitatem. l. 1. ff. de pact. & graue est fidem fallere. l. 1. ff. de const. pec. & tamen non est seruanda fides si pactio fiat expressa ne dolus pręstetur. l. si vnus. §. illud. ff. de pact. multisq; casibus pacta à Prętore reprobantur, quia sint aduersus aliquam legem, vel constitutionem. l. iurisgentium. §. Pętor. ff. de pact. an ius naturę mutatur nequaquam, quatenus est recti pręceptio, prauiq; depulsio: nec enim fidem seruari vult fouendę iniquitatis, aut iniustitię causa, nec in ea vlla fides esse potest, quæ fundamentum sit iustitię: mutatio accedit in singularibus in quibus est defectus, ex quo illi vniuersali non respondent. Fidem ser-

uare

uare vniuersaliter habet rationem boni; at fides in dolosa pactione ab ipso deficit bono. Cùm ergo quędam accedunt pręter eiusmodi vniuersalia, quę prodeunt à lege naturę non tam lex mutanda videtur, quia ad hæc non pertinet quam alia lege
17 vtendum. † Ex ijs inferri potest ad ipsum legitimę ius, quod in legem naturę passim referunt in .l.cum ratio. ff. de bon. dam.
18 & in. §.aliud.auth.vt cum de app. cog. † Quamquam opinor esse iuris positiui, atq; ita disputaui in rub. ff. de leg. 1. id quod
19 † Paulus mihi suppeditat in d. l.cū ratio.ibi. *Cùm ratio naturalis quasi lex quædam tacita liberis Parentum hæreditatē adijciat:* nam eleganter insinuat se non vsurpare naturalem rationem, vt legem, sed quasi legem tacitam, est enim ratio amoris, & charitatis Parentum in filios, non tamen versatur circa iusti vel iniusti discrimen, quia tunc lex esset, ijs libentius relinquimus quos magis amamus, non alios amamus supra filios & ita quasi lex est quia lex amoris, vel si vere lex esset versaretur circa conclusiones, non circa principia: Hęc enim verè sunt à lege naturę, at cōclusiones omnes licet ab ijs oriantur principijs, ab hominibus
20 subijciuntur; neq; plus legitima, † quàm depositum est de iure naturæ, sed vtrumq; iure positiuo; nam meum & tuum sunt iuris positiui.c.2.dist. 8. & legitima introducta est post meum, & tuum: posito autem meo & tuo non minus est de iure naturali liberum arbitrium in disponendo. quam successio filiorum, vt scribit Bald.in l.lege n.1.c.de leg.hær. ex quo fit vt ius hoc legitimæ varias receperit mutationes vt constat ex.l. quęritur, & auth. nouissima.c.de inoff. te.ideoq; per statutum minus poterit. Oldr.conf.135.n.1.quod passim receptū est; quinimo nec filio ingrato debetur legitima.d.§.aliud, sed iam in eo deficit qualitas filij.l.veluti.ff.de iust.& iur. iam itaq; mutatur subiectū illud, cuius caussa illa præcesserat cōclusio. Ius ergo illud, quod per modum conclusionis habetur, non est mere naturale, sed positiuum ab eo deriuatum, quod mutationem aliquo casu reci-
21 pere potest; † sic & ipsa alimenta, in quibus maior viget ratio, poterit Pater filio denegare, qui cùm detulerit.l.si quis. §.idem iudex. ff.de lib.agn.in ea re iam filius esse desinit, sed etiam ad naturæ principia facile reuocabis non enim quęri filius potest:
22 quia si Patris Personas gereret, idem ius statueret in filiū † Dein

de non est omittendum multa recte se habuisse in natura bene
23 instituta, que non possunt ita se habere in natura collapsa: † In ea enim omnes homines liberi nascebantur Inst. de libert. in princ. nec erant distincta dominia, sed omnia comunia manebāt. At ea deprauata seruitus, quæ contra naturam esse dicitur. §. seruitus inst. de iur. per. §. sed ius quidem. inst. d. iur. nat. gent. & ciui. in tantū non est contra ius naturale, vt plurimum sit secundùm naturalem legem & rationem; eadem. n. lex, quę recta ratio est, dictat vnum in natura bene instituta alterum,
24 in natura collapsa. † & sicut medicina secundum eandem artem ac rationem dictat vinum sano proficuum esse, ægroto autē nocere, & tamen ars eadem manet, quin imo quod ex arte iuris est veneno mali velut rei flagitiosę non contrahitur emptio; at si mixtum alijs materijs nocendi naturam deponat, & ex eo antidota salubria conficiantur, contrahi poterit. l. quod sępe. §. veneni. ff. de cont. empt. sic seruitutis introductio veneno poterit absolute cōparari, sed moribus hominum corruptis, bellis exortis, salutare antidotum confectum est ex ijs adiunctis, vt per illud seruari homines dicerentur à seruando, non a seruiendo ser-
25 uitutis nomine deriuatio. §. serui. autem. inst. de iur. per. † qua ratione tertium illud obiectum satis, superq; resoluitur, quia vulgò traditum est quamlibet dispositionem intelligi debere rebus in eodem statu manētibus. l. 2. §. vlt. ff. de adim. leg. & variatio contingit potius in subiecto, quàm in lege; lex enim in hoc magis flectit se se, & accommodat ad subiectum, quod verè mutatur: rursus qui seruat, non occidit; facit ex duobus illud, quod
26 sibi in eadem fortuna constituto fieri malit: † Ex ijsdem poterit explicari, quod ex Vlpiano secundo obiecimus loco diffiniente ius ciuile esse, quod nec in totum à naturali, vel gentium recedit, neque per omnia ei seruit: non enim recedit in totum, quia semper eiusdem retinet principia, quia (vt supra diximus) mutari nequeunt. Amplius quoniam nulla plane ciuilis lex fieri potest, vel facta non erit lex, in quan tum ipsi resistat, naturæ lege considerata, vt recta ratio imperans honestam, prohibens cō
27 traria: † hęc enim fons & origo est cęterarum legum: nam vt doctissime concludit Alex. q. 27. art. 1. §. 2. cùm lex Naturę sit regula iuris indę consequentis lex omnis debet habere regulam

in le-

in lege naturali, nec quid poterit sanciri, quod ab hac recta ratione non reguletur, quę iubet honesta, & prohibet contraria, Ex quo bellissime infertur non esse legem iniustam, nec mereri legis nomen. Quod probat Isidor in c. erit dist. 4. dicens. *Erit autem lex honesta possibilis iusta secundùm Naturam.* tùm Plato in Minoe sic ait. *Quæ igitur à recta ratione declinant, falsæq; adhærent opinioni, institutaq; erunt, non autem leges.* tùm secundum Martianum in l. 2. hoc tit. *omnis lex inuentio quædam est, & donum Dei*, lex iniusta eius modo esse non poterit, nec istud à ratione nostra est diuersum: quia omnis lex est à naturę lege per deriuationem; at ea donum Dei est, quia diuini Numinis cõmunicatio, ergo lex omnis, vel tanquam ex hac vna prodiens poterit existimari donum Dei; Quod si lex non erit, nec poterit obligare in vim legis, & ideò ab omni plane ratione abhorret, ne Florentini passi sint disputari super validitate statutorũ, vt not. Rom. cons. 392, nu. 1. Fely. in c. quę in ecclesiarum. nu. 13. de constit. Dec. cons. 37. n. 4. vti etiã à lege naturę, eiusq; ratione abhorrere videtur quod mala fides superueniens vsucapionem non impediat, cùm de iure ciui. satis sit, si iustum habuit initium l. si aliena. ff. de usuc. §. diutina. inst. eod. nam si lex naturę praui depulsio est, malam fidem nõ potest non quandocũq;
28 recipere, † & ideo in hac parte videtur mihi ius ciuile in totum à naturali recedere, quia perpetuo diffiniri potest in totum recedere ab ipsa naturę lege, cùm ab eius definitione recedit, cũ & à re definita recedit, quę tota per definitionem explicatur iuxt. not. in l. 1. §. 1. ff. de dol. & in l. 1. ff de testa. ex qua parte ius ciuile in totum recedit, nec iuris ciuilis fungitur officio, nec
29 seruandum est, quia semper declinat ad iniustitiam. † At institutum quodlibet Iuris positiui (vt D. Augustino placet in libr. de lib. arb. & refert Sot. lib. 1. q. v. art. 2.) eatenus habet virtutem legis; quatenus participat Iustitię rationem. Quare recte quod retuli, iure canonum emendatur, ne vllo tempore cùm mala fide præscriptio ꝓcedere queat. c. vigilanti extra. de præsc. c. possessor. de reg. iur. in 6. & in hoc quia concernit peccati materiam, iuri canonico standum est, in Terris etiam Imperij, & sæculari Foro. vt per gl. & Io. Andr. in d. reg. possessor. Franc. Balb. de pręscr. 3. part. sextæ princip. q. 2. n. 1. Rol. a Vall. cõs. 6. nu.

30 6.nu.42.vol.3. † Ex quibus in caussa adhuc vertente respondi non valere Senēse statutū, quatenus indistinctè disponat, quod si Creditor patiatur labi spacium viginti annorum vlterius non
31 audiatur; † quia receptissimum est non valere Statutum qua parte admittit præscriptionem cum mala fide. Alex.con.99. n 8 vol.4. Rip.in.l. nemo potest vbi de comuni.n. 116. ff. de leg. 1. Didac.in.d.reg.possessor.§. vndecimo.n.4. Ferd. Vasq. de succ.
32 creatione lib.1.§.x.n.26. † & licèt Castr.in.l. sequitur. §. si viā ff. de vsuc. distinguendum putauerit an statutum dirigat verba ad creditorem statuens eum non audiri vlterius vt hoc Senense vel ad debitorem decernens eum præscribere, eiusq; distinctionē sequantur Thom. Ferrat. caut. 38. Bocius de stat. vrb. præscr. gl.1.n.18. parū tuta existimanda est, quia est velamentū quoddam, quo latenter ad eundem illicitum peruenimus effectum, ac viam aperit canonicæ sanctionis eludendæ, cùm ita per indirectum facile sit cuiq; ciuitati verbis ita conceptis iniquæ præscriptionis effectum admittere, quod euitandum est. c. si ciuitas de sent. excom. in.6. Quare iure displicet Corneo cons. 177. n. 3. vol.4. & latius. cons. 180. n.1. vol.3. nec rectè quadraret etiā statuto Senēsi, quia & in rubro & in nigro aperte decernit debitum esse præscriptum, & vlterius non audiri disponit, tanquam
33 consequens præscriptionis. † Sed tùm huius statuti, tùm aliorū quorumcumq; solidissima defensio est, & consulentibus, & ius dicentibus amplectenda, quæ ab eodem castrēsi deducitur in.d. §. si viam in fin. vt si statutum non faciat expresse mentionem de malæ fidei debitore (vt credendum est statuentes omnes ab hac saltem expressione abstinere, quia nec valere posset statutum, & forte alterius fori suspicionem induceret aduersus eos) recipiat hac in parte ex iure canonum passiuam interpretationem, vt de bonæ fidei debitore duntaxat intelligatur, ac eum ad beneficium præscriptionis admittere, quia non est existimandū vt verbis generalibus velit compræhendere casum, super quo disponere nō potest, & ita cōsulit Soc: cōs. 86. n. 10. vol. 1. com. d. cōs. 180. & hāc verā, & comunē esse opinionem & conclusionem tradit Vasq. d. part. 1. § x. n. 29. nec excogitandæ sunt cautelæ quibus quasi anguem sub herba peccatum latere ac nutriri curemus, & debitori malā fidem non obesse velimus, quæ in foro

foro Poli damnum irreparabile parit. lex ipsa naturę hanc malam fidem redarguit, ad quã (vt ad Institutũ redeamus) velut ad fontem vnde deriuentur leges ciuiles omnimodo sunt reducen-
34 dæ: † & ideo cõstituẽdũ est, vt argumẽto satisfaciamus, vbicũq; na turę legẽ cõsideramus pro rectitudine rationis iuri ciuili ab hac
35 ipsa lege nõ licere, vel minima ex parte recedere. † Verũ ab hac ipsa ratione, eiusq; primis principijs, quędã promanãt cõclusiones vniuersales, quędã particulares. vniuersales hoc modo, bonũ est faciendũ, restituere depositũ bonũ est. ergo. restituendũ: Par-
36 ticulares hoc modo, malũ est vitandũ, Semproniũ reddere gladium Caio furenti malũ est, ergo à Sempronio vitandũ. † Inspicito hic officium iuris ciuilis. statuit in vniuersum gladium furioso non esse reddendum, & in hoc animaduertit propter ad ditam circumstantiam illam primam vniuersalem deficere con clusionem, defectum tamen ex ipsa naturę lege concludit. i. ex ipsa rectitudine rationis concludit, quæ non deficit in illo particulari, nec in suo vniuersali bonum est faciendum. at defectus est in eo, quod homines subijciunt depositum restituere bonũ est, quia accidit hoc casu bonum non esse, aut potius est in ipsa
37 rei natura, quę inconstans & varia est. † nec in totum recedit ab illa vniuersali conclusione depositum esse reddendum, quia nec contrarium statuit, nec in totum deseruit, quia furioso reddi negat. At iniquis negat id ipsum lex etiam naturalis in illa particulari conclusione. Respondeo iuris ciuilis non est legem ferre de Sempronio, sed iuris est naturalis, quod hac ratione sem
38 per bonum & ęquum est. l. ius pluribus. ff. de iust. † quia relatum ad singula numquam errat, quia iudicat ex circumstantijs. At ius ciuile non in singulas personas ferendum est. l. iura hoc tit. Itaq; versatur ius ciuile non circa legem. i. rectitudinẽ rationis, non circa eius prima principia, non etiam circa cõclusiones particularium, sed vniuersaliũ quia & hoc ipsum vniuersaliter fer-
39 tur: † quò pertinet illa Arist. differẽtia inter ius & iustificationẽ iniuriã, & iniuste factũ; qa Sẽproniũ nõ reddere gladiũ Caio furẽti est qaid iustè factũ, non ipsũ ius ciuile; hoc. n. est illud vniuersale gladium furioso reddendũ non esse, Ius ergo pro illo iure vniuersali vsurpatur; qua ratione ex ipsomet Arist. in. d. c. 7. fit apertum, eum quatenus ius ipsum naturale mobile esse sentit

idem

idem referre, ad eiuſdem iuris vniuerſalia, quod eam habet ra-
40 tionem, quia ius naturale † item & ciuile ius non ſingulorum gratia duntaxat conſideratur, ſed ad ciuitates bene inſtitutas referuntur, ſed non ita vſurpat Paul. in d. l. ius pluribus. quia eo modo immobile ſemper eſt, vt ſemper bonum & ęquum. Sed nihil magis ab Ariſtotelis ſententia diſta t, quod ſupra de vino ac veneno attulimus. vt ex Michaele Epheſio eiuſdem Ariſtotelis Interprete explicatur, ac illa verba. *quamquam apud Deos fortaſſe nullo modo eſt*. oſtendunt totam mutationis cauſam ab ipſa deprauata natura pendere: alioquin omnibus in naturali bonitate perſeuerantibus ius ipſum eſſet immobile. Sed vnus ſupereſſe videtur ſcrupulus, quo videtur naturę legem vnam & eandem eſſe apud omnes quod Iuſtinianus in §. ſed naturalia inſt de iur. nat gent. & ciui. videatur plura ſupponere ea conſideratione, qua dicit eſſe immutabilia. Verùm apud Iuſtinianum ea diuiſio Iuris retineri videtur ibi, vt in homine ſit ius naturale duplex alterum quod ſibi comune eſt cùm cęteris Animantibus, alterum quod ſibi ſoli à natura inſitum ſit, & dubitationem faciebat Iuris ciuilis aſsidua mutatio, an vnum vel alterum naturę ius tollere poſſet, ideoq; ait. *Sed naturalia* &c., quia neque naturale ius ſibi cùm cęteris animantibus comune, nec quod ipſe ſolus ex diuina prouidentia accepit, mutare poteſt, ſed vtrumque immutabile manet.

Quam

Quàm absoluta, quàm perfecta Naturæ lex sit ex Cicerone deducitur, simul atque laudatur.
Cap. IV.

1 *Legem naturæ immobilem esse ostenditur ex Cicerone.*
2 *Legem positiuam impropriè, & secundùm popularem rationem dicimus legem.*
3 *Lex naturæ à Deo Opt. Max. originem ducit.*
4 *Accur. intellectus reprobatur ad. l. 2. c. de in ius voc. & nouus datur.*
5 *Lex naturæ diuini luminis dicitur communicatio.*
6 *Declaratur. l. 2 ff. de vsufr. ea: re.*
7 *Ius ciuile multis casibus naturalem mutat rationem.*
8 *Ius ciuile naturalem nō mutat rationem, quę circa iustum sit, vel iniustum.*
9 *Beneficium restitutionis lex non concedit minori dolo, vel fraude contrahenti.*
10 *Lex naturæ est norma legitimi iuris.*
11 *Iuris naturæ semina nobis ingenita describuntur, ac declarantur ex Cicerone.*
12 *Lex naturæ instituit hominem quo ad Deum, se ipsum, & societatem humanam.*
13 *Iustum & iniustum, æquum & iniquum ex circumstantijs sæpe mutantur.*
14 *Statutum occidendi Tyrannum, vel Bannitum fauorabile dicitur in publicum bonum directum.*
15 *Lex naturæ non deficit, etiamsi deficiat lex scripta, vel consuetudo.*
16 *Rationem pro lege allegare sat est.*
17 *Rationem esse animam legis.*
18 *Reprobatur opinio Baldi in. l. lege. nu. 2. c. de leg. hær.*
19 *Statuta sine ratione cùm sint vti corpus sine anima reprehendi possunt.*

20 *Ratio est recta rerum omnium agendarum, ac legum condendarum regula.*
21 *Disciplina iuris ciuilis non tam à lege. 12. tab. à Prætorum edictis, quàm à lege naturæ, & ratione hauriri videtur.*
22 *Distinctio iusti, & iniusti ad æternam legem refertur.*
23 *Lex naturæ, & distinctio iusti, & iniusti eadem apud omnes.*
24 *Animi perturbationes, vt funes nos trahunt, & inuicem retrahunt.*
25 *Lege naturę sensibus normam præscribimus.*
26 *Dei prouidentia infinita; prudentia autem hominis finita est.*

HAEC ipsa naturę lex, tùm alia pręcipuę ratione est immutabilis ac semper eadem manet, quod perfectissima sit, & absolutissima; qua enim parte diuini luminis cõmunicatio est tùm recta, & ab ipso Deo Opt. Max. tracta ratio legis latiorem diuinę prouidentię habet: Quod si aliqua ratione mutanda foret mutatio, diceret imperfectionem in lege, quæ quantum absit
1 ab ea non potest ornatius simul ac verius explicari † quam Tullij verbis ex. 3. de Repub. à Firmiano velatis. c. 8. de vero cultu, & à Barone in. §. sed naturalia inst. de iur. nat. gent. & ciui. verba sunt hæc. *Est verò vera lex recta ratio naturæ congruens diffusa in omnes constans, & sempiterna, quæ vocet ad officium iubendo, vetando à fraude deterreat, quæ tamen neq; probos frustra iubet, aut vetat, nec improbos iubendo aut vetando monet. Huic legi nec propagari fas est, nec derogari ex hac aliquid licet, nec tota abrogari potest, nec verò per Senatum, aut Populum solui hac lege possumus, nec est quærendus explanator aut interpres eius alius; nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac; sed & omnes gentes, & omni tempore vna lex, & sempiterna, & immutabilia continebit, vnusquisq; erit quasi Magister & Imperator omnium Deus: ille legis huius inuentor, disceptator, lator, cuiqui non parebit ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernabitur: hoc ipso luet maximas pœnas, etiamsi cætera supplicia quæ mutantur, effugiet.* Quis sacramentum Dei sciẽs (vt subijciam verba Firmani) tam significanter enarrare legem Dei posit, quam illam homo longè à veritatis notitia remotus
2 expressit. & vere hanc veram legem appellat, † quod cæterę positi-

positiuæ, quibus vtimur, minus propriè leges sint, & secundùm popularem rationē legem appellamus, quę scripto sancit, quod vult, aut iubendo, aut vetando (vt idem est Author) quia Populus Romanus eam intelligebat legem esse, quam ipse senatorio Magistratu interrogante veluti consule constituebat §. con
3 stat. inst. de iur. nat. gēt. at eiusmodi † lex à Deo Optimo Max. originem ducit: Is autem tanquam summus, ac summę prudentiæ legislator, quem nec momenta temporum, nec rerum etiam singularium circunstantię latere vnquam poterunt, legem hanc in omnes homines diffusam voluit omni tempore valituram, omni loco, ac ab omnibus perpetuò legem seruandam proposuit, ac præscripsit. Ideòq; ignorantię velamento nemo se poterit aliquomodo excusare; non rusticitas, non sexus iustam ignorantię causam prębent in ijs, quæ secundum naturalē
4 rationem scire tenemur †. l. 2. c. de in ius. voc. vbi Gordianum minus rectè Accur. intellexit, dum dicebat ea ratione rusticitatem non excusare libertum, qui Patronum sine venia in ius vocauerit, quia. *naturali ratione honor huiusmodi Personis d. beatur*: naturalem rationem non pro Iure naturali accipiendam, quia hoc falsum esset: eo: n. loco nihil aliud quàm naturale ius opinor significare Imperatorē, alioquin sequeretur libertū, quo ius argumento erga Patronum ingratum in legem naturę mininime peccare, quia iura Patronatus, ac libertorum status non sit à lege naturę; sed res se aliter habet vt Cicero Tarquinij exē-
5 plo probat, quod supra retulimus: † neq; hæc diuini luminis cōmunicatio quam legē naturę dicimus à Deo Optimo Max. prodijt, vt in natura bene instituta solùmmodò & lex, & regula esset, sed vt quantumcumq; res humanæ mutarentur, hominē in syluis, & ciuitatibus ęque regeret, in bello & in pace, intra domesticos parietes, & in Foro; nec verò prius seruitute inducta beneficium manumissionis inuasit, quàm ob acceptum libertatis beneficiū hęc ipsa naturę lex manumisso imperauerit etiā, vt honorem deberet Patrono, quem qui se debere recusat, is protinus etiā, si nulla ciuilis lex ad esset, in naturæ legem peccat; nec enim ab eo quod honestum est aliquo modo recederet, quin ab ipsa Naturę lege recedat: etiam vno loco (si tamen eius dilucidandi gratia veniam sperare liceret) Caium & Tribonia

num, ac eius asseclas in ipsa naturalis rationis acceptione no-
6 tari posse summopere vereor; † cùm in.l.2.ff de vsufr.ea.re.di
cat Caius Senatusconsulto non id effectum esse, vt pecuniæ vsus
fructus proprie esset subijcit hæc verba. *nec enim naturalis ra
tio authoritate senatus mutari potuit, sed remedio introducto cæ-
pit quasi vsusfructus haberi.* Hic autem naturalem rationem
pro lege vsurpat Caius, quam immutabilem esse constat; at
cùm nulla hac in re sit ratio iusti vel iniusti, boni vel mali, hone
sti vel fraudis, nulla quoq; lex naturæ erit, quia nihil ad eam, an
pecuniæ vsusfructus proprius sit, vel improprius, aut verò vsur-
pat pro discursu rationis in naturalibus cum applicatione ad ci-
uilia, argumento ducto ab ijs quæ sunt ad ea quæ intelligũtur, &
falsum opinor quoad vsumfructum Senatum non potuisse natu
ralem mutare rationem. Naturalis ratio eò respicit, vt nõ pos-
simus vti pecunia nisi consumendo, & per erogationem; sic.n.
asidua permutatione videtur consumi & extingui. §.constitui-
tur.inst.de vsufr.non videtur salua esse substantia: Cùm autem
vsusfructus sit ius vtendi, fruendi alienis rebus, salua rerum
substantia iam repugnat perire, & consumi substantiam, &
esse vsumfructum, ac ita naturalem rationem inducere vi-
7 detur Accur. in.d. §. constituitur, & alij post eum. †. At
satis poterat hanc mutare rationẽ negligendo Senatus; sic natu
ralis pugna est, vt quis decedat pro parte testatus, & intestatus,
& tamen potuit ius ciuile hanc mutare rationem.l.ius nostrum.
ff.de reg.iur.l.1.ff.de mil.test.tùm ex naturali ratione est ne cõ-
tractus claudicare debeant, & tamen in pupillo sine authoritate
tutoris cõtrahente secus est.l.1.ff.de res. vend. Ita ne minor na-
tu maiorẽ adoptet ex naturali ratione est nõ lege naturæ, nihil.n.
ad eam.§.minorem.inst.de adopt.ius tamen ciuile deserit, aut
mutat rationem naturalem in eo qui licèt filios non susceperit
in nepotem aliquẽ adoptet.d.§.minorem.v.licet. Potuit ergo
ius ciuile à naturali ratione recedere, eamq; si non in rebus na-
turalibus in ciuilibus, & quæ intelliguntur mutare, negligere,
8 deserere, vel amplecti. † dummodo non sit circa iustum, & iniu-
stum, quia non tam ratio aut modus quidam naturalis, quam lex
naturalis esset; quod & in alijs multis constat, quę consultò
omitto

9 omitto. Redeo ad naturæ legem in omnes diffusam † ab hoc ipso capite deducitur, vt minoribus in delictis, & vbi dolo versati sunt beneficium restitutionis denegetur. l. si ex causa. §. nunc. ff. de minor. sic si per mendacium maiores se dixerint. l. 2. c. si. min. se ma. vbi redditur ea ratio, quia deceptis non decipientibus succurrendum est; si rationis rationem quęramus diligentius ex lege naturę cuius ex proprio dolo reus est, ab hoc beneficio excludit; neq; Prætor, qui eo edicto, vt in plerisq; naturalem sequitur ęquitatē. l. 1. ff. de mino. potuit minorem in fraude constitutum audire; is enim lege naturę cōdemnatus est, quem ius ciuile absoluere, aut releuare aliter non posset, nisi in totum à naturę lege recedat Eodem modo non tam lex alia sentia, quā hęc ipsa naturę lex rescindit manumissiones in fraudē Creditorum factas. Sed cur hæc cōmemoro? Vti in omnes homines
10 sic in toto iure ciuili † est eiusmodi lex diffusa, vti Deo totius legitimi iuris norma & regula esse videatur: nam vt riui à fonte ducuntur, ita à naturę lege iura omnia deriuantur. quinimo si secundùm naturæ institutionem homines vixissent, ea sola omnibus suffectura fuisset: nos enim & colere Deū, Patriæ & Parentibus decet obtemperare: Ab hac deniq; lege (vt scribit Tull. 2. de inuent.) totius humanę vitę initium videtur esse profectum; & omnia sub hac lege comprehendi ostendit. ibi. *Na-*
11 *tura ius est quod non opinio genuit, † sed quædam innata uis inseruit, vt religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem; Religio est quæ superioris cuiusdam naturæ quam diuinam uocant, curam, cæremoniamq; affert pietas, per quam sanguine coniunctis, Patriæq, beneuolis officium, & diligens tribuitur cultus. Gratia in qua amicitiarum, & officiorū alterius memoria, & alterius remunerandi continetur uoluntas. Vindicatio est per quam ius & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum est defendendo, aut ulciscendo propulsatur. obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecellentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea quæ sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur.*
12. † Hæc si consideremus, intelligemus legem hanc, totum hominem, & erga Deum, & erga se ipsum, ac societatem

tem humanam instituere, & nihil omittere, quod eundem intra Iustitię & honestatis tramites omni tempore contineat. & quo vocat ad officium iubendo, & vetando à fraude deterret, iam omnia gradibus suis complet: mirum tamen esse videtur quod Cicero huic legi propagari fas non esse dicit: nam vel frustra positum est ius ciuile vniuersum, aut eidem addere fas est: ex eo enim maximè constat quod aliquid addat, vel detrahat. l. ius ciuile. ff. de iust. sed vel si omnia quasi riuos ad fontem, ad naturę legem referamus, quod ab ea deriuentur, hęc ipsa deriuatio species quędam propagationis esse videtur, tùm si vnum dictat in ratione bene instituta, aliud in natura collapsa iam propagari videtur. Quid erit dicendum? Id si referatur ad rei definitionē
13 vere dictum esse videtur †: nam iustum & iniustum, æquum, & iniquum, officium & fraus ex loco, tēpore, personis, ac circumstantijs sępe mutantur: veluti si ponamus occidere aliquem iniu
14 stum & iniquum esse; † at Bannitos, Grassatores non tantū Tyrannos nullo odij rancore, sed pro bono publico, & Iustitiæ zelo occidere iustum est ita dictante, ac permittente statuto, quod in eiusmodi casu non tantum valet, sed fauorabile est Bart. cōs. 188. statuto castri plebis in fine. Ias. in. l. si idē. n. 4. ff. de iurisd. om. iud. Dec. post Baldum in. c. dilecti. n. 31. extra. de excep. idē cōs. 65. n. 3. & cōs. 326. post. n. 3. & vtrobiq; de cōmuni: Qua de re latius in prima parte rerum quotidianarum sum dicturus, nō tamen propagatur lex, quin sit eadem semper iusti pręceptio, praui q; depulsio: nihil enim est, quod lex ista non comprehendat: Sed etiam Bald. dum conf. 38. n. 7. vol. 1. ait naturalem esse rationem, quæ in cunctis recte respondet, & adducit. l. si me, & titium. ff. si cert. pet. non ne hanc legis huius perfectionem cognoscere, ac fateri visus est; & certè quid mero iure ciuili responderi potuisset in specie illa. l. si me. nisi lex ipsa naturę bonum illud & æquum insinuasset? tùm Prętor nisi huic legi fuisset semper innixus, quomodo ex nimijs iuris ciuilis subtilitatibus potuisset se ipsum euoluere, & educere? facit. l. Posthumus. ff. de iniu. rup. te. l. ei qui. ff. de acq. hær. §. sui autem inst. de hęr. qual. nullibi enim à iuris subtilitate recedit, quin ad naturę simplicitatem
15 hac ipsa lege dictante conetur accidere: † similiter quacumq; lege scripta vel consuetudine deficiente hæc ipsa nunquam deficit.

ficit.c. secundo requiris. §.vult. de appell. Aymo.conf.31.n.5.
16 † Ad idem pertinet, quod passim circumfertur sat esse rationē pro lege allegare clem.1.in prin vbi not.card. de elect. Bald. d. conf.38. Aymo.d.conf. 31. & conf.326.n.13.quò respexit Modestinus,cùm dixit naturalem sufficere Iustitiam in.l.scireopor
17 tet.§.sufficit.ff.de exc. tut,vsurpat com.conf.98.n.3. vol. 3.†. tùm eandem mentem, & animam legis esse receptum est ab omnibus in.l. adigere. §.quanuis.ff.de iur. patr.in.l.cùm ratio. ff.de
18 bon.damn. quare admodum vereor, ne defendi possit † quod tradit Bal.in.l.lege.n.2.c.de leg.hęr.vt valeat statutum sine ratione, duntamen nullius prȩiudicium contineat. Primum quia totius ciuitatis prȩiudicium contineat eiusmodi statuta conde-
19 re quę rationem non habeant † quia & eludi & reprehendi facile poterunt, quod cauendum est.c.si ciuitas de sent. exc. in.6.l. saluius Arist. ff.de leg.præst. Tum secundò, quod pertinet ad rem nostram, erit statutū sine ratione, quasi corpus sine anima:
20 neq; verò quod dicitur rationem esse animam legis † ad aliam rationem referendum est, quàm ad hanc rectam, & nobis insitā quę rerum omnium agendarum, tùm maxime legum condendarum est regula, vt ideò sine ratione lex sit, quę non habeat rationem honesta iubendi, & contraria prohibendi, quia necesse sit rationem illam particularē huic vniuersali respondere, alioquin rationis nomine erit indigna. Tertiò nullius continere præiudicium, & sine ratione valere repugnantiam continet, quod inicuiq; etiam in particulari præiudicium sit ligari statuto ratione carente. Atq, ideò sicut admodum difficile est immaginari statutum sine ratione, ita quod tale statutum nullius cōtineat præiudicium, videtur fere impossibile. Quartò statutum contra rationem nec Baldus, nec quilibet alius valere affirmabit quod hoc ipso iniustum sit, sed hoc ipso quod est sine ratione, si quis diligenter intueatur cōtra rationem est. Tandem statutum hoc non deriuatur ex lege Naturæ, quę recta ratio est, & regula omnis iuris consequētis, ergo tale statutum nec regula, nec ius erit, ac ideò si quouis alio modo valeat in modum legis, certe non va
21 lebit. † Igitur (vt deniq; concludatur iste sermo) vniuersa iuris disciplina non tam à Prętoris edicto XII. tabulis, aut cęteris plebiscitis, senatusconsultis, constitutionibus, quam ab hac ipsa

lege

lege naturæ tota ab hac recta ratione videtur hauriri: ex hac vna
lege cæteri legumlatores assequũtur quo regant Populos, quo
cæteras stabiliant leges, quò in improbos animaduertant, quò bo
nos tueantur, quò pręcepta salutis, glorięq; suis ciuibus edant,
ad decus hortentur, à flagitio reuocent, vt consolentur Affli-
ctos, vt facta, & consulta sapientum, & fortium virorum cum im
22 proborum ignominia sempiternis prodant monumentis. † Hęc
ipsa iusti & iniusti distinctio ad illam æternam rerum omnium
legem sui referri videtur, vt mentem nostram attollat, cœ-
lum, terram, maria rerumque omnium naturam perspice-
re ea vnde generata quo recurrant, quando quomodo obi-
tura, quid in ijs mortale & caducum, quid diuinum, æter-
numq; sit intueri, ipsumq; Deum Opt. Max. ea moderantem
& regentem pene præhendere doceat, ac nos ipsos non tam, vt
populares alicuius definiti loci, quàm etiam vt totius orbis ci-
ues instituat, moderetur, ac regat. Et quamuis Athenas, Ro-
23 mam, Senasq; non nominet † vbique tamen est eadem & sem-
piterna vocans ad officium, à fraude deterrens; Quam qui rectè
sentit & intelligit is se ipsum (quod Apollo præcepit Pythius)
optimè noscit: quia quod in se diuinum, & immortale est in-
telligit, & secundũ hãc diuino luminis communicationem, na
turęq bonitatem Dei gratia accedente, super ęterna euehitur.
contra verò qui se ipsum huic non subijcit legi, & ipsi non ob-
temperat, à semetipso recedit ab hac ipsa lege recedens, & se fu
git, imò potius ad se ipsum quasi hortis ad hortem affici uide-
tur, atque intestino bello summopere cruciatur, & si pars infe-
rior intumescens exuperat, turpem sui ipsius victoriam conse-
quitur, & eiecto Legitimo Domino Tyrannum admittit, & an
24 guem in sinu proprio nutrit: † nam animi perturbationes, vt
apud Platonem Atheniensis docet. 1. de legi. quasi funes inge-
nitæ trahunt nos, & inuicem retrahunt ad contrarias actiones,
vbi virtus & vitium, iustum & iniustum, fraus & officium discre
25 ta vertantum. † Hac verò lege tanquam regula quadam perpe-
tua & sensus moderari, & affectibus cunctis normam pręscribe-
re datum est, & ita verum libertatis vsum in vsu iocundissimæ
seruitutis collocare. Quam igitur piè, quàm sanctè Tullius de
huiusmodi lege sentit? Quis non mirabitur hominem assidue
versa-

versatum in tenebris, fabulosaq; religione edoctum, Idolisq; mendacibus excolendis assuetum tam sapienter, tam verè de lege Naturę, eiusq; à Deo deriuatione verba fecisse, eiusq; pulchritudine ita delectatum, vt pręclaram, atq; simillimam eius imaginem, aut potius eiusdem legis caussas, & effectus nō modò animo conceperit, sed verbis etiam expresserit, atq; depinxerit? cùm itaq; naturę lex à diuina prouidentia prodierit, † quę
16 tùm perfectissima est, tùm etiam infinità non potest non esse numeris omnibus absoluta, hominis autem prudentia cùm finita, & imperfecta sit legibus ferendis suffectura non est, si legislator quantum fieri poterit eas legi Naturę non subiecerit, atque coniunxerit.

ALEXANDRI

TVRAMINI I. V. C. AD RVB. DE LEGIBVS. LIB. SECVNDVS.

Cur sola naturale lege, cùm absolutissima sit, homines minime contenti leges ciuiles instituerint.

Cap. I.

1 *Rei perfectæ addi non potest*
2 *Addere legi naturæ, & dicere perfectam repugnant.*
3 *Iuris ars naturam imitatur.*
4 *Hominum improbitas legibus condendis dedit occasionem. & num. 40.*
5 *Legis effectus est homines non solùm metu, sed præmij spe bonos efficere.*
6 *Lex ad hominum malitiam coercendam inducta*
7 *Interest ciuitatis malis eam purgare hominibus & delicta impunita non esse.*

F *Omnes*

8 *Omnes tenemur agere quod iustum est.*
9 *Obedientia in Patriam & Parentes licèt à natura sit, eius mē sura iuris ciuilis est.*
10 *Defensio aduersus vim, & iniuriam naturaliter est iusta.*
11 *Nemo Iudex in propria causa.*
12 *Aggressus præsumitur ad sui facere defensionem.*
13 *Defensio corporis ad rerum defensionem an extendatur legitimo iure definitur.*
14 *Lex, ingratitudinis filiorum causas, & legitimam eorundem metitur.*
15 *In mensura iusti variatio est.*
16 *Inter naturalia præcepta interdum discensio est.*
17 *Lex naturæ neminem cum aliena iactura vult fieri locupletē.*
18 *Lex naturæ, Populi salus esto.*
19 *Varium ius circa vsucapionem.*
20 *Ius ciuile in vsucapione à canonico coangustatum.*
21 *Remedium præscriptionis an sit odiosum.*
22 *Distinctio Accursij à Gratiano relata, & quomodo ab Authore confirmetur.*
23 *Opinio Misingerij refertur.*
24 *Opinio Gratiani ad impulsiuam non finalem causam refertur.*
25 *Statutum permittens Bannitos odio occidi non valet.*
26 *Opinio Authoris circa vsucapionem.*
27 *Nulla præscriptio ratione finis odiosa, nisi deficiat in circumstantijs.*
28 *Vsucapio publico bono & æquitati nititur.*
29 *Ex comuni vtilitate ius naturæ cum ciuili conciliatur.*
30 *Præscriptionem reijcere uiam litibus aperit.*
31 *In vsucapione bonum publicum spectatur, post priuatum.*
32 *Ob opportunitatem loci, vel temporis plura inducuntur; licèt ratio naturæ vbique iusta imperet.*
33 *Domini vtilis ficta species senis inducta.*
34 *Opportunitas à quibus sumatur circunstantijs.*
35 *Legum mutationes, abrogationes, repugnantiæ vnde oriantur.*
36 *Vna est officina boni & æqui.*

37 *Quod-*

37 *Quoddam malum est quia malum; quoddam quia prohibitum*.
38 *Leges humanæ tanquam regulæ hominibus constituuntur*.
39 *Legibus scriptis humana consuletur fragilitati*.
41 *Ius honorarium vti iuris ciuilis viua vox; ita naturalis ius positiuum est expressio*.
42 *Cur lex dicatur Prudentum virorum consultum*.

VAMQVAM satis ex præcedentibus constare videatur legem solam naturalem esse uere legem, mihi tamen hoc in libro de lege ciuili tractaturo in ipso vestibulo res ipsa dubitationem affert, ac suspicari cogit ne ex toto firma, solidaq; sint quæ de lege naturali, eiusque perfectione tradita sunt; neq; .n. fieri potest quin se se prima fronte obijciant populorum instituta, vel tanquam superuacanea, vel naturę legi aliquid addentia. † Quod si rei perfectę ad
1
2 di non potest. l. 4. c. de donat. quę sub mo. † addere legi naturali, & asseuerare eam vndequaq; perfectam non modicā videtur repugnantiam continere. Quod si natura nihil frustra esse patitur, vt per Aristo. 1. de cœlo text. 32. & alibi sępe † hæc nostra
3 iuris ars. quę naturam imitatur. §. minorem. inst. de adopt. frustra iuris ciuilis esset ars, si ius ipsum ciuile frustra positū esset; Aut si frustra nō est positum accusabimus forte naturam ipsam, quę cùm cæteris omnibus vel minimis etiam in rebus deficere nulla ex parte soleat hac ipsa in re defecerit quę cęteris potior esset? Atqui difficultatem hanc doctissime quidem, & ornatissime explicat Albert. de lege Iure, & ęqui. c. 7. Tres autem rationes adducit quibus ostendit fuisse amplius leges ciuiles instituendas, earum pręcipua tertia mihi videtur, vt cùm irrepserit regnandi libido, ac deprauati ob id fuerint hominū mores, furta, cędes, rapinę & his similia (frustra reclamāte lege naturæ) cōmitti cępe-
4 rūt † ipsa hominū improbitas legū condēdarū occasionē præbuisse, aut potius necessitatē attulisse videtur; id quod nobis Isidor. 4. dist. c. 1. apte testatū relinquit his verbis. *Factæ sūt autē leges, vt earū metu humana coerceētur audacia, tutaq; sit inter improbos innocētia, et in ipsis impijs formidato supplicio refrenet audacia et nocēdi facultas*. eaq; ratione vel maximè † pręcipuus legū huma-
5

F 2 narum

narum effectus est homines non solùm metu pœnarum, sed etiã
6 premiorũ exhortatione bonos efficere.l.1. ff. de iust. & iur. † qꝑ
ad eorumdem improbitatem, & malitiam corripiendã,& coer-
7 cendam introductę sint † Igitur quantum interest & malis ho-
minibus purgare ciuitates. l. congruit. ff. de off. pręs. & ne deli-
cta remaneant impunita. l. ita vulneratus. ff. ad. l. aqui. tantùm
humanas leges condere videtur fuisse salutare. Quare quęri po
test si vel populus aliquis secundum legem naturalem prorsus
viueret,& nulla in parte ab illa simplicitate, rectaq; ratione re-
cederet an legitimum ius necessarium foret. Quòd si superior
ratio legum introducendarum sola fuisset, aliquam haberet dubi
tationem, sed ex sequentibus rationibus apertè definitur: secun
8 da enim ratio fuisse videtur † quod licet omnes teneremur age
re quod naturaliter iustum esset,& ipsum iustum naturale esset
apud omnes idem, & à se ipso non differret, tamen vt Arist. 5.
Ethy.c.7. docet sicut granum & vinum mensuras quasdam ha
bent, quę non sunt apud omnes eędem, & sępe vini & frumenti
9 maiores sunt vbi emitur, minores vbi vẽditur, vel è contra, † ita
& in legibus accidit, vt Patrię, vt Parentibus pareamus est à lege
naturę.l. veluti. ff. de iust. & iur. at quousque hoc pręcepto Pa-
tri teneamur non satis à natura est definitum, sed ex Iuris ciui-
lis dignoscitur mensura, quę varia sæpe fuit; aliquando ius vitę
necisq; tribuit.l. in suis. ff. de lib. & posth. nunc vero ius venden
10 di certo in calamitatis casu.l.2.c. de patri. quilib. distr. † aduer-
susus vim, & iniuriã se defendere naturaliter est iustũ.l. vt vim
ff. de iust. & iur. Quis autem diffiniet an quod aliquid fecerit
sic totum ad defensionem fecerit, vt moderamen inculpatę tute
11 lę non excesserit. † an ipse in propria caussa iudex erit, neque
fas esse videtur. l. 1. ff. quo leg. &. C. ne quis in sua ca. iud. an ad
uersarius & eadem repellitur ratione. Tertius forte? sed cùm
iste etiam oderit vel amet, tùm voluptas & dolor ipsius iudicia
obumbret, vt ait Arist. 1. Reth. c. 1. debuit solùm ab optimo le-
gislatore id ipsum quantum potuit certa lege deffiniri: veluti
12 † si sit aggressus non aggressor pręsumet ipsum ad defensionem
fecisse.l. 2. vbi not. Bal. c. ad. l. Corn. de sic. maxime si aggressor
cum armis fuerit aggressus Alex. cons. 76. nu. 4. & cons. 109.
nu. 2. vol. 1. & videtur diffinire. l. sed & si quicũq; vbi not. Bar.

ff. ad

ff. ad.l.aq.considerandum est etiam si potuit fugere si tenebatur iuxt. not.in.d.l. vt vim. Quamquã receptius est, vt non aufugisse etiam si posset, culpę non adscriberetur. Ias.in.d.l. vt vim. nu.38 Alex.d.cons.109.nu 4. Corn.cons.162.nu. 7.vol.1. Clar.in.§.
13 Homicidium vero, atq; adeò, † tùm verò quod licèt pro defensione corporis an licere deberet pro defensione rerum nostrarũ sola ciuili debuit lege diffiniri.l.1.c.vnd.iu. At quæ potest re-
14 rum prędictarum mensura constitui nulla ciuili lege lata? † Esto etiam legitimam filiorum esse à lege naturę, quis tamen debuit ipsius constituere quantitatem? & cùm uel ipsa naturalis quoq; ratio filium ingratum à legitima repellat, an pater pro arbitrio suo caussàs ingratitudinis existimare debuit an lex ipsa meti-
15 ri? † Summa igitur uariatio est in ista iusti mensura, licèt iustũ ipsum ceu triticum quoquomodo metiaris semper idem esse cõ
16 cedamus. Tertia Alberti ratio ea est † quod quędam inter ipsa naturalia præcepta dissensio interdum appareat, vti in deposito restituendo Triphon. exponit in. l. bona fides. ff. depo. sed
17 in vsucapione conspicua magis dissensio est. † lex naturę pòstulat neminem fieri locupletem cum aliena iactura.l. nam hoc natura.ff.de cond. ind. quæ regula semper obligat bonę fidei possessorem domino petente ad restituendum; ob id tamen euenit vt dominia plerumq; essent in incerto, vt non esset aliquis litium
18 finis † lex etiam naturę illa est. Salus Populi suprema lex esto: Quis duobus ijs capitibus adductis statuere debet in hac re quod potius esset? & ubi receperis bonum publicum priuato anteferendum, quomodo aliquem dominium rei suę amittere
19 introduces? quanti temporis negligentia? † In hac ipsa plurimum variatum est apud ipsos legumlatores: primum enim anno ubiq; uno res mobilis, & immobilis biennio in solo Italico dun taxat usucapi cępit Inst. de usuc.in prin. mox usus docuit domi nos citius quàm iustum esset, dominia rerum suarum amittere, ipsumq; usucapionis beneficium non nisi quadam cum iniquitate ad solum Italicum restringi, ac utrumq; ab ipso Iustiniano est emendatum.l.1.c.de usuc. transf. Quia ucrò nihil est quod tam facile ad iniustitiam declinare ualeat quàm prescriptionis re
20 medium, † uarijs modis primum à Iure ciuili, postea à Iure Ca nonum coangustatum est à Iure ciuili ut si res affecta uitio reali

furti

furti vel rapinę possideatur. §. furtiuæ inst. de vsuc. si res ipsa vsu capi non queat, quia nō sit in commercio, vt res sacra vel religiosa. §. sed aliquando inst. eod. si ab initio malam habuerit fidē possessor Inst. de vsuc. in princ. l. si ex aliena. ff. eod. l. 2. c. de præscr. lon. temp. si ex falsa causa possideat. l. celsus. ff. eod. sed quod à Iure ciuili contra naturalē rationē inducebatur, ne mala fides superueniēs noceret vsucapioni semel inceptę à iure Canonū iustissime emendatū est, vt speriori libro exposui, vt in. c. posses-
21 sor de reg. iur. in. 6. in c. vigilanti. de pręscr. † Hinc diffiniri potest quod à nostris aliquando tractatum est, an odiosum existi-
22 mandum sit pręscriptionis remedium † & Gratianus in. c. placuit. § præscriptionum. 16. q. 3. Glossatorum distinctionem videtur secutus quod pręscriptiones quædam introductę sint fauore possidentis, quędam odio non petentis tantū, quædā vtriusq; caussam, ac ita fauorem & odium contineant: Quod mihi videtur verissimum, & confirmari ex. l. vlt. c. de ann. excep. & ita planè sentit gl. in l. vlt. ver. ex vtroq; . c. de edict. D. Hadr. tol. vbi sequitur Bart. in prin. Saly. n. 24. fas. nu. 1. tùm gl. in ver. per
23 triennium inst. de vsuc. † At ibi Mysing. in rub. nu. 15. censet omnem pręscriptionem ratione finis fauorabilē esse quod omnis in bonum publicum dirigatur, vt sit aliquis litium finis, & naturalis quidem ratio eodem argumento, quo bella lites abhorret & qua parte pręscriptio consentit cum naturali ratione, & publi-
24 cam continet vtilitatem, odiosa existimanda non est: † Quod itaq; Gratianus ait ad caussam impulsiuam pertinet, non finalē
25 † nam qua ratione non valeret statutum principaliter odij caussa, non publicę salutis gratia introductum, si permitteret Bannitos occidi, vt per Fely. in. c. quę in ecclesiarum. nu. 12. de constitut. ita in odium principaliter inducta præscriptio non valeret:
26 ius. n. vtilitate cōsistit. l. ius pluribus. ff. de iust. & iur. † ideòq; constantissimè teneo, si non inde publica quies consurgeret quò lites resecarentur, non tantum posse negligentiam non petentis,
27 vt à Iure suo eum cadere legislatores vellent: † Nulla ergo pręscriptio, si tà men legitime processerit, odiosa est, si eam spectes. At si deficiat in circumstantijs, tùm verò in bona fide quę omniū precipua est etiam de rigore iuris reijci poterit Alc. in rub. extr. de pręscr. Meno. de arb. Iud. q. 49. n. 10. non ergo indistin-

ctè

ctè accipiendum est quod passim circumfertur præscriptionem
odiosum & iniquum esse præsidium ; cùm enim vndiq; circum-
28 stantijs legitimis vallatum est, † totum in publico bono ac ideò
inæquitate fundatur.l. 1.ff.de vsuc. at cùm aliqua ex parte vacil-
lat,non est adiuuandum vt sustineatur. Interpretatione itaque
non est adiuuandum quo cadens releuetur, nam ab ea parte so-
lùm cadere potest à qua non defenditur per æquitatem: at vbi
rectum per se constat adiuuandum est etiam ne intercidat. Qua
29 in re † vt iuris naturalis dissensionem cōciliemus, communem
30 respiciamus vtilitatem iuxt. Castr.in.l.iusto.ff.de vsucap. † cùm
enim reijcere præscriptionem viam litibus aperiat ab intentione
iuris deuiandum non est, sed publica vtilitas cum priuatorum
damno compensanda, tandiu reijci poterit, quandiu reiecta
faciliorem litibus non præbeat aditum ; vt quia multi illo exem
31 plo beneficium ammitterent præscriptionis † semper igitur in
hac re primùm publicæ vtilitatis, pòst verò priuati commodi ra-
tio videtur habenda. Sed hæc omnia vt ad institutum redea-
mus mensuræ optimi legumlatoris subijcienda sunt. Quarta nec
negligenda quidem ratio præter Albertum ab opportunitate su
32 mi potest: † quædam enim sunt quæ non sunt vsui futura apud
omnes,sed quibusdam locis opportuna cuiusmodi lex Rhodia
de Iactu, leges de nautico fœnore: nam ipsa naturalis ratio etiã
si vbiq; iusta imperet,ab iniustis auocet, quædam tamen ob op-
33 portunitatem introducit Romæ quædam Athenis †. Adest Se-
nis quædam vtilis dominij conficta species, quæ vix habet in to-
to pene iure cui comparetur,nec alibi practicatur ius hoc vtilis
dominij,licèt simile credatur ēphiteusi quod minorē cū eo cōtra
ctu,quã cū cæteris dissimilitudinē retineat; ideoq; rectè Innoc.
in.c.ad rē.de cōsang.& affin.rescripsit. *Non debet reprehēsibile*
iudicari,si secundū varietatē tēporū statuta quandoq; varietur hu
mana præsertim; cū vrgens necessitas vel vtilitas id exposcit; quo
niã ipse Deus ex ijs quæ in veteri testamēto statuerat,nonnulla mu
34 *tauit in nouo.* sumitur † namq; opportunitatis ratio ex cæli, ae-
risq; temperamento,ex situ, ex moribus , ex tempore. At quis
esse potest qui has expendere circūstãtias queat? & ijsdē acco-
35 modatas ferre leges nisi optimus,prudēsq; legislator? † hinc tã
multæ, &.frequentes legum abrogationes, derogationes, & earū-
dem

dem inter se plures repugnantię & dissensiones; quod non alia accidit ratione, quàm quia idem non sit vbique & omni tempo-
36 re opportunum. † Vna verò est officina boni & ęqui, quę habita ratione loci, temporis, caufarum, personarum sancit, mutat, innouat, derogat, abrogat, totamq; iuris materiam tractat, & applicat. Quincta accedit ratio, cùm quędam prohiberi
37 par esset, vt lex mala prohibita indicaret; † cùm .n. quoddam sit malum quia malum, quoddam, quia prohibitum vt malum, lex prohibens indicat malum, quia prohibitum iuxt. illud Pauli ad Roma. c. 5. ep. 1. *Peccatũ autem non imputabatur, cùm lex non esset, & c. 7. sed peccatum non cognoui nisi per legem; nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret non concupisces.* meminit autem de concupiscentia, tanquam de generali, vnde cętera mala oriantur, ideoq; rectè infertur in c. nam ad concupiscentiam. de constit. bonam esse legem, quæ omnia mala prohibeat. Tandem cùm ad errandum faciles simus, & obliqua sæpe ducamur via, internæque legis virtus sensuum superetur, illecebris & infirma reddatur, tùm quid in nonnullis faciendum, aut quid fu-
38 giendum foret, ignoraremus; † leges humanę constituendę fuerunt tanquam omnibus expositę regulę, quę omnes etiam recta via ducere possent. Hinc Dauid. psal. 9. Constitue (inquit) Domine legislatorem super eos, vt sciant Gentes quoniam ho-
39 mines sunt: † sic etenim legibus scriptis humanę fragilitati fuit
40 consulendum. Ex ijs itaq; compertum esse potest † nõ legis naturalis, sed nostram imperfectionem legibus humanis causam dedisse; sic aliquando Calphurnia improbissima fœmina inuerecundè postulans, & Magistratum inquietãs causam edicto dedit, ne fœmine pro alijs postularent. l. 1. §. origo. ff. de postul. est
41 lex naturę perfectissima, sed † sicut ius honorariũ iuris ciuilis viua vox existimatur. l. nam & ipsum. ff. de iust. & iur. sic ius omne positiuum iuris naturalis quędã est promulgatio, & expressio eius quod ratio naturalis exposcit, quę quoniã (vt ait Tullius)
42 perfecta est in mente Sapientis, † ideò lex debet esse prudentũ virorum consultum. l. 1. hoc tit. non autẽ arbitrio cuiusq; ferri. Viri autẽ prudẽtes omnia pro recta ratione, ac ideo ex naturę lege decernũt. Quare ex hoc vel maximè ostenditur eam absolutissimam esse quod cęteræ ab ea omnes proficiscantur.

Qua

Qua ratione ius omne naturale & positiuum dici possit ius ciuile, tùm quid sit lex ciuilis secundùm hanc significationem diligenter inquiritur. Cap. II.

1 Diuisio Vlpiani reprobatur.
2 Ius naturale quid sit.
3 Diuiditur ius ex sententia Paulli.
4 Quod Aristoteles legitimum, Paullus ciuile ius vocat.
5 Declaratur Arist. lib. 7. c. 5. Ethy.
6 Idem præstat latinis ciuile, quod Græcis politicum ius.
7 Declaratur l. omnes. ff. de iust. & iur.
8 Vlpiani definitio ad ius ciuile refertur, & declaratur.
9 Papiniani definitio aff rtur & examinatur.
10 Demosthenis definitio ad legem affertur.
11 Ficini definitio ad legem oratoria est.
12 Frncisci Piccolominei definitio recensetur & declaratur.
13 In ordinatorum nulla dispositio.
14 Natura quid sit ex Aristotele.
15 Lex in omnibus ordinem statuit.
16 Iudicia, testamenta, aliæq; iuris species suum ordinem seruandum habent, quo omisso nullius sunt effectus.
17 In ijs quæ ad formam & ordinem Iuris pertinent, nec ætas, nec crusticitas attenditur.
18 Ordo in quibus non seruetur, narratur.
19 Ordo necessitatis & instructionis ex Baldo.
20 Ordinis quæ species actum vitiet, & quæ seruetur.
21 Statutum omnes remouens exceptiones, eam, quæ ex defectu citationis prouenit, remouere non intelligitur.
22 Citatio ad ordinem necessitatis, non instructionis, refertur.
23 Nihil ordine vacat, vt in optimum finem dirigatur.
24 Ordo gubernandi rationem includit.
25 Iurisprudentiæ finis est optima Reipublicæ gubernatio.

EX ijs quę hactenus explicata sunt satis compertum esse vi-
1 detur Vlpiani sententia de iure naturali reprobata, † etiã
tripartitam illam iuris diuisionem, quam idem affert, corruere,
etiamsi eam sequitur Iustinianus vt aliud naturale sit, aliud gen
2 tium, aliud ciuile. & si retineamus † non aliud esse ius natura
le, quàm illam diuini luminis comunicationem, quę solis com
petit hominibus, constituendum erit etiam non aliam magis cõ
3 modam iuris diuisionem fieri posse † quàm ex sententia Paulli
in l. ius pluribus. ff. de iust. & iur. & Arist. v. Ethy. c. 7. vt ius
4 omne sit aut naturale, aut legitimum. † Tantum verò Aristote
li pręstat legitimum, quantum Paullo ciuile, & plerisq; positi-
uum. Quintil. etiam re nobiscum conuenit, licèt nomine videa
tur differre: is lib. 7. c. 5. ait. *Iustum omne continetur natura,*
vel constitutione. Constitutionem verò ponit in lege, more, iu
dicato, pacto. Sed quia Arist. dicto loco ait. Ciuile autem ius
aliud naturale est, aliud legitimũ refragari videtur, quatenus di-
cimus ciuile idem esse quod legitimum quoniam ille, vt genus à
specie, videtur distinguere. Quomodo ergo docemus, Paullum
& Aristotelem idem sentire, si uis ciuile alter vt genus, alter, vt
5 speciem vsurpat. † Sed vt opinor ciuile ius Aristoteles politi-
cum appellat, quod tam naturale, quàm ciuile comprehendit;
nam politicum & ciuile idem præstant quod ex Cicerone lib. 3.
de Nat. Deo; constat dum ait. *Cùm sic hominis natura generata*
sit, ut habeat quiddam innatum, quasi ciuile ac populare quod Grę
6 *ci politicon vocant*. † Tantum itaq; præstat Latinis ciuile quan
tum Gręcis politicum. Quare ius politicum ex naturali, & legi
timo ęque constat, ac ea omnia complectitur, quæ in ciuitate
seruantur siue hominibus natura insita sint, siue ab omnibus fe-
rè Gentibus, siue à solis eius ciuitatis ciuibus constituta sint.
Ita vt ius ciuile Aristoteli illud sit, quod ab Vlpiano in l. 1. §. hu
ius studij. ff. de iust. & iur. & à Iustiniano Inst. eod. §. vlt. diui-
ditur in publicum, & priuatum intelligentes illud esse priuatum
7 quod constat ex pręceptis naturalibus gentiũ, & ciuilibus † Ita
Caius in l. omnes populi. ff. de iust. & iur. dicens. *Omnes populi*
qui legibus, & moribus reguntur partim suo proprio, partim com
muni omnium hominum iure utuntur. Ius hoc politicum com
plexus esse videtur, quod ex proprio, & communi iure resultat,

ac ita prorsus de lege sentiendum est. Non igitur de definitione legis ita tractandum est, vt legem ciuilem à naturali distinctã diffiniamus, sed vt legem politicam, quę vtramq; comprehẽdit, explicemus; quia hęc nobis ad eam dignoscẽdam magis poterit inseruire quàm è contra, & prima quidem fronte ad hanc variæ
8 pertinere videntur diffinitiones. † Primùm itaq; Vlp. in . l. ius ciuile. ff. de iust. & iur. ius hoc politicum diffinisse ita videtur. *Ius ciuile est quod neq; in totum à naturali, vel gentium recedit, neq; per omnia ei seruit*. Politicum enim ius ipsum uidetur ita se habere, cùm constat ex naturali & legitimo iure. Sed verius est Vlpianum diffinire Ius ciuile à naturali & gentium iure distinctum iuxta propositum à se ipso diuisionem, qua ratione nõ potest ius ciuile idem esse quod politicum; hoc enim vtrunque ius comprehendit, & ex vtroq; constat, illud ab altero distingui
9 tur. † Secundò Papin. in. l. 1. hoc tit. ita definit: *Lex est commune præceptum, Virorum prudentum consultum, delictorum, quæ sponte uel ignorantia contrahuntur, coercitio, communis Rei publicæ sponsio*. Sed (vt ipse opinor) etiam Papin. diffinit legem ciuilem à naturali distinctam, cum verba illa legi, ciuiliter rogatę conuenire queant, non autem naturaliter insitę, cùm ta
10 men politica constet ex vtraq; † Demosthenis autem & Chrysippi diffinitiones à Martiano relatę in. l. 2. oratorię nimis sunt. Quare, cùm legis huius diffinitionẽ non sine vitio omiserit Tri
11 bonianus, ad alios recurrendum est pręter ipsos Iurisconsultos. Tertiò igitur loco Marsilius Ficinus in argumento in Minoem ex mente Platonis ita definit. *Lex est uera gubernandi ratio, quæ ad finem optimum per commoda media gubernata dirigit transgredienti pœnam, obedienti præmium statuens*. Hinc legem po
12 liticam videtur diffinire, quã nec improbare quidẽ audeo, † Sed quia Franciscus Piccolomineus Gradu. x. c. 23. de moribus vir quidem familię nobilitate, sed longe magis proprię virtutis gloria illustris paullo ab hac Ficini distantem, pleniorem tamen, ac per omne genus caussę absolutam attulit diffinitionem, ego qui tanti viri eruditionem, ac sapientiam admirari solitus sum, ipsius diffinitionem quam sequor, referre simul ac explicare proposui. *Ille ita diffinit. lex est ordo rectam gubernandi rationem includens à prudentia prodiens subiecta legi per congruentia media*

dia in finem optimum dirigens pœnam transgredientibus, obtemperantibus præmium decernens. Ordinē esse inde fit apertū quod ab vno ducitur principio, ac in vnum tendit finē. Ab vno principio, ea deriuatione quam libro primo exposui, vt ex ordine diuinę mentis lex ęternę prouidentiæ, inde naturę lex, ab ea vero lex ista ciuilis deriuatur, quę nisi huic ordini consentiret, sed reclamaret ab eo, neq; lex esset. Rectè ideò dixit Iustinianus. C. de vet. iur. enucl. const. 1. in prin. *legē eam esse, quæ res humanas, & diuinas bene disponit*; eadem ex sententia Neratij in. l.
13 2. inf. eod. regula est iustorum & iniustorum, † atque inordinatorum nulla dispositio, regula item nulla. sed vel ex eo maxime dignoscitur, quod lex naturam imitatur. §. minorem. inst. de
14 adopt. † at ipsam naturam Arist. 8. Physic. dixit esse caussam ordinis, & nihil inordinatum esse eorum, quæ natura vel secundùm naturam fiunt: Plato formam scientiarum, & artium; Anaxagoras munus diuinę mentis ordinem esse dicebat, & vniuersi forma nihil magis quàm ordo esse creditur, vt refert præfatus Piccol. in Introd. c. 14. & 16. Deinde cùm de ratione ordinis sit, vt cadat inter duo quorum alterum prius, alterum verò posterius habeatur, iam hęc ipsa lex tanquam ordo quidam à prudentia pro
15 dit, & in finem optimum dirigit. † Hinc est, vt lex in omnibus ordinem statuat, quia velut ordo nihil inordinatū sancire queat.
16 Hac igitur ratione iubet † omnia esse ordinata. Ita fit, vt iudicia suum habeant ordinē qui seruandus sit clem. 2. & ibi not. Card. de iud. eoq; non seruato sententia authoritatem rei iudicatę obtinere nequit. l. prolatam. c. de sent. sic istrumentum esse decernitur quod fit contra formam & ordinem rescripti. c. cùm dilecta. in fin. de rescr. Testamentis etiam suus ordo prę scriptus est. Inst. de test. ord. in princ eoq; omisso nulla sunt ipso iure. l. si vnus. c. eod. l. 3. ff. eod. conspicuū est etiam in tutelis, in vsufructu, in acquisitionibus omnibus vt certis modis introducantur, certis etiam finiantur. Inst. de tut. & quib. mo. tut. fin. Huc maxime pertinet. l. nihil tā naturale. ff. de reg. iur. In ijs autē & similibus iuris ordo adeo enixe prę scribitur, vt eleganter dicat Bal. in. l. iuris ignorantia nū. 6. c. qui adm. iust. argumento imperitiæ ab eius inobseruantia non excusari, vbi generaliter inquit
17 † in ijs quę pertinent ad formam, & ordinē iuris nec sexū, nec rusti-

rusticitatem, nec etiam ætatem attendi. Ad idem facit. § pupil lis. & ibi gl. auth. de hęr. & fal. Verum his quàmplura ex iure no
18 stro obijci posse videntur, † in quibus omittitur, ac negligitur ordo. Primum itaque in caussis fiscalibus non seruatur ordo cū creditum Fisci liquidum est sed executiue proceditur Bal. in. l. 2. nu. 2. C. quand. fisc. vel pri. tùm in probatione famę, & præparatorijs iudiciorum ordine omisso summatim procedi scripsit Cardi. in Clem. 1. n. 21. de off. iud. ord. ita in notorijs non est ordo seruandus. Fely. in. c. licèt Heli. ver. tertio not. de simon. & generaliter scripsit idem Card. in Clem. 2. in prin. de iud. nimiam ordinis obseruantiam lites parere quarū finem leges summopere desiderant. l. 1. ff. de vsuc. l. 1. ff. de re. iudi. sed hęc vel
19 similia diluuntur † distinguendo inter ordinem necessitatis, & ordinem instructionis, vt distinguit Bald. ex sententia Oldradi
20 in. l. si duos. ff. de exc. tut. † & prioris tam omissio quàm pręposteratio vitiant actum ut Oldr. & Bal. probant, & sequitur Rom. cons. 402. n. 2. quorum sententiam nec ipse reprobo, sed forsan ad rem nostram commodius, ac etiam uerius poterimus diffinire ordinem absolute numquam remitti, sed ordinem particularem; Nec uerò par est in caussis summarijs, & executiuis eundē seruari ordinem qui in ordinarijs seruaretur. Numquam absolute omittitur ordo, aut quid inordinatum esse permittendum est, sed commutatur, quia non omnia commodè uno particulari ordine regerentur uti, nec ulla etiam consisterent sine ordine: Hinc est aliam esse testamentorum, aliam codicillorum ordinationem. l. si idem. C. de codi. l. non codicillum, C. de testa. nullū tamen eorum inordinatum est; sic alius seruatur ordo in pręparatorijs iudiciorum, alius in iudicijs ipsis, alius in caussis Fiscalibus, alius in caussis priuatorum; nihil tamen sine ordine prorsus esse debet. Ex quo inferri potest quantumcunq; executiue procedatur in caussis Fiscalibus semper tamen partem esse citandam, ac ea citata quantum uelis summatim de iure Fisci cognoscendum; non tamen debet in exigendis creditis fisci siue ex contractu, siue ex delicto initium summi à captura; quia ita ordo necessitatis omittitur, & nescio an magis inique quàm nulliter procedatur: sic enim uidetur denegari defensio, quod fieri nequit ut not. in clemen. pastoralis. §. cæterum de cau. poss. &

propr.

21 propr.c. Deus omnipotens.2.q.1. † & ideò receptum est statu tum quod omnes remouet exceptiones nunquam intelligi remouete exceptionem prouenientem ex defectu citationis Cald. conf.8. tit. de re iud.in fin. refert & sequitur Fely.in.c.ex parte. el.2.nu. 10.de off.del.quia iste defectus nec à Principe nec à statuto suppleri potest,ut post plures concludit. Vant.tit.de nullit.
22 ex def.cit.nu.8.& secundùm Oldradi distinctionem † citatio ad ordinem necessitatis non instructionis est referenda, sed bene poterit decernere Princeps unam solam sufficere citationem cũ comminatione capturę: quod eo non decernente alium non poterunt ordinẽ seruare iudices in caussis fiscalibus, quàm in cę-
23 teris executiuis † Nihil ergo (ut ad institutum reuertar) esse debet, quod prorsus ordine uacet, quia neq; lex esset, ordinis uerò est uniuersa colligare; nulla autem lex est, nulla constitutio, quæ in suum directa finem non sit, & quatenus omnes iuris nostri partes uel in id unum conspirant secundùm hanc diffini-
24 tionem, ut in optimũ finem dirigant, ordine pollent. † Includit autem hic ordo optimam gubernandi rationem, quo argumento Iustinianus iuuenes hortatur in §. ult. Inst. in proœm. ut summa ope, & alacri studio eius leges accipiant, ut eosdem spes pulcherrima foueat toto legitimo opere perfecto posse etiam
25 Rempublicam in partibus ijsdem credendis gubernari. † Verus enim totius iuris prudentię finis, ac scopus est optima Reipublicę gubernatio; & ut in cæteris ita se habet, ut lex Agricolarũ optimam agri colendi rationem, lex militaris similem militan-
26 di rationem, lex uenationis, aucupij, piscationis † (leges deniq; omnes ut legis ita ordinis nomen usurpat) eiusq; rei gerendę rationem includunt, cuius leges existimantur, sic lex ciuilis in uniuersum circa gubernandi rationem, & in administratione rerũ, quatenus ad ciuitatem pertinent, uelut in proprio subiecto
27 uersatur. Ratio autem gubernandi multiplex est † licet ut Plato.3. de leg. censuit ex duplici capite omnis proficiscatur, quorũ alterum respicit principatum, alterum libertatem tuetur, & hinc reliquę formę omnes & si variæ promanant. Idem Plato in eo dialogo, quem de Regno inscripsit tres asseruit ciuiles esse gubernationes vnius, paucorum, & multorum, singulas verò in duas ita diuisit. Vnius gubernationem in Regnum, & Tyrannidem

rannidem distribuit; paucorum autem dominationem in vnam
quę laudāda est, videlicet optimatum, & alterā, quæ damnanda,
28 nēpè in paucorū potentiā. † Itē & popularē gubernationē dupli
cem esse dixit eorum quis leges seruant, item eorum qui legibus
minimè parent. conficit ex tribus prioribus septimam quandam
quam ab alijs gubernationibus, quasi rem diuinā ab humanis se-
cernere licēt: assumit enim cuiusq; quod optimum est. quid verò
29 rude & imperfectum est derelinquit. † An ergo lex quę opti-
mam gubernandi rationem includit, ad hanc, quam Plato ex cę-
teris conficit, duntaxat pertinebit? minimè quidem. sed omni
gubernationi præerit quæ sui transgresione damnanda non sit,
& in vnaquaq; specie d. ligit quod est optimum non per se qui-
dem, sed tanquam ipsi gubernationi respondens. Si de vnius
regimine tractat, eum regem non tyrannū constituit; si de pau-
corum eos optimates desiderat & virtute non ui vtentes. Idem
in gradu postremo. Auertit igitur ne in speciem oppositam la-
bamur quæ vituperanda est, & contendit nos in ea quę laudan-
30 da est quasi quadrata base consistere. † Quò pertinet quod ait
Arist. 3. polit. c. 12. legem esse mentem sine appetitu, & ideò op-
tima semper est ratio ipsius quia sensuum illecebris deprauari nō
31 potest: † extat inter eiusdem Platonis epistolas quędam Dio-
nis ad Perdicam, qua narratur ciuilium gubernationum quasdā
voces esse velut animalium quorumdam: *Nam (ille inquit) aliā
popularis, aliam paucorum, aliam vnius gubernatio vocem emit-
tit has intelligere multi profitentur, sed longe absunt ab intelligen-
do præter admodum paucos; quæ igitur gubernatio propriam vo-
cem erga Deos, & erga homines emittit, cōsentaneasq; voci actio
nes reddit, ea uiret semper atque seruatur, quodsi vocem alte-
32 rius imitatur, interitum recipit.* † Cùm autem lex nostra quàm
diffinimus à prudentia prodeat, non tantùm consequitur pauco-
rum esse leges condere, sed etiam prudentes iuris à iuris peritis
non modicum differre; & quidem permulti iurisperiti sunt, pru
33 dentes verò pauci; † nam prudentia refertur ad ipsam legum la
34 tionem, peritia verò ad legumlatorum interpretationem. † Pe
riti etiam solent priuatis cōsilium reddere. l. si quando. §. 1. ibi.
Annio consilium omnes Iurisperiti dederunt. ff. si ser. uend. Pru
dentes vero Reipublicę vniuersę; quò nomine Papin. in. l. 1.
hoc

hoc tit. diffinit legem esse Prudentum virorum consultum ;
35 † neque verò prudentiam accipere debemus à iustitia, fortitudine, & temperantia separatam, sed per omnes virtutes morales
36 ęque diffusâ : † Quæ ratione Aristoteles in Ethy. ei specialem tractatum non edidit, sed veluti circumfusam in omnes virtutes lib. 6. c. 5. diffinit esse habitum cum ratione vera ad agendum ea
37 dirigens, quæ homini bona sunt ; † & quidem prudentia recta ratio rerum agendarum regula, humanæ vitę lex, quam qui seruat, vitam fœlicem ducit, via regia ad honestum ducens Auriga facultatum animę nostrę mortalem hanc vitam ducentium magistra docens ex omnibus eligere bonum acies mentis dicta est, quæ finem spectans recte dirigat ordinata ad illum, alijsq; laudibus decorata, quas cumulat Piccolomineus Grad. 5. c. 29.
38 † Nimirum ergo si lex nostra à prudentia prodiens sibi subiecta (vt diffinitio sequitur) per congruentia media in optimum
39 finem dirigat, & quidem si subiecta legi explicare velim, † cùm personarum caussa ius omne constitutum sit. l. 2. ff. da stat. hom. §. vlt. inst. de iur. nat. gent. & ciui. constat homines ipsos legi subiectos esse, quos dirigat, res verò & actiones non per se, sed ho
40 minum caussa, quod vel ex eo aperte probatur, quia † Tull. lib. 2. de legi. finem legum esse ostendit ad ciuium salutem, & ciuitatum incolumitatem, vitamq; hominum & quietam & beatam
41 maximè respicere. Sed hæsitari potest, † cùm secundùm ius ciuile Romanorum seruitus morti comparetur. l. seruitutem. ff. de reg. iur. l. quod attinet. eo. tit. An homines in seruitutem redacti à propri o legis huius subiecto eximantur, & rerum ne an personarũ consideratione habeantur. eximi suadetur, quia pro mortuis habentur. d. l. quod attinet. At mortuis lex ista non ponitur. In contrarium est quod sub ea iuris parte, quę ad ius personarum pertinet seruorum conditio examinatur, non cùm de rebus instituitur tractatio, vt constat ex tit. ff. de stat. hom. sed apertius ex primo libro Institutionum, ac potissimum ex Titulo de iure personarum vsq; ad titulum de hís q. sunt sui. vel al. iur. tùm maximè non pro rebus existimari probatur in. §. in pecudum. inst. de re. diui. ibi. *absurdum enim videbatur homines in fructu esse, cùm omnes fructus rerum natura gratia hominum comparauerit.* Atqui si ius ciuile existimamus discretum, ac seiun-

ctum à naturali, & gentium iure (propria enim adducta senten-
tia placet ad Vlpiani diuisionem commoditatis gratia reuertere)
42 verùm erit quod in contrarium retuli, † sed cùm legem ciuilẽ
velut ius ciuile politicum constans ex naturali & legitimo iure
diffiniamus qua parte naturale est seruos ipsos, vt legis propriũ
43 subiectum determinat. † Amplius dubitari posset an Princeps
legi subijceretur, & dirigeretur ab ea, & prima frõnte videtur
44 nõ subijci quod legibus solutus sit.l. princeps. hoc. tit. † Sed
contrarium est verius vt ibi dicam. Dirigit in finem per media
congruentia: congruentia quidem sunt, quia sunt consulta, ac
ita prçuia consultatione electa : lex enim, vt respondet Papin.
in.d.l.1. *est prudentum virorum consultum*. Medij nomen fi-
nis adipiscendi gratia & partibus, & instrumentis conuenire po-
test, vt scribit idem Piccolomineus in Introd. ad. x. Grad.c.23
45 in fin. † Quapropter varia esse possunt pro varietate negocio-
rum, quç penè innumera sunt.l.4.ff. de præscr. verb. & ideò fa-
cile diffiniri nequeunt, licèt prçmio & pœna tanquam medijs
potissimum, vti videatur .l.1.ff. de iust. & iur. vt ad finem suum
perueniat; tùm magistratibus ad idem vtitur, vel si hçc omnia
46 ad iustitiam referantur, ita generaliter statuere licebit. † Quod
aut lex versatur in distributione, & medium geometricum ser-
uat, quod in analogia, & rationum similitudine positũ est, vel
in emendatione, siue commutatione, & pro ea arithmeticum ser
uat medium, ac ita semper medio vtitur congruo, quo in opti-
47 mum dirigit finem. In finem certè, † quia si omnis agens agit
propter finem: tùm maximè legislator velut eximius inter agen
tes. Plato de legi. dial. vlt. ostendit decere leges, vt vnum ha-
beant præcipuum, ad quod cætera dirigantur; id vnum certè fi-
48 nis est: † est autem finis legis, finis optimus, vt respõdeat agẽ
ti, quem optimum esse oportet.l.& ideò.hoc. tit. optimum au-
tem in rebus agibilibus est bonum publicum, simpliciter autem
est, summum bonum, sed summum bonũ est finis gratia cuius,
at bonum publicum finis cui poterit appellari. Postremò subij
cit illa verba. *Pœnam transgredientibus*. &c. vtrumq; decer-
49 nit lex finis adipiscendi gratia. † Pœna vtitur, vt eius odio à
malo malos auertat, prçmio vt bonos ad bonũ inflãmet. Vtroq;
capite Iustitia continetur distributiua, An ergo iustitia com-
mu-

mutatiua legem non habebit, & ad eam hęc diffinitio nullo mo-
50 do respiciet? non vtiq; . † Optima gubernandi ratio, quæ pacta, quę conuentionęs tuetur. l. 1. ff. de pact. l. 1. ff. de cōst. pec. l. contractus. ff. de reg. iur. l. in conuentionalibus. ff. de ver. obl. & magistratus decernit qui ius reddant inter priuatos. l. 1. ff. quo. leg. neq; patiatur quemquam ius dicere sibi ipsi . l. vni. c. ne quis in
51 sua ca. iud. videtur lex iustitiam complecti vniuersam. † Rursus hæc optima gubernandi ratio duas habet positiones publici; & priuati. l. 1. §. 1. ff. de iust. & iur. §. vlt. inst. eod. Primum ad distributiuam, secundum ad commutatiuam pertinet iustitiam, ac ita iustitiam complectitur vniuersam.

De caussa legis efficiente, & legislatoris officio, tùm de ijs qui habent legis condende potestatem, ac potissimum de Iurisconsultis. Cap. III.

1 *Legis initia & semina à Deo.*
2 *Semina sapientiæ, & prudentiæ in legem nat. & ciuilem effunduntur.*
3 *Sola ciuilis disciplina legis effectiua.*
4 *Prudentia ciuili subijcitur disciplinæ.*
5 *Lex ciuilis ciuitatibus conditis, orta.*
6 *Lex cùm sit totius Reipublicæ spōsio, in singulas Personas non constituitur.*
7 *Legis condendæ potestas olim penes Populum.*
8 *Legis est in commune bonum dirigere.*
9 *Lex paucorum, eorumq; prudentum constitutione ordinata populi comprobatur authoritate.*
10 *Populus quomodo suæ legis dicitur lator.*
11 *Lex perficitur sapientia & prudentia.*
12 *Prudens legislator, & sapiens tria spectat.*
14 *Legislator ad iniuriam, & nocumentum respicit ex Platone.*

15 *Nouas leges Principibus suggerentes à recta uia deflectunt.*
16 *Optimus legislator semper ad bonum animum intendit.*
17 *Leges alio intuitu quam communis salutis gratia condere à munere legislatoris ab est.*
18 *Princeps in alterius quam publici commodum legem ferri pati non debet.*
19 *Habitus ciuilis disciplinę in legislatore desideratur.*
20 *Est autem cum prudentia idem.*
21 *Prudentia vniuersæ respondet disciplinæ.*
22 *Prudentia prior est lege,*
23 *Rectum à Deo diuini luminis communicatione deriuatur.*
24 *Legts quò faciliores sunt facilius obseruantur.*
25 *Legislator non tantùm rei, sed verborum debet habere rationē ne lex superuatanea sit.*
26 *Potestatem legis vbi explicat Iustinianus.*
27 *Populus & Princeps legem condere possunt.*
28 *Plebiscita an lex sint,*
29 *Plebiscita quando ab omnibus seruari cæperunt.*
30 *Plebs an legem condere posset.*
31 *Dignitas tribunorum quæ esset.*
32 *Vexilliferonum dignitas Senis quæ.*
33 *Prætor an haberet potestatem legis.*
34 *Non habuisse ostendit Author.*
35 *Prætor non vt iura conderet, sed redderet creabatur.*
36 *Prætor hæredem facere non potuit.*
37 *Prætor quomodo legem corrigeret.*
38 *Lex scripta, scripto, non voce, loquens vox mortua est.*
39 *Magistratus dicitur lex loquens.*
40 *Prætor non tam ius, quàm eius scripturam emendabat.*
41 *Sub scientia iuris sæpe erratur.*
42 *Prætor quando ius ciuile confirmabat.*
43 *Tùm quando corrigebat.*
44 *Ius ciuile, & prætorium quando in vnam consonantiam redactum.*
45 *Prætoris edicta etiam ante Iulianum perpetua.*
46 *Quę edicta legis obtineant authoritatem.*
47 *Ius honorarium cùm dictum.*

48 *De-*

VT autem nihil omittatur quò rei, de qua tractatur quantum fieri potest, perfectam quisq; notionem consequi valeat sigillatim eiusdem legis caussas explicare constitui, ac primum dicẽdum est de caussa efficienti, cuius inquisitio ad varia potest referri, ad initia, ac quasi semina ipsius, ad disciplinam,
1 ad tempus, ad ipsum deniq; legislatorem. Itaq; † si primò initia, vel quasi semina requirantur, ea sunt à Deo Opt. Max. in quem lex omnis referenda est tanquam inuentio, & donum ipsius. l. 2. vbi dicetur. hoc. tit. sunt enim quædam ceu principes legis facultates, sapientia, prudentia, voluntas, & potentia, quę in Deo eminentissime copulata sunt. Piccol. Grad. x. c. 27. &
2 ex ijs pendet ipsa lex ęterna. † Eius autem semina primùm in legem naturalem, posteà in hanc ciuilem effunduntur. Si ad di-
3 sciplinam quęstio referatur † sola ciuilis disciplina, quam Vlp. in. l. 1. ff. de iust. & iur. veram appellat Philosophiam, legis est effectiua,

translata.l.1.ff.de const. prin. §.constat. inst.de iur. nat. gent. & ciui. sed in eo negocio vicē totius populi gerunt. Id tamen totū
9 ad potentiam pertinet: Verùm † paucorum, eorumq; prudentum consultatione lex ordinatur, sed populi authoritate cōprobatur, & promulgatur. An verò integrum populum solummodò legumlatorem dicemus, vel eos quorum prudentia populus vtitur in legibus ferendis. Hęc res referri potest ad varia. nam si prudentiam, ac sapientiam spectemus, & quibus lex consequitur quod sibi intrinsecus competit, eos paucos dicemus legumla
10 tores. Sed † populus eorum prudentia & sapientia vtens tùm propria voluntate, & potentia poterit absolutè suę legislator existimari; & quidem si ad ius ciuile politicum (vt in præcedentibus) sequens referatur sermo, & vnius, ac paucorum, multitudinisq; regimen spectandum erit, & secundùm hęc penes vnum, paucos, vel plures dicendum est potestatem esse legis condendę
11 Quoniam verò † ex sapientia & prudentia potissimum lex perfici videtur, & id consequi quod ei intrinsecùs competit, harum intuitu, quę principes facultates sunt, quędam de officio legislatoris, subijcere necessarium est, quę omnia, vel circa legem, vel
12 circa legis verba versari videntur; & quidem † sapiens, prudensq; legislator ad tria (vt Platoni placet. 3. de legi.) respicere debet, vt ciuitas, quę legibus instituitur libera sit, vt sibi ipsi amica, vt mentem habeat. Neq; verò liberam desiderat ciuitatem, quasi iustissimo Principi subiecta esse non debeat, sed liberam optat, quasi non impijs exactionibus exhaustam, non pœnarū atrocitate perterritam, non sęua dominica potestate, sed paterna beneuolentia administratam, Idem Plato. 9. de legi. sui ip-
14 sius optimus interpres dixit. † *Ad hæc duo legislatori respiciendum erit ad iniuriam dico, & ad nocumentum, ita vt ad indemnē, integrumq; statum, quæq; perducat. amissumq; restituatur, quod decidit rursus consurgat, occisum vulneratumq; reparetur, ac semper conandum vt discordiæ nocumentis suscitatæ per leges in amicitiam reducantur.* Quo loco apertè ostendit quibus in rebus ciuitatis libertas fœliciter conseruetur, & ex hoc ipso argu
15 mēto cōmodissime deducitur † eos, q̄ principibus leges nouas, tanq̄ ipsorū senatores, aut cōsiliarij suggerūt, à recta via deflectere, impieq; agere, cū leges altò dirigūt q̄ est à malo ciues auertāt

At

16 At optimus legumlator, velut sagittarius illuc animum semper intendit, vnde aliquid sequatur eorum, quę bona sunt, cętera verò (vt idem Plato est Author. 4. de legi.) relinquit siue diui-
17 tias, siue huiusmodi aliud, quod à virtutibus sit separatum. † Ergo ab optimi legislatoris officio declinat qui alio intuitu quàm societatus hominum conseruandę gratia leges condere, cùm in publicam salutem, & bonum intendere debeat: alias non ego leges appello, sed iniquissima decreta. Cùm enim scrutari debeat legislator, vt maximum conferat ciuitati bonum (vt docet Plato. 2. de legi.) nihil magis aduersarium videtur quàm leges condere, quę tùm ab ęquitate & benignitate declinent, tùm ad seuitiam & auaritiam accedant. l. respiciendum. ff. de pœn. Ne-
18 que † Princeps permittere deberet alterius quam publici commodi caussa leges ferri; id enim est cõtra. l. iura. hoc. tit. vbi dicam, sed mente in publicum bonum directa eo contentus esse quod ex omnium pace & tranquillitate ad idem per consequentias redit, & quemadmodum sarcire damnum ciuitati ex lege iniqua, & impia suggestione illatum difficile est, ita ob eam cau-
19 sam ęternæ salutis iacturam facere facillimum esse reor; † Hinc maximè desiderãdus est in legislatore habitus ciuilis disciplinæ quò recta ratio à natura insita, & ad leges ferendas idonea sum-
20 mopere excolatur. † Est autem hic habitus ferè idem cum prudentia à qua leges prodeunt (vt supra ostensum est): nam vt Iustinianus ait in. l. 2. § sed cum. c. de vet. iur. enucl. *ad portandã tantam sapientiæ molem non sunt idonei homines rudes*. Non tamen hoc genere prudentię iurisconsultos dicimus prudentes;
21 † hæc enim prudentia non interpretando, consulendo, & iudicando duntaxat, sed vniuersę disciplinę respondet. l. 1 hoc. tit.
22 † & prior est lege, cùm Iurisconsultorum prudentia sit lege posterior. Prius enim ius esse necesse est, post verò aliquos illius iuris effici prudentes; rectam autem & facilem legem ferre de-
23 bet. † Rectum illud à Deo Opt. Max. deriuatur per diuini luminis communicationem; facilitatem verò ipsa natura nobis in-
24 sinuat. nam † quò faciles sunt, facilius persuadentur leges, & libentius obseruantur; & ideo Plato. 7. de legi. ad legislatorem pertinere dixit medio illo vti, quod est inter admonitionem & leges: sic etiam Ficinus. 3. de legi. ex Platonis sententia legisla-

tores

tores monet, vt nec arduas, nec violentas ferãt leges, sed leues quo ad fieri potest, & suaues. Nam (vt Plato 4. de legi.) sicut pueri medicum orant, vt modo quàm facillimo eos curent, ita
25 populi legislatorem. Tandem † non tantum rei (vt supradictum est) sed & verborum legislator rationem habere debet ne ociosa ne superuacanea sint, qua ratione aliquando superflui vitium Gallo Aquilio obiectum est in.l. Gallus. §. & quidam. ff. de lib. & post. sed iniuria quidem, vt ibi eruditiones omnes accuratius docuerunt Aemilius. Per. Duarenus, Cõnanus, Cuiaccus, & ex Antiquioribus, Castrensis, Cumanus, & Imola. Porrò hoc nomine Iustinianus, aut potius Tribonianus damnãdus est quã do in eius Constitutionibus, & potissimum in Nouellis quadã inornata verborum copia saturitatem exordio pariat, nec ad legendum inuitet. Sed de his plenius infra cõmodiori loco agetur, cùm de ijs quę legi repugnant, dicemus. Hæc quę dicta sunt à sapientia, & prudentia legislatoris maximè pendent. De potestate autem non vniuersaliter tractabo, sed secundùm ius ciuile Romanorum, quia illam ex eo non ex politico iure cense-
26 mus; † eam uerò Iustinianus satis explicat in.§. constat. inst. de iur. nat. gent. & ciui. dicens, *scriptum autem ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, Principum placita, Magistratuum edicta, re-*
27 *sponsa prudentum*. † Et de populo & de principe indubitati iuris est legem eum facere potuisse iure suo, principem lege regia lata.l. 1. ff. de const. prin. §. lex. &. §. sed & quod inst. eod. de
28 cæteris maximè dubitatur, † & primùm de plebiscitis, *Plebiscitum est quod Plebs plebeo magistratu interrogante veluti Tribuno constituebat*. & ab initio quidem patritij nobilesq; Romani
29 plebiscitis non tenebantur † sed Quinctus Hortensius Dictator legem tulit, vt eo iure quod plebs sciuisset, Quirites omnes
30 tenerentur; & † uidetur plebs aliquo tempore interrogante tribuno legis condendę authoritatem habuisse; exemplo est ipsa lex Aquilia de qua Vlp. scribit in.l. 1. ff. eod. ibi. *Lex Aquilia omnibus legibus, quæ ante se de damno & iniuria loquutæ sunt derogauit*. neque aliter derogare potuit, quàm si legis authoritatem haberet; tùm verò Pompon. in.l. 2. §. deinde. ff. de orig. iur. ait: *& ita factum est, vt inter plebiscita, & leges species constituendi interesset, potestas eadem esset*. Quare per belle Atteius

Capito vt lib.x.c.xx. Gell.retulit, hoc inspecto dixit, legẽ esse generale iussum populi, aut plebis magistratu rogante, & refert
31 Petrus Tholos.Synt.iur.iniu. lib.47.c.34.nu.7.in tantũ † creuisse tribunorum dignitatem, vt quamuis curiam senatus tribunis plebis ingredi non liceret, tamen ante valuas eius positis sub sellijs decreta patruum examinabant, vt si qua ex ijs improbassent, rata esse non sinerent; & ideò veteribus senatusconsultis. T. littera subscribi solebat qua significaretur Tribunos quoq;
32 censuisse. Ad eorum similitudinem † vexilliferi in vno quoque Terzerio ciuitatis Senarum semper habiti sunt; sed etiam eorum potestas translata tandem in Principes, qui & susceperũt curam plebis defendẽdę, vt deducitur ex Cornelio Tacito.lib. 1.& tradit Petr.d.c.34.n.10.de Senatu, an talem habuerit pote
33 statem dicam in.l. non ambigitur.hoc.tit. † De prętore dubitari potest, an legem condere potuerit. Primùm ex.l. ius autẽ. ff.de iust.& iur.cùm dicat ibi Papin. *Ius prætorium est quod Prætores introduxerunt adiuuandi, uel supplendi, uel corrigendi iuris ciuilis gratia propter publicam utilitatem*. accedit secundò §.sed cùm paullatim. inst. de test. ord.ibi. *Cæpit in unam consonontiam ius ciuile, & pretorium iungi*. ea verba videntur ius pretorium iuri ciuili comparare: tùm tertiò induci posset.§.pręt orum inst. de iur.nat.gent.& ciui.quatenus prætorum edicta iuri scripto adnumerantur & comparantur. Prętores populo Romano & Principibus, & pręsertim cũ dicatur magistratus huic iuri authoritatẽ dedisse, vt nõ videatur reqri supioris cõprobatio, sed sola pręt oris sufficiat, vt Dec.in rub.c.qui adm.n.19.inducit sed tamẽ contrariũ cõmuniter decipitur, vt testatur idẽ ind.rub. nu.3.& ita sentiũt Rayn.Cors.lib.3.Indag.Iur. c.4.Niccol.Bel
34 lo.lib.1.supput.c.8. † quod mihi verius videtur primũ satis probari videtur ex Cicerone in Verr.orat.3 dum ait. *Qui plurimum tribuebant edicto Prætoris non nisi legem annuam esse fatebã*
35 *tur, cui finem afferebant calende Ianuariæ*. † Proponebatur.n. vt iura redderent, non vt conderent, & vt scirent ciues quod ius de quaque re quisq; dicturus esset, eaq; pręmuniret, edicta proponebant, quę ius honorarium constituerunt.l.2 §. deinde ff.de
36 orig.iur. tùm ab effectu idem comprobatur † quia neq; heredem facere potuit.§.quos autem.inst.de bon.poss. per legem n.

tantùm

tantùm, vel similem iuris constitutionem fiunt, velut per senatusconsulta, & constitutiones principales, vt ibi Iustin. ait. at si posset condere legem, per legem, quam conderet, faceret ipso iure hęredem: adeò autem verùm est, vt facere non possit, vt neque post petitionem, agnitionemq; bonorũ possessor consequeretur nomen hęredis, licèt consequeretur effectum; nec obstat quod prętores adiuuauerint, correxerint ius ciuile, vt doctum
37 est † non enim tanquam lex legem corrigere, vel abrogare solent, sed omnia hęc tanquam viua vox iuris ciuilis consequebantur, sic enim appellatum est ius honorarium. l. nam & ipsum. ff.
38 de iust. & iur. nam † lex scripta vox mortua est, quia scripto, non voce, loquitur. erat verò ius prętorium ius ciuile loquens, &
39 sicut Cicero. 2. de legi. † magistratum ait esse legem loquentẽ, legem autẽ mutum esse magistratum, ita per iuris honorarij interpretationem ueram legis ciuilis sententiã acciperemus. Prętori enim in iure dicendo uidetur data legitimi iuris correctio, non tamen, vt emendaret, corrigeret, suppleret lege, sed voce, non scripto, sed pronunciatione, vt si quando ius ciuile videretur, aut iniquum, aut subtile nimis, aut durum non protinus foret contraria lege abrogandum, sed ex alicuius ius dicentis Imperio posset accipere moderationem. Neq; iuri ciuili aduersari putabatur, sed quasi ius ciuile loquẽs id exprimere, quod ipse legislator, si adesset, etiã sẽtiret, ac ita interpretatur Rain. uersus
40 vbi supra: † Prętor .n. non tam ius ipsum, quàm iuris scripturã emendare, supplere iuuare solebat. Ius enim ipsum per se absolutũ est, atq; perfectum iuxta legis definitionẽ supra traditã, & illius studium rectè ars boni & ęqui dicitur in l. 1. ff. de iust. & iur. at ius scriptũ illud erat, quòd sæpè prętoris moderationẽ desiderare debuit; & optima quidẽ ratione introduxerũt, ne ius scriptũ ita teneret iudicẽ, vt ęquitatẽ deserere cogeretur, sed eã etiã aduersus id, quod scriptũ esset, sequi posset arg. l. placuit. C. de iud. l.
41 in omnibus. ff. de reg. iur. quia † sub iuris sciẽtia poterit sæpe errare. l. si seruũ. §. sequitur. ff. de ver. obl. Hinc prętorũ edicta ab ęqtate plurimũ pẽdẽt. l. 1. ff. de pact. l. 1. ff. de cõst. pec. l. 1. ff. de minor.
42 cũ sim. † cõfirmat qdẽ ius ciuile cũ scriptis hęred. tribuit bonorũ possessionẽ secũdũ tabulas. §. 1. inst. de bon. poss. supplet cũ actionẽ tribuit in factũ vbi dari ęquũ ẽ, & tamẽ iure ciui. deficit. l.

iurisgentium. vbi gl. ver. à Prętore.ff.de pact.l.quia actionum.ff.
43 de præscr.verb.ibi. *supplet Prætor in eoquod legi deest*. † Interdum corrigit & emendat, vti cùm filios emancipatos vocat ad bonorum possessionem contra tab. §. emancipati. inst. de hęrequę ab int.def.tùm etiam cum Posthumum alienum, cuius institutio iure ciuili non valebat tanquã incogniti bonorum possessorem efficiebat d.§.1.Minus obstat.§.sed cũ paullatim.inst.de
44 testa. † quia non ante ius prætorium in vnam consonantiam cum iure ciuili coniunctum est quàm Saluius Iulianus Adriano Imperante idem collegerit, ac velut in artẽ redegerit.l.2. §. sed quid.C. de vet.iur.enu.Coras in d.l.nam & ipsum in fine.Prætorum ambitio fecit,cùm gratia,vel odio ius reddere cępissent, vt Cornelius Sylla Trib.Pleb.legem ferret, qua à nouis edictis abstinerent, & ex edictis suis perpetuis ius dicerent. vt ex Bud. &
45 Alc. tradit Bello.d. lib. supp. c.9. † Ea verò prætoris edicta, quę lege Cornelia perpetua esse cęperũt,sunt Saluio Iuliano collecta,sed ante eum perpetua erant. tùm verò (ac ita tertium diluitur obiectum) authoritatem iuris habere cęperunt, & ab ip-
46 so Iustiniano inter ius scriptum annumerata sunt. Itaq; † non omnia prętorum edicta eam obtinet authoritatem, sed quæ lege Corn. perpetua cùm sint etiam in corpus iuris ciuilis redacta. Nullo itaq; tempore potuerunt Prętores legem condere,sed tantum edicta proponere, secundum quę ius redderent, & quod Iustin. inquit authoritatem huic iuri dederunt,non satis arridet
47 Corrasio in.d.l.ius autem. † Is enim ibi notat honorarium dici ad honorem Prætoris nuncupatum,quasi in honorem Prętorum receptum sit,quod vim legis haberet. Sed neq; Iustin.contrariũ dixisse videtur, vel aliquid longè diuersum; non enim authoritatem Magistratus iuri honoratio dedit, vt ius esset pro authoritate Magistratus, sed propter Magistratus authoritatẽ pro
48 lege receptum est. Itaq; † authoritatem Iustin. non vsurpat pro potestatem legis condendę, sed pro existimatione quadam; & quod ante dixit non modicam obtinent iuris authoritatẽ quasi non omnem nos mouere non debet. Sentio.n. edicta, de quibus loquitur Iustin.in vim legis valere, nam & iuris scripti pars sunt; ait enim,non modicam, quia non eam omnem à Pretoribus vnde profecta sunt, habent vti lex à Populo,constitutio à

I Principe;

Principe; ab eo enim profecta sunt, qui cùm legem condere nõ
posset, non tanquam legislator, sed tanquam vis dicturus propo
nebat; & cùm posteà seruata pro lege sunt, seruata sic sunt, qua-
si neq; lex essent. Ius enim prætorium neq; coniunctum iuri ci
uili, bonorum possessorem facit hęredem: nam authoritate iu
ris ciuilis confirmatum est in vim legis, sed tamen tanquam
profectum à non habente authoritatem legis condendę. Qua-
re etiam si considero bonorum possessionis iura seruari pro legi
bus, intelligo tamen quibusdam effectibus carere, quod verè le
ges ab initio non fuerint, ac ita interpretor. §. prætorum quoq;
40 & hactenus de potestate prętorum. † An iuris prudentes legis
condendę habuerint potestatem longè magis apud nostros co n-
trouertitur in. l. Gallus. ff. de lib. & po. frequentius ibi in ver. in-
duxit. notant Gallum Aquiluem nouum ius induxisse, cui con-
41 sequens est iurisconsultos potuisse condere legem. † Mihi ta-
men Salamonius, Duarenus, Connanus, & Cuiaccus ibi con
trarium verius affirmasse videntur, & quia distingui solet ante,
vel post Cęsares, de vtroq; argumenta suppeditabo. Et quidem
ante Cęsares id probat Põp. in. l. 2. §. & vt obiter. ff. de orig. iur.
ibi. *& ut obiter sciamus ante tempora Augusti publice respondẽ
di ius non à Principibus dabatur. sed qui fiduciam studiorum suo-
rum habebant, consulentibus respondebant neq; responsa vtiq; si-
gnata dabant, sed plerumq; iudicibus ipsis scribebant, aut testa-
bantur, qui ipsos consulebant.* Profectò si ex propria fiducia re-
spondebant, ineptum est contendere vnumquemq; pro sui fidu-
cia iura condere potuisse: neq; enim cuiuslibet ratio potest esse
legis effectiua. Nam cùm legis uirtus sit imperare, vetare, permit
tere, punire. l. legis virtus. hoc tit. inde. lex dicitur coercitio in. l.
1. hoc eod. tit. non potest vis hæc esse, nisi penes populum, vel
principem qui eum representet, quia sicut totius animalis est
membra mouere, ita totius Reipublicę legem efficere. Sed etiã
post tempora Cęsaris hoc idem probatur ex Iustiniano in de-
claratione Digestorum. ibi. *neq; verò hoc dictum à nobis ita est
sed iam pridem Iulianum verùm doctissimum, & iurisconsultum
celeberrimum hoc ipsum palam vsurpasse constat, & Imperatoris
auxilium implorasse, vt controuersiis, quæ exoriebantur, satisfa
ceret. Prætereà fœlicis memoriæ Adrianus cùm breui quodam*

 scripto

scripto ea complexus esset, quæ annuo imperio Prætores edixerant conuocato ad id Iuliano viro fortissimo in ea oratione, quam in senatu Romæ veteris habuisse traditur hoc ipsum dixit. Nempè si quid aliquando præterquam quod legibus diffinitum est accederit, æquum est eos; qui imperim tenuerit, diffinire. Ad idem pertinet.l.1.C.de legi.l.& ideo.hoc tit.& hinc etiam est quod aliquã do legamus obtinuisse Galli sẽtẽtiã.l. pen.ff.d leg.1.& Iuliani sẽ

52 tẽtiã receptam esse.d.l. Gallus. §. vlt. † sententiæ.n. opiniones non leges prudentum responsa existimabantur: Notissimæ etiam sunt iure consultorum sectæ à Proculo, Sabino, Cassio, Nerua originem ducentes.l.2.§.vlt.ff. de orig.iur. dicebant ergo duntaxat sententiam suam vtriusq; tẽporis iureconsulti non legem cõdebant. In legibus condendis, vt Iulianus Adriani Imperatoris auxilium implorabat, sic cæteris accidit iureconsultis. Vlp.legem quę sibi dura uisa est in.l.prospexit.ff.qui & à qui si potuisset vtiq; temperasset. Ita ambages Pegasiani, & si Papinia no displicuissent, authoritate tamen Iustiniani cessare opus fuit.

53 §.sed quia, inst. de fid.hær. † cuius ergo authoritate lex tolli nõ poterat nec etiam induci potuit.l.nihil tam naturale. ff. de reg. iur. Secundò hoc idem de vtroq; tempore promiscue probatur ex.d.l.2.§. his legibus, ff. de orig.iur. ibi *his legibus latis cæpit, vt naturaliter euenire solet, vt interpretatio desideraret prudentum authoritatem, necessariamq; disputationem fori. Hæc disputatio, & hoc ius quod sine scripto venit compositum à prudentibus propria parte aliqua non appellatur, vt cætera partes iuris suis nominibus designantur, sed communi nomine appellatur ius ci-*

54 *uile.* † cùm itaq; responsa prudentum sint pars iuris nõ scripti constat ius fuisse, non quia prudentes ita respondissent, sed quia tacito populi consensu esset comprobatũ. § ex non scripto. inst. de iur.nat. gent. & ciui.l. de quibus hoc tit. & eorum sententię plurimum obtinebant, ac recipiebantur, quæ ab ipsis prodirent iureconsultis, quæ maiori in existimatione haberentur. Quod aliquando accidit Papiniano.l.1.§. cùmq; hęc C. de uet. iur. enu. vbi refert Iustin. *Pauli Vlpiani, & Marcelli notas nullam antea habuisse authoritatem propter ipsius Papiniani splendorem,* cùm tamen omnes de iure responderẽt,

55 † nam ex tacito populi consensu vim & robur accipiebant

pro

pro vt alter altero dignior haberetur. Tertiò quòd hic subijciendum est, extat in eod. Theod. constitutio eiusdem Theodosij, vt referunt Duar. in d.l. Gallus. Albert. d. tract. c. 34. nu. 7. cuius verba sunt sub. l. vni. c. de resp. prud. *Papiniani, Caij; Vlpiani, atq; Modestini scripta vniuersa firmamus, ita vt Caium, atque Paulum, Vlpianum, & cæteros comitetur authoritas lectionis, quæ ex omni opere citatur. eorum quoque scientiam, quorum sententias in operibus suis miscuerunt ratam esse censemus, vt Scæuolæ, Sabini, Iuliani, atq; Marcelli om-*
56 *niumq;, quos illi celebrarunt.* † Interpretationes ergo, ac responsa iurisconsultorum ita demum legis generalis authoritatem obtinebant, si vel expresśim ab Imperatoribus confirmata fuissent, vel permittentibus ipsis in iudiciorum mores, & consuetudinem essent introducta. Qua ratione factum est, vt tam
57 inter non scripti, quàm scripti iuris partes adnumerata sint † neque huic sententiæ obstat. §. responsa. inst. de iur. nat. gent. & ciui. quo pasśim in contrarium allegatur, quia Nerica lectio quam ibi Aeguonarius, Baro, & Mysingerius summę eruditionis viri probant, omnem facit cessare difficultatem, legunt enim. *quibus permissum erat de iure respondere*, non vt vulgata lectio se habet. Quibus permissum erat iura condere. illa verò lectio verior videtur, & ex verbis sequentibus benè probatur. ibi. *Quibus à Cæsare ius respondendi datum est.* ergo dedit respondere de iure, non iura condere; à qua lectione, si recedamus, vix ab ea difficultate non educere poterimus. Hunc. §. autem accipiendum opinor non de omnibus prudentibus, sed de ijs tantùm, qui in relata Theodosij constitutione continentur à quorum responsis recedere non licuit iudicibus: neque verò mihi suaderi potest accipi debere (vt Viros doctisśimos opinatos esse legi) de prudentum singulorum sententijs & responsis, quę ad particulares iudicum interrogationes proferebantur, quod sæpe ad sapientis (vt nunc dicimus) consilium se referrent, vt hoc casu non liceret iudicibus ab eorum recedere responsis, arg. eorumquę notantur in tit. C. de relat. quasi eiusmodi consilium aptisśime responsum diceretur per relationem ad interrogationem. Primùm ab hac sententia recedo quòd iste. §. non se referat ad hoc genus

con-

consilij, sed generaliter ad omnes iurisprudentes quibus post
58 Cęsarem ius respondendi datum est; † nã & sępissime respon
debant partibus ipsis, non iudicibus in.l.is qui.ff.de rei vend.in.
l.si quando.§.1.ff. si ser. vend. & alibi. Neq; satis compertum
habeo id quod asseritur in vsu fuisse. Quinimo non modicum
refragatur.l.an manumittere.ff.de man. vind. vbi Iulianus scribit se exẽplũ Iaboleni pręceptoris secutũ & in p̃tura & in cõsulatu suo quosdã ex seruis suis vindicta liberasse mox ait. *Et quibusdam prætoribus consulentibus me idem suasi.* nam re uera ei, qui me consulit, persuadendum est, non percipiendum; & quod
59 ait † Iudici non licuisse recedere, non restringit ad iudicem interrogantem, neq; est ex interrogatione, sed ex constitutione principis ne liceret recedere. Theoph. ibi. quem intelligo de cõstitutione Theodosij approbante. Responsa iam edicta, nõ in futurum edenda, post cuius constitutionem vim legis habere cęperunt scripta eorum, cui consequens fuit non licuisse iudicibus recedere, & ius hoc eorum scriptis dispersum appellatũ est responsa. Quo fit, vt Salamonio consentire non possim, quem ibi Mysing. refert, vt quod ibi dicitur. (Quorum omnium) collectiue dicatur. Quasi cùm aliquid vel omnibus, vel plerisq;, qui pro omnibus habentur.l.quod maior.ff.ad municip. l. aliud §.refertur. ff. de reg. iur. ita placuisset, communem sententiam constituebant, à qua neq; nostris hisce temporibus iudicibus re
60 cedere licèt, † & si recedant, videntur facere litem suam. Bart. in.l.2. nu.5.C. de pœn. Iud. qui mal. iud. post.gl. in.l.si quis in conscribendo.C. de pact. & sequitur Ang.in.§.illud.auth. de app. Quoniam etiam si similiter eo tempore receptarum sententiarum ratio haberetur, quarum varios libros Paulus scripsit, qui hodie per manus versantur, & est text. in l. in substitutione. ff. de vulg. & pup. ibi. nam prudentes hoc ita interpretati sunt; non enim vnius interpretatio tantùm poterat, sed quando communiter interpretabantur, & huc pertinet.l.minimè hoc tit. d.
61 l.si quando.§.vlt.& d.l. pen.ff. de leg.1. † restringi tamen videtur ille.§.ad comprehensos in Theodosij constitutione. De cęteris verò ità sentio, vt qua ratione etiam si iudicantes, vt plurimum ex Accursij, Bartoli, Baldi, & aliorum authoritate controuersias diffiniant, non tamen responsa eorum leges sunt, verùm

sententiæ

ſententię & opiniones, & ius non ſcriptum conſtituunt. Ita Antiquorũ reſponſa non per ſe iuri ſcripto adnumerata ſint; ideòq; d.§. reſponſa. ad ea duntaxat referendum, quę primùm conſtitutione Theodoſij, pòſt verò Iuſtiniani authoritate confirmata
62 ta ſunt. Neq; refragatur † Tullij locus qui dixit ius eſſe, quod in legibus, ſenatuſconſultis, rebus iudicatis, iurisprudentum authoritate conſiſtit; nam aliud eſt ius eſſe, aliud ius conſiſtere; nam & ijs temporibus iuriſprudentum authoritate eorum opiniones & ſententię in mores facile tranſeunt. Neq; etiam obeſſe videtur quod Gallus Aquil. (vt refert Tull. 3. de nat. Deo)
63 de dolo malo formulas, ac iudicium introduxerit; nam † ſcribere formulas non eſt leges condere. Propriũ enim & illo, & hoc tempore noſtro iuriſconſultorum munus ſemper fuit ſcribere formulas ſicut ex noſtris Roffredus fecit, cautiones, vt Veronenſis, & Ferratius; reſpondere de iure, & iura interpretari, vt publici profeſſores quotidie faciunt. Et formulæ quidem
64 iuris interpretatione continent; † interpretari autem eſt ſenſum alioquin latentem, & verbis non expreſſum ex ratione le-
65 gis depromere; † non ergo nouum ius inducit interpretatio, ſed legis ſemel conſtitutę ſententiam, cùm opus eſt aperit atque defendit. Sic Bart. Bald. & cęteri deinceps, interpretes dicti ſunt. Itaq; iuriſconſulti omni tempore duntaxat iuris interpretes fuerunt, & licèt vno loco iurisconditores dicti
66 ſunt † .l. nulla. C. de prouo. hoc tamen vel ad nudam originem referendum eſt, vel honoris cauſsa dictum eſt. tùm qua ratione lex eſt prudentum uirorum conſultum ipſi legum conditores nuncupandi ſunt, ſed hoc non pertinet ad poteſtatem, de qua quęrimus, verùm ad formam magis accedit. Ex ijs
67 infertur † Gallij formulam de inſtitutione nepotum non ius induxiſſe, ſed cautionem adinueniſſe teſtamentorum gratia, ne aliquando rumperetur. Quod rectè inſinuat dictio (ſic) quia non induxit inſtitui, quod fuiſſet ius inducere, ſed (ſic) inſtitui, quod fuit ſolùm inducere cautionem; & modum neque tamen placet Connani argumentum eo loci quod nemo latine dixerit legem inducere. Induci enim in mores, aut in Ciuitatem, aut in Rempublicam Ciceroni dicitur. Quoniã, et-
68 ſi non ita dicatur nihil tamen prohibet † verbum hoc ad id re-

K ferri

ferri quod in legem transeat, vt Inst. de hær. inst. in prin. & in §. cæterum. inst. de leg. agn. succ. ibi. *præfatam differentiam inducebat*. quæ differentia inducta lex erat. Tandem, vt summatim omnia colligam, opinor exceptis ijs, quę Theodosij constitutione continentur, vnam, & eandem, & illo, & hoc nostro tempore, fuisse iurisconsultorum authoritatem, vt aliquando Romę in publica eius legis interpretatione defendi: latior hęc disputatio fuit quàm instituti mei ratio patiatur. Quia tamen fructuosam indagationem continet, iniucundam minimè futuram censui.

De caussa legis materiali.
Cap. IIII.

1 *Voluntas legislatoris an legis materia sit quæritur.*
2 *Declaratur. §. sed, & quod. inst. de iur. nat. & nu. XI.*
3 *Legis materia proxima est legislatoris preceptum.*
4 *Præceptum commune est lex, particulare iussus.*
5 *Præceptum duobus modis vsurpatur.*
6 *Declaratur. l. legis virtus. ff. de legi.*
7 *Nuda uoluntas secernitur à præcepto, & ex progressu nomen sumit.*
8 *Consensum materiam communem contractuum dicere possumus.*
9 *Contractuum genera subalterna quomodo respectu inferiorum considerentur.*
10 *Voluntas cùm determinatur ad legem, dicitur materia proxima.*
12 *Contractus & obligationes rei appellatione continentur.*
13 *Humanæ actiones, ut in ijs iustum, ne legitimum refulgere potest, sunt subiectum ciuilis disciplinæ.*

EX ordine proposito quærendum est, quę nam sit legum materia quę, vt omnis innotescat, non tantùm ea declarāda est, ex qua lex ipsa confici videtur, sed etiam ea, in qua velu ti in proprio subiecto assidue versatur; & quod attinet ad pri-
1 mam dubitari posset † an ipsa voluntas legislatoris uicem matę riæ gerat. Cùm etenim obseruare possimus in testamentis, quæ legum instar habent. §. disponat auth. de nupt. volun- nupt. voluntatem ipsius testatoris materiā esse, vt docet Bald. in.l.1.ff. de testam. In ipsis item contractibus materiam ex con sensu constitui.l.1.§.adeo.ff. de pact.l. sicut.C. de act. & obl. & latissime differui in.l.1.ff. de verb. obl. similiter in legi- bus concludendum videbatur non aliam earum materiam esse, quàm legislatoris voluntatem. Id ipsum in lege à principe la-
2 ta apertius constat; † scriptum est enim. *Quod Principi placet legis habet uigorem*. §. sed & quod.inst.de iur.nat.gent. & ciui. non tamen si principi placeat deābulare, venari, ludere, hęc pla- cita vigorem habent legum, sed tantùm ea, quæ ipsi pro legibus placent, atq; ita regula illa intelligitur. Ex quo persuaderi vide tur principis placitum quasi materiam quādam legis formam ac cipere. Et opinor quidem hanc voluntatem ea ratione, qua ex- plicatum est, officio materię fungi; sed vereor ne non hæc pro
3 xima sit, de qua nobis quærendum sit. † Existimo igitur Papi- niano addictus in.l.1.inf. hoc tit. pręceptum ipsum legis mate- riam esse, tū quia in eius definitione pro genere usurpatū matę riam repręsentet, tùm quia si attentę consideremus ordinem in mente legislatoris nudam voluntatem in voluntatem imperan- di conuertit, & illa pręcipiendi cogitatio in legem transit. Ita- que nuda voluntas est materia remota, sed voluntas pręcipiendi ea est quæ proximè disponitur in legem, neq; simpliciter de eo
4 quòd vult, sed de eo quod vult pręcipere legem facit. † Prete- rea, aut aliquid pręcipit communiter, & lex est. d.l.1. aut parti- culariter, & est iussus quidam. Sed dubitari potest, quia lex ali- quando vetat, punitq; interdum.l legis virtus.inf. eod. nec sem
6 per præcipit, nec hisce casibus alia sit materia legum. † Respon- deo pręceptum duobus modis vsurpari, generaliter, & hoc mo- do pręcipit in omnibus quia nunquam sine ui imperandi est lex (quia nec lex esset) tùm particulariter accipitur ad eorū actuū

K 2 differen-

differentiam, in quibus etiam si vis pręcipiendi reperiatur, aliquid tamen magis speciale adnotamus à quo omissa ratione præ-
6 cipiendi actus denominantur, † & ita procedit. d. l. legis. Ex ipsa itaque pręceptorum quasi congerie desumit legislator, quod tanquam legem communiter præcipiendum censet. Quod si 1
quis obijciat non aliam esse legislatoris voluntatem, aliud præceptum, vti nec voluntas testantis erit, si aliquem proponamus contrahendi animum habere, vel e conuerso, ac ideò eam idem
7 esse cum præcepto: responderi poterit † intellectu quidem nudam eam voluntatem à præcepto optimè secerni, nec re ipsa tam differre, quam modo considerandi, quò eandem voluntatem, dum legis formam assumit, dicimus pręcipiendi voluntatem, quam paullò ante in ipso ferè ortu nudam intelligebamus esse voluntatem. Mutat igitur nomen ex progressu; sicut de 2
militibus accidit, qui primùm tyrones, mox veterani vocantur, licèt ijdem sint milites. Qua ratione in contractibus pleriq; errasse videntur, eorum materiam consensum esse affirmā
8 tes; † Materiam enim quandam esse communem non nego, sed singulę species materiam magis propriam, simulatque proximam habent. Contrahimus namq; re, verbis, litteris, consensu, l. 1. ff. de act. & obl. & si has quasi contractuum species
9 consideremus, ex prędictis profectò informantur: † sed quia sunt etiam quasi genera subalterna, qua ratione respectu inferiorum considerantur depositi, mutui, commodati, pignoris materia proprie res est, cuius interuentu contrahuntur, aut consensus circa rem determinatus. Mutui formam assumit, dum rem de mea fieri tuam consentimus. l. 2. §. appellata. ff. si cert. pet. depositi eum penes te esse custodiæ caussa. l. 1. ff. depo. & sic de cęteris, eaq; ratione verborum obligatio à verbis, non à consensu est denominata, quod Castr. Alex. & Alij non satis uidentur intellexisse in. l. 1. ff. de ver. obl. quòd ex verbis materiam proximam, ex consensu remotam consequatur, vt
10 ibi aduersus aliorum seutentiam fusius disputaui. † Quare cùm voluntas legislatoris in lege condenda ad pręceptum determinetur, hoc materiam legis proximam esse opinor. Ex quò satis intelligitur quomodo se habeat pronunciatum illud. *Quod principi placet &c.* vt non de omni placito, sed de imperatiuo

intelliga-

intelligatur, & quod communiter, non particulariter pręcipiat. Quòd verò ad secundam materię pertinet considerationem, quàm etiam legis subiectum esse dicimus, prima fronte uideri potest, quemadmodum ius ciuile Romanorum vniuersum vel ad personas, vel ad res, vel ad actiones pertinet. §. vlt. inst. de iur.
12 nat. gent. & ciui. † & contractus, ac obligationes omnes rei continentur appellatione. l. nominis. ff. de uer. sig. exceptiones verò, satisdationes, & iudicia ad actiones referuntur, vt probatur inst. de act. ex eo titulo vsq; in fine libri à ratione ordinis, vt in. d. §. vlt, adnotauit Aeguin. Baro. vt similiter in ijs omnibus integrum legis subiectum consistat. Neq; dissimili ratione conseruare, acquirere, & ammittere subiectum quoddam legis erit. l. vlt. inf. hoc tit. Verùm cùm leges ipsę ad ciuilem referantur disciplinam, & ab ea pendeant, ac promanen, videamus an qua ratione Franciscus Piccolomineus. c. 4. Introd. statuit humanas actiones ex hominis libertate prodeuntes, vt in
13 ijs honestum quodque, decet refulgere potest, † subiectum esse ciuilis disciplinæ, ita humanas actiones, pro vt in ijs quòd iustum, ac legitimum est refulgere poterit, affirmare possimus legum esse subiectum, & quidem id mihi rectius dici videtur, atque huc maximè pertinet recta gubernandi ratio, de qua in legis diffinitione, vt ita omnium actiones instituantur; vt nihil à iusto declinent, quo nil vtilius contendi potest ad finem legislatoris celeriter consequendum: neq; tam prior sententia ex toto reijci debet; subiectum enim eo modo remotius consideratur. Hoc verò quod ponimus & primum, & proprie, & immediate subijcitur.

De

De caussa legis formali. Cap. V.

OMNIVM autem consensu receptum esse videtur rationem legis animam esse, ac ideo formam ipsius: quòd. n.
1 passim circumfertur † rationem esse animam legis, vt not. per Dyn. in c. vlt. de reg. iur. in 6. Bart. in d. l. cùm mulier per cũ text. ff. sol. ma. in l. adigere. §. quamuis, ff. de iur. patr. per analogiá ita dicitur, vt quemadmodum anima in homine ipsius est forma, ita in lege, & quidem non minus vera, quam recepta est eiusmodi sententia, quia tamen quomodo id se habeat nõ satis omnes intelligunt, licèt hoc dictum passim allegent, putaui non nullis argu-

argumentis hanc ipsam veritatem non tam probare, quam aperire. Primùm itaq; desumitur id ipsum ab Isidoro in, c. consuetudo. 1. dist. ibi. *nec differt an scriptura, an ratione consistat, quoniam legem ratio commendat. Porrò si rationem lex consistat, lex erit, omne iam quod ratione constiterit duntaxat, quod religioni conueniat, quod disciplinæ congruat, quod saluti proficiat.* Nimirum cùm ratione lex consistit, si eadem sit forma legis; nã & si res quælibet consistat ex materia, & forma, quia tamen forma dat esse rei. l. Iulianus. §. Si quis. ff. ad exhib. magis videtur cõ
sistere ex forma, vt pote quæ rei potior est pars; quod etiam à tradita diffinitione confirmatur, quia quatenus est ordo, humanas
2 actiones in finem optimum dirigens, † regere & dirigere rectæ rationis est munus: Vnde Martianus in. l. 2. inf. hoc tit. regulam esse dixit. Secundò huc maximè pertinet. l. scire leges. inf. hoc
3 tit. † uis enim & potestas legis tota in ratione posita est, & in sententia legis, vt ibi dicemus. Tertiò accedit sententia Arist. lib. 3. polit. c. 2. vbi dicens legem mentem esse sine appetitu, nihil magis quàm rectam rationem, quę forma legis est, nobis expressit: vt tamen id ipsum clarius innotescat, quomodo se habeat, sciendum est † rationem ipsam, vt in cęteris artibus Piccol. docet Grad, 5. c. 47. & ad caussam efficientem, & ad formã redigi posse. Ad efficientem referri posset, si modum, quo ab initio ad ipsam legem ferendam concurrit, spectemus: hac etenim ipsa consideratione videtur legislator ex ratione legem efficere; si verò per se ipsam consideretur est forma legis ab initio in legislatoris mente concepta cum quadam rerum notitia ad id,
5 quod ex primitur, vt plurimum conspirantium, & † quasi scriptę legis Idea dici potest, & quę in se considerata forma est; si verò ad ea referatur, quę ab opifice per eam efficiuntur, instar
6 efficientis habet. Ex his colligi potest quamobrẽ fiat, † dictũ ex ratione restringi. d. l. adigere. §. quamuis, tùm etiam producatur. l. regula, §. si quis. ff. de iur. & fact. ign. ac denique constringatur, vt contra se ipsum rationem admittat. l. scire oportet. §.
7 sed & si. ff. de exc. tut. † ratio enim tanquam anima scripturam ipsam quasi corpus vndequaq; mouet, & tanquam idea semper contendit opus illud extrinsecum sibi vndequaq; respondere.
8 † est autem ratio nihil aliud quàm voluntas, ac sententia legis. l.

non

non dubium. C. de legi. nõ nuda quidem, quia sicut nudum præceptum testatoris spernitur. l. Filius familiàs. §. Diui. ff. de leg. 3. ita legis voluntas nisi rationabilis esset, attendenda nõ esset, quia nec eius esset voluntas; tandiu verò talis erit, quandiu in finem diriget. Quod si retineamus (pro vt constanter retinendum est) rationem esse animam legis, consequitur legem sine ratione, legem mortuam esse; tùm quod maxime refert in lege condenda non procedere, quod vulgo circumfertur, sufficit pro
9 ratione voluntas, † forma enim non potest adimpleri per æquipollés. l. Mœuius. ff. de cond. & dem. ideoq; nuda voluntas non potest vice rationis haberi in adimplenda forma; ac ex ipso iu-
10 re ciuili Romanorum optimè probatur. † Sancitum namq; est non valere testamentum quod hęredem non habet. l. proxime. ff. de his, quę in test. del. sine precio non consistere vendi-
11 tionem. §. præcium inst: de empt. & vend. † sine verbis solo nutu stipulationem factam inutilem esse. l. 1. §. si quis. ita. ff. de ver.
12 obl. & † actuum legitimorum formas pactis priuatorum lędi nõ posse. l. 3. ff. de testa. quod si priuatorum actus non aliàs legitimi sunt, si quid deesse constet, quod ad eorum substantiam per
13 tineat, quò argumento in ipsa lege † quę totius Reipublicæ actus, & sponsio est, defectum formę patiemur. Non erit si ratione careat virorum prudentum consultum non sapientum decretum, non inuentio, non donum Dei, ergo neq; lex erit. l. 1. & 2. inf. eod. Quid amplius, si posset lex sine ratione consistere solo Imperantium placito, ius aliquando esset latrocinari, ius
14 adulterari, ius falsa supponere testamenta. † Hinc consequenter deduci videtur rationem legis vnicam esse debere, quia forma vnica sit. Ideoq; quod dicimus rationem esse legis formam
15 † ad rationem finalem, est referendum: quo argumento vel reprobari debet traditio Saly. in. l. si serui vestri. C. de nox. act. quod legislatores non vnica ratione, sed pluribus moti pręsumantur, quem sequitur Ias. in. l. 1. n. 4. C. de suc. ed. quia sicut forma, ita ratio vnica est, tùm etiam alia longe, quidem verior, ac receptior sententia euerteretur, vel elusoria redderetur, qua
16 DD. consentiunt, † à ratione legis vnica etiam non expressa licere argumentari. gl. & DD. in. l. quamuis. C. de fideic. Rom. cons. 32. n. 5. & ibi Add. Alex. in. l. si constante. n. 5. ff. sol. ma. &

alibi

alibi sępe,quia semper vnicam adducens rationem iuris præsumptionem haberet contra se,quæ releuat ab onere probandi.c.vlt. de presu. Aut certè moderanda est eadem Salyceti conclusio,
17 vt de ratione impulsiua intelligatur, † quia plures esse possunt impulsiuę rationes. Nec me latet alios intelligere,vt.s.non aliter plures pręsumantur rationes, nisi quando vnà cum ipsa pręsumptione, etiam rationes allegentur, ac ita planè intelligit. Alex. in d.l.si constante.n.5.& ibi sequitur Claud.Aq.vt refert Soc.iun.in rub.ff.sol. ma.nu.78. & ipse etiam sequitur. Sed mihi quotlibet adducantur rationes, vnam tantùm persuaderi potest finalem esse, si enim ratio legis idem est quod mens legis, vt tradit Bart. in d.l.cùm mulier, & bene probatur in d. l. scire. §. sed etsi; mens vna est ita, & ratio vna. Plurium rationum allegatio id efficiet, vt si incertum sit, quę nam earum sit finalis non rectè ducatur argumentum. Hoc ipso nomine damnan-
18 dus est Ang. † in. §. affinitatis inst. de nupt. dum ibi censuit, vtramq; eius textus rationem esse finalem; nam in ea quæ, verè mea priuigna sit, ne possim ducere in vxorem,dispositio prohibitiua non habet duas rationes finales, quia (& in hoc cum cęteris labitur Ang. qui contrarium sentiunt) dispositio non est vna, sed duplex ex duplici ratione; nam affinitatis veneratio non in ea quæ nupta est consideratur, sed ea quę fuerit iam priuigna tua,nũc verò non sit. Rectius colligunt legẽ intelligi in casu magis dubitabili, si lex, & ratio legis: Ineptũ est in priore casu afferre eam uenerationis rationẽ,quia nec eo casu disponit, vnde falsò colligũt vnã dispositionẽ duas habere caussas finales. Ac
19 cidit aliquãdo † pluriũ rationũ concursus in aliqua lege cõdẽda exẽplo est prohibitio donationis inter virum & vxorem: eam.n. rationem habet, vt moribus receperetur ne coniuges mutuo amore se inuicem spoliarent donationibus nõ temperantes, sed profusa erga se facilitate vtentes.l. 1.ff.de don. inte.iur. Adijcit aliam Paul.ne esset eis studium liberos educendi Sext. Cęcilius aliam,quia sępe futurum esset, vt discuterentur matrimonio, si non donaret is qui posset, ac ea ratione euenturum, vt venalia essent .l. 2. &. 3.ff. eod. Quęrò posteà an omnes finales sint, & nulla quidem finalis est, nisi sola vtilitas in matrimonijs conseruandis, ad quàm vnam cæterę diriguntur omnes

L quia

quia sumuntur ab effectibus euitandis, non à fine adipiscendo: 20 † non enim finis legis est priuatio mali, sed assecutio boni, alioquin non esset finis optimus, sed imperfectus: Quare & illud Horatij. *Virtus est vitium fugere, sapientia prima Stultitia caruisse.* Ad virtutis initium non ad totam integramq; virtutem referendum est. Quare ratio legis non qua parte malum vitat, finalis est, quia pluribus malis obuia esse potest, sed qua parte in bonum dirigit, & ita dignosci poterit ratio finalis non à malo, à quo deterreatur, sed à bono, ad quod quasi finem peruenire contendat, & hæc ipsa legis forma existimanda est. Plurimũ tamen obesse videtur. l. non omnium. ins. eod. nam si ratio legis magis spectari debet, quàm verba. d. l. non dubium, tantumq; valet quantum proximè dictum est. vnde fit, vt non omnium, quę à Maioribus constituta sunt, ratio non sit inquirenda. Sed hac de re dicetur ibi. Nunc de caussa finali dicendum est.

De caussa legis finali, ac eiusdem legis effectu. Cap. VI.

1 *Legis finis ex Platone qui sit.*
2 *Legis finis ex iurisconsultis est comune bonum.*
3 *Respublica, vt corpus, princeps, vt caput, magistratus, vt membra nobiliora habentur.*
4 *Lex ad commune bonum ordinatur.*
5 *Lex æterna cuncta in Deum ordinat.*
6 *Commune bonum in iure appellatur vtilitas, & exemplo ostenditur.*
7 *Constituto Prætor cur det actionem.*
8 *Vtilitatem pro eo quod inrerest significarunt iurisconsulti.*
9 *Vtilitate metimur id quod interest.*
10 *Fines plures ad vltimum finem dirigi ostenditur.*
11 *Reipublicæ interest ciues locupletes habere.*
12 *Iuris commune bonum, summum est legis bonum.*
13 *Ius duobus modis accipitur, & dum conditur, & dum dicitur*

tur, ac obseruatur.

14 *Ius dum conditur omnium, dum obseruatur priuatam vtilitatem spectat.*

15 *Lex præsertim ciues efficere bonos contendit.*

16 *In vsu virtutum posita est fœlicitas.*

17 *Bonis ciuibus existentibus tranquillus est Reipublicæ status.*

18 *Quilibet homo dicitur pars ciuitatis.*

19 *Effectus cuiusq; legis est facere, ciues bonos respectu finis, in quem dirigitur.*

20 *Lex non ad fortitudinem, sed fortitudo ad legem flectitur.*

21 *Ciues quomodo formidine pœnę boni efficiantur.*

22 *Ciuis bonus dicitur ex babitu, & optimus ex habitu bonus.*

23 *Lex à malo deterrens etiam ad bonum inuitat.*

SI omnis agens agit propter finem, legislator quidem nobilissimus inter agentes non poterit in eum finem non intendere, qui sibi nobilitate respondeat. Quare rectissime Plato in dialogo vltimo de legi. dixit vnum præcipuum leges habere debere, ad quod cętera dirigantur. Id vnum varijs in locis ex-
1 pressit; † nam in legum appendice, vel Philosopho legum finem esse decernit, vt Dei cultu, ac puritate morum, optimum, & pulcherrimum vitę exitum consequamur, & legum suarũ consilium est (vt ibi Ficinus animaduertit) animos ciuium ita componere, vt expeditam adepti tranquillitatem, diuinorum operum rationes, & caussas perscrutentur, atq; in ijs quasi speculis authorem Deum speculentur, & colant. Qua ratione idem Plato de legibus disputaturus se paulatim ad Iouis templum proficiscentem constituit, vt in Deum tanquam in finem verùm omnem legumlationem referendam esse significaret: tunc autem leges rectè positę erunt, cùm beatos facient illis vtentes. Sed hęc omnia ad finem pertinent, cuius gratia leges conduntur. At finis cui proxime diriguntur ex prædictis non satis colligitur. Clarius ex nostris iureconsultis elucescere poterit, tùm maximè ex Vlp. in l. 1. §. huius studij. ff. de Iust. & iur. ibi. *Huius studij duæ sunt positiones publicum, & priuatum. Publicum ius est, quòd ad statum rei Romanæ spectat, Priuatum quod ad singu-*

lorum vtilitatem. Quibus verbis publici iurispublicum bonũ, priuati similiter bonum priuatum finem esse decernit: ex quo cõsequitur bonum illud, quod iuri tam publico, quàm priuato re-
2 spondet vniuersi iuris finem esse. † Id autem non aliud est quàm commune bonum quòd vtrumq; & publicum & priuatum comprehendat; quod Isid. in.c.erit.dist.4. aperte confirmat dicens erit autem lex.&c. nullo priuato commodo, sed pro communi vtilitate conscripta: ad idem lib.4.de leg. Plato respexisse videtur statuens, tunc maxime legislatores suum assequi finem, cum communiter totius ciuitatis gratia leges condunt, & seditiosos eos dicit, cùm aliquam duntaxat partem respiciunt, quod sibi Iustin. adscripsit in auth. de hær.& fal. sic exordiens. *Occupatis nobis circa totius reipublicæ curas &c.* & quidem reipublicę partem amplecti, partem deserere, ac relinquere est aliquomodo facere indiuidui partem, quod nihil est. l. furiosum. C.
3 qui test.fac.poss.l.si is.ff.de testa. † Habet enim respublica, vel ciuitas cuiusdam corporis instar, in quo princeps quasi caput habetur. Magistratus velut membra pręcipua, & nobiliora cẽsenda sunt, cæteri omnes, qui subditi sunt, membra quædam crassiora; neq; corporis saluti commode prospiciet, qui eius partẽ
4 infirmam esse patiatur: † est autem huiusmodi commune bonum, ad quod lex ordinari debet fœlicitas illa, quam hoc sęculo adipiscimur, quæ in quieto tranquillo, ac pacifico statu reipublicæ posita esse videtur, Et quidem, vt pars omnis ad suum totũ naturali ordine dirigitur vti imperfectum ad perfectum, cum ciues partes ciuitatis sint, lex etiam eosdem in commune totius ciuitatis bonum instituere debet. Hinc Cic.2.de legi. *constat* (inquit) *profectò ad salutem ciuium, ciuitatumq; incolumitatem, vitamq; omnium quietam, & beatam, conditas esse leges*. tùm cũ lex sit regula nostrarum actionum.l.2.inf.hoc.tit.non potest nõ in supremum finem, quod est commune bonum. regulata dirigere, & cùm vniuersalis sit.l 1.ff. de const. prin. ideoq; omnibus
5 posita non aliam magis, quàm omnium quærere vtilitatẽ. † Tãdẽ sicut lex ęterna, quę fons & origo & cęterarum legũ & lex, est diuinę mentis, cuncta in Deum ipsum ordinat, & refert, sic lex ciuilis, quę totius populi sponsio est omnia in vniuersi populi

li salutem ordinare, ac referre debet, & quatenus ab ęterna lege regulam accipit, & mensuram, eò magis commune bonũ quęrit, quò illud ad summum bonum magis accedit, sic enim assequitur quod & Platonem minimè latuit .i. de legi. vt ipsa lex ciuilis ad eam æternam referatur, constat ex ijs legem in commu-
6 ne bonum, vt in finem suum ordinatam esse † Id ipsum autem comune bonum sæpè in iure nostro vtilitas appellatur: ratio esse potest, quia si priuatum ius priuatorum vtilitatem, publicum verò publicam respicit vtilitatẽ. d. §. huius: &. §. vlt. inst. de iust. & iur. totius iuris finis erit communis omnium vtilitas, quę & publicam & priuatam comprehendet. Idem verò semper in iure nostro vtile existimabitur quod bonum iusta Stoicorum sententiam, vt probat Coras. in. d. §. huius, ac ita vtilitatis nomen varijs in locis vsurpatur in .l. ius pluribus. ff. de iust. & iur. in. l. nam, vt ait, & .l. ius singulare inf. eod. semper enim ius siue vniuersale, siue singulare ob aliquam introducitur vtilitatem: quod rectè animaduersum varias iuris eximeret difficultates, tùm eam pręcipuę, quę DD. turbat in rub. ff. de
7 verb. obl. † qua ratione pretor constituto tribuerit actionem; ex pacti enim geminatione motus est, sed quia res illa vtilitatem habet, quod Paul. in .l. 3. ff. de const. pec. ante omnium oculos ponit. dicens. *adijcit Labeo propter has potissimum pecunias, quæ nondum peti possunt constituta inducta, quam sententiam non inuitus probarim; habet enim vtilitatem, vt ex die obligatus constituendo se eadem die soluturum teneatur*. Ita ex pacto pignoris, quę iure honorario actio prodita est .l. si tibi. §. de pignore. ff. de pact. non aliam habet rationem quàm vtilitatis propter frequentiam pacti. tùm etiam Vlpianus in. l. si remunerandi. §. vlt. ff. mand. ei qui de quota litis pactus non erat, sed tantùm pecunia accepta fideiusserat mandati vtilem competere actionem cum Marcello consentiens ait. *quæ sententia vtilitati rerum consentanea est*. Vt nobis ostenderet omnia in iureciuili ad vtilitatem esse referenda. Caius etiam in .l. seruum. ff. rem. pup. sal. fo. ait. propter vtilitatem receptum esse recte stipulari pupillum si fari possit, licèt non intelligat quid agat. Quare vere paul. in. d. l. ius pluribus diffinit ius ciuile esse, quod omnibus, aut pluribus

8 pluribus in quaque ciuitate vtile est. † Hanc vtilitatem per id, quòd interest, sæpè etiam iuris authores significarunt; veluti cùm dixerunt Reipublicę interesse dotes mulieribus conseruari l. 1. ff. sol. mat. ne quis re sua male vteretur. §. vlt. inst. de his qui. sunt sui, vel. al. iur. suprema hominum iudicia exitum habere l. vel negare. ff. quem. test. ap. delicta non remanere impunita. l. ita vulneratus. ff. ad. l. aquil. & his similia. est autem reipublicę
9 interesse in re. i. in vtilitate illius esse, † nam id quod interest vti litate metitur siue ex lucri, & damni ratione. Finis itaq; legum illud bonum, illa vtilitas est, quę ex publici boni, ac priuati con-
10 iunctione resultat † sunt tamen quidam fines ad eum velut vltimum finem. Delictorum coercitio finis quidam est legis. l. 1. inf. hoc tit, non tamen vltimus finis: Sic dum Plato. 9. de legi. dixit legum optimarum officium esse sic animos hominum instituere, vt oderit iniustitiam, neque tamen in eo quiescit nisi etiam iustitiam ament. sed non hoc tantùm lex vniuersalis con tendit, verùm etiam totius populi salutem inquirit, pacē, & tran quillitatem introducit. Pręterea legibus particularibus suus etiam particularis est finis, cuius adeptione conquiescunt: at ille rursus ab vniuersali lege in finem vltimum dirigitur, vt potest hoc exemplo exploratum esse. Statuta, quę per vniuersam Italiam, stantibus masculis fœminas excludunt, hanc, vt agnatio ni faueant, rationem habent, vt de communi testatur Brun. in tract. Quod stant. masc. art. 3. & tradunt DD. in rub. ff. de acq. poss. hic tamen particularis finis in eum vniuersalem ita dirigitur. Familię in paupertate sordescunt. l. quisquis. C. ad. l. iul.
11 ma. † Reipublicę autem interest ciues locupletes habere, non pauperes ac sordidos. §. cogitatio. auth. vt iud. fin. quoq. suff. dū ergo prospicitur, vt bona in familia conseruētur, iam & hoc agi tur quod ciues locupletes sint, quod totius Reipublicę interest, ac ita finis in finem dirigitur. Bonum itaq; publicum publici
12 iuris est finis, priuatum priuati iuris. † Iuris autem commune bonum, quod summum bonum legis est. Sed hic potest dubitari propter vsucapionem, quę cùm priuati iuris sit. §. vlt. inst. de iust. & iur. vincto tit. de vsuc. bono tamen publico inductam dicit. l. 1. ff. de vsuc. ergo ius etiam priuatum publici boni finem habet, & multa quidem inter priuatos publicam ob vtilitatem

sunt

sunt introducta. Nam sub priuati iuris positione libertates, do
tes, tutelę, testamenta reponuntur, quę omnia publicę vtilitatis
insignibus fulgent. igitur quomodo ait Vlp. priuatum ius ad sin
13 gulorum pertinere vtilitatem? † Potest (vt opinor) ius priua-
tum dupliciter considerari dum conditur, & introducitur, tùm
14 etiam dum conditum, dicitur, redditur, obseruatur. † Primo
modo omnium vtilitatem spectat. l. iura. inf. hoc tit. & omniũ,
non singulorum gratia conditur. d. c. erit. d. 4. & ideo conside-
ratur publicum bonum in priuato iure quatenus introducitur, d.
l. 1. ff. de vsuc. ibi *bono publico introducta est vsucapio,* quatenus
recipitur. l. seruum. ff. rem pup. sal. fo. & quatenus vniuersaliter
pręcipitur. l. 1. hoc tit. Secundo modo quatenus inter priuatos
redditur per fori disputationem, & iudicio introducto dicitur,
decerniter, & obseruatur inter eosdem, ad singulorum pertinet
vtilitatem: & secundum hanc distinctionem omnis lex introdu
citur communis vtilitatis gratia, & in commune bonum diri-
gitur. Ex quibus omnibus colligi potest quicquid lex efficit
15 propter hunc finem verum esse legis effectum, † pręcipuè au-
tem contedit ciues bonos efficere, vt docet Vlp. in. l. 1. ff. de iust.
& iur. ibi. *bonos non solùm metu pœnarum, sed etiam pramiorũ
exhortatione efficere cupientes.* effectùm enim quasi pręcipuum
esse legis explicat bonos ciues efficere. Hinc autem effectus in
finem expositum ordinatur, vt docet Sot. art. 1. q. 2 quia cùm fi-
nis legum sit commune bonum, in quo ciuilis fœlicitas consistit,
16 cum nemo nisi per exercitium virtutum assequitur? † in vsu. n.
virtutum posita est fœlicitas; contendit ergo lex propter finem
bonos efficere ciues; nam ex singulorum probitate illuc com-
17 mune bonum consurgit, † cùm ciuibus bonis existentibus non
possit vniuersus Reipublicæ status non esse tranquillus. Vt. n.
18 dicit D. Thom. in. 1. 2. q. 92. † cùm quilibet homo sit pars ci-
uitatis, impossibile est quòd aliquis homo sit bonus, nisi bene sit
proportionatus bono communi, nec potest totum bene existe-
re nisi ex partibus sibi proportionatis. Istius conclusionis veri-
tatem alia etiam ratione probat in. d. q. non tantum procedere
in ea, quę vere lex est, quia iuste posita, sed etiam in iniusta, quæ
legis nomen non meretur: sic enim arguit. si intentio legislato-
ris feratur in bonum verum, quòd est bonum commune, con-
tendit

contendit ciues efficere verè, & simpliciter bonus. si uerò feratur in id, quod non est uere bonum, contendit efficere bonos in ordine ad eum finem, ac ita si lex esset latrocinandi bonos latrones efficeret. Facit ideò tales, aut simpliciter, aut secundùm
19 quid; † ac ea uidetur D. Thomę sententia, ut effectus cuiusq; legis sit facere homines bonos respectu finis illius, in quem lex dirigitur, & cùm lex de omni uirtutum genere pręcipiat, ut docet Arist. 5. Ethy. c. 1. & dicam inf. in. l. 1. uidetur sentire quod lex fortitudinis ciues fortes, lex temperantię temperatos, lex iustitię iustos efficiat, & bonos in ordine faciat ad suum finem particularem, & ita Sot. interpretatur, eamq; existimo fuisse. D. Thomę sententiam, ut ex fine quęstionis intelligitur. Verùm de ea maxime dubito. nam cum finis legum sit commune bonum (ut idem fatetur) lex omnis etiam particularis in hunc dirigi debet finem. d. l. 1. & l. iur. & d. c. erit lex fortitudinis non efficit fortes propter fortitudinem, sed commune bonum; pręcipit enim lex, ut de omni uirtutum genere, non ut ad genus illud uirtutis ordinet, sed ut ad commune bonum omnes uirtutum
20 referat actiones, & aliud est fortitudo, aliud lex fortitudinis, † neque lex ad fortitudinem, sed fortitudo flectitur ad legem quia lex de ea pręcipit propter finem sui ipsius, non propter fortitudinis finem. Sed ut ad effectum legis pręcipuum redeam, dubi-
21 tatur † quomodo formidine pœnę ciues bonos efficere contendat, at nemo nisi sua sponte efficitur bonus, docet Arist x. ethy. c. 9. alios natura, alios consuetudine, alios disciplina fieri bonos, sed nulla magis quàm iuris disciplina boni fiunt, quę licèt metu pœnæ primùm auuertat à malo, efficit aliquando, vt uirtutis amore boni etiam sponte sua esse velint: nam mores immutat, & legum terror incussus, dum à malo deterret, etiam uirtutis amorem insinuat. Vel secundo responderi potest eum, qui tu pœnę bonus est, etiam spe deposita, ne quandoq; sua sponte bonus efficiatur, est bonus in ordine ad commune bonum, quatenus in alios iustus est, & statutum reipublicęq; tranquillum esse patitur; & cùm sibi sit malus, est tamen aliqua ratione ciuitati bonus. sed verius est legis intentionem esse eum efficere simpliciter bonum, nec id sola formidine pœnę assequitur, sed virtutis amore, & quod Vlp. inquit respectu pœnę non effectum con-

consumatum, sed principium efficiendi spectat; & ideo rectè Arist. 2. Ethy. c. 1. dicit. legislatores enim ciues assuefaciendo bonos reddunt; hęcq; est vnius cuiusq; legislatoris voluntas; nam ostendit id longo tempore fieri; nec enim possunt homines
22 nisi longitudine temporis assuescere, † quod etiam probat Vlpiani locum accipi debere de ciuibus bonis ex habitu, & hic est effectus legis consumatus. Platoni etiam legumlatori sapientissimo lib. 4. de legi. id videtur esse legibus contendendum, vt quamdiu homines sint, optimi quoq; sint, nec verò optimi
23 sunt, nisi ex habitu boni sint. † Lex verò dum à malo deterret etiam ad bonum inuitat, & efficit aliquando, vt non tantum mali esse desinant, sed etiam virtutum habitu exornentur. Itaq; proprius, ac pręcipuus legis effectus est omnibus consentientibus ciues bonos efficere, vt ex omnium bonitate commune bonum, & vtilitatem veluti finem consequatur.

De ijs, quæ legis cognata, siue affinia sunt. Cap. VII.

1 *Quę sint quæ cum lege retinent cognationem.*
2 *Simplicitas pluribus modis accipitur.*
3 *Simplicitas prudentiæ coniuncta ueritatis est amica.*
4 *Simplicitas diciturquasi sine plica.*
5 *Fides ueritatis uerborum adminicula non quærit.*
6 *Statuto, ut procedatur sola facti ueritate inspecta; an beneficium excusionis tollatur.*
7 *Excusionem de Apicibus iuris non esse Author sentit: & num. 12.*
8 *A qui contractus ob meram iuris subtilitatem non recedemus.*
9 *Inductio excusionis est secundùm æquitatem.*
10 *Emendatio omnis nititur æquitate.*
11 *Fideiussor adhibetur, ut creditori magis consulatur.*
13 *Opinio Authoris in quæstione excusionis.*
14 *Paucitas est legum comes ut diu uiuant, ne mutantur.*
15 *Legum multitudo magis illaqueat, quàm deuincit.*

M 16 *Bre-*

PRAETER hæc, quæ hactenus exposita sunt, ac legum essentiam respiciunt, alia quædam sæpe numero legi adijciuntur, quæ plurimùm conducit non ignorare. Ex ijs enim facile poterimus intelligere, num lex duratura sit, vel ne; nam sicut corporis valetudo licèt eius substantiam non ingrediatur, illud tamen, aut diu uiuere facit, aut citò interire cogit, pro vt bona, vel mala adiungitur; sic quædam sunt quæ adiūcta legi velut ipsi amica plurimùm ad eam conferunt, quædam prorsus oppugnant, & ad nihilum sæpe redigunt. Ab ijs itaq; exordiar, quæ cognationem quandam retinent cū lege. † Sunt autem eiusmodi simplicitas, paucitas, breuitas, possibilitas, benigna interpretatio, minimum. Et quidem ante omnia † simplicitas plurimum legibus amica existimatur. §. cæterum inst. de leg. agn. suc. vbi ponitur tanquam subtilitati contraria, de qua paulòpost dicetur: interdum vsurpatur, vt contraria, dolo. c. si cupis. 26. q. 1 vbi dicitur. *Habeto simplicitatem columbæ, ne cuiq; machineris dolos, & serpentis astutiam ne aliorum supplāteris insidijs, non enim multum distat in uitio decipere posse uel decipi.* Quo nomine damnatur quædam simplicitas fatua, & discretioni contraria, vt ibi in gl. & gl. in. c. innocens. 22. q. 4. eiusmodi est nimia in credendo facilitas. c. si quid. dist. 86. nimia ignorantia. c. pastoralis. de iud. † commendatur autem simplicitas prudentiæ admixta tanquam

quã veritatis amica. C. veritat s. de iure iur. & fallacię ac mẽdacij inimica. d. c. si cupis. Accipitur etiam simplicitas tanquam ob scuritati contraria, & à verborũ inusitata tela deflectens, vt not. gl. in. c. 1. vers. simpliciter. de sum. trin. vbi dicit legem simplicẽ esse debere, quę inutiles verborum, litiumq; circuitus effugiat,
4 † dicitur enim simplicitas quasi sine plica, & inuolutione gl. in
5 clem. sępe. de ver. sig. † nam fides veritatis verborum adminicu la non requirit. l. 1. C. si min. ab hęr. se abst. gl. in d. c. veritatis. nec requirit lex, quę (vt Socrates in Minoe tradit) veritatis in uentio est. Qua ratione factũ est, vt non tantũ antiqui iuris for mulę sublatę sint. l. 1. c. de form. subl. differentię rerum mancipi, nec mancipi, receptię & constitutę pecunię, pegasiani ambages & alia eiusmodi, sed vbiq; leges municipales introductę, vt procedatur sola facti veritate inspecta: sic enim ab omni subtilitate, ac machinatione receditur, & simplicitas ipsa legibus amica custoditur. Nã istius municipalis cẽsurę ea uis esse creditur, vt omnes iuris apices uideantur remissi, omnisq; iuris positiui solemnitas, vt concludit Soc. cons. 24. n. 48. vol. 1. post not. in. d. clem.
6 sæpe. & alios quos allegat. Ex quo plurimũ vereor † ne non recte inferatur eiusmodi Statuto tolli beneficium excussionis, licet ita sentiat Aret. cons. 127. nu. 3. Alex. cons. 114. n. 8. vol. 6. Soc. d. cons. nouissime Rol. a Val. cons. 69. nu. 25. vol. 1. vbi re
7 ceptã sententiã affirmat: † Falsũ. n. mihi videtur istius conclusionis assũptũ quod excussio sit de apicibus iuris, & falsò huius sententię allegatur gl. in l. si mancipium. ff. de euict. neq; hoc ibi notat Bal. de exceptione excussionis, sed de exceptione or dinis; vnde collectio vera est de exceptione ordinis habẽtis caus sã à subtilitate iutis, nõ de exceptione ordinis ab ęquitate deriuã tis, & ideo aliter. & rectius eã gl. intelligit Cor. cõs. 55. n. 28. vol. 3. vt procedat in exceptione, quę solũ ordinẽ, solãq; prępostera tionẽ respiciat, sequitur Natt. cõs. 521. n. 5. vol. 3. & licet Rom. cõs. 416. nu. 1. contrarium consuluerit, tamen in. l. si constante. ff. sol. ma. fatetur se male consuluisse, & cons. 211. fatetur esse iustam, non friuolã exceptionem, & vt opinor recte probatur ex auth. de fideiuss. in prin. ibi. *neq; negligens Debitoris intercessoribus molestus sit*; & ibi. *Quid enim ei in extraneis erit à debitore completo?* non enim ordinem, sed eius rationem

 spectare

spectare debemus arg.l.verum.ff. de furt. & in hac quæst. tradit Aym. conf.263 nu.1.ver.sed præmissa ac existimare an ea subtilitate iuris nitatur, vel æquitate, & tantum abest, vt sit de apicibus iuris quod iure digestorum nulla æquitate subsistente secundum iuris apices daretur electio.l.iure nostro.C.de fideiuss.l.2. C.eod.nititur enim quia vterq; in solidum est obligatus, & est
8 ex ui contractus. † à qua propter meram iuris subtilitatem rece
9 di est inauditum, cum eadem subtilitate consistit; & † ideo inductio excusionis non est secundùm iuris apices, sed secundū meram æquitatem. est enim legitimi iuris emendatio nam hoc remedium adhibet Iustin. non quasi subtilitatem, sed quasi stri
10 cti iuris emendationē: † Omnis namq; emendatio nititur æquitate, vt apud Arist.5.Ethy.c.x.id quod Iustin. insinuat quasi æquum sit sine damno creditoris debitorem ipsum prius excuti
11 † Adhibetur quidem fideiussor, quo magis ei consultum sit, l. § 5. satis acceptio.ff. de ver.obl. & in tuto creditum suum constituat.l.1. & 2.ff. q.sat.cog. at debitore existente soluendo iā in tuto creditum est, & quasi abundans cautela videtur adhibita fideiusio. Itaq; in tantum nō est inuentum à Iustiniano beneficium excusionis secundùm apices iuris, vt maximè subtilitatem iuris emendet, ac eosdem apices ex bono, & æquo retundat, & licèt uideatur exceptio ordinis, ratio tamen subtili iure non nititur, & ideo falsò affirmant supra relati ex eo solùm quod sit exceptio ordinis esse de apicibus iuris. Quare qui in contraria sententia sunt mihi quidem rectius sentire videtur vti Corn.d.cōs.55.n 28.vol.3.Natt.de conf.521.n.17.vbi huius sententiæ citat Claud.Aq. in.l. decem. ff. de ver. obl. Geor.g. Nattam in clem.sæpe.de ver.sig. vbi ita dicit se obtinuisse. Plu
12 res refert Aym.d.conf.263.n.3.verf. eandē; † sed tamen videtur mihi præter varias conciliationes, quę apud hos habentur ita posse inter has opiniones de iure distingui. Quod vel fideiussor adhibitus est propter facilitatem conueniendi, vt pote quia debitori competeret exceptio fori declinatoria, & eo casu exceptionem non factæ discussionis prorsus reijciendam censeo: exēplo sit, si laicus contrahat cum clerico, & exigat fideiussorem laicum, poterit vtiq; fideiussorem coram iudice sęculari conuenire, spec.de comp.iud. adit.§.generaliter.nu 26. Bal.in.l.5.nu.

x.c.de

x. C. de priu. dot. an poterit fideiussor opponere exceptionem di
scussionis? minime quia intercessit ad facilitatem conueniendi,
& si opponere posset, afferret præiudicium creditori, cùm tamen
excussio eam æquitatis rationem habeat, vt in eo quod tibi non
nocet, & mihi prodest, gratificari debeas arg. §. religiosũ. inst.
de re. di. Hęc verò ratio tùm militat cùm eadem est, in conue-
niendo, ac in exigendo facilitas; tunc enim creditori rectè obij-
citur, exigas à principali, quia sine ullo incommodo tuo mihi
commodum facies; quæ ratio tota in æquitate, non subtilitate
fundatur, & in hac specie iniquum est, eiusmodi reijcere exce
ptionem, sed admissa quidem debet summatim tractari, ac de ea
cognosci arg. eorũ quæ tradit Bart. in l. 1. ver. non obstat. ff. iud.
sol. & ita procedit sententia D. Molignati quam refert Aym. d.
cons. 263. nu. 2. nempè ex suppositione, quod exceptio admitta
tur, alioquin iure ab eodem Aymonio reprehenditur, & hanc
distinctionem æquissimam puto, nam rem omnem ad eam sim-
plicitatem, quam legibus amicam esse prędixi, redigit; quę sim-
plicitas quasi quædam bonitas est, nulli nocens, nulli quę sine cau
sa molestiam inferens. Ad eandem simplicitatem pertinet, vt
14 quam fieri possit pauciores leges condantur: † isthæc enim
quasi quędam paucitas est optima legum comes, vt diu uiuant,
non facile mutentur, non contemnantur. Qui leges infinitas
15 condit id agit, vt quis aliquam earum facilè offendat. † Multi-
tudo legum illaqueat potius quàm legitimè deuinciat, quia non
facile omnes obseruare possimus, eaq; res inconstantiam illam
parit, qua leges sępe mutantur, vel in dissuetudinem abeunt.
Porrò legum authoritas, siue maiestas in contemptum sæpe ver
titur, quod inconsultò condantur ab ijs quo neq; legum essen-
tiam intelligunt, nec circumstantias aduertunt, & vt non sano
16 consilio suadentur, sic veluti infirmę facile cadunt. † sim si ra-
tione breuitas in verbis desideratur, & rectissimè Iustin. breui
sermone leges scribi pręcipit l. 1 §. quibus. C. de nou. cod. fa.
non tamen ea esse debet, quę obscuritatem afferat; nam vitiosa
foret, vt monet Quinct. lib. 8. c. 13. nam inde multitudo inter-
pretationem prodit, quę fons, & origo est litium, ac controuer-
siarum. At breuitas quædam dilucida legibus est amica, à qua
Iustin. in nouellis constitutionibus deflectens velut suę visio-

nis immemor, in impolitas, ac prolixas recessit narrationes. Neque breuis legislator esse poterit, nisi vim verborũ nouerit, & dicẽdi artẽ optimè callue rit. Quartò adiungitur legi, vt sit possibilis. c. erit. dist. 4. & licèt dicat ibi Isid. erit autem lex honesta, iusta, possibilis secundum naturam. &c. honestum & iustum sunt quid intrinsecum legis non adiunctum. Solon (vt scribit Plut. in eius vita) ita dicebat. *Decet in ferendis legibus possibilitatis, & facultatis rationem habere, siquis malit vtiliter*
17 *in paucos, quàm sine vtilitate in multos animaduertere.* † Et quidem possibilitas in lege meritò desideratur. Primùm, vt remoueamus impossibilitatem, nam sicut ab actibus legitimis reijci-
18 tur, ab ipsa lege multò magis reijciatur: † conditiones enim impossibiles pro non adiectis habentur. l. obtinuit. ff. de cond.
19 & dem. † est autem multiplex impossibile, veluti secundum naturam, vt digito cęlum attingere. d. l. obtinuit, secundum factũ, vt illud infectum reddere. l. in bello. §. factæ. ff. de capt. & post. reu. secundum bonos mores, vt spurios, ad successionem generaliter admittere, quod inuitaret ad adulteria, & futuri doli remissionem contineret. arg. l. stipulatiò hoc modo. ff. de ver. obl. Impossibile de iure, vt si quid contra ius, vel vtilitatem publicam rescribatur. l. vlt. c. si contr. ius. vel uti. impossibile contradictionis, vt vbi sit aliqua repugnantia. l. vbi repugnantia ff. de reg. iur. l. ius nostrum. ff. eod. tùm impossibile propter perplexitatem, quę nos in alteram partem abire nõ patitur. l. duo sunt Titij. ff. de test. tut. Hæc genera impossibilium declarat Bal. in l. eam quam. C. de fideic. nu. 32. Verùm non tantùm hoc exigitur ad impossibile remouendum, sed etiàm, vt ab omni difficul
20 tate declinemus: nam † quod nimis arduum est, ac difficile solet quasi impossibile reputari. § fere. vbi gl. inst. de re. di. tùm docet Plato lib 4. de legi. tales leges esse debere, quas multitudo, & populus libenter suscipiant: nec ardua, aut violenta lex ferri debet, sed quoad fieri potest, lenis, ac suauis. Nam sicut in arte medica ille cæteris habetur peritior, qui nullo dolore, vel certe cum minori corpora sanitati restituit, ita legislator ille cęteris semper erit præferendus, quo legum farmaco publicam salutem cæteris suauius assequitur. Id tamen perpetuum non est: vti enim in morbis acutis medicamen-

ta, quę dolorem afferunt, tutiora sunt; sic vbi aliquando hominum malitia crescere visa fuerit, legum sæuitia vtendum
21 erit, † sed nec quidem absolutè, verùm cum benignitatis temperamento. l. respiciendum. ff. de pœn qui locus sum-
22 mopere est considerandus: † duò enim ex eo inferuntur, alterum quod sola nudaque sæuitia etiam in atrocissimis ad iniustitiam descendit, quia homo sæuit in hominem, nec iustitia est ab altero, ita humanitatem omnem diuellere, vt alterum obliuiscatur hominem esse. Alterum, quod nemo tam impius haberi potest, quem, si vel legem fomitis parumper consideras omni, dum viuit, miseratione indignum iudices, & vltima supplicia benignitatis mixturam admittunt, & merituris quędam solatia deneganda non sunt. Quare quod dixi possibilem legem esse debere, facilitatem, ac benigni-
23 tatem quandam consequitur. † Quincto itaque loco benigna interpretatio legi videri poterit coniunctissima, & sicut actus agentium ex benigna interpretatione sępenumero sustinentur. l. quoties de reb dub. l. ex hac scriptura. ff. de don. sic ipsęmet leges benigna interpretatione sępe adiuuantur. l. benignius. in f. eod. & ad iustitiam, non tantùm ad tutelam pertinet begnigna interpretatio, quod Marcellus docuit in. l. proxime. ff. de his. quæ in te. del. dicens. *In re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus esse iustum, quàm tutum.* Quare amica legi est, tanquam iusta, & tanquam tuta, & ideò qui ad duriorem intepretationem accidunt non tam à pietate, quàm à iustitia ipsa recedunt. nam exasperandę interpretatione non sunt leges. l. interpretatione. ff. de poen. Sexto & ultimo loco simili ratione minimum, vel exiguum coniunctionem quandam retinet cum lege, de quo late scribit Tiraq. tract. de iud. in rub. exig.
24 † In obscuris enim leges sequuntur quod est minimum. l. sem. per in obscuris. ff. de reg. iur. Nemo autem id sequitur, quod
25 odio habet. † Sed hęc regula non obtinet absolute, sed in subsidium, vt tradit gl. in. c. in obscuris. de reg. iur. in 6. Dec. in. d. l. semper, & probatur in. l. semper in stipulationibus. ff. eod. Nam primò inspicimus quid actū est, secūdò quid vero similius tertiò quid fieri solitū, postremò quid minimum, quę regula in

legatis

De ijs, quæ legi repugnant, ac primum de iis quæ formæ ipsius aduersantur. Cap. VIII.

1 *Quædam legi repugnant, à fine non nulla auertunt aliqu a in teritum afferunt, vel inanem reddunt.*
2 *Iniuriam facere est sua sponte noscere contra legem.*
3 *Melius est iniuriam pati, quàm inferre.*
4 *Vnde iura nascuntur iniuriarum occasio nasci non debet.*
5 *Principium concessiones sine alicuius iniuria factas interpretamur.*
6 *Iniquitas inæqualitas est dupliciter delinquens.*
7 *Plus & minus quattuor modis dicitur:*
8 *Arbitramenti iniquitas à iudice bonæ fidei corrigitur.*
9 *Obtinens sententiam iniustam potest denunciare Ecclesiæ.*
10 *Ius suum cuique tribuere non solùm in definitione est iustitiæ sed inter præcepta iuris.*
11 *Sententiam contra ius litigatoris latam publicæ vtilitatis habet rationem, vt valeat: & ius constituit. nu.13.*
12 *Iuris disciplina demonstratione carens in probabili rerum posita est disceptatione.*
14 *Iudici, vt ius cuiq; tribuit, duplici uia consulitur.*
15 *Legibus non exemplis est iudicandum.*
16 *Sententia contra casum legis, vel constitutionis non valet.*
17 *Notoria iniquitas reddit sententiam nullam.*
18 *Sacerdos iuris quando quis dicatur:*
19 *Frauus & ratione doli & fraudis legi aduersatur:*
20 *Inhumanitas legi aduersatur, ac eam vitiosam reddit.*

VIDETVR autem generaliter diffiniri posse ea omnia repugnare legi, quę si in lege reperiantur eam uitiosam cōstituunt, & quasi ad non legem redigunt: nullum enim uitium
1 in recta ratione esse debet. † Sed ea, vel maxime legi repugnāt, quę formę ipsius aduersantur, cuiusmodi sunt ea omnia, quibus

lex ad iniustitiam flectitur, adeò, vt corrumpatur, & lex esse desinat. Iniuria, iniquitas, fraus, inhumanitas in hoc genere collocanda sunt: Quædam verò à fine leges auertunt, veluti incertũ ambiguum, infinitum, subtilis disputandi ratio, cauillatio inutile; Quædam eidem interitum afferunt, vt desuetudo, contraria lex, abrogatio; Quędam sauciant; vt correctio, derogatio, elusio; Quædam inornatam reddunt, vt superfluum. Videamus de singulis diligentius ac primùm de ijs, quæ formę se se opponunt. Iniuria quidem adeò contra legem est, vt rectè dixerit
2 Arist. 1. rhetor. † *iniuriam facere nihil aliud esse quàm nocere sua sponte contra legem:* Et Plato. 3. de legi. Iniuriam elationis lasciuię filiam dixit, & iustitiam ècontra sine temperãtia ortum habere non posse. † Et sapienter dictũ esse *melius iniuriam pati, quàm inferre*, quia inferentes praui, iniusti, & indigni honore reddũtur: patiẽtes uerò lędũtur quidẽ, non autẽ indigni, vel improbi fiunt. Vt ergo iniuria procul est à iustitia, ita à legibus abest. Quare maxime cauendum est ne lex iniuriam contineat, quoniam aliquid sibi maximè repugnans contineret; &
4 ideò recte dictum est † vnde iura nascuntur, iniuriarum occasionẽ nasci non debere. l. non debet. l. meminerint. c. vnd. ui. Hinc
5 est, † vt concessiones principium sine alicuius iniuria factas semper interpretari debeamus l. nec Auus. C. de emanc. lib. l. 1. ff. de fund. dot. l. cùm filiusfamiliàs. ff. de mil. te. Quod si ius tertij, vel modicum lædant pręsumendum erit ad partis importunitatem emanasse, ac ita intelligo Rom. cons. 436. n. 59. Dec. cons. 576. n. 12. Gram. decis. 65. n. 31. & alios omnes, qui asserunt, quod rescriptum emanans ad postulationem partis ob eiusdem importunitatem emanasse credatur, vt verum sit, si alicuius cõtineat iniuriam. Hinc descendit illud iuris pręceptum. *Alterum non lædere.* §. 1. inst. de iust. & iur. hinc emendandę iniurię caussa iudicium, siue actio prodit; nihil enim aliud est iniuriã facere, quàm facere contra legem, ideoq; lex iniuriam veluti quid sibi contrarium insequitur toto tit. ff. & inst. de iniur. & pręsertim in. §. pœna autem: Atq; ideò legem ferre, quæ concontineat iniuriam est non ferre legem, sed decretum iniustum. Secundò loco iniquitas etiam legi repugnat, nam si dicimus ius esse artem boni, & æqui, id est iuris studium, non poterit ius ipsum

ſum, ſiue lex eſſe niſi quatenus bona, & ęqua arg. l. 1. ff. de
6 iuſt. & iur. † Eſt autem iniquitas quędam inæqualitas, quæ dupliciter delinquet plus, vel minus tribuendo; qui ſuum tribuit, ille ęqualiter tribuit, ac ideò iuſtus eſt, cùm iuſtitia tribuat cuiq;
7 ius ſuum in ſt. de ius. & iur. in prin. † Plus autem, & minus dicitur quatuor modis, re, loco tempore, cauſſa. §. plus autem. inſt. de action. Sed videtur ne non iniquum iuri aduerſetur; nam. & ius eſt, vt iniquę ſententiæ pareamus. l. ius pluribus. ff. de iuſt. & iur. tùm & ſententię Arbitri. l. diem proferre. §. ſtari. ff. de recep. arb. licèt ſecus ſit in arbitramento, † cùm ipſius manifeſta
8 iniquitas per iudicem bonęfidei corrigatur. l. inde ſi Neruæ. ff. pro Soc. & reductio petitur ad arbitrium boni viri, vt per Bart. in. l. ſocietatem. §. arbitriorum. ff. pro ſoc. Quid autem dicemus de ſtatutis prohibentibus lauda redargui de iniquitate, aut reductionem peti ad arbitrium boni uiri? Si legi repugnat iniquitas quomodo hanc patitur iniquitatem? Qua etiam ratione fit, vt ſententia iniqua, etiam vbi opponatur de iniquitate, & ea detegatur, nihilominus executioni mandatur, vt plene habetur
9 apud Affl. decis. 28. per totam, † cùm tamen ille, qui obtinuit ſententiam iniuſtam, poſsit Eccleſię denunciari. Abb. in. c. nouit. de iud. & in foro conſcientię non facit ius, vt tradit Inno. in c. quia pleriq; . de immu. Eccl. & tradunt canon. in. c. inter cętera. de re iud. & Affl. d. dec. 28. Sed extat caſus legis clarus, in quo ſententia contra ius litigatoris valet. l. 1. ff. q. ſent. ſin. app. res. Maximam res iſta habet dubitationem. Vrget litigator, cui non tribuitur ius ſuum, ſed de iure ſuo detrahitur, id quod iniuſtum eſt; at quomodo lex ſententiam iniuſtam perduci patitur ad effectum. Auget dubitationem quà ſi ſententia contra caſum legis, vel conſtitutionis non tenet. d. l. 1. ſimiliter, & contra regulas Iuris. Dec. conſ. 8. num. 1. Ruin. conſ. 41. nu.
10 16. vol. 1. † ius ſuum cuiq; tribui non tantùm eſt in diffinitione iuſtitię, ſed inter iuris pręcepta, quaſi principium quoddam non tantùm tanquã regula relatũ. Opinor in hac re quãdã publicę, & priuatæ vtilitatis contentionem verſari, ſicut in vſucapione demonſtraui, lites finiri publicam continet vtilitatem, de iure liti-
11 gatoris, detrahi priuatã. Itaq; † ſentẽtiã cõtra ius litigatoris latã valere, rationem publicę vtilitatis habet. l. 1. ff. de vſuc. l. 1. ff. de

re iud. Quod si eo prętextu sententię rescinderentur, magna
12 litigandi prębere tur occasio. Adde quod † cùm hęc nostra disciplina demonstrationibus careat, vt monet Arist. 1. Ethy. c. 3. tãquam in probabili rerum disceptatione posita sit, iustum illud absolutum in particularibus controuersijs constituere plurimũ
13 difficile est, sed † quia valde necessarium est finem controuersiarum facere, iustum fuit sententiam, etiã iniquam ius constituere inter partes, quia honestius fuit aliquem priuatum in gratiam publicæ quietis de iure suo remittere, quàm vnius caussa vniuersam Rempublicam litibus inquietari, quod iam cum tot sententię quot pœnè capita sint hoc diffiniri vllo tempore possit. Et in proposita specie non tàm ab ipso litigatore ius suum aufertur, quàm quod ipse ciuitati debitum ius tribuere cogatur in quo nõ aliqua iniquitas, sed summa spectatur iustitia. Quod
14 ne deterius producatur † duplici uia in iure nostro occurritur.
15 Altera est ne † quis exemplis iudicet, sed legibus. l. nemo iudex. C. de sent. & inter. quia secundùm leges iustum iudicium feret, etsi alij aliter iudicent, ipsorũ nõ noceat exemplũ. & licèt etiam rerum iudicatarum magna sit authoritas. l. nam Imperator, inf. hoc. tit. illud tamen in dubijs questionibus obtinet, non vbi earum detegitur iniustitia. Altera etiam occurritur via,
16 † ne valeat sententia contra casum legis, vel constitutionis d. l. 1. quia alioquin leges eluderentur, & contra consilium Arist. 1. Rhet. omnia iudicantium arbitrio commissa uiderentur, neq;
17 leges magistratibus, sed ipsi legibus præessent. † Notoria itaq; iniquitas reddit sententiam nullam, vt plene not. in. d. c. inter. in l. 1. C. de err. calc. Ita sit expressum errorem facti contineat per relationem ad acta Alex. cons. 123. n. 7. vol. 1. vbi de communi idem cons. 77. nu. 16. uol. 3. Soc. cons. 99. n. 13. vol 3. ut pote iudex ex tali sententia agentem repellere ex officio. Rom. cons. 42. nu. 4. quia intelligit se reijcere id, quod plurimùm legibus ad
18 uersatur: & ideo † tunc verè sacerdos iuris erit, cùm ius ipsum ad iniquitatem declinare, vel iniustitiæ labe contaminari non
19 patietur. Tertiò loco † fraus etiã legi aduersatur non tantùm ratione doli, qui in priuatis negotijs sępe committitur ad tit. ff. de dol. sed ratione fraudis, quę aduersus legem ipsam excogitatur, de qua in. l. non dubium. C. eod. & infra dicemus in. l. con-

20 tra.&.l.fraus.hoc tit. † Inhumanitas etiã aduersatur legi, eamque vitiosam reddit, quo nomine notatur velut inuida lex furia caninia. Inst. de l.fur.can. tol. nam quatenus etiam in summa sæuitia temperamentum desiderat benignitatis.l. respiciendum. ff. de pœn;eatenus ab omni inhumanitate abhorret. Quid verò magis contradicit, quàm leges humanas inhumanas esse; nã ad humanam conditionem reparandam, quę vitijs labitur, nihil quod vitiosum sit, erit accomodatum, sed ipsa lex tanquam recta ratio hærens mediocritati, & nulla ex parte ad extrema declinans sola eiusdem saluti prospiciet.

De iis, quæ legem à fine auertunt, ac primùm de incerto, de ambiguo, de infinito. Cap. IX.

1 *Fine adempto, ordo quo cuncta ordinantur, deletur.*
2 *Ius incertum nec finem controuersijs facit, nec ius tribuit:*
3 *Incerti vitium iudicis, & arbitri reddit sententiam nullam.*
4 *De omni incerto non est idem ferendum iudicium.*
5 *Pater dotem promittens propriam agnoscit obligationem.*
6 *Declaratur.l.1.C.de dot.prom.*
7 *Non omne incertum ex dispositione iuris reddit actũ nullum.*
8 *Perpetuam habens ingratitudinis caussam legem vitiat.*
9 *Incertitudo, uel vitium, vel periculum legi affert.*
10 *In lege incerta lata nullæ sunt iudicis partes.*
11 *Lex non ex verbis, sed sententia consistit.*
12 *Declaratur l.1.C.de usur.*
13 *Incertum in quo differat ab ambiguo.*
14 *Declaratur.l.in ambigua.ff.de legi.*
15 *Lex in finem suum tendens infinitum debet abborrere*
16 *Infinitum quibus in casibus toleretur.*
17 *Probatis extremis præsumuntur media habilia.*
18 *Aduersus dolo possidentem datur iuramentum in infinitum; sed à iudice taxatur. nu.27.*

19 *Infi*

QVAEDAM deinde sunt, quę legem ad finem suum peruenire non sinunt, quem cùm lex appetat, ab eo distorquendo quasi iniuria quadã auertitur. † Fine autem adempto de
1 letur ordo, quo cuncta diriguntur, & ordinantur in eum. Quare lex, quę est ordo quidam quatenus auersa à fine, ad non legem redire videtur: nam frustra posita erit. Primùm autem vitium videtur incerti, cũ enim ius certũ esse debeat. l. 2. ff. de iur. & fact.
2 ign. vt † finem controuersijs faciat. l 1. ff. de re iud: & cuiq; tribuat quod suum est, neutrum facere poterit, si erit incertũ, quia cùm incerta legis sententia est, nulla controuersia, nullaq; diffiniri questio potest, & princeps adeundus est. l. & ideo. inf. hoc. tit. & ita propter incertitudinem à suo auocatur fine, quia publi

cam

eam non consequitur vtilitatem. Adeò autem incertitudine lex
3 vitiatur, vt actus etiam legitimi vitientur: † nam incerti vitium
reddit sententiam nullam tùm iudicis, tùm arbitri. l. 3. & 4. C.
de sent. quę sin. cert. quan. l. quid tamē. §. Pōponius. ff. de recep
arb. Quod si omnimodo iudex curare debet, vt certā sentētiā fe
rat. §. curare. inst. de act. qui ius dicit inter duos, quò magis
enitendū hoc erit legislatori, qui ius statuit inter omnes. ? Sed ta
4 men sciendum est † non de omni incerto idem ferendum esse iu
diciū, & in ijs, quæ ad priuatos pertinent quoddam est vitium in
certi, quod arbitrio boni viri potest facile reparari, vt si dos à pa
tre promissa sit certa quantitate non adiecta. l. cum post. §. ge-
5 ner. ff. de iur. dot. aliud est si ipsa mulier promittat: † Cùm pro-
mittit pater propriam videtur agnoscere obligationem, quia iu-
dicis officio ad dotandū potest compelli. l. qui liberos. ff. de rit.
nup. l. si pater. C. de dot. prom. & mulieris interest patris promis
sionem redigi ad effectum, quem si non vrgeas ex promissione,
compelles ex officio. At cùm ipsa mulier dotem promisit, quia
matrimonium sine dote esse potest, imputet sibi vir, qui quan
titatem, vel speciem exprimi non curauit. neq; enim hic dam
num mulieris aliquod imminet, sed commodissimum sit ex inu
6 tili dotis promissione collocari in matrimonium, ac † ita planè
intelligi debet. l. 1. C. de dot prom. quod & Accur. cōsiderauit
licèt non fixerit pedes, & falsum censendum est quod ex ea lege
7 inferatur non dari duorum specialium concursum. Rursus † in
certum omne, quod ex iuris dispositione, vel ex aliquo verisi-
mili possit certudinarie declarari, non reddit actū inutilem, vt la
tè probat Aym. consf. 162. per totum: ex quibus infertur de eo,
quod est absolute incertum, quod prędixi, accipiendū fore, quod
argumēto possessionis cōfirmatur: nam res incerta ratione loci,
vel quotæ dūtaxat potest possideri, vtroq; modo incerta nō itē,
quia iam est absolutè incerta. l. locus vbi not. ff. de acq. poss. &
8 Bal. in l. liberti nu. 9. C. de op. lib. docuit † quædam habere cau
sam incertitudinis perpetuam, quędam verò temperalem, & prio
ri modo semper vitiare, posteriori non ita, sed si non declaretur
congruo loco, & tempore. Hæc vt ad propositum nostrū trāsfe
ramus constituendum est legislatorem quantum fieri possit le-
9 gem certam ferre debere † cùm incertitudo aut vitium, aut
saltem

saltem periculum legis sit allatura, vt si non sit vitium in lege, sit semper in legislatore, vt eo nomine redargui possit: quando quidem vel iudici offeretur occasio pro arbitrio interpretandi, vel iureconsulto super ea re venalia responsa reddendi, & vtrumq; est periculosum, aut lege quasi inutiliter posita Princeps erit adeundus. Sed ius dicentes monendi sunt, ne suum arbitrium interponant, vbi sententia legis non est certa l. non possunt, vbi dicam
10 infr. eod † quia nullę sunt iudicis partes incerta lege lata, quoniam ea pro non lege habetur; quod tùm verùm est, cùm incer-
11 ta sententia legis est, † cum lex non ex verbis, sed sententia cõsistat l. scire. inf. eo d. atq; ideò eo casu sit absolutè incerta, & qui optimam legẽ ferre desiderat, certam ferat, quęq; expeditum habeat intellectum; nam ius quo certum, & sine controuersia est, optimum ius appellatur; sic Antonius vsuras per stipulationẽ
12 promissas *optimo iure deberi*: rescripsit † in l. 1. C. de vsur. idest certo & expedito iure. sic Vlp. in fragm. tit. de legat: ius legatorum per damnationem optimum appellauit, quod certius esset,
13 & sine controuersia; Proximum huic est vitiũ ambigui † quod à superiori differt, quia illud in re, hoc sermone consistit; est autem ambiguum verbum, quod ad plura potest referri, cùm tamen ad vnum sit referendum, vt probat. Soc. in. l. in ambiguis. nu. 2. ff. de reb. dub. per. l. si seruitus. ff. de ser. vrb. præd. vbi Põp. ambiguam scripturam dixit, qua cautum est ne luminibus officeretur; quia dubitatur vtrum cautum sit, ne ijs luminibus officiatur, quę nunc sunt, an etiam ijs, quę postea etiam fuerint, & ait *humanius esse verbo generali omne lumen significari:* Ex quo loco notatur verbum quod quasi genus ad plura refertur, ambiguum esse; eò tamen ambigua distant ab incertis, quod non ita
14 facile vitiant legẽ propter regulam Celsi † in. l. in ambigua inf. hoc tit. vbi constituit. *In ambigua voce legis eam potius accipiendam esse significationem, quæ vitio caret, præsertim cùm voluntas legis ex hoc colligi possit.* apud quem de ambiguis latius dicam. Vitium ambigui legitur in. l. duo sunt Titij. ff. de test. tut. reddit enim inutilem dispositionem cum nulla coniectura declarari queat, & à fine auocat. Tertio loco sese offert infinitum, quod similiter vitandum est in. l. vni. C. de sent quæ pro eo ubi not. omnes c. 2. de relc. in 6. & ibi gl. d. omnes. l. sicuti. c. de pręscr.

fer.trig.vel.qua. an.tradit Bar.in l.qui bona.§.vlt.ff.de dam.inf.
15 & quidem † cùm lex in finem suum tendat necesse est infinitũ abhorrere: sed tamen in iure ciuili Romanorum non ita sem-
16 per se habere videtur, vt infinitum abhorreat: † exceptiones.n. sine vlla temporis prȩfinitione nobis competunt. l. pure. §. vlt. ff. de dol.mal.& met. excep.& dici soletquȩ sunt annalia ad agẽ dum perpetua esse ad excipiendum.l.licèt. vbi not. Bar. & Bal. C.de except. Tùm emphyteosis in infinitum potest concedi, vt not.in.§.alienationis, &.§. Emphyteosim.auth. de non alien. & feudum in infinitum masculis conceditur. c. 1. §. pen. de his qui feud. da.pos.in vsib. feud. tùm dominia sunt perpetua, & in quoscumq; successores descendunt, præsertim suos hȩredes.l.in suis.ff.de lib.& posth. ex quo infert Bal. in.d.l.vni. quod si probetur maiores meos mille annis iam elapsis possedisse, & nõ probetur alium medio tẽpore possedisse, ex hoc infertur quod sum Dominus; quia dominium quod non aufertur, perpetuum est.l. nec vtilem.ff.ex qui.cau.ma.quod licet verum sit, apud me ta-
17 men aliam habet rationem, videlicet † quia cum probatis extremis media præsumantur habilia; vt tradit Bart.in.l.Celsus.ff. de v suc.not.in.c. inter dilectos.de fid. instr. Alc.de presump.reg. 2 prȩsump.22. tùm etiam & qui olim possedit hodie posfidere prȩsumantur, vt not. in.l.siue posfidetis.c.de prob. in. c. cum ad sedem.de rest.spol.late Alc.d.reg. 2.præsump. 21. Tanti temporis possessio acquirit dominium, non quia sola possessione, quæratur cùm debeat & titulus accedere.l.traditionibus. C.de pact. vbi gl. sed quia isthæc, quæ centum annorum ac ita memoriam hominum excedit, habet vim priuilegij. C. cum super quibusdã §.prȩterea vbi gl. & Host. not.de ver. sig. l.hoc iure. §. ductus. ff.de aq.quot.æsti; nec requiritur tituli allegatio, vt not. gl.in. d.§.prȩterea, & de communi testatur Aym.de ant.temp.part.4. sect. absolutis nu.9. Similiter (vt ad nostram redeamus) seruitu
18 tes sui natura durant in infinitum.l.4.ff.de seruit. † Amplius aduersus eum qui dolo desijt posfidere lex in infinitum actori iurare permittit.l.qui restituere.ff. de rei vend. Tùm conuentionem admittit, vt perpetuo sit redhibitioni locus.l.quod si nolit.§.si quid ita.ff.de edi.edi.sic etiam admittit damni infect stipulationem sine prȩfinitione diei.l.si finita. ff. de dam. inf atq;

O ita

ita in alijs speciebus, quę consulto omitto, in infinitum tolerari videtur. Quęres tùm Bart. in.l. qui bona §. vlt. nu. 3. tùm Bal. 1
in.d.l. vni. n. 42. tùm alijs occasionem prębuit, vt tam varie de in
finito distinguerent, vt rem ipsam implicare magis, quàm expli 2
care videantur. Quod si ius ipsum quod verè in hoc naturam
imitatur ad eandem, qua decet. comparatione, retulissent, totũ
hoc negocium bipartita, ac perfecta diuisione sic poterant absol
19 uere. † Quoddam est infinitum secundum perfectionẽ, quod-
dam verò per contrarium: atq; ita non omne infinitum contra-
dicit naturæ; nam & Deo Opt. Max. contradiceret, qui priori
20 modo est quid infinitum. † Illud infinitum naturę contradicit
quod eam finem suum assequi non sinit, vt docet Arist. lib. 1. c.
1. de Gener. ani. vbi eam rationem assignat, quia infinitum fine
caret, natura autem semper finem quęrit. Qua distinctione prę
21 missa, vt omnem de infinito quęstionẽ absoluamus † de eo quę-
22 ri potest in lege, aut in conuentione. † Et in lege quidem reti-
nenda prorsus hęc distinctio est, vt renuat infinitum, quod auo-
cat à fine, non infinitum, quod ad finem perducit. Ab hac ipsa
distinctione descẽdit actiones certo tempore finiri, vt sit aliquis
litium finis. d.l. omnes. &.l. sicuti. contra verò exceptiones per-
petuo competere. d.l. pure. §. vlt. & . d. l. licèt; nam actiones ad
excitandas lites exceptiones, ad eas finiendas competunt, ac ita
ex ijs alterum legem ad finem producit suum, alterum auertit.
23 † Hinc valet statutũ quod causę inter coniunctos sint perpetuo
compromittendę; habent enim rationem amicabilis cõcordię,
24 & compositionis, ac ideò † si eodem statuto data erit potestas
arbitro prorogandi, poterit quot libuerit vicibus prorogare, si
opus sit, & non ludibrij caussa faciat: arg.l. oratione. ff. de fer.
& bene probatur ex.l. velut. §. vlt. ff. de ede; nõ obstat autẽ quod
objicit Dec. in d.l. uni. num. 3. vt non liceat tertiò prouocare, &
quod not. in.c. sua nobis de app. nam appellatio ad lites differen
25 das, prorogatio ad lites terminandas inseruit. † Hinc per con-
trarium descendit, vt certis modis vsusfructus finiatur, ne pro
prietas in perpetuum sit inutilis. §. finitur inst. de vsufr. seruitu-
tes verò rerum quia dominij vtilitatem admittunt perpetuę sunt
d.l. 4. ff. de seruit. Hinc reprobatur conditio, vel modus, per
quem libertas infringitur. l. Titio centum. §. Titio cẽtum. el. 2.
ff. de

ff. de cond. & dem & tamen perpetui exilij, & carceris pœnæ recipiuntur. l. relegati. ff. de pœn. hoc enim publica cõsequitur vtilitas, illud ab ea recedit. Similiter quę eò pertinent, vt semper posſideas, vel vt semper excipias non contradicunt fini: Sed quę eò respiciunt, vt perpetuò agas, quia lites sopiri non patiun
26 tur, habent à lege pręfinitũ temporis spacium: quò fit † vt actio redhibitoria & stipulatio damni infecti, non producantur ex
27 conuentione vltra cęterarum actionum metas † Cùm verò lex in infinitnm iurare permittat, hoc non absolutè permittit, quia iudicis officio committit, ne in immensum iurare patiatur, isque terminum statuit. l. videamus. §. vlt. ff. de in lit vir. gl. & Bart. in
28 d. l. qui restituere. † Et cùm quanti cuiusq; intersit non in iure, sed in facto consistat. l. quatenus. ff. de reg. iur. facta autem incerta sint. l. vbi autem. §. qui id quod. ff. de ver. obl. & ideò difficile sit diffinire vniuersaliter illud quod numquam eodem modo se habet arg. l. mora. ff. de vsur. eam ob rem quod cuiusq; interest à Iudice singulariter debuit diffiniri, quia à lege vniuersa-
29 liter non potuit diffiniri. † Igitur infinitum omne vitãdum est quod auertit à fine; nam dare obligationum progressum in infinitum est, nullum finem litium constituere, quod publico bo-
30 no repugnat. d. l. 1. ff. de vsuc. † Ex quo varia deriuantur notatu digna. Primùm si alicui legatum sit, & si perdiderit rursus relictum non amplius quàm semel postquam perdidisset, pręstandum est, *non enim* (vt respondet. Vlp. in l. fideicommissa. §. si quis ff. de leg. 3) *onorandus est hęres, vt in infinitũ quoties perdiderit, restituere ei tantumdem debeat*. Tùm cùm iudex suam interlocutoriam reuocare posſit l. quod iussit ff. de re iud. ait ibi Bart. quod non poterit reuocare nisi bis, & rectè alioquin daretur progressus in infinitum. Hinc oritur ne liceat tertio reuocare l. liceat. C. ne lic. in vn. ead. ca. ter. prou. Sed videamus in conuentionibus priuatorum an etiam ita se hbeat, vt in
31 lege; & primo quæri potest † an promittens iudici repręsentare aliquem toties quoties teneatur in infinitum. Ang. in l. oratione ff. de fer. in l. si finita ff. de dam. inf. Rom. conſ. 15. nu. 5 Fely. in d. c. licèt nu. 5. Soci. in d. l. vni. nu. 23. sentiunt non teneri nisi bis, sed in contrarium est communis opinio, vt testatur Ias. in l. duobus. §. si eo. nu. 19. ff. de iureiur. & contrarium te-

O 2 nent

nent Imo. & Alex. in d l. si finita. Dec. in d. l. vni. nu. 2. quia hęc verba denotant infinitatē, & quia contrahentium verba ad infinitum sunt apta, tunc toleratur secundum Bart. in d.l. qui bona. §. vlt. num. 3. ver. primo casu per l. si ita stipulatus ff. de fideiuss. l. in annalibus C. de legat: sed pręter eos est l. 1. §. 1. ff. fam. erc. ibi. *hæc autem facultas Domino tribuitur toties quoties ignorante eo furtum factum sit.* quæ verba in infinitum accipiuntur, vt ad id perpendit Alex. cons. 145. num. 3. vol. 2.
32 vbi Angelum etiam reprehendit. † Ego quidem verbum toties quoties pro sępius accipi reor non pro infinito, & opinor aduersus Angelum non liberari ex bina præsentatione, sed aliorum sententiam temperandam censeo, ne liceat Iudici pro arbitrio hanc exigere pręsentationem, nisi etiam vere opus sit ex euidenti, ac legitima caussa, quod bene probatur ex l. ueluti §. vlt. ff. de edo: & licet dicatur (toties quoties d. Domino Iudici videbitur) id ipsum videri debet ei tanquam Iudici, non tanquam priuato, ac ita non temere, sed ex iusta & legitima caussa. Qua ratione non dabitur progressus in infinitum, quia nec imaginari possumus accidere infinitas præsentandi caussas. Hoc temperamentum in alijs etiam speciebus retinendum est,
33 vt in ea Pauli † in l. si ita ff. de fideiuss. *si stipulatus à Sempronio fuero quantam pecuniam Titio quandoq; credidero, &c. fideiussores accepero, & si sæpius credidero in omnes summas tùm Seius, tùm Fideiussores tenebuntur*; dicit enim (sæpius) non (in infinitum) sed quid si hoc ageretur, vt circumuenerentur fideiussores aliter dicendum est. Nam neque existimandum est me omnem meam pecuniam crediturum, nec secùm in immensum accepturum. Ex quo progressus tenderet ad infinitum eò suspecta res esset, quia nunquam hoc agi videtur. Quęri etiam
34 potest † an posit testator annum legatum perpetuū relinquere, & posse videtur l. cum quidam, cum l. seq. ff. de an. leg. & erit legatum finitum, tempore autem infinitum: sed forte verius erit † debeatur vltra centum annos. Alex. cons. 61. nu. 1.
35 vol. 1. vbi de cōmuni: legis fini contradicit perpetuo aliquem obligatum manere, aut aliquam obligationem nullo vnquā tem
36 pore tolli posse; & ad idem pertinet † quod reprobatur pactū ne vllo vnquam tempore diuisio fiat l. in hoc §. si conueniat

ff. com.

ff. com. diu; quia non eam tantum rationem habeat ne discordiæ nascatur occasio; sed ne talis constituatur obligatio, quę dissolui nullo tempore queat. Aliud in seruitutibus, quia à re rei debentur. l. 4. ff. de ser. & sæpe caussam habent in natura perpetuam. Ex quibus infertur d. l. in annalibus, non producere suum infinitum vltra centum annos, aut politica ratione prorsus deficere. Quid verò dicendum erit in emphyteosi, vel feudo perpetuis? nonne similis erit superiorem recognoscendi obligatio? Nequaquam: quia caducitate se liberare queunt, quod non ita est in legato annuo: quoniam etsi hęreditatis repudiatio ne quis eam effugeret obligationem; honestius tamen est aliquã do finiri legatum, quàm ea ratione testatorem esse sine hęrede tot. tit ff. ad. l. fal. Itaq; & leges & conuentiones de infinito, sub
37 eadem poterunt determinatione comprehendi, † quia nec valere conuentio potest contra communem vtilitatem, & quę legũ fini contradicat l. nemo potest. ff. de leg. 3. cum sim. Quare
38 † quęstio omnis de infinito ab ipso legis fine poterit determinari, vt infinitum illi contradicens sit euitandum, ad eundem perducens summopere fouendum; si verò neutrum operetur à lege abesse debet; in conuentionibus tamen poterit permitti, ex. l. in re mãdata. C. mand. quoniam hac ratione in communem dirigetur vtilitatem, quę in hoc etiam versatur, vt quilibet in re sua sit moderator, & arbiter.

De subtili disputandi ratione quatenus reÿcienda sit vel amplectenda, tùm de cauillatione & de inutili. Cap. X.

1 *Subtilis disputandi ratio quando fugienda sit.*
2 *Prætor à nimia subtilitate recedit.*
3 *Scientiam iuris Celsus pro subtili disputandi ratione vsurpauit.*

35 De

35 *De eo quod est subtile sed non vtile minime curandum est.*
36 *Sententia Arist. quod de singulis dubitare non est, inutile declaratur.*

AN subtilitas legibus inimica sit non satis exploratum esse videtur, quòd eam non reijciant, nunc amplectantur.
1 † Videtur autē subtilis disputandi ratio tunc maximè fugienda, cùm à communi vtilitate recedit, àc ita legem auocat ab eo fine, ad quem semper properat, quod Iul. aperte testatur in l. item vulneratus ff. ad l. Aq. his verbis, multo autem iure ciuili contra rationem disputandi pro vtilitate communi recepta esse innumerabilibus rebus probari potest. Ostendit itaq; tunc subtilitatem esse deserendam, cùm communi vtilitati repugnat. Sic
2 Pretor † nimiam iuris subtilitatem deseruit dum testamentum natiuitate Posthumi ruptum eodem illico mortuo restituit l. posthumus ff. de iniusto rup. & irr. testam. Huc pertinet quòd circa morę purgationem ex bono & ęquo admittendam tradidit Celsus in l. si seruum. §. sequitur ff. de verb. oblig. Quo in genere plerumq; sub authoritate iuris sciētię perniciosę inquit
3 erratur; Scientiam † Bal. in l. 2. num. 5. C. de bon. poss. cont. tab. interpretatus est subtilem disputandi rationem. Cauendum est maximo, nè subtilitas nimia sit, hęc namq; reprobatur
4 & vt docet Bal. ibi supra sępe † nos perducit ad errorem. Sic maximum quod vitium appellat differentiæ inter mares, & fœminas olim constitutæ Iustinianus subtilitati adscripsit l: † maxi-
5
6 mum vitium C. de lib. præt. sed obstat locus Marcelli † singularis in l. si mulieri. §. ex asse. ff. de iur. dot. vbi nimiam subtilitatem admisit, cùm hęres rogatus esset mulieri hęreditatem restituere, & eius iussu marito promisisset, veritas est Marcellus ne non viro restitui posset. Nàm ille inquit mulieri in hoc tenetur, vt hereditatem restituendo transferat actiones, & quas habet, & quibus est obstrictus, quas transferre ad alium quam cui debet fideicommissum, non potest. Dixerit aliquis incerti cum eo agi posse, vt fideicommissi pręstet æstimationem, huic ego cōsentire non possum; Nàm obligari mulieris debitorem ita ęquū est si accipere id ipsum quod ei debetur vir potest, sed ne indotata mulier esse videatur dicendum est ipsi mulieri ex Trebellia

no restituendam esse partem hęreditatis, quę ei relicta est, vt ex suo marito pro dote eam solueret, quia & ad eam fideicommis sum & onera eius pertinent delegatione propter nimiam subtilitatem, & casus necessitatem minime obtinente. Sed hęc nimia subtilitas, nec auertit à fine, nec perducit ad errorem Tota.n. niti videtur authoritatem senatusconsulti Trebelliani, translatio autem virium, quę fit per senatusconsultum nimia subtilitate subnixa non est summa ęquitate, vt commoda sequantur eum, quem sequuntur incommoda, quòd est secundùm naturā l. secundum ff de reg. iur. Quinimo ea translatio videtur ad
7 uersus eam iuris subtilitatē, quàm † semel hæres non potest desinere, hæres esse. §. restituta: inst. de fid. hęred. l. etsi sine §. sed quod Pap. ff. de inoff. test. In hac Marcelli specie duo vrgebant. Trebellianum, quod non in alium iura tranferri sinebat, quam cui fideicommissum deberetur. Alterum, mulieris delegatio. Melius est cessare delegationem propter senatusconsultū, quàm illud propter delegationem, nimia in eo subtilitas est quod is cui debetur fideicommissum non possit delegare. Casus tamen necessitatem ad excludendam delegationem subtilitati adiunxit, vt vrgens ratio attendendæ subtilitatis accederet necessitas in eo vertitur, vt onera fideicommissi mulier subeat. Cùm itaq; nimia subtilitas pertineat ad conseruandum senatusconsultum magis quàm partium conuentionem videtur in eo versari, vt
8 publica vtilitas commodo priuato præferatur quo casu † vel si nimia sit, laudanda tamen est. contra uero, cùm periculum affert subuersionis, vel erroris reicij debet. Sic testamentum alioquin secūdùm subtiles iuris regulas ruptū humanitate suggerente defenditur in specie. l. si ita ff. de lib. & posthum. Cæterū hic
9 † notādus est qui Cōnani locus qui nulla distinctione posita iuris subtilitates improbare videtur. Is lib. 10. c. 6. nu. 1. Com. suorū ita inquit. Sed hę, vt ingenuè fatear iuris subtilitates plus habent artis & ostentationis, quàm veritatis & solidę doctrinę Cur.n. sub conditione hæres scribi queat in diem, vel ex die nō queat? si quęramus, nihil dignum reponemus ijs, qui se iuris, & æqui magistros, & doctores profitentur. Ita fit in disciplinis, quę versantur in vsu hominum, quo plus artis adhibeas, tanto recedas magis à simplicitate naturę, quę tamen ipsa fons & origo

est omnis

estōnis veritatis, & iustitię. Hactenus ille, mihi autem cōtra.
10 † Videtur enim subtilitates, quas reprobat ad naturę vim, & bonitatem magis accedere, vt merito commendari debeant, nō re
11 prehendi. Quod ex Pomponio † in l. ius nostrum. ff. de reg. iur. satis deduci videtur. Is inquit ius nostrum non patitur eundem in paganis, & testato & intestato decessisse, earumq́; rerum naturaliter interse pugna est, vt testatus & intestatus quis sit. Atqui testati vel intestati caussa ad naturam non pertinet. Quomodo ergo naturaliter pugna est, vel si ad naturam id pertinet, quomodo militibus remissum hoc est, cùm vis naturæ maneat immutabilem. §. pen. Inst. de iur. nat. gent. & ciu. aut quomodo poterit statuto tolli? illud tamē factum est à Traiano. l. 1. & 2. ff de milit. test. hoc autē fieri posse post. Ang. & Imol. Dec. probat in d. l. ius nostrum nu. 12. ff. de reg. iur. Quid hæc tam variæ? ea pugna naturalis est ducta ratione ab ijs, quę sunt ad ea quę intelliguntur. In ijs quę sunt, quæ inuicem cōtrariantur, pugnam naturalem retinent. Natura eam legem dixit contrarijs, vt se inuicem expellant, & vt eodem subiecto vniri nō queant. Affirmatio, & negatio sunt opposita, etsi vtrunq; ponat aliquid,
12 naturaliter pugnant inter se, qui † testatum dicit, & intestatum tàm affirmando quam negando ponit, & licèt testatus & intestatus non sint (vt sic dixerim) naturaliter extra pugna, tamē rerum naturalium similitudinem naturalis est, quia verum est in simili specie opposita per affirmationem naturaliter pugnare, atq;
13 ita aliquando discipulus † accepisse videor à D. Hieronimo Beneuolento, viro qui non tantum legibus studium totius Philosophię coniungens nihil est tam arduum & difficile, quod non assequatur intellectu, vt obscuriora iureconsultorum responsa ferè omnia proprio splendori germana interpretatione restituerit, tum verò senis omnes ab huius seculi barbarie ad puriorem ac nitidiorem dicendi modum reuocauerit, sed etiam morum probitate, ac religionis cultu summopere refulgent ac modestiæ laudem omni doctrinę præconio clariorem existimat. Est itaque pugna naturalis ad principia naturæ per similitudinem reuocata.
14 Sic † posthumi vere sunt post mortem nati l. 3. ff. de iniu. rup. & irri. test. Nati post testamentum sunt similes posthumis. §. posthumorum in fin. inst. de ex hęred. lib: similitudo tamen facit

P nen-

nonnũquam posthumos dici l.3. §. nominatim l. posthumus.ff.
15 eod.l.posthuma.ff.de lib.& posth. Cũ verò † ius ciuile sit quod neq; in totũ à naturali ratione recedit, neq; in totum ei seru t.l. ius ciuile supra de iust. & iur. accedit ad eam in paganis opposita & pugnantia non admittens, recedit ex causa in militibus, & recedere posset in totum, quantum ad hanc causam pertinet, quia merè ciuilis est, adeo ex toto euerti potest, quia ciuilis ratio ciuilia iura corrumpere potest, naturalia nõ vtiq; §. vlt.inst. de leg.agn.succes. Igitur ius hoc est ciuile quidem, sed ad similitudinem naturæ quis illud redarguat, si quo ad fieri potest naturam imitatur? Atticus ait apud Tullium 1. de legibus. Na-
16 tura † duce errari nullo pacto potest. Ne miror † natu ma-
17 iorem adoptare queat subtilitas quędam est, si iuris potestatem pectes, cur & decernere non potuit id fieri posse? Probe factum est ne monstrum hoc videretur nõ per se quidem sed ad similitudinem naturę legitima filiorũ susceptione comparata. §. minorem natu instit.de adopt. Neq, tamen ius ciuile huic rationi per omnia seruit. Nam quamuis filium quis non habuerit in locum nepotis pronepotis & deinceps adoptare poterit.§. liceat autem inst. eod.cum tamen secundum naturam nepotes habeat qui filios non habuerit, neq; plene pubertatis pręcedens tempus ad nepotes gignendum potuerit sufficere, cùm filiorum pubertas adhuc expectanda foret; Omnes tamen filiorum loco sunt, & adoptans loco patris est. ideòq; rem magis spectamus, & vim ipsam, quam nomina quę sortiuntur. Igitur subtilitates à natura ducuntur non ab eius simplicitate recedunt. Sic
18 † quòd donatio perfecta conditionis posteà non capiat iux.l.4. C. de donat. quæ sub modo subtilitas quędam est secundùm naturam secundùm quam rei perfectę, aut formę addi non potest Bal. in l. contractus nu. 9. C.de fid.instr. Posset Connanus eodẽ argumento illud etiã pręclare reprobare, quod scripsit Pap. in l.actus legitimi.ff.de reg.iur. nempè actus legitimos, qui neq; diem neq; conditionem recipiunt eius adiectione vitiari. Quini mo pleraq; regulas euertet. Nam quoniã sunt de vniuersalibus subtilitate iuris, vt plurimum nituntur quòd quam absurde fie-
19 ret, nemo est qui non videat. Nè † actus quilibet pro parte valere queat, pro parte non valere subtilitas quędam iuris est natu-

sali

20 tali ratione subnixa secundùm quam indiuiduum † per partes consistere nequit l. furiosum. vbi not. C. qui test. fac. pos. l. si quis
21 ff. de testam. Hinc sententia † de re indiuidua non etiam potest pro parte valere l. in hoc iud. ff. fam. herc. Bal. in l. 1. C. de err. cal. Idem in l. si plures nu. 17. C. de cond. inser. si tamen materia sit diuidua, alia vtemur regula, videlicèt ne vtile vitietur per inutile l. 1. §. sed si mihi ff. de verb. oblig. c. vtile & ibi glo. de reg. iur. in 6. Rom. cons. 66. nu. 1. Horum omnium atq; similiũ vnica ratio est quia ius quo ad fieri potest, certum esse debet. l. & ideo insi. hoc tit. l. 2. ff. de iur. & fact. ign: quo fit, vt formas tradat certas easq; ledi omnimodo prohibeat. l. 3. ff. de testam. Id verò legumlator assequi nequit nisi naturæ exemplis & ratione vtatur, nullaq; ostentatio est, sed ars summopere laudanda quæ
23 naturam imitetur, ideo † iure ciuili Romanorum in hæredum institutione reiecta dici adiectio est. l. hæreditas. ff. de hęred. instit. quoniam quis hæres est secundùm naturam solo tempore nõ potest detinere hęres esse, cùm tempus non sit modus obligationis tollendæ, vel inducendę. l. obligationum ferè. §. placet. ff. de verb. oblig. id quod etiam habet naturę rationem, secundũ quam homo, canis, leo, arbor, aut quid vis eorum, quę sunt à natura tale est ad certam diem, neq; tempore, sed morte desinit esse tale. Quo si hęc non recipiatur nulla erit ars aut scientię iuris. Sat erit legumlatori hæc subtilia remittere, uel negligere, cùm communis utilitas id postulare uidebitur, tũc enim auocant à fine, cùm vera subtilitas communi vtilitati non contradicit, attendi debet iuris apices ac fori disputationem funditus euertit, qui subtilitates omnes absolutè reijciet; quod si ostẽtationem artis duntaxat ea, quę Connanus considerat, contineret legum municipalium censura, vbiq; ferè, vt alia multa iuris
25 ciuilis emendata forent. Concludo itaq; † tunc legi inimicã subtilitatem existimandam esse atq; deserendam, cùm prorsus vtilitate caret, aliàs propter conseruandam iuris cũ natura consonantiam, vel ad certas rerum formas constituendas, seruanda semper erit, nam erit amica legi. Non igitur quę ius, sed nimia subtilitas reijci debet, qua si nitantur leges, non satis formæ erunt. l. lege. C. de leg. hæred. Sunt enim vtilitati magis quam subtilitati commendandę. quæ ito obuia fit subtilitati cauillatio

26 facile enim est, † vt nimia subtilitas in cauillationem transeat
27 Dec. in l. ea est nu. 1. ff. de reg. iur. est autem cauillatio † cum ab euidenter veris per breuissimas mutationes disputatio ad ea producitur quę sunt euidentur falsa. l. natura. ff. de verb. sig. d. l. ea est quod tribus modis fieri post Aristotelem Alc. docuit in d. l. natura. Vel cùm arg. peccat in materia, vel cùm in forma, vel cum in vtroq; in materia, ut si dicam, quę in nullius bonis sunt occupati, conceduntur. §. ferè inst. de rer. diuis. res sacrę in nullius bonis sunt. §. nullius eod. tit. ergo occupati conceduntur. Nullius esse diuersam habet rationem in maiori quam habeat in minori propositione, & breuissima ideò mutatio est nullius esse, uel quia non possess m ab aliquo, uel quia exemptum ab omnibus. In forma si dicamus omnis seruus in potestate est §. 1. instit. de ijs qui sunt sui, uel alieni iur. filiusfamilias in potestate est, ergo seruus. In utroq; quilibet seruus pro mortuo habetur l. quod attinet ff. de reg. iur. nemo alieni iuris est qui seruus non sit, qui igitur alieni iuris est pro mortuo
28 non habetur. Sed ad eiusdem Aristotelis † mentem sic res perstringi poterit, vt omnis cauillatio, vel in verbis, vel in rebus lateat. Deteguntur doli verborum, si perpendantur amphibologica homonymia adiuncta seu composita distincta, accentus falsus & verus, ipsa orthographya orationis forma, & punctuatio. Captio autem in rebus est, vel cùm accidens pro proprio vsurpatur, cùm id quòd quodammodo est omnino asseritur cùm repręhensionem ignoramus, cùm falsum consequens insinuatur, cùm repetimus id quod ab initio dictũ est, sed alio modo cum multa interrogata pro vno ponuntur, cùm caussa non vera assumitur pro caussa, sed ab eiusmodi vitio cauillationis quo legi ad uersamur iureconsulti magis in cosulendo in interpretan o, vt abstineant, admonendi sunt maximè verò iudices in iudicando, non ipsi legum latores, quia vix immaginari potest, vt legibus ca
29 uillationes adm sceant. Secundumquę † cauillari etiam dicendum est, qui calumniosè agit, quo breuiter, & falso aduersariũ sermone captat, quod sępè fit in positionibus nisi iusdicentes officiò captiosè reijciantur. Cauillantur, qui sciens falsa prodit vt suam scientiam tueatur, vt Alc. placet vbi supra. Ingenuũ iureconsultum cauillari non decet. scit enim se legum religionem

30 nem offendere, quod Celsus † regulam Catonianam expediēs satis ostendit in l. 1. ff. de reg. Cat. Ait ille, Catoniana regula, sic diffinit, quod si testamenti facti tempore decessisset testator in vtile foret id legatum, quandocunq; decesserit non valere, quæ diffinitio in quibusdam falsa est. Quid. n. si quis ita legauerit, si post calendas mortuus fuerit Titio dato? an cauillamur? Nàm hoc modo si statim mortuus fuerit non esse datum legatum, verius est quàm inutiliter datum. Celsus ait contrarium dicere est cauillari, vt verè quidem, quia est assumere id quod non est pro eo quod est, sed inutile: dico non esse, quia conditio nihil ponit in esse Bart. in l. 1. ff. de cond. & demonstr. l. ex facto. ff. de hered. inst. Aliud est defecta conditionis nō esse legatum, aliud est quouis alio respectu esse legatum sed inutiliter. Nàm actus conditionalis longe distat ab inutili, itaq; tùm legislator tū maximè iureconsultus cui magis id faciendi se offert occasio à cauillationibus abstinere debet, nihil n. bono, & ęquo magis aduersari videtur, quamobrem animaduertant caussarum patroni ne
31 ijs vtantur. Nam etsi distingui † soleat an foueant caussam iustam, vel nè, vt primo casu promissum videatur iuxta glo. in c. dominus 23. q. 2. & ita frequentius recipitur, vt testatur, Alc. in d. l. natura, ac Dec. sequitur in d. l. & est nu. 3. idem tamen Alc. ab hac sententia recedit, & merito. scriptum est. n. in c. eis autem 22. q. 2. verbis vti ad fallaciam non ad quod sunt instituta peccatum est. Nec ideo illud mendacium putandum est, non esse peccatum, quia possumus alicui prodesse mentiendo. Hinc ergo deducitur ratione finis non honestari cauillationem, quia quamquam absit à dolo veniali culpa non carete, vt cætera
32 mendacia officiosa. Non est † punibilis in foro contentioso, & hoc est quod licere aiunt, quasi fiat impune, & ita procedit communis opinio, cæterum absolutè licita nón est, quòniam semper est peccatum. Multoq; minus licere debet ignaro iudici argumenta falsa suggere quo facilius ad errorem perduci poterit lex omnis à fraude auertit. Cauillatio fraude certè non caret.
33 Neq; obstat quod scribit. D. Aug. in d. c. Dominus †. Cùm iustum bellum quis susceperit, vtrum apertè pugnet an ex insidijs nihil ad iustitiam interest. Quoniam insidię militares mendacio carent, neq; fidem rumpunt, vt ibi not. glo. & ex militari

di-

disciplina suggestæ videntur vincendi non fallendi caussa; & ideo ex parte vtentis cautiones potius sunt, ex parte eius contra quem vtimur;insidię dicuntur, vt falsi nominis velamento illius imprudentiam excusetur, alterius autem mira sagacitas adũbretur, tandem ea cauillatio quatenus fraudem continet formæ legis aduersatur, quatenus à subtilitate prodit à fine legem auo-
34 cat, sed semper legi contrariatur. Postremò † quicquid lex contineat inutile quod nullam frugem afferat, & ociosum vndiq; sit finis assecutionem non tantũ retardat sed tollit, & euertit. lex ad finem suum properat semper; ipsius autem festinatio cuiusq; rei infructuosa, vel constitutione, vel disputatione retardatur. Qua ratione Scęuola in l. Gallus. §. si eius. ff. de lib. et posthum. questionem excitatam, cũ subtilem, & acutam animaduerteret, sed inutilem relinquit indecisam. Apud quem Aemi
35 lius Perottus ac Duar. post eum ad notauit † non esse iurandũ id quod est subtile, sed non vtile. Cuius rei manifesta ratio ex fine legis desumitur, tum ex Paulo in l. ius pluribus supra de iust. & iur. dum diffinit ius ciuile esse, quod omnibus, aut pluribus in quaq; ciuitate vtile est. Ac ideo leg slator legem sine vtilitate constituendo, nec legem constituit, quoniam inutilis esse nõ
36 potest. Est tamen verũ quod inquit Aristotiles † in Antepræd. quod de singulis dubitare non est inutile, stat contra eum non esse disputandum de lana caprina, vt Ias. & alij not. in d. §. si eius alia tamen est, vtilitas in addiscendo consistens, alia in agendo. Prioris gratia verum est Aristotelis placitum; posterioris caussa obtinet vetus adagium ciuilis disciplina in agendo consistit.

De his quæ legi, aut mortem, aut vulnus, inferunt, ac de superfluo quod inornatam reddit.

Cap. XI.

1 Lex tollitur desuetudine abrogatione, & longe contraria.
2 Magis errata quædam tolleranda sunt; quàm leges mutandę
3 Facile mutare leges est legis vim infirmam reddere.
4 Le-

QVIDAM pręterea supersunt, quęnon tàm legem op-
1 pugnant quàm prorsus tollant † veluti desuetudo abro
gatio contraria lex. Non oppugnant quidam si tunc tollunt,
cùm legem illam interire magis, quàm diu viuere, vtile sit ciui-
tati. Neq; enim leges ita scribi possunt, vt nullam mutationem
recipere debeant, sed non facile mutandę sunt, quinimo, vt do-
2 cet Arist. lib. 2. Polyt. c. 6. in fin. potius † errata quædam tollen
da sunt, quam lex mutanda, non enim tantum proderit qui cor
rigere perget, vt is inquit quantum nocebit assuefactio superio-
ribus non parendi, cùm enim lex nullam vim habeat nisi ex mo
re l. de quibus in fin. eod. vt sibi pareat, mos autem ex longo tē
poris cursu inducatur §. ex non scripto inst. de iur. nat. gent. &
3 ciui. facile † mutare leges & nouas cōdere, nihil aliud est quàm

vim

vim legis infirmam reddere. Quare caueant qui leges ferunt, ne facile ferant, nam facile intereunt, cũ tamen ita ferendę sint, vt semel latè diu viuant atq; seruentur rectè idem Arist. 1. Re-
4 tho.c.2. longa † animi prouisione legũ lationes fieri debere nos docuit, quoniam tunc facile assequemur, ne abeant in desuetudi nem, ne abrogentur, ne contrarijs tollantur legibus. Scite ad-
5 modum Solon. † leges suas,, vt centũ annis ratę essent postulasse fertur, ęternas facere noluit, vt si quid in ijs iustum quidem, & rectum esset, sed durum, & acerbum tanti temporis consuetudi nem leniretur, si quid perniciosum & inutile foret post id tem poris emendaretur. Quamobrem legem sępe mutare est non tã tum legem quę mutatur, occidere, sed subrogatam legem ob frequentem mutationem, id quod maximè repugnat legi infirmam, ac parum duraturam reddere, quod vitiũ omni tempore fuit, vt Iust. testatur in. §. sed naturalia inst. de iur. nat. gent. & ciui. ea enim is inquit, quę sibi, quęq; ciuitas constituit, sępe mu tari solent, vel tacito consensu populi, vel alia lege lata. Desue
6 uit † Populus ab obseruantia legis plerunq; ob vitium ipsius legis, quod experientia doceat eam non esse loco tempori, & moribus vtentiũ accomodatam, & ita ab eodem Populo accipit in tentum, à quo solo vitam accipit l. de quib. in fin. eod. Abrogatio similiter legem tollit, sic legi fusiam caninam ædictum diui Adriani differentias rerum mancipi, nec manci pi latinam libertatem, veteresq; actionum formulas abrogatas esse reperiemus, Abrogatur quidem lex contraria scriptura, quę legẽ solam tollit non aliam inducit, alia contraria tollitur lege. Accidit porrò, vt desuetudo, abrogatio, contraria lex non tàm legi intereun
7 ti 7 quam vniuersæ legumlationi interitum parant cum facile legem tollunt, nàm & facile tolluntur, & cùm leges particulares facile cadunt, tota legum latio debilitatur, ac quodam quasi vulnere, pręmitur. Pręterea tum legem, tum legum lationem ipsam similiter sauciant, correctio, derogatio, elusio. Hoc argu
8 mento † legum correctio censetur odiosa, vt not. in auth. quas actiones. C. de sacrosan. Eccl. & quantum fieri potest semper est euitanda, c. cum expediat de elect: in 6. Hinc rectè deducitur ne correctio inducatur per tacitos, & subauditos intellectus glo. in. c. cupientes. §. quod si pro uiginti in vno petere de elect. in 6.

in.6. tùm neq; per argumentum à contrario sensu Alex. cons. 25. n. 13. vol. 5. neq; verò lex corrigi potest sine aliquali legislatoris reprehensione, quę maximè vitanda est arg. l. saluius Arist. ff. de leg. pręst. Adeo, vt nec valeat argumentum à sola ratione legis posterius ęditę, vt frequentius tradunt in l. si constante. ff. sol. matr. super 9. quest. Bart. quod mihi ea ratione placet quoniam vtrumquodq; eo vinculo solui debet, quo colligatum est l. nihil tàm naturale. ff. de reg. iur. at ius scriptum, siue lex nō sola ratione talis est, si non scribatur, ius enim scriptum à non scripto sola scriptura distinguitur. §. constat autem. inst. de iur. nat. gent. & ciui. ergo si sola ratio legem scriptam non constituit, neque etiam tollit. Itaq; nominatim & scripto corrigenda lex est
10 non argumentis inducenda correctio. Hinc † Accur. ac post eū antiquiores omnes hoc nomine donandi sunt, quod vbi aliquā legū antinomiam inuenerint easuè conciliare nequiuerint, altera ab altera corrigi nō modo falso, sed infeliciter affirmauerint. enitendum est. n. vt iura viribus concordentur d. c. cùm expediat de elect. in 6. quod plerunq; promptum & facile est l. 1. C. de in of. dot. & quidem delinquit in legem qui eam cùm verum non sit, correctam assererat nam consequitur eam amplius
11 non esse legem, adeo vt † qui eam allegaret ad decisionem causarum teneatur pena falsi, vt tradit Bart. in l. vlt. in fin. C. ad l. Corn. de fals. Quamobrem concludendum est, nec legislatorē ad leges corrigendas facilem esse debere, nec iurisconsultos, nisi liquido correctam esse cōstet, debere correctionem per argumē
12 ta suppeditare. Non dissimilis est derogatio. † modicum enim distat à correctione, vt quędam videatur potuis dispensatio quā correctio legis. Non enim derogatę legis reprehensionem continet, vel eam redarguit, sed cessare facit nulla nota iniecta, & hoc à correctione distat. Debet itaque princeps raro, & non nisi ex magna caussa legibus derogare, quoniam id est facere legem minus generalem, contra id quod proprium est legis. l. 1. in fin.
13 de const. princ. strictiq; iuris † merito censetur derogatio, vt non trahatur de casu ad casum, nec vim habet nisi sit narratum in specie in quo desideretur Rom. cons. 272. sequitur Felyn. in c. super litteris nu. 17. vers. & ad secundum de rescript. Hinc
14 † vt non valeant rescripta aduersus legem impetrata non facta

de ea speciali mentione l.rescripta & ibi glo. C. de Prec. Imp. Off. Anch.cons.310.nu.4.in fin.Ruyn.cons.109.nu.18.vol.4.
15 † Tandem superest elusio,quę plerũq; verba legis fouet, & vulnus infert scientiæ.continet autem legis vilipendiũ, & ideo summopere fugienda, adeò vt etiam lata interpretatio admitti debeat, ne lex reddatur elusoria c. si Ciuitas de sentẽtia excom.in
16 6. Quid † vero est inter homines tàm pijũ, tàm sanctum, quod sedulo magis custodire ac venerari debeamus quàm legem? cũ ea sit inuentio & donum Dei l.2. in fin.eod. iam Deum videtur eludere qui leges eludit, aut quomodo fidem præstabit singulis; qui dum legem eludit eam vniuersę, negat ciuitati. ad id ergo maximè respicere debet legislator ne lex facile possit eludi, & nisi semper plus scripto valeret scientia l.3.C. de lib.pręt.l.non dubium.C.de leg.facillimè eluderentur leges. Hactenus de ijs quę rem ipsam afficiunt, & oppugnant. Superest, vt pauca de superfluo dicamus, quod vitium est in verbis,& legem inornatã
17 reddit.superfluũ est † verbum omne,quod neq; intellectum,neque ornatum adiuerat. Quintil. lib.8.c.3.sed vitium affert orationi, non dispositioni. cautum ideò est ei, quæ abundant non
18 vitiare l. non solent ff. de reg. iur. Bald. tamen † in l. gallus. §. quidam rectè 3. opp.ff.de lib.& posthum.putauit distinguendũ esse inter contractus leges, & regulas. In contractibus quidem ac etiam in legibus admisit, ne verba superflua vitiarent. In regulis verò,contra, quoniam hę sunt quæ rem quę est,breuiter enarrant l.1. ff. de reg. iur.quod recipiendum censeo si,ita intelligatur, vt regula propter superflui vitium amittat officium regulæ duntaxat,& retineat legis,itaut,non ex toto pereat. Durum etenim admodum esset ob solam verborum superfluitatem actũ perire.quod enim agitur, magis re quàm verbis consistit,& ideo cautum est plus valere, quod agitur, quàm quòd simulatè concipitur.C.plus.val.per totum, sed quia decet tum legem tum re-
19 gulam in sensu, & verbis esse perfectam,nec minimũ † quidem verbum esse sine virtute operandi ad glo.in l.1.ff.quod met.cau.
20 Bal.in Rub.C. de contrh. empt.nec debet lex † ita intelligi,vt incidamus in superfluitatem,vt post Castr.tradit Socc.iun.cõs. 6.nu.5.lib.1.ideo enitendum est legislatori, ut quantum fieri possit,abstineat à superflui vitio, sic Caius à uerbosis Commentarijs

tarijs abstinendum putauit in l. 1. ff. de orig. iur. & superuacuo re secari Iust. præcepit in 1. const: Cod. §. quibus. Sed tamen ab
21 Accursio cauendum est † in l. ex ea ff. de postul. qui verbosos aduocator hoc nomine ratus est ab officio posse repelli, nam & sine lege loquens debuit erubescere l. illam. C. de collat. & scire debuit aduersus nullam iuris præceptum peccare, ac ideo plectendum non esse; Quoniam vitium superflui afficit orationem
22 non dispositionē † quo fit, vt in l. quisquis C. de postul. (quod omnino destruit Accursij sententiā) quousq; maluerint Imperatorum rescripto orare permittantur, liceatq; iudici modum imponere, vel silentium, ubi satis dictum putat, non autem pœnam quasi superfluo dictum cuius rescripti sententiam aliter, & malè quidem Iason accepit. Igitur hęc omnia diligentissimè custodienda sunt legislatori, vt non legibus condendis à uitijs omnibus abstineat, & quę ad legis perfectionem conducunt animaduertat, & cuncta secernens nihil adijciat, nihil prætermittat
23 quod possit afferre detrimentum; Quas † vero leges salutare existimat, vtile erit prius oratione persuadere; quod qui eas uera fabulis obnubentes in Mercurium retulerūt, satis indicasse uidentur. Poterit hac ratione amaritudinem quandam, quam sepe leges prima fronte promittunt eloquentię mellibus temperare populo cū persuaderi debeant, ille facile cedit arti, & iugum suaue existimat, cuius durities uerborum suauitate lenitur. Totū hoc in eloquentia legislatoris repositum est, qua mulcere potest animos, & legibus obtemperantes reddere. Quod si nulla ars in persuadendo pręcesserit, uix erit ne non cuncti reclament, & à concordi legum sponsione declinent, ita ut uel tardius recipiant, uel citius in desuetudinem reuocent. At cum iugo suauiter posito sponte ab initio colla submittunt, asperitas omnis primum oratione uelatur, postea per consuetudinem recedit incognita.

ALEXANDRI TVRAMINI I. V. C.

AD RVB. DE LEGIBVS.

LIBER TERTIVS.

Lex Ciuilis laudatur, & singulariter quædam de iure ciuili Romanorum subijciuntur. Cap. I.

1 *Legis ciuilis laus ex Cicerone pro Cluentio.*
2 *Patres pro filijs salutare consilium capere solent.*
3. *Veræ, iustæq; legis argumenta.*
4 *Laudatur ius ciuile Romanorum.*
5 *Natura duce errari non potest.*

VID ipsa lex sit, & ad quam multa & uariæ legislatorem respicere oporteat, hucusq; traditũ est; quæ à me ociose cõgesta fuisse nemo arbitrabitur, qui momentũ legũ in quacumq; ciuitate ferendarũ secũ rependere non grauabitur. Nã, ut Cicero pro Cluentio uberrime
1 testatus est †. *Mens, & animus, & consiliũ, & sentẽtia ciuitatis posita est in legibus; Vt corpora nostra sine mente sic ciuitas sine lege suis partibus, ut neruis, ac sanguine, & membris uti non potest; legum ministri Magistratus; legum interpretes iudices, legum denique idcirco omnes serui sumus; ut liberi esse possimus.* & paulo infra. *Circumspicite, omnes reip. partes omnia legum imperio, & præscripto fieri uidebitis.* Et quidem lex ęmula diuinitatis est, Antistes religionis, fons disciplinarum, artifex iu-

ris, bonos mores inueniens, atque componens, gubernaculum ciuitatis, iustitiæ nuncia, magistra uitæ, anima totius corporis popularis. Et aduersus iniustitiam, petulantiam, & impiorum denique omnium iniquitatem tutissimum, ac solum cuiusque ciuitatis propugnaculum. Hęc prospicit ne tenuis uitę homines à potentioribus opprimantur; hæc illatas iniurias, inultas abire non sinit; consilium indigentibus, auxilium afflictis prębet, & quasi pro patre, & tutore subditis omnibus præponitur.
2 Et ut Patres † consilium capiunt pro liberis maximè salutare. l. nec in ea ff. ad l. Tul. de Adult. & in pietate potius, quā in atrocitate potestas eorum consistit. l. Diuus. ad l. Pompo. de parric. ita solet lex ad errata subditorum semper cum benignitatis temperamento respicere l. respiciendum. ff. de Pœn. his uero, qui uẽdunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; negocijs implicantur, porrò quantum obuenit utilitatis ex legibus sapienter conditis? Quomodo, & ius suum consequi possent, & alienum restituere cogerentur, & fidem conuentionum ubiq; seruare legibus, uel minime latis, uel ijsdem non prudentes uti decet, neq; sapienter positis? & iustè quęsita pacificè possidere, & iniustè occupata recuperare quis posset legum auxilio destitutus? Quinimo etiam solitario homini, uel in agro, uel in reposito thalamo uitam agenti quę superesset quies ad agrum, uel ingenium excolendum accomadata; nisi cęteri homines intra iustitiæ cancellos legibus contineantur, ac inter improbos nocendi libido refrænetur? Neque Diogenes cœlestia contemplari, neq; Homerus excidiū Troię, aut Vlissis perregrinationes canere potuisset; neq; Plato nos ad superos attollere, aut Aristoteles in ijs quæ notiora sunt, ita egregie uersari; nisi illud ocium leges ipsæ prudenter latę suppeditassent, quibus publicæ utilitati consultum foret. Leges igitur ubiq; optimæ ferantur, & latę seruentur: hinc enim, & publica, & priuata salus pendere uidetur:
3 hinc omniū suauissima libertas in rebus honestis agendis. † Hæ quidem si uerę leges sint, à diuina mente ducuntur, diuinę prouidentię congruunt, naturę ordines æmulantur, & ad summum bonum dirigunt. Hæ legem illam naturę cordibus insitam detegunt, exprimunt, & custodiri, ac seruari faciunt. Et ut ea quidem naturę lex diuini luminis communicatio est; ita lex ciuilis

i i uilis

uilis ad eius similitudinem introducta inuentio quædam & Dei donum existimatur, quod ab eiusdem luminis communicatione tota promanet, atq; dependat. Qua ratione mihi de lege ciuili omnium ciuitatum, non tam Romani imperij caussa hucusq; differenti, & non ad hanc, vel illam; sed ad commodũ cuiusq; ciuitatis respicienti, ex iure ciuili Romanorum non quasi illius professore tam multa & varia argumenta desumenda fuere, vt assertiones propositas comprobarem; Sed, vt id ipsum interim assequens eiusdem iuris pręstantiam (quod pręcipue intenderã) & quandam absolutionem etiam ostenderem. Quare vel hoc ipso satis etiam intelligunt, qui patres illos eiusdem imperij propagatores ad mentem reuocant, quantam habuerint prudentiã cũ sapientia coniunctam, tùm maximè quot eodem imperio crescente iureconsulti floruerint legibus condendis, non tantum interpretandis aptissimi. Legimus in hoc iure compilato Aquilios, Scęuolas, Tulianos, Marcellos, Paulos, Vlpianos, Papinianos, aliosq; permultos, quorum numquam satis laudata responsa præclaram fidem faciunt eos omnes acri ingenio, eloquẽtia non vulgari, tùm vero doctrina & prudentia admirabili prędítos, non tam iuris consultissimos, quam legumlatores optimos esse censendos. Et satis quidem ob suos authores eruditione, atq; virtute illustres ius ciuile Romanorum laudatum uideri posset; verum amplius idem vbiq; commendat, quod ciuitates lege municipali deficiente omnes quidem ad illud libentissime recurrant; quod ab ipsius correctione, elusione, & abrogatione, quantum fieri potest, abstineant. Quod quam iustissime fiat ijs omnibus exploratũ esse poterit, qui hęc, quæ posui principia non ignorantes, idem ius ad naturę legẽ referre volent, & quã perbelle ab ea deriuetur, tũ naturã ipsam, qua Duce (ut Tullius ait) errari non potest, etiam imitetur, diligenter animaduertere. Quod eiusdem iuris professoribus gratum futurum scio quo se studium, & artem vndequaq; perfectam, & numeris omnibus absolutam profiteri intelligant; tum etiam, vt istius indagationis, quę iunioribus apprime vtilis futura sit, aliquod pateat exẽplũ, sequenti capite breuiter indicare constitui: pòst ad id quod de ęquitate & consuetudine dicendum superest, illico descendam.

Ius ciuile Romanorum à lege naturali ferè totum bellissime fluere, & Naturæ imitatione summopere delectari. *Cap. II.*

1 *Ius in Vlpiani diffinitione pro studio iuris vsurpatur.*
2 *Idem in acquirendo conseruando, aut minuendo consistit.*
3 *Acquirendi ius ex naturæ legē eam accipit formam, ne cũ alterius iactura fiat.*
4 *Eadem naturæ lege omnis iniusta acquisitio prohibetur.*
5 *Actiones personales, aut ad dandum, aut ad faciendum competunt: reales vero rei persecutionem continent.*
6 *Aequitas l. curabit. C. de act. emp. etiam vendicat sibi locũ in contractibus innominatis correspectiuis ex Cornei sententia, quæ ab Authore comprobatur.*
7 *Actionum omnium scopus, vt iuste acquiramus, & alios iniuste acquirere, aut retinere non sinamus.*
8 *Ex iure conseruandi, & retinendi exceptiones prodeunt.*
9 *Interdictum retinendę mixturam actionis, & exceptionis continet.*
10 *Editum legis naturalis perpetuum est, quod tibi non vis fieri alteri ne feceris, & contra.*
11 *Pro rerum defensione licet vim vi repellere.*
12 *Tum conuocare amicos statim, ac quis deiectus sit, vt possessionem recuperet.*
13 *An pro rerum defensione liceat occidere, opinio legistarum affirmatiua.*
14 *Opinio Canonistarum negatiua de eadem re.*
15 *Distinctionem conciliantur.*
16 *Defensio rerum coniuncta defensioni personę iustificat homicidium.*
17 *Statutum permittens bannitum percuti, permitti etiam occidi, ex Baldo.*

18 *De-*

18 *Defendens res sibi necessarias, vitam defendere uidetur.*
19 *Indigna res est diuitias secundum dicere sanguinem.*
20 *Res necessariæ ad vsum uitę rerum ex Stoicorum sententiã existimandæ, & quomodo.*
21 *In contractibus quædam relatio consideratur.*
22 *Rei suæ unusque est moderator, & arbiter.*
23 *Minor tamen ob æs alienum, & cum decreto tantum alienare potest, & quare.*
24 *Iuris præcepta quæ sint.*
25 *Princeps ob corruptos subditos, uel ministros utiliter agere potest.*
26 *Aliud argumentum laudandi iuris ciuilis, ex Authore.*
27 *Natura sagax, iusta artificiosa ex Hippocratis sententia, omniumq; prouida dicta est.*
28 *Eadem ex bono prodit, & in bonum dirigens seruat characterem boni.*
29 *Vsucapio bono publico introducta, tum in dotibus, in testamentis, in pœnis ratio summi boni elucet.*
30 *Bonum quod magis commune est, ad summi boni conditionem magis accedit.*
31 *Natura nihil frustra esse patitur.*
32 *Eius exemplo circuitus inutiles in iure euitantur.*
33 *Toties autem euitantur, quoties prorsus utilitate carent.*
34 *Decius in l. 2. §. seruus. ff. si cert. pet. reprobatur.*
35 *Pauli locus in l. 2. §. item si in facto. ff. de verb. oblig. declaratur.*
36 *Ex regula de inutili circuitu euitando ad uaria infertur remissiue.*
37 *Natura unà cum facultate etiam instrumenta largitur, & uice uersa.*
38 *Concessa iurisdictione, ea quoq; concessa uidentur sine quibus iurisdictio explicari non potest.*
39 *Idem concesso iure seruitutis.*
40 *Legato usufructu fundi iter legatum ad eum intelligitur, si nõ nisi per hæreditarium fundum ire liceat.*
41 *Qui non patitur apportari ea, quibus iter refici debet, tenetur, ac si refici non pateretur.*

42 *Adem-*

VLPIANVS libro primo Institutionum scripsit, Ius artem esse boni & ęqui, & eiusdem Sacerdotes eò potissimum intendere, vt iustitiam colant, boni & æqui notitiam profiteantur, æquum ab iniquo separantes, licitũ ab illicito discernentes, bonos non solum metu pœnarum; verum etiam prȩmiorum quoq; exhortatione efficere cupientes, veram phi
1 losophiam, non simulatã affectantes. Et eiusdem studij † (nihil enim aliud Vlpiano ius est in ea diffitione, quam studium iuris) duas positiones statuit publicum & priuatum. Hæc si concedamus Vlpiano, quis non videt ius hoc nostrum ab illa recta ratione, quȩ & diuini luminis communicatio, & naturȩ lex est in totum deriuare, atque pendere? Illa vocat ad officium, à fraude deterret, iusti prȩceptio est, prauique depulsio, suadet honesta, prohibet contraria; vt primo libro abunde tractatum est. Quid vero distat ab ijs, æquum ab iniquo separare, licitum ab illicito, tum cunctos bonos efficere? Ad quid verò magis respiciunt lex Iulia maiestatis, adulterij, stupri, repetundarum, peculatus, de ambitu, de vi publica, de vi priuata: lex Cornelia de falsis, de sicarijs: Flauia de plagiarijs: Pompeia de parricidijs, quam, vt formidine pœnȩ à malo iuxta naturȩ legem omnes

auer-

auertantur? sed forte hęc nimis generaliter affirmari videntur. Sic etiam publicę, ac priuatæ vtilitatis habere rationem videtur esse aliquid in quod omniũ populorũ instituta consentiant.
2 Sed etiam idem Vlpianus in L. vlt. hoc tit. scripsit. † totum, ius consistere, aut in acquirendo, aut, in conseruando, aut in mi-
3 nuendo. Lex omnis de acquisitione † ab illa naturæ sanctione promanat, & ad eam semper recurrit, quæ nunquam satis laudari poterit, neminem cum alterius iactura fieri debere locupletem[.] l. nam hoc natura. l. hęc condictio ff. de condic. ind. Eatenus iure ciuili Romanorũ concessa acquisitio est, quatenus nullius iacturam continet, & si contineat, varijs titulis, varijsq; le-
4 gibus interdicta. Hinc † furti, & rapinę persecutiones competunt. §. ex maleficijs inst. de action: hinc rerum amotarum l. rerum. ff. de action. rer. amot. hinc condictio indebiti; vel cur eam dico solam. hinc condictiones omnes, ac persecutiones tã in rem quam in personam tanquam riui ab vno fonte ducuntur, ne aliquem cum alterius iactura locupletem fieri patiamur. Hoc solo nititur (vt singulares decisiones attingam) l. si me, & Titium. ff. si cert. pet. l. curabit. ff. de act. emp. Et (vt opinor) nec
5 imaginari potest cum actiones † personales ad dandum, vel ad faciendũ impellant. §. 1. inst. de action. l. actionum genera. §. in personam. ff. de actio. & oblig. l. 2. ff. de verb. oblig. reales vero rei alicuis persecutionem contineant d. §. 1. l. actio in personam ff. de action. & oblig. aliquam earum esse, quæ non hinc suũ trahat initium. Experiamur in emptione venditione; si res tradita sit, nec soluatur pręcium, vel è contra, in locato, conducto, si alter operas pręstet, alter mercedem neget, quantũ porrò per dictum dictamen rationis offenditur? In mutuo, in commodato, in deposito res euidentior est, in contractibus innominatis qua, vel alia ratione, si do, vt des, & cesses dare introductũ est, vt vel in id quod interest me non accepisse damneris, vel repetam quod dedi quasi ob rem datum l. 5. §. 1. ff. de pręs. verb. nisi quia si aliter fieret etiam alter eorũ, cum detrimento alterius acquireret. Idem in do, vt facias, facio vt des, facio vt facias,
6 obseruare licebit; Qua ratione † recipi poterit ęquitatem l. curabit. obtinere etiam in ijs contractibus correspectiuis ex sententia Cornei cons. 145. nu. 7. & 8. vol. 2. quem sequitur Paris.

R 2 cons.

conf. 75.nu.17.lib.4. & quamquam nihil allegent satis tamen comprobari potest ex ratione d.l. curabit, quam Didac. lib. 3. var. Resol.c.4.nu.1.ex sententia Arist.lib.5. Ethyc.c.5. doctissime deducit. Postulat enim commutatiuę iustitiæ ratio, quæ in conuentionibus præsertim correspectiuis locum sibi vendicat, vt quatenus alter contrahentiũ impleat, alter uicissim implere debeat etiam non interpellatus; quia satis interpellat implementum, vt declarat etiam Lugdun. in consuet. Paris. §. 1. glos. 9. nu. 56. & incipit iam locupletari ex implemẽto alterius cũ eiusdem iactura ob non implementum suum. Actionum omnium
7 vnicus est scopus, † vt petentes iustè acquiramus: persequimur enim quod nobis debetur. §. 1. inst. de act. repetẽtes, aut vendicantes alios iniustè acquirere non sinamus. Cùm quod debetur nobis, vix fieri possit, vt alij iustè retinere queant. Cur verò tot sunt excogitatę caussæ acquirendi tũ onerosæ, vt emptio, uenditio, locatio, conductio, societas, & id genus similes, tum lucratiuę, vt successiones ex testamento, vel ab intestato, donationes, & aliæ, nisi quod ita dictante lege naturæ iusta omnium acquisitio esse deberet, non aut fraudolenta, aut dolosa vsurpatio? Si vero ad secundum iuris caput te conuertas, quod in cõ-
8 seruando † consistit, à quo exceptiones omnes prodeunt, & in-
9 terdictum retinendę † quod mixturam actionis, & exceptionis habet l. actionis verbo. ff. de act. & oblig. cognosces quidem leges omnes, quæ ad id tendũt in se naturalem habere rationem.
10 Perpetuum † legis naturalis edictum esse videtur, quod tibi non vis fieri alteri, ne feceris, & è contra, quis verò is est, qui res occupatione, captiuitate, alluuione, specificatione, accessione, confusione, commistione, ędificatione, traditione, aliaue caussa, vel gentiũ, vel ciuili iure approbata quæsitas, iustũ haud putet licere sibi retinere, & ab alio in earum possessione, vel dominio sibi molestiam inferri non censeat iniustum? Tantum vero lex ciuilis abhorret pacificos rerum suarũ possessores perturbari, vt preter omnia legitima remedia, quę adinuenerit, re-
11 medium facti etiam probauerit, constituens † pro rerum suarũ defensione illatam vim propulsare licere cum moderamine in-
12 culpatę tutelę l. 1. C. vnde vi, quod nec creditur excedere † si deiectus continuo conuocet amicos, auxilium quærat, eoq; pa-

rato

fato ad recuperandum per vim redeat l. 3. §. cum igitur ff. de ui, & vi arm. Vi etenim iniustè deiectus, iuste vi deijcere videtur.
13 Quinimo licebit etiam occidere, † cùm iuris nostri interpretes corporis, ac rerum defensionem existiment eodem iure censendam. glos. in l. vt vim ff. de iust. & iure. cui, & Bart. consentit Ias. ibi. nu. 13. Aqu. nu. 54. Dec. nu. 31. Curt. nu. 45. idē Bart. in l. furem per eum tex. nu. 2. ff. ad l. Corn. de sic. Flor. in l. itaq;
14 ff. ad l. Aqu. & est cōmunis apud eos; licèt in contraria † sententia sint Canonistę determinantes pro sola rerum defensione non licere hominem occidere glos. in verbo fugiens 23. q. 3. in princ. Ioan. And. in c. 2. de homic. & sequuntur Host. Lap. Zabar. quos ibi refert Mar. Socc. nu. 8. Sed quoddam tempera-
15 mentū adhiberi poterit, † vt si persistens in rerum suarū defensione, quę licita est d. l. 1. C. unde ui. incurrat personę periculū possit occidere; quia tutela corporis accedit d. l. ut uim, non si sola urgeat rerū defensio c. 2. extra. de homic. ubi ex coniuncta
16 rerū, personarumq; defensione iustificatur † homicidiū. Quod si quis obijciat ob solam corporis tutelam licere d. l. ut uim, & nihil positum esse in defensione rerum, occurram; quia effectus tribuitur primę caussę, & ob rerum defensionem in corporis discrimen licite uentum est, & ut consequens consideratur defensio corporis, cū defensio rerum antecedat. Facit quod egregie
17 tradit Bald. in l. 3. ff. de adim. leg. nempè cum statutū † permittet bannitum percuti, permittit etiam occidi; quoniam accensa rixa proprij corporis defensio consequenter urget. sequitur Fely. in d. c. 2. n. 5. de homic. Cęterū si ꝓ rerū suarū defēsione nullū immineat uitæ periculū, excedet moderamen inculpatę tutelę argumento l. si ex plagis. §. tabernarius ff. ad l. Aq. & huius sententię uidetur Dec. in d. l. ut uim. n. 31. Hęc in foro fori rectè dici uidētur quo de occultis nō est iudiciū. Et rectè quidē ad naturę principia reuocari poterūt. *Principio* etenim ut Tull. ait primo de officijs *generi animantiū omniū est à natura tributū vt se vitā, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura videātur.* Atq nō satis uitā defēdimus (id ꝙ homini cū cęteris animātibus cō mune nō est) cū tutelā corporis suscipimus. *Homo etenim* (ut idē docet) *quoniā rationis est particeps cōsequentia cernit, caussas rerum vidit, earumq; progressus, & quasi antecessiones*

non

non ignorat, similitudines comparat, rebusque præsentibus adiu git atque annectit futuras, facile totius uitæ cursum uidet, & ad eam degendam præparat res necessarias. Ex quo intelligimus
18 uitæ defensioni rerum defensionē, sic posse coniungi, † vt quicunque in rebus sibi necessarijs defendēdis insistat, vitam defen dere videatur, non ea quidem inciuili ratione, seu potius in-
19 digno † argumento, quo res ipsas secundum sanguinem dicunt glos. & Bart. in l. Aduocati C. de aduocat. diuer. rud. & Ias. in d. l. vt vim. nu. 23. Sed quia primo veroq; sanguini conseruando necessariç sunt. Et vitam ciuilem degentes res nobis necessa-
20 rias † non Secundum Stoicorū seueritatem; sed ex nostrorum sententia dignitate statuq; nostro vndiq; animaduerso existimare debemus arg. l. quęro l. cum post. §. gener. ff. de iure dot. Sem per etenim legum nostrarum cū naturali ratione consonantiam perscrutari debemus, & quantum fieri potest illas ad eam referre. Natura etenim hanc ciuilem societatem instituit diligit, & perpetuo seruari desiderat. Quamobrem legūlatoribus etiam insinuat frustra tribui cuique ius suum; nisi retinere queat; frustra modos acquirendi proponi nisi acquisitum conseruare possimus. Tandem & in minuendo cōsistit ius nostrum. Frustra sępe quiuis acquireret, nisi & certis modis liceret amittere. Et
21 plerumq; se inuicem referunt; † emit vnus, alter vendat necesse est; donat aliquis, alicui donat, accrescit vni, alteri decrescit,
22 & ita manet commercij vita perennis. Tū † quod rei suę vnusquisq; sit moderator, & arbiter. l. in re mandata. C. mand. & illud, vt quisq; legasśit rei suæ ita ius esto l. verbis legis. ff. de verb. sig. naturalem habet rationem; nam vt quisq; id in re sua libenter admittit, & rationi consonum existimat, debet idem ius in alienis recipere. Generaliter hęc determinari videntur. Sed quę dam iure singulari constituuntur veluti, vt minor ob ęs alienū
23 tantū, & cum decreto alienet † non alias ob caussas l. ob ęs C. de Præd. min. Lex Iulia fundi dotalis prohibet alienationem. l. 1. ff. de fund. dot. furioso, & prodigo interdicitur alienatio l. is cui. ff. de verb. oblib. & in ijs quidem à ratione naturali minime deflectimus. Nam ipsa naturę lex non consentit eum rei suæ moderatorem esse, qui omnem moderationē, aut ignoret, aut minime sentiat. Quamobrem prætor, vt ait Vlp. in l. p. ff. de mi-
nor.

nor, naturalem ſequitur ęquitatem, tutelam minorũ ſuſcipiens & eoſdem facilitate læſos reſtituens. In omnibus enim iuris noſtri partibus naturalis rationis ſemina reperiet, qui ea inueſtigare
24 non grauabitur. Eius pręcepta † ſunt (vt altera ex parte id cõprobemus) honeſte viuere, alterum non lędere, ius ſuum cuiq; tribuere. §. iuris pręcepta inſt. de iuſt. & iur. Primo capite Mores hominum inſtituuntur, probroſę, & inhoneſtæ conditiones reijciuntur. §. vlt. inſt. de legat. Adulteria, ſtupra coercentur ad idem pertinet edictum prætoris de ſeruo corrupto, quod & pro filiofamilias vtiliter intẽtari poteſt l. vt tantum ff. de ſer. corrup.
25 Nec illepide dici poterit † idem competere principi, eiuſq; procuratori ob corruptos ſiue ſubditos ſiue miniſtros, & quanti ea res eſt ex poſtremo capite quaſi damnũ debetur, at duplũ quod promittit l. p. ff. eod. magis deberi videtur; quia delinquitur aduerſus primum. Secundum tuetur perſonas, & iniurias tum reales, tum uerbales cohibet. Tertium præceptum res, & facultates concernit, & ita intelligimus ius ciuile noſtrum nihil aliud eſſe quam ipſam veram legitimamq; philoſophiam, quę de moribus, ac reliquis actionibus hominum ſecundum rectam rationem, veramq; naturę legem recte pręcipiat. Sed experiamur
26 argumento minus vulgari, † ac plurimum concludenti eiuſdem iuris pręſtantiam exhibere. Quis dubitat ea rectiſsime gubernari, quæ ad nutum ęternę legis reguntur, atq; mouẽtur? Aut quo modo infinita nobis ratio rectius faciẽda, vitandaq; præſcribere
27 poteſt, quam ſi natura duce, † quæ ſagax, iuſta, artificioſa, omniumq; prouida ex Hippocratis ſententia dicta eſt, cuncta agere, & inſtituere contendat? Eius nullum opus eſt, in quo diuini aliquid non refulgeat, quod ſapientiam Dei nõ pręſeferat. Rectiſsime igitur ius noſtrum laudari poterit quo naturam imitatur: hoc enim nomine ęternę legi non tantum naturali reſpon-
28 dere videtur. Primùm itaq; ſi naturam contemplemur † ea cum prodeat ex bono ſeruans characterem boni, cuncta bene in bonum dirigit; quod gradu 10. cap. 29. Franciſcus Piccolomineus adnotauit. Ius autem ciuile Romanorum ex bono prodire conſtat, quia virorum prudentum conſultatio fit l. p. in fin. hoc tit. & à naturali lege promanat. Seruat characterem boni quatenus qualitates amicas ſecundo libro explicatas retinet honeſtatem

missione factum; & ideo teneri ad quod interest iux. l. si quis. §. vlt. ff. de re iud & arg. legis si pœnæ. ff. de verb. oblig. Interest tamen decẽ, vt patet, non recipere decem vel obligari ad decem vnde circuitus est inutilis; quia tantundem ex alia obligatione solueret, neq; dilatio est ad soluendum; quoniam vel obligas te statim, & statim soluis, vel non obligas, & cum sis in mora teneris in id quod interest, quod est idem; quare ab ea communi traditione, quę vtilis in praxi consequentias habere potest, recedendum non est. Speciem afferre lubet in qua de vtilitate circuitus euidentius appareat. A te † stipulatus sum per te non
35 fieri, neque per hęredem tuum; quominus mihi ire agere liceat; vnus ex pluribus hæredibus tuis prohibet me; quæritur apud Paulum in l. 2. § intem si in facto. ff. de uerb. oblig. an teneantur hęredes eius. Videbatur ne tenerentur quoniam si teneantur eis per eum, qui prohibuit iudicio familię erciscunde sarciri dãnum debebit. l. in executione. ff. de verb. oblig. l. inter cohæredes §. quod ex facto. ff. familiæ ercis. vtilius esse videtur aduersus eum solum pro solido agere, quam aduersus cohęredes omnes pro portione hęreditaria ne multiplicētur lites arg. l. p. ff. de vsucap. & quia aduersus plures agendum sit mihi, & illi plures aduersus vnum agere necesse habeant. Respondet tamen Paulus vnius facto omnes cohæredes teneri. Nam extitit conditio stipulationis, quæ omnes obligat d §. quod ex facto. Et quãtũ ad stipulatorem in eo facto indiuiduo, perinde est, ac si contrafuerint omnes l. 4. §. cato. ff. eod. effectus enim idem est. Circuitus est vtilis, quoniam ille qui contrafecit, potuit, vel in minima parte hæres esse, vel quauis ratione non esse soluendo. Quare aduersus omnes ea stipulatio committitur. Itaq; cum in circuitu versatur vtilitas tunc etiam admisso circuitu naturam imitatur, quia patitur eam, quatenus frustra non est. Ad
36 varia † & in foro versantibus vtilia ex hac regula sępissime inferunt nostri, quę quoniam ius dicentibus magis, quam legumlatoribus spectantia sunt, ipsi sibi requirant ex Bart. & alijs in d. l. dominus testamento, ff. de cond. ind. ex Card. & alijs in d. Cleme. Auditor. Anch. in cons. 23 in fin. Socc. cons. 20. nu. 2. col. 4. Boer. decis. 183. nu. 13. Grammat. d. decis. 193. nu. 191. & seq. Gorrad. cons. 65. nu. 14. Natta. cons. 153. nu. 9. vol. p. Menoch.

noch.col.63.nu.19. volp. nobis sat est ostendisse hoc quoq; nomine ius ciuile nostrum laudari debere quod naturā imitando, euitet inutilia & nihil frustra esse patiatur. Prętereà natu-
37 ra † varia cum facultate etiam instrumenta largitur, & vice versa, vt docet Arist.lib.4. de gener. Anim. Alterū enim sine altero frustra concessisse videretur. Id ipsum in iure nostro ob-
38 seruare licet. Hinc enim deducitur regula †. l 2. ff. de iurisd. omn. iud. vbi Tabelinus ait. *Cui iurisdictio data est; ea quoq; concessa esse uidentur sine quibus iurisdictio explicari non potuit;*
39 similiter concesso iure † seruitutis, & ea concessa intelligūtur sine quibus quis seruitute vti nō potest l. refectionis, & ibi Bart. ff. commun. pręd. ad idem est textus in l. 3. §. qui habet ff. de
40 seruit.rust. pręd. & ideo si fundi vsusfructus † legatus sit ad quem aditus non est, nisi per hęreditarium fundum ex testamento vtique agendo vsusfructuarius consequitur, vt eum aditu sibi pręstetur vsusfructus l. 1. §. p. ff. de si vsusfruct. pet. & Venu-
41 leius in l. veteres ff. de itine. act. priu. ait. † *qui non patitur apportari ea sine quibus refici iter non posit, uim facere uioletur, quominus reficiatur.* Multaq; practicis opportuna congelsit Ias. in d. l. 2. ff. de iurisd. om. iud. ad quem studio breuitatis re-
42 mitto lectorem. Et in contrarium, vt adempta † facultate adimantur & instrumenta non subobscure probat. l. oratio. ff. de sponsali. Sed tamen in regula negatiua cauendū est, quod etiamsi aliqua facultate prohibita, videantur etiam prohibita propria eiusdem facultatis instrumenta; Pœna tamen non tam facile committitur respectu vnius sicut respectu alterius, vt multis probat Ias. in d. l. 2. nu. 25. vsq; in fi. quamquam ipse subsisto. Et etiamsi magis pręparatoria, vel antecedentia, aut consequentia dici videantur, quam instrumenta ea, de quibus disputat, instrumenti nihilominus aliquam rationem habent secundum quam posset sub eiusmodi capite determinari, nisi ad
43 alia festinandum mihi esset. Fac † igitur lege municipali ex toto prohiberi lusum aliarum, num poterit aliquis alias conficere non, vt ludat, sed vt vendat. Non posse existimo, quod & benignius est cum legis voluntas conseruetur l. benignius in fi. ff. de legi. nisi conficiat; vt vendat in loco nō prohibito contra
44 finge † alicui lignandi ius competere in alieno territorio pote-

rit

rit & securibus & cęteris instrumētis oportunis vti; Ita vt per legem municipalem forensibus delatione armorum tam in ciuitate, quam in districtu prohibita cui tamen ius erit cędendi Siluas, vel nemora, ius quoq; erit instrumenta ad cędendum ferre & ex hoc capite non tam dicitur gestare arma prohibita quam
45 instrumenta concessa. Illud † tamen prætereundum non est, quod primum est quęstionis huius; cur sit, vt fundo legato, si de instrumento nihil dictum sit non debeatur l. 2. §. vlt. ff. de fin. instr. contrà verò sit fundi vsufructu legato cum boues aratorios amouere non liceat. l. item. §. Seminarij ff. de vsufr. Sed legatū proprietatis vtile est aliunde quęsitis instrumentis. Aliud est enim negare instrumenta particularia, quod fieri potest, alíud prohibere genus instrumenti. In vsufructu secus est; quia re debet vti aliena; & ita fructū etiam instrumenti habere, alioquin ratione instrumentorū non esset vsusfructus. Hęc ita nisi aliud
46 placuerit inter partes. Amplius natura † contrariorum ratione, congruenteq; ratione consonantiam rerū parit. Ita certe se habet ius ciuile Romanorum. Nam si personas considere. mus quarum caussa leges positę sunt l. 2. in fin. de stat. hom. Hominum ea conditio est, vt aut liberi sint aut serui inst. de iur. perso. in princ. Si res consideremus, aut acquisitionem, aut amisionem admittunt. l. vlt. in fi. hoc tit. Hinc illæ titulorū inscriptiones de acquirenda, vel amittenda hæreditate, de acquirenda, vel amittenda possesione, & similes. Quid si actiones respicias eas, vel in rem, vel in personam, vel pœnę, vel rei persecutorias, sed quodam insigniori discrimine alias bonæ fidei, alias stricti iuris esse intelligis Inst. de act. §. p. & §. actionum. Accedant quæ se inuicem referunt emere & vendere, locare, & conducere, stipulari & promittere nonne opposita legitimam & admirabilem consonantiam pariunt? Ex ijs etenim contractus consurgit, mutuaq; obligatio nascitur similiter ex libertate, & seruitute status constat personarū vniuersus. Addas ex actione, & exceptione iudicium institui ex absoluendi, & condemnandi potestate iurisdictionem, ex absolutione, & condemnatione rem iudicatam prodire c. forus de verb. sig. l. quod iussit l. 1. & 2. ff. de re iud. Ex testati, & intestati caussa, inter quę pugna quędam est l. ius nostrum. ff. de reg. iur. hęreditatū ius

S 2 omne

omne cõsistit. Tũ quod ait Iust. hanc nostrã iuris prudẽtiã sciẽtiã iusti, & iniusti inst. de iust. & iur. in princ. nõ alio pertinet quã vt ex hac cõtrariorũ notitia publicę salutis cõsonãtiã miro quo
47 dã ordine deducat. In vno tamen hæsitari potest † cur nõ ipsam naturã imitetur, quod summã rei respicit, nẽpè in iure suo cuique tribuendo. In hoc.n. natura seruat æqualitatẽ Geometricã Contra vero ius nostrũ nonnũq; Arithmeticã adhibet. Et qui
48 dẽ ęqualitas Geometrica est † quę in rationibus collocata prę-mia meritis proportione determinat ęqualia. Mediũ vero Arithmeticũ est quoddã absolutũ ęque distans ab extremis. Cũ autẽ
49 iustitia omnis † vel in distributione, vel in cõmutatione versetur, & ob id alia distributiua alia cõmutatiua dicatur ius ciuile addictũ iustitię ĩ distribuẽdo seruat mediũ, siue ęqualitatẽ Geometricã in cõmutãdo mediũ siue ęqualitatẽ Arithmeticã. Qua-
50 re leges, † quę sanciunt pœnas debere cõmẽsuratas esse delictis. aut facta. ff. de pœn. l. qui iniurię. ff. de furt. Auth. oẽs vbi not. in fi. C. cõmun. de succ. geometricã æqualitatẽ seruãt, ex qua fit,
51 vt grauius puniatur fur manifestus, quã non manifestus † §. furtorum inst. de Oblig. quę ex deli. nasc. §. in duplũ inst. de Act.
52 Magis punitur † homicidium deliberatum quam in rixa commissum l. 1. §. 1. ff. ad l. Corn. de sica. Magis etiã punitur raptus
53 † mulieris honestę, quã inhonestæ l. p. vbi docet C. de rapt. virg. Coeph. conf. 140. vbi de communi lib. p. Clar. in. §. Raptum in verbo quæro nunquid. Neque tamen in ijs versatur inæqualitas: nam esset iniquitas quędam; quoniam æquũ
54 † nihil aliud est quam ęquale quoddam; sed æqualitas est secũdum geometricam proportionem secundũ quam contraria ratione maiori præmio ducem exercitus, quam priuatum militẽ afficere debemus, & plus etiam retribuere ei, qui vniuersam ciuitatem quam ei, qui vnum ciuem seruauit incolumen. Illud
55 tamen plus, † & minus est secũdũ proportionem æquale. At in cõmutatiuo iure non ita res se habet. Cõmutandi ratio non est
56 i natura; † Sed humanis necessitatibus exigẽtibus sibi homines per cõmutationem consulere cœperũt. §. ius autem. Inst. de iure nat. gent. & ciu. cũ eueniret, vt quod vni superesset, alteri deesset l. 1. ff. de contr. emp. At natura † multo magis prouida, &
57 necessarijs non egẽs dũ tribuit cuiq; quod suũ est, tantũ tribuit,

vt

vt non amplius indigeat, & ita cõmutare necesse non habeat, ac ita cũ nulla rerũ naturaliũ inter se commutatio fiat, quoniam ignis semper retinet iure suo calidũ, & terra siccũ, aqua frigidũ, aer humidũ, neq; ob indigentiam commutare debent; quoniam singulę res, si quod sibi natura tributũ est, cõmutarent, egestatem pro subsidio, interitũ pro salute consequerentur. Quare fit, vt quod nobis natura datũ sit semper retineamus sine vlla necessitate commutandi, neq; verò risus cũ latratu, vel huius cũ hynnitu, aut similiũ commutatio aliqua fieri potest, vt olei cũ frumento, huius cũ vino, vini cũ ueste, vel similiũ, quæ hominis necessitatibus suggerentibus commutari cœperũt d. l. p. ff. de contr. empt. & quamquam materia electa sit, cuius publica, & perpetua æstimatio difficultatibus permutationũ ęqualitate quantitatis conueniret, eaq; forma publica percussa non mercem, sed prçciũ constituat, non eo minus hæc commutatio est nempe rei cũ pecunia. Sed quia speciale nomen contractus assumit, emptionis nempe, & venditionis genericũ illud commutationis de
58 reliquit. Non ergo plus habet † ius nostrũ quod vtroq; vtatur medio, sed minus, eorũ etenim alterũ dicit imperfectionem, quę illo reperitur. non tamen hæc dicenda est imperfectio legis, sed materię legi subiectæ, quatenus in hoc illi deseruit. Igitur ius ciuile Romanorũ naturã imitatur, & hoc nomine laudari debet;
59 ijs vero repugnantibus ex toto excusari. Similiter † operatur natura quantũ potest, & quantũ potest, eandem ius ciuile imitatur in pluribus. Primum quatenus in his quæ diuidi possunt
60 non sinit † vtile per inutile vitiari l. p. §. sed si mihi. ff. de verb. oblig. & ibi Socc. sen. nu. 3. Rursus in dubio nunquam actus perire patitur; Sed quousq; potest conseruari præcipit arg. l. quo-
61 ties. ff. de reb. dub. Hinc nomine hæredũ inductio † legata. quę inducta nõ forẽt lex cõseruari voluit l. ꝓxime. ff. de his q̃ in test. dolen. hinc sufficere matrẽ, vel medio tẽpore fuisse liberã, vt partus liber, & ingenus nascatur. §. vlt. inst. de inge. hĩc pẽdet dispositio Auth. ex caussa. C. de libe. pręt. Quid ãplius desideras ius ciuile nostrum operari in eo, qui reuertitur ab hostibus cum postliminij iure habeatur, perinde ac si nunquam captus fuisset. §. si ab hostibus inst. quibus mod. ius. pat. potest. solu. Quid in eo, qui decedit apud hostes? fingit enim ante decessisse

cessisse quam caperetur, vt ea confirmet omnia, quę alioquin per captiuitatem infirmantur d.§. si ab hostibus l. p.1. pater. §.
62 vlt.ff. de capt.& postlim. Cęterum † eorũ, quę vsucapiebat per semetipsum possidens is, qui captus est, interrũpitur vsucapio; quia certum est desijsse possidere l. in bello. §.factę.ff.eod. Possessio enim plurimũ facti habet,& caussam facti postliminio cõ pręhendere non potuit l.deniq; ff. ex qui. caus. maio. Confer-
63 uaret † lex etiã possessionem, sed ea facto non legis ministerio conseruatur, ac retinetur. Operatur ergo quantũ potest nec vltra desiderare fas est. Rurss quemadmodũ natura vniuersum
64 complet gradibus singulis, † adeo vt nulla ex parte aliquid relinquat inane,ita ius ciuile Romanorũ dum imperat,vetat, permittit, punit l. legis virtus in fi. eod.dum iuris pręcepta ita distribuit, vt hęc sit honeste viuere,alterum non ledere ius suum cuiq; tribuere. §. iuris insti. de iust. & iur. dum articulos, qui singulariter lege, vel consuetudine comprehensi non sunt, aut principijs constitutione, cùm est incerta sententia legis, aut si certa sit per processum de similibus ad similia iusdicentis officio definiri iubet.l.& ideo cum l. seq. infra eod. videtur omne quod sibi subijcitur singulis gradibus complere. Illaq; cũ sit
65 legum nostrarũ iustitia † authore Triphonio,qui suũ itacuiq; tribuit,vt non distrahatur ab illius personę iustiori petitione l. bona fides.ff.depositi,nihil superesse videtur in quo si non legẽ ipsam non possis commodissime sententiam legis inducere,quę
66 tantum præstat † l. non dubium C. de leg. l. Gallus. §. quid si
67 ff.de lib.& posth. Vel alia ratione † vis vniuersum contemplemur, vt illius primi gradus sint publicum & priuatũ l.1.§.huius sump. de iust. & iur. Publicum vero ius ex legibus,magistratibus, publicis, priuatisq; iudicijs, ex diuinis rebus ad ecclesiã, & religionem pertinentibus, ex iure fisci, ex iure militum, ex iure deniq; ciuitatum tamquam gradibus singulis, qui & gradus alios ex ordine subiectos habet exquibus vniuersum iuris opus completur. Priuatum vero ius ad personas,ad res, ad actiones quasi gradus quosdam referre poteris.§ vlt.inst.de iure person. Et personarum ius inter maritũ & vxorem,inter parentes & liberos, inter pupillum & tutorem, inter curatorem & adultũ, inter dominũ & seruũ, inter patronum & libertum quasi singulos

gulos perſonarum gradus verſari cognoſces. Reiũ omnium gradus quod corporales ſint, vel incorporales: verſus dominium, poſſeſsionem, vſumfructum, vſum habitationem, cæteraſq; ſeruitutes, tum alia ſimilia iura intueri facile eſt. Rurſus dum cauſſas acquirendi tractas, aſpice oneroſas, & lucratiuas, & eaſdem partim ex naturali, partim ex gentium, partim ex ciuili iure prodeuntes, ſingulaſq; conſideres, tum vero actiones omnes, exceptiones, replicationes, duplicationes, videbis vniuerſum iuris ſtudium ſingulis gradibus mirifice completum, nullaq; ipſius partem vacuam eſſe, aut inanem. Tum facillime ex Nicolai Vigilli methodo; aut Eguin. Baronis oeconomia hos omnes vniuerſi iuris gradus, & eorundem inter ſe coniunctionem, & quantum vtilitatis afferant, & ornamenti retineant percipere licet. Nam rerum omnium tractatarum ordo ſic materiam vnam alteri coniungit, vt nunquam cogans facere ſaltum, ſed medium aliquod ſemper extrema connectit. Poſtremo, vt

68 alia multa ſilentio inuoluam † Natura morti ſuos natos deſtinat; hac tamen conditione, vt ex interitu perennem conſeruationem eliciant; in iure ciuili ſimili quodammodo acquiſitio

69 † inſtar generationis habet, conſeruatio tẽporis, quo viuimus

70 amiſsio mortis ſimilitudinem retinet. Et vt generatio † vnius eſt corruptio alterius, & vice verſa unius corruptio alterius generatio, ut ait Ariſt. lib.p.de gen.c.3.tex.17.ſimiliter unius acquiſitio alterius.eſt amiſsio,& ex unius amiſsione alterius acquiſitio conſurgit. Ad idem pertinet conſideratio omnis de acquirenda, uel amittenda poſſeſsione. Ad idem illa tria inter dictorũ genera adipiſcendę, retinendę, & recuperandæ. Sic † uſuca-

71 pio dum alteri dominium adijcit incremẽtũ, etenim latens eſt ad inſtar alluuionis. §. per alluuionem inſt. de rerũ diuis. ideo per continuationem poſſeſsionis adiectio dominij eſſe diffinitur l.3. ff. de uſuc. ab altero deijcit ſeu quatenus dominiũ ad uſucapientem accedit, ab altero recedit, contra quem uſucapitur, & ita ab altera parte ortum, ab altera recepit interitum. Similiter quod uni per ſententiam ad iudicatur, alteri detrahitur l. bona fides. ff. de poſ. unius incluſio alterius iudicatur excluſio l.cum prętor. ff. de iudic. ſemper cum ius unius exoritur, ius alterius interire uidemus. Hac autem perpetua rerum amiſsione,

ne,& acquisitione, in priuatis contingente consurgit in vniuerso iure dominij, vel quasi; possessionis, vel quasi quędam vita
72 perennis. Huc pertinet illud † nihil tam naturale esse quam vnumquodq; eo vinculo dissolui quam quo colligatum est.l.nihil.ff.de reg.iur. quod si actus legitimi, qui legis nati, filijq; existimantur non destinarentur morti; plura quidem absurda resultarent. Sed quod vnum pręcipuũ est infinitum quod ad naturæ similitudinem superiore libro euitandũ esse docuimus, re-
73 cipi videretur. Quare † peculium nascitur, crescit, decrescit, & moritur, & homini simile est. l.peculium nascitur.ff. de pecul. quo loci hanc natorum legis xũ naturę filijs similitudinem Mar-
74 tianus expressit. Dos etiam, quę † ex matrimonio formam, & esse consequitur l.3.ff.de iure dot.l. in potestate ibi *ipsa enim filia nubendo efficiet dotem esse*. ff. de spons. soluto postea matrimonio dos esse definit l, 3.ff. de iure dot. & probatur si rationem dubitandi subtiliter inquiras in l. etiam.ff.de fund.dot. hę-
75 reditas etiam quę hęrede deliberante † iure hęreditas est.l.hęreditas.ff. de acq. dom. adita in patrimonium vertitur adeuntis glos. in l.1. §.veteres ff. de acqui.poss.Bart.in Rub. ff.de acqui. hęredit. & ipso adeunte mortuo ex patrimonio rursus in hæreditatem conuertitur, vt probat. §.igitur inst.de Pupil.subst.tum hęreditatis diffinitio de qua in l. hęreditas.ff.de reg. iur.cũ alioquin, vel daretur uiuentis hæreditas, vel eadem res viuentis esset, & non esset, vel pupillaris substitutio illico impubere mortuo,non alijs quam paternis bonis relictis, non constitueret testamentum duarum hęreditatum. Vsusfructus, tutela quibus modis finiuntur,morti quoq; destinari videntur. §. vlt. inst. de vsuf.& quib. mod.tut.fin.per tot. Actiones morti etiam destinantur l.omnes.l.sicuti. C. de pręscrip. 30. vel 40.an. non exceptiones ea ratione, quam in præcedenti lib. c. de infinito explicauimus. Dum quia cum de peremptorijs loquimur magis considerantur, vt actionum extintiuæ, & instar priuationis non habitus habent, quę non ad tempus; sed perpetuo priuat, & ad habitum regredi non sinit. Cæteræ vero, quæ temporales sunt cũ hac ipsa regula consentiũt. Ex his, atq; similibus (longe plura breuitatis caussa pręterire placet) cuiq; intelligere facile est quantam vis nostrum cum natura similitudinem retineat, & erit

cuiq;

cuiq; eiusmodi indagatio fructuosa, atq; iucunda. Tantaq; vis est imitationis huius, & istius comparationis, vt hoc argumēto naturam testamentorum l. ius nostrum. ff. de reg. iur. naturam contractuum l. iuris gentium. §. vt puta ff. de pact. qui nimo, & substantiam contractus in iure nostro legamus, & accidentia eiusdem. l. pacta coniuncta ff. de contrah. emp. Vt iuris entia, quemadmodum, & realia diuidantur in substantiam, & accidens secundū quęndā analogiam. Quare, vel hoc potissimū nomine cōmendari debet ius ciuile Romanorū quod se ipsū referat ad naturę ordinem, illumq; pręcipue æmuletur, quo nihil pulchrius, nihil ornatius, nihil præstantius intueri possimus. Quod vero de iure Quiritū in vniuersum dictum est, idem & singulariter de senatusconsultis dictum esse intelligatur. Et quamquam verba Rubricę postulare videantur, vt speciatim de ijs disserantur; quia tamen ęque commode in l. non ambigitur in fin. hoc tit. de ijs dici poterit. rectius me facturum censui ea disputatione retardata, hanc vnam pręcipuam, quam susce pi, celerius absoluere.

Legem numquàm ita prudenter scribi posse vt emendatione non indigeat aliqua, quam cùm æquitas præstet, de ipsius nomine, ac diffinitione tractatur. Cap. III.

1 *In lege scribenda dupliciter erratur.*
2 *Materia rerum practicarum inconstans, & varia est.*
3 *Exēplū in quo legis ob uniuersale peccatū ostēditur ex Arist.*
4 *Statutum Bononiæ quod qui fecerit sanguinem in palatio capite puniatur, an comprehendat barbitonsorem, qui ægroto è vena sanguinem mittit medici iussu.*
5 *Lex vt liberi parentes alant, non ligat infantes.*
6 *Aequitatis nomē vsurpatur pro eo, quod iniquitati oponitur.*
7 *Tum pro eo quod opponitur iuri scripto, siue legitimo.*

8 *Et ad clementiam, & benignitatem quãdam refertur ex quorundam sententia.*
9 *Aequitatis diffinitio ex Aristotele.*
10 *Adnotatur error Alberti Bolognetti aequitatis officiũ etiam in supplenda collocantis.*
11 *Aequitas ad ea respicit errata in quibus ex absolute, & simpliciter loquendo peccatur.*
12 *Aequitatis diffinitio ex Donato.*
13 *Aequitatem laxamentum Cicero dixit.*
14 *Authoris aduersus Albertum sententia ex Eustratio confirmatur.*
15 *Argumenta pro Alberto confutantur. nu. 16.*
16 *Quid inter aequitatem, & interpretationem differentiae sit.*
17 *Lex, Non possunt hoc titulo, non aequitate nititur; sed interpretatione.*
18 *Suppletio, productio, extensio ab eadem ratione, & vtilitate proficiscuntur, aequitas ex diuersitate rationis profluit & emendat.*
19 *Regularum ampliatio ab interpretatione, limitatio ab aequitate proficiscitur.*
20 *Limitatio nulla recipi debet, quae non sit, aut scripta legibus, aut equitate suffalta.*
21 *Aequitas est ad aliquid.*
22 *Tria iustorum genera, & quae.*
23 *Quomodo aequitas Aristoteli habitus esse dicatur.*
24 *Et ex eodem virtutem esse perspicue docetur.*
25 *Aristotelis dubitatio de bono, & aequo quomodo praeter ius quoddam sit & laudabile resoluitur.*
26 *Iniusta non emendantur equitate.*
27 *Nec itidem omnia iusta; sed tantùm legibus descripta ex iijs subinfertur.*
28 *Ius naturale non emendari aequitate.*
29 *Aequitas sui ipsius emendatio esse non debet.*
30 *Diminutio mutationem supponit; quia quod imminuitur hoc ipso mutatur.*
31 *Declaratur quomodo depositum esse reddendum iuris naturalis sit, & tamen aequitate interdum emendetur.*

Ius

32 *Ius naturale scriptura comprahensum fit legitimum, & vt tale duntaxat emendatur.*

33 *Ius gentium an emendetur æquitate, & Alberti aduersus Cō nanum sententia.*

34 *Authoris sententia aduersus Albertum.*

35 *Item an consuetudo eandem emendationem recipiat.*

36 *Inter consuetudinem, & legem quid intersit.*

37 *Consuetudo tantùm habet de potentia, quantum de actu.*

38 *Et in scripturam redacta subiacet æquitati.*

39 *Error qui ab æquitate emendatur in uerbis est, non in sententia.*

40 *Diminutio reliquum, quod non diminuitur iustum esse supponit.*

41 *L. scire oportet §. aliud ff. de exus. tut. declaratur.*

42 *Differentia scriptæ & non scriptæ æquitatis reprobatur.*

43 *Aequitas scripta legis nomen assumit & deserit æquitatis.*

44 *Restituitur. l. placuit. C. de iudic.*

45 *Edicta naturalem æquitatem in scripturam redigunt, & quid hoc inferat.*

SED etiam si quę hucusq; tradita sunt, tum de quacunq; lege ferenda, tum de iure Quiritum lato legitimi iuris præstantiam exhibeant; ea tamen, vel diligentissime custodita non sufficerent, vt legislator quasi opere perfecto, & absoluto requiescere posset, vel ius ciuile Romanorum omni ex parte laudari. Nam neq; lex quælibet ita scribi potest, neq; ius ipsum ciuile Romanorum ita scriptum est, vt in ipsa scriptura quędam non detegantur errata quod plura, vel pauciora cōprehendat, quā
a oporteat. In lege † etenim scribenda dupliciter errari contingit. Primū, quia lex vniuersaliter scribitur; neq hic error est, quia vniuersaliter scribi debet l. p. in fin. de const. princ. §. sed quod principi inst. de iure nat. gent. & ciu. Neq; ad singularia decet legislatorem respicere, sed iudiciū ipsius vt Aristoteles p. Rheth. c. 1. explicat non de singulis, nec de pręsentibus; sed de vniuersalibus, & de futuris est. Sed quia id quod vniuersaliter assumitur, ac de eo scribitur vniuersaliter, non vniuersaliter quidem; sed vt plurimum ita se habet. Lex quæ

vniuersalis esse debet, nihil cernit in rebus sibi subiectis quod ad naturam vniuersalis magis accedat, quàm contingens, vt pluri-
2 mum. Rerum enim practicarum † materia inconstans, & fluxibilis est, neq; perstringi aut sub aliquo vniuersali ita conclu di potest, vt non aliquod singulare inde effugiat, & extra illud labatur. Quare factum est vt iura constitui oporteat non ex ijs quę forte vno aliquo casu, sed ex eijs, quę frequenter accidunt l. iura l. nam ad ea in fin. hoc titulo. Lex vero vniuersaliter lo quens peccat interdũ: quia determinat quantum ad vim verbo rum pertinet, non tantum quod se habet, vt plurimũ id quod comprehendere voluit; sed etiam aliquod contingens, vt raro
3 quod comprehendere noluit. Exempla † satis vulgaria suppeditari queunt. Primum ex Aristotele 1. Rethor. c. 13. lex ait quicunq; ferro percussit puniatur, Annullatus manũ extollens percussit lege scripta reus est, ęquitate non ita quoniam hic cessat iniuria. Aliud est peregrinus, si murum ascenderit, capite puniatur. Cùm hostes murum ascendissent peregrinus etiam ascendens eos depulit, petitur ad suppliciũ. Si legislator cogitasset hũc casum, adiecisset, nisi is defendendæ vrbis caussa ascẽderit. Atqui cũ lex absolute loquendo peccet, emẽdatur ęquitate quę non patitur eum, quĩ premio dignus sit capite puniri.
4 Simile exemplum est quod tradit Bart. † in l. omnes populi, quęst. 6. princ. nu. 55. supra de iust. & iur. Statutum Bononię capite punit, qui fecerit sanguinem in palatio, Barbitonsor ęgroti è vena medici pręscripto sanguinem misit. Scribit Bart. post magnam contentionem fuisse absolutum, ne verba legis captarentur arg. l. pen. in fi. ad exhib. Neq; profecto diu contendendum fuerat inter eos, qui se boni, & ęqui magistros profiterentur. Quis non videt nec statuentes quidem sancire potuisse, vt pena capitalis irrogaretur ei, qui non deliquit. Quod si æquitate non emendarentur verba legis neq; lex esset, quia iniusta.
5 Aliud ex Quintiliano libro 7. c. 7. † sumi potest, lex est vt liberi parentes alant, aut vinciantur, Num alligabitur infans? si verba legis spectes, & ipse vincietur, si ęquitatẽ non ita. Recte igitur Arist. d. c. 10. ita ait. Quando igitur lex in vniuersũ differit, & preter vniuersale postea quippiam contigerit, tunc recte se habet, si qua legislator omisit, absoluteq;, ac simpliciter lo-
 quendo

quendo peccauit, corrigatur defectus, id quod legislator etiam ipse si adesset, dixisset, & si sciuisset, ita præscribentem legem instituisset. Id vero proprium est æquitatis officiũ. Quare cum non satis sit de legibus sapienter ferendis scripsisse, nisi & de ijsdem, cũ opus fuerit, ex æquitate emendandis dicatur, vel ius ciuile Romanorum laudasse; nisi vel hoc ipso præcipue exornetur, quod in omnibus plurimum ęquitate polleat, quędam de ea subijcienda sunt. Itaq; vim nominis ac rei essentiam aperire oportunũ arbitror, Tũ eius diffinitione posita ad vtiles quasdã
6 consequentias inferre. Et quidem ęquitatis † nomen varie vsurpatur. Primùm etenim pro eo quod opponitur iniquitati sic vsurpat Arist. 5. Ethyc. c. 1. dum ait *Ius ergo etiam ipsũ legitimum & æquum erit; iniuria contra illegitima & iniqua*. Sæpissi-
7 sime vero pro eo vsurpatur † quod iuri scripto opponitur, qua ratione eiusdem iuris emendatio est. Neq; bonũ æquo adiunctũ præstat id quod rectum cuiq; malũ obijcitur; sed id quod facile cui durum & inflexibile opponitur. Et uir. bonus idem qui facilis dicitur; quia non semper in malam partẽ durior est; sed de iure suo interdum detrahi patitur. Et in hac significatione vsurpant Impp. in l. p. C. de legi. in l. placuit. C. de iudi. sunt
8 † qui putẽt ęquitatis nomen ad benignitatem, clementiã significandã pertinere pro vt rigori, ac seueritati opponitur quod mihi cũ etiam ipsam ęquitatem in hac benignitate reponent, nunquam persuaderi potest, nisi per quandam analogiam posse defendi, vt sequenti capitulo explicabitur. Itaq; non prior illa nõ hæc posterior; sed media huius nominis acceptio rei diffiniẽdæ maxime cohęret, secũdũ quã si Aristoteli credamus Magn.
9 Mor. lib. 2. c. p. æquitas est † iustorũ quę legibus descripta sunt diminutio, & moderatio, siue iustũ illa moderans, ac diminuẽs. Nã ita ait. *Post ea quæ tradidimus, par videtur, vt de æquitate disseramus quidq; sit, et ĩ quibus, et circa qualia. Est nimirũ æquitas, & æquus, q descripta legibus iusta diminuit, ac moderatur* in lib. 5. Ethyc. c. 10. nõ diuersã, sed magis cõcisã diffinitionẽ attulit dicens. *Aequum, & bonum ius est non secundum legem; sed legitimi iuris correctio*. Vnde colligitur ęquitatem esse legitimi iuris correctionẽ. Versabor ego circa primã quod eius in gratiã iuuenũ facilior explicatio futura sit. Quod igitur inquit diminu-

tionem,

10 tionem, & moderationem esse, nos ab eo auocat errore † in quẽ
visus est incidere eruditissimus Albert. Bolog. de lege, iure,
& æqui. c. 29. nu. 11. cum seq. & c. 30 per totum, vt existima-
uerit ęquitatem non tantũ legem emendare diminuendo, & mo
derando, sed etiam addendo, & supplendo. Nam etiam si ve-
rissimum sit quod inquit peccari tunc, cũ plura quam oportet
legis scriptura compręhensa fuerit, & peccari etiam cum fuerit
aliquid prætermissum compręhensis paucioribus. Hoc tamen se
cundum non est scripturę peccatum, neq; vero peccauit scri-
11 bendo legislator, sed omittendo. Eò respicit ęquitas † in quo
legislator simpliciter, & absolute loquendo peccauit, vt ex eod.
Arist. paullò ante admonui, vt qua parte deficit ob vniuersale
emendatio sit. Hoc vero casu non deficit ob vniuersale; sed
quia non ita vniuersaliter concepta sit, vt casum hunc comprę-
henderet. Et longe interest an deficiat lex; quia tanquam vni
uersalis comprębendat cum casum quem non debet, vel quia nõ
ita vniuersalis, cum non comprehendat quem comprahendere
debet. Illud eget emendatione, vt diminuatur aliquid de illo
vniuersali, hoc non ita; quoniam verba extenduntur, non emen
12 dantur. Comprobatur hoc idem, quoniam ęquitas est, † vt
Donatus ait, quę de iure multa remittit, ius quod omnia infle-
xibilia exigit. At supplendo nihil de iure remittitur. Quare
13 Tullius † pro Cluentio ęquitatem laxamentum quoddam non
iniuria appellauit; & pro Cecinna Sulpitiũ laudat quod ea, quæ
proficiscebantur à legibus, & à iure ciuili, semper ad facilitatẽ,
ęquitatemq; referret, quod similiter laxamentũ illud, ac remis-
sionem designat, à quibus maxime distat extensio, siue produ-
14 ctio legis. Postręmo † imminutionem hanc ad id quod scri-
ptum est non ad id quod prętermissum declarat esse referendam
Eustratius apud Arist. lib. 6. Ethic. c. 11. ibi *non id oportet exe-
qui quod vniuersaliter lex præscribit, sed minus aliquid faciendũ
quam à legislatore fuerit pronunciatum*, & paullò inf. *æquus, &
bonus uir ius imminuit quod legislator in vniuersum instituerat*.
15 Neq; contrarium recte probari contendit † ex l. si quis id quod
ff. de iurisd. omn. iud. vbi Pomponius ait sententiam edicti por
rigendam esse ad eum, qui dum proponeretur, vel ante edictũ
corruperit, etiamsi edicti verba cessarent. Nulla enim verborũ
emen-

emendatio est; sed extensio eorundem ex sententia legis; quod si non corriguntur verba; sed porriguntur, æquitas correctio est, non porrectio, vel productio verborum. Simili ratione subuer
16 titur argumentum † l. 2. §. si mater ff. ad Tertul. qua cauetur matrem incidere in constitutionem non tantum si non petat tutores filijs suis; sed etiam cum pupillis aliquo casu debeat peti curator, & cessent in eo verba rescripti, ait tamen Vlpianus eandem esse rationem; hoc autem est non emendare non corrigere, aut diminuere id quod scriptum est; sed interpretatione supplere. Id autem bonum est, non tamen æquum l. nam, vt ait in
17 fi. hoc titulo. Atqui † diuersa sunt supplere, vel emendare: alterũ.n.est addere quod scriptũ non est, alterum est minuere quod scriptũ est. Hoc æquitate, illud interpretatione absoluitur. Hoc autẽ interest inter vnũ, & alterũ quod interpretatio vim legis aperit, & ex lege est, & secundum legem l. scire in fi. hoc tit. inst. de legit patr. tut. l. nominis. §. verbum. ff. de verb. sig. ibi *verbum ex legibus sic accipiendum est tam ex legum sententia quam ex verbis*; & ideo quantum interpretatio distat ab emendatione, tantum distat ab æquitate, quæ emendatio est, siue cor-
18 rectio. Quare generaliter † diffiniendum est reg. l. non possunt in fi. hoc tit. non esse referendam ad æquitatem, neq; aliam quam libet, quæ in addendo non in minuendo consistat. Sed dicet aliquis hoc idem sentire, & ipsum Alber. c. 30. nu. 2. dũ ait *quod per interpretationem desumitur, non potest videri præter legem esse imo recte legitimum appellatur* &c. & paullò supra fatetur nõ recte æquitatis nomen vsurpari. Verum non de omni interpretatione tunc loquutus est; sed de ea quæ sumitur ex præcedentibus, vel sequentibus arg. l. si seruus plurium. §. vlt. ff. de leg. 1: At initio eius capitis ait. *Videndum modo est unde hæc legis tũ suppletio, tum refectio desumenda sit, siue emendatio appelletur siue directio; namq; hoc non multum refert*; & in fin. nu. 4. *Quid porrò dicemus de hac ipsa interpretatione, quæ vel ex alia lege, vel ex consuetudine sumitur, dicemus ne illi æquitatis nomen conuenire. Putarem ego id planè negandum esse, quoties id quod vna lege prætermissum fuisset, vel obscure traditum alia lege, vel consuetudine planè decisum reperiretur. Verum si non illud idem reperitetur, dici tum recte posset æquitatis nomen vsurpari.* Ego

vero

vero absolute pronuncio emendationem ab interpretatione distare, ac ideo interpretationi nullo casu nomen æquitatis cõuenire, vtq; casum hunc impugnarem, adduxi l. Nam vt ait in fi. hoc tit. vbi de hoc genere interpretationis agitur. Neque tam late vnquam patuit interpretandi verbum, vt emendandi, aut corrigendi vim comprǽhenderet. Tum verò quocunq; te vertas interpretatio secundum hanc, vel illam legem est; & ęquũ, & bonum, vt Arist. inquit non secundũ legem est, sed legitimi
19 iuris correctio; & ideo in d. l. Nam vt ait, suppletio fit † eiusdẽ vtilitatis caussa, quoniam eadem vtilitas sit in vno, & altero casu emendatio ęquitatis officio sit damni potius, aut iniusti cuiusdam euitandi gratia. Diminuit æquitas de eo quod scriptũ est, interpretatio vim scripturę addit. Sed idem Arist. d.c.p. vnde ęquitatis diffinitio sumpta est, constantissime paullò inf. retinet æquitatis officium in minuendo non in supplendo versari inquiens. Eiusmodi certe ęquus non omnino iusta diminuens quandoquidem quę natura, ac vere iusta sunt, nõ diminuit; Sed ea dũtaxat, quæ legislator deseruit, cũ explere non posset. Itaq; iusta descripta diminuit, non ergo supplet, aut addit. Hinc in
20 telligere par est Regulas † ampliari interpretatione limitari
21 ęquitate, ac restringi, & quemadmodum † nulla ampliatio recipienda est, nisi habeat eandem vtilitatem, & rationem, vt diserte pręscribit Pędius in l. nam vt ait in fi. hoc tit. ita nulla limitatio recipienda est, nisi non scripta erit, quę non ab ęquitate promanet, & ea sola mitatur, cùm solius ęquitatis officium in limitando, minuendo, vt corrigendo versetur. Cuius rei ignoratio perniciosas consequentias quotidie parit, & nouissimorũ animositates in limitationibus recipiendis, ac superaddẽdis maximò cum artis nostrę detrimento testantur. Ex hoc ipso infertur, quod cum omnis diminutio, alicuius diminutio sit, quod
22 æquitas † sit ad aliquid; quod clarius Ethy. 5. c. 10. expressit Arist. Ait ibi. *Nam cum æquum, & bonũ iuris cuiusdam æquũ sit, melius ius quoddam est.* Et paullo inf. *Idcirco ius quidem est, & melius quoddã iure, non eo tamen quod absolute est.* Est enim ius melius iure quod emendat, & eius iuris est æquum. Non erit igitur ęquum, vbi non sit ius scriptum, se inuicem referunt ius emendatum, & ius emendans. Non est melius omni

iure

iure; nam ius siue iustum absolutum constat ex iure, & æquita-
23 te, & ęquitas absoluto iure, vel iusto melior non est. Tria † er-
go iusta sunt, iustum legitimũ, absolutum, & ęquũ. Qua ratio-
ne adieci illa verba siue iustũ illa moderant, ac diminuent, vt ge
24 nus æquitatis colligeremus simulac † perspicuũ fieret quomo-
do intelligeretur quod ait Arist. d.c.10. in fin. *habitusq; ipsa æquitas quæ quidem iustitia quædam nec diuersus ab ea habitus est. Nam & iustum quoddam esse, & iustitiam quandam simili modo dici videtur.* Et hinc Albert. c. 28. pu.2. ex Arist. sen-
25 tentia certius, vt opinor, diffinire poterat † ęquitatem virtutem
26 esse quod habitum, & iustitiam esse asseueret. Tum † etiam pa-
tet quomodo illa de ęquo, & bono Aristotelis dubitatio submo
ueatur quomodo ęquum & bonũ pręter ius quiddam sit, & lau
dabile. Vel enim ius non est honestum, vel ęquum & bonũ nõ
est ius, si diuersum quid est, vel si vtrunq; honestũ idem vtraq;
sunt. Ac ita dubitat Arist. Sed hęc omnia recte se habent, & tã
oratio, quę ęquũ statuit diuersum à iure quam oratio, quæ idem
cũ iure constituit. Nam cùm ęquum & bonũ sit quoddam iure
melius diuersum est ab eo iure ne se ipso melius esse dicatur.
Vtrunq; tamen est honestũ & ita idem; ęquũ & bonum hone-
stius est, & ita diuersum. Non autem omnia iusta, sed ea tan-
tum, quę legibus scripta sunt, æquitas emendat. Ex quo duo
27 mihi adnotari posse videntur. Alterũ quod iniusta † siue scri-
28 pta, siue non scripta nõ emendantur æquitate. Alterũ † quod
non omnia iusta emendantur; sed ea sola quæ legibus descripta
sunt. iniusta si scripta sint, non sunt scripta legibus, quoniam lex
iniusta, lex non erit, nec quatenus contineat aliquid iniustum c.
erit. dist.4. Cũ itaque iniusta legibus ita describi nequeant, vt ea
parte leges sint, ita ęquitate emẽdari non valent, quoniam emen
dat scripta legibus. Pręterea diminuit descripta legibus iusta,
at iniusta legibus descripta minuenda non sunt; sed funditus re
mouenda. Si peregrinus murum ascenderit, capite puniatur,
hoc quod scribitur iustũ est, in prerregrino, verò, qui hostes de
pellendi caussa ascendit emendatur, ne contingat fieri iniustũ.
Alterum autem est non omnia iusta; sed ea quę descripta legi-
bus sunt, diminui, ac moderari. Hinc percipere licèt intra quos
fines æquitas ita contineatur, vt vltra sibi progredi non liceat.

29 Primùm est † ius naturale non emendari æquitate, quia non est ius scriptum in tabulis; sed insitū cordibus nostris. Tū vero cū ius naturale sit illud quod semper bonū, & æquū est. l. ius plu
30 ribus supra de iust. & iur. Aequitas. æquitatis, † ac ita sui ipsius emendatio esset, quod repugnantiam contineret, quam fugere tenemur l. vbi repugnantia. ff. de reg. iur. Præterea cùm iura naturalia sint à diuina quadam prouidentia constituta, & ob id immutabilia. §. pen. inst. de iur. nat. gent. & ciui. ita absoluta numeris omnibus sunt, quæ à diuina prouidentia prodeunt, vt nullo tempore nulla ratione diminui, aut moderari queant. Neq; di
31 minutio fieri sine † mutatione potest. ergo quod immutabile
32 manet, non minui non emendari poterit. Secundo † intelligere par est, vnde sit, cū depositum reddi, iuris sit naturalis. l. ius naturale distin. 1. vt hoc ipsum ciuili quadam, ac summa æquitate emendari videatur, vt in l. bona fides. ff. de spos. vbi latro spolia, quæ mihi abstulit deposuit apud Seiū insciū de malitia deponentis. Quæritur vtrum latroni an mihi restituere Seius debeat? *Si p. r se dantem, accipientemq; intueamur* (Triphonius ait) *hæc est bona fides, at commissam rem recipiat is, qui ded t, si totius rei æquitatem, quæ ex omnibus personis, quæ iudicio isto continguntur, impletur, mihi reddenda sunt, quæ facto scelestissimo adempta sunt, & hanc probo esse iustitiam, quæ suum ita cuique tribuit, ut non distrahatur ab ullius personæ iustiore petitione.* Non enim emendatur ius naturale per se; sed tanquam in scripturam relatum. Ius enim naturale cum semper bonū & æquū sit, nō alia ratione tale est, nisi quia versatur circa singula & hoc est ius per se naturale. Aliud est ius naturale, cuius præcepta in ius ciuile relata sunt, quod ex præceptis naturalibus iuris gentium, & ciuilibus constare Iustin. ait. §. vlt. inst. de iust. & iur. & naturalia quidem præcepta scribuntur, quasi leges ciuiles 5. vniuersaliter, & ita vbi ius naturale scribatur, scriptura ipsius emendationi subiacet, non ius ipsum. Neq; ius naturale decernit latroni spolia reddi, vt domino auferantur, sed præceptum ex naturali iure desumptū, & ciuiliter conscriptum. Quod si depositarius non illud vniuersale præceptū depositū reddi; sed illas circunstantias intus examinet legem naturæ iustiorem domini petitionem præferre sentiet. Emendatur ergo, cùm à iure

ciuili

ciuili in scripturam redigitur, quia neq; præcepta naturalia ita scribi queunt, vt scribendo non erretur; sed cũ scriptũ est emẽ
33 datur, † vt legitimum ius, non vt naturale, quia ęquitas legitimi iuris correctio est. est autem legitimum ius ex naturali pręcepto consistens, quod optime aduersus Burd. definit. Alber. c.
34 31.nu.9. Tertio † diffiniri commodissime poterit, nũ ius illud gentiũ, quod positiuũ esse constat, emendari possit ęquitate. Alber. d.c.31.nu.11.& seq. aduersus Connanum defendit nullam ęquitatis moderationem admittere; nisi ad quasdam introductiones referatur veluti bella, seruitutes, quę à simplicitate natu-
35 ręnon nihil declinare videntur. At si ius gentiũ † pro eó iure retineamus quod apud omnes gentes perque custoditur iux. §. ius autem inst. de iure nat. gent.& ciui. quoniam ius hoc scriptũ non est, consequitur. vt nulla ratione possit æquitate emendari. Cęterũ quę capita ipsius in iuris ciuilis, hũc legitimi scripturam referantur sine vlla distinctione æquitati subiacere non dubito, quod ita iurisgentium, quemadmodũ & naturalis iuris, precepta scribi non queant, vt aliquo casu scribendo non erretur. Ideo fit, vt in emptione, venditione, commodato, deposito conductione locatione, qui iurisgentium contractus hunc. §. ius autem gentium d. tit. non tantũ in respicientibus bella, & seruitutes multa ex bono & ęquo emendentur. Quarto determi-
36 natur † nũquid consuetudo æquitatis temperamentũ recipiat? & quamquam pro lege obseruetur l diuturna in fin. hoc tit. quoniam tamen iuri scripto non adnumeratur, neq; cõstituit iusta legibus descripta, & scripti appellatione dubio procul excluditur consuetudo. §. ex non scripto inst. de iure nat. gent. & ciui, & in consuetudiue non possumus verba damnare quod nimis generaliter concepta sint. Pręterea illud interest inter consuetu-
37 dinem & legem. † Quod in lege ab ea velut vniuersali ad casus particulares descendimus; & ideo interdũ peccatur absolute loquendo; sed cũ consuetudo ex actis resultet particularibus nihil peccat; quoniam non absolutè consurgit, vel vltra se se extendit ad aliquid quod non ex toto actui vnde prodit, particulariter respondeat, vt not. Bart. in l. p. §. si quis hoc interdicto ff. de itin. act. priu. idem in Auth. qui rem nu.8. C. de sacr. sant.
38 eccl. & vt ibi post Bal. tradit Ias. nu.21. consuetudo † tantum

habet de potentia quantum de actu & proprios facti, & vsus terminos non excedit. Quare fit, vt nihil tam vniuersaliter introducat quod hoc ipso peccare queat. Quod si ea in scriptu-
39 ram redigatur † multa enim moribus ab initio recepta postea in scripturam ralata sunt. l. 2. de vulg. & pupil. l. fœmine. ff. de reg. iur. cum similibus tunc quasi legitimi iuris, vt in superioribus accidit, emendatio erit. Quinto quoniam scripturę pecca-
40 tum emendatur † constat errorem in verbis esse non in sententia legis quatenus ea non ex verbis sed ex ratione ac mente legislatoris colligitur quod perspicue probat Arist. d. lib. 5. c. 10. ibi absoluteq; ac simpliciter loquendo peccauit, & paullò post id quod legislator ipse si adesset dixisset, & si scruisset, ita præscribentem legem statuisset. Tum vero si error esset in sententia, non in verbis, quod vix fieri potest iniustum esset minime descriptum. Vel si tum verba, tum sententia leges iniustitiæ morbo laborarent, non diminuenda, vel moderanda, sed funditus tollenda lex esset; quia neq; quod scriptum esset, iustum esset.
41 Diminutio † reliquum, quod non diminuitur iustum esse supponit, quod vtiq; cessaret si sententia legis iniusta foret. Quare non tantum verũ est non emendari sententiam legis, sed emendatione verborum eandem explicari. Quod Modestinus
42 † in l. scire oportet. §. aliud etiam ff. de excus. tut. hoc exemplo aperuit. Præscribit lex tutori ad se excusandũ, si in ciuitate sit, vel intra cētum miliaria spacium quinquaginta dierũ, ei vero, qui vltra centum miliaria habitat in vnamquamq; diem numerari viginti miliaria iussit, & extra hos alios triginta dies adiecit ad excusationem. *Vnde contingit* (Ait ibi Modestinus) *vt si cuius habitatio centum sexaginta miliarijs absit, is octo, & triginta dierum spacium duntaxat habeat*: *octo quidem sexaginta milliariorum nomine in vnamquamque diem viginti milliarijs numeratis; triginta vero eo quod ad excusationem faciunt. Erit igitur deteriore ordine qui longius habitat, eo qui intra centum milliaria est, vel in ipsa ciuitate. Si vtique is quidem sēper quinquaginta dies spacij sunt, illis vero pauciores. Sed etsi maxime verba legis hunc habeant intellectum; tamen mens legislatoris aliud vult* Ea enim mens legislatoris est, quod Scęuola ibi Paulus, & Vlpianus probat, vt numquam alicui minus detur quin-

quaginta

quaginta dierũ ſpacio, & hoc videtur eſſe officiũ æquitatis, vt verba legis minuendo maximè legiſlatoris mentem obſeruet. Poſtremò † ex hac ipſa diffinitione noſtrorum detegitur error qui inter ęquitatẽ ſcriptã lõgo ordine diſtinguũt in l. placuit. C. de iudic. Nihil enim ita ſcribi poteſt, vt aliquãdo nõ ſit peccatũ in ſcriptura, tũc vero cõtingeret ęquitatẽ nõ legis, ſed ſui ipſius emendationẽ eſſe ꝙ eſt ineptiſsimũ. Ergo cũ ſcribitur, ꝙ ęquũ
44 eſt † protinus legis nomẽ vſurpat et deſerit ęquitatis. Et cũ ęquitas ſit aliquid, nõ poteſt ſui ipſius ęqtas, & moderatio eſſe. Quod ſi omne iuſtũ deſcriptũ legibus ſubiacet æquitati ęquitas ſcripta legibus ſibi ipſi ſubijcieretur, ac ſui ipſius diminutionem pateretur. Et cùm æquitas ſit melius quodam iure, iam ſemetipſa aliquãdo melior eſſet, quæ omnia abſurda sũt, vt Michael Eph. apud Ariſt d. c. 10. alio tamẽ intuitu perſpicue docet. Tandẽ cũ illa iuſtum aliquod ſit præter legem ſcriptũ, vt 1. Rhet. c. 13. Ariſt. docet, vel quod ſcribitur, nõ eſſet lex cõtra Iſidorũ dicentẽ cõſtitutionẽ ſcriptã eſſe legem. c. lex diſt. p. vel æquitas nõ eſſet
45 iuſtũ hoc pręter legẽ. Ex quo infertur mendosã † eſſe lecturã. l. placuit. C. de iudic. quæ habet. *Placuit in omnibus rebus præcipuam eſſe iuſtitiæ, æquitatisq́; ſcriptæ, quam ſtricti iuris rationem.* Nã diſpũgenda eſt nota ſcriptę, & emẽdatiores codices illa carẽt, vt adnotarũt Cõnan. lib. 1. c. 11. nu. 6. Ant. Aug lib. 4. c. 8. Emen. Alber. de lege iur. & ęqui. c. 32. nu. 11. & ideo recte colligũt ibi Saly. & Alex. æquitatẽ rigori præferendã eſſe: licet poſtea, & ipſi in relatã diſtinctionẽ ducantur. Sic abſolute ſcripſit Paulus in l. in omnibus. ff. de reg. iur. *In omnibus quidem maxime, tamen in iure æquitas ſpectanda eſt.* & eã ſcripto, vel non
46 ſcripto minime diſtinguit. Scribitur ſępe quod ęquũ eſt † edicta enim quę naturalẽ æquitatẽ continẽt ſcripta sũt. l. 1. ff. de pac. l. 1. ff. min. l. 1. ff. de cõſt. pec. ſed eiuſmodi ſcriptura magis fauet ęquitati, quã ſcribat ęqtatẽ, neq; illud ęquũ eſt ceu ſcribitur, ſed qua ratione ciuilis ęquitas diminutio, vel moderatio eſt q̃ ſi non ſcribatur nihil minus ęquitas eſt, vel ſi ſcribatur nõ in eo ꝙ ſcribitur; ſed in eo quod emẽdat æquitas eſt Nã in eo quod ſcribitur poterit aliquãdo emẽdari, ꝙ argumẽto eſt, ꝙ emẽdatur ęquũ nõ eſſe, ſed ipſa emẽdatio q̃ nõ ſcribitur, & quę ſe ipſam nõ emẽdat ęquitas eſt. Sed hactenus quid ęquitas ſit dixiſſe ſufficiat.

Æqui-

Aequitatem hactenus diffinitam ciuilem esse non naturalem ostenditur, tum quomodo ab ea distinguatur utiliter explicatur:
Cap. IIII.

1 *Aristotelis de æquo, & bono sententia.*
2 *Salyceti sententia examinatur an æquitas in clementia, & benignitate posita sit.*
3 *Aristoteles ex Eustratio declaratur.*
4 *Lege filius verberans patrem si capitis reus esse ponatur, quid si id noctu, & per imprudentiam admiserit.*
5 *Consensio Aristoteli quid sit.*
6 *Aequitas cur Normę Lesbiæ comparata.*
7 *Martianus in l. respiciendum. ff. de Pœn. expenditur.*
8 *Aequitas medium est quoddam, & inter quæ extrema ponatur.*
9 *Salyceti, & aliorum sententia de æquitate defenditur.*
10 *Alberti Argumentum verbale notatur.*
11 *Diuerso respectu eandem, & æquitatem, & clementiam dici.*
12 *Alberti sententia quod æquitas in supergressione pœnarum versetur discutitur.*
13 *Diffinitio ęquitatis proximo cap. explicata naturali æquitati conuenire nequit.*
14 *Genus singulis speciebus suam communicat substantiam.*
15 *Prætor quare ad naturalem, non ad ciuilem æquitatē respexerit.*
16 *In hac inspectione quædam legum cum edicto de pactis pugna submouetur.*
17 *Quid sit apud Arist. Iudicem ad legem, arbitrum ad bonum, & æquum spectare.*
18 *Arbitramenta propriè iniquitatis, non iniustitię notantur.*

19 Sta-

19 *Statutum quod procedatur ex bono, & æquo de naturali æquitate intelligitur.*
20 *Vbicunq; proceditur de bono, & æquo agens ex pacto non repellitur per eam exceptionem quod ex pacto non datur actio.*
21 *Æquitas naturalis latius patet quàm ciuilis.*
22 *Filij emancipati nec secundum ciuilem æquitatem admittebantur ad patris hæreditatem.*
23 *Ciuilis æquitas sub naturali comprehenditur.*
24 *Et numquam ab ea ita subducitur, vt non in eamdem per circulum dabatur.*

IGITVR bonum, & æquum esse constat quod præter legem scriptam ad ipsius diminutionem ac moderationem iustũ est; Sed etiam si Arist. credimus primo Rhet. c. 13. *Æquum*
1 *etiam est † rebus humanis ad ignoscendum commoueri, & non legum; sed legis scriptorem, ac non verba, sed sententiam spectare, nec factum, sed voluntatem, nec partem, sed totum, nec quis nũc, sed quis semper, aut ferè semper fuerit considerare meminisse bonorum magis, quæ in se collata sunt, quam malorum, & eorum bonorum magis, quæ recepit quamquæ fecit, & non iniquo animo iniuriam ferre, & oratione disceptare potius velle, quã re, & in arbitrium magis quam in forum velle descendere. Nam Arbiter ad æquum & bonum, iudex ad legem spectat, & hac de caussa arbiter deligitur, vt æquum & bonum præualeat.* Quo loci ad plura officium æquitatis producens non esse solius legitimi iuris correctionem aliquo modo nobis insinuat. Quibusdam vero
2 persuasum est huius loci authoritate † posse defendi nostrorum opinionem maxime Saly. & Ias. in l. placuit. C. de iudic. quod æquitas in quadam clementia ac benignitate posita foret tanquã iuris rigori, ac seueritati opponeretur. Sed quod inquit Arist. æquum esse ad ignoscendum commoueri non ad hanc clemen-
3 tiam referendũ est. Quid sibi velit explicat Eustr. † in lib. 6. Ethy. c. 11. vbi idem Aristoteles ait. *Æquum, & bonum virum maxime esse ad cõsentiendum, & ignosceneum idoneum dicimus. æquitatem vero esse habere consensionem, & veniam circa singula*

Is vero ita sententiã Aristotelis explicat, vt æquitas ipsa si eam ad legem referas eius emendatio, vel imminutio sit. si vero ad eũ, qui lege scripta reus est, sit ęqui, & boui uiri consensio, & venia ignoscens illud, quod homines non æqui licet rectũ honestumq; sit lege tamen scripta repræhendunt. Vel siquid culpæ admistum habeat, nõ tanta tamen sit, vt scriptæ pœnę cõstituat reum. Capite punitur peregrinus munũ ciuitatis ascendens. Ascendit, vt hostes depelleret, ac depulit lege scripta reus est. Aequitas tamen emendat legem, & vir bonus & æquus ignoscet & dat veniam reo, qui lege teneri videbatur. Alterius speciei
4 exemplum. Patrem † verberãs lege municipali mortis reus esse fingatur. Filius noctu patri domum ingredienti eũ furẽ opinatus occurrit verberans lege reus est mortis: sed imprudens ex ignoratione peccauit qua de re legislator nihil adiũxit, & ob vniuersale defecit, æquus bonusq; iudex æquitate ad legis emendationem adhibita remittet pęnam capitalem ignoscens reo, & mitiorem irrogabit. Quę igitur legis intuitu, emendatio est, si te ad reum conuertas est consensio, & venia quædam. Iudex
5 enim cum reo sentit † factum illud non esse secundum legislatoris interdictionem, & hæc consensio est cuius consensionis intui
6 tu Normę Lesbie † eam comparauit Arist. lib. 5. Ethyc. c. 10. in fi. quę quod plumbea esset, & in omnes partes flexibilis non ad regulam structuras Sicas exigebat: sed cedebat ipsis, & accomodabat se se. Nam ęquitas iuris scripti duritie inspecta flectit se per consensionem ad reum cum quo consentit totius negocij circunstantias inspiciens, & ijs semetipsam accomodans.
7 Tum vero, vt ad superiorem sententiam reuertamur † ei contradicere videtur Martianus in l. respiciendum. ff. de pœn. ait ille *Respiciendum est iudicanti ne quid durius, aut remissius constituatur, quam caussa depóscit, nec enim aut seueritatis, aut clementiæ gloria affectanda est.* Quomodo autem clementiæ gloria affectanda non est si idem quod ęquitas erit, ęquitatis vero summopere quęrenda? l. placuit. C. de iudic. l. in omnibus. ff. de reg. iur. Sed hic locus, ni fallor, contrariorum detestatione me-
8 dium nobis exhibet in quo æquitas ipsa consistit. Est † æquitas quędam in remittendo mediocritas, plura remittere quam oporteat, & pauciora remittere extrema sunt medij istius. Al

terum

terum clementiam, alterum feueritatem appellat. Quod vero fequitur. Sed propenfo iudicio prout quæq; res expoftulat ftatuẽdum eft id mihi folius ęquitatis officium exhibere videtur quæ verfatur circa fingula, & medium eft inter feueritatem & clementiam, quatenus altera pro nimia duritia, altera pro nimia remifsione vfurpantur. Sed ne feuere nimis cum noftris agere
9 videar, dici poteft tum clementiã, tum mifericordiam dupliciter † confiderari. Primum pro vt nobis naturaliter ineft. Homines enim non tam ab humo quam ab humanitate nuncupamur non tamen à ratione, aut ab affuetudine pendet. Secundo modo quafi virtutem, & habitũ ipfius rectamq; rationem con fequatur. Primo modo Martianus deteftatur quod nimio, vel pauco fæpe admifceatur, neq; fatis conftans fit. Secundo vero æquitas & clementiæ, & mifericordiæ nomen poterit admittere
10 quod ait Alber. † c. 28. in fi. clementiam, & miferationem folius Principis effe Tullij authoritate adductus, dum pro ligario ait. *Infenatu vero, & apud populum & apud Principem, & vbicunque iuris clementia eft habet locũ, deprecatio* videtur verbale potius: neq; enim exiftimandum eft noftrates fe ad id retuliffe, quod æquitatem à fori difceptatione in quo feruandam
11 prædicant, omnino remoueret. Itaque dicendum eft † ęquitatem effe infpecto iure, quod emendatur, clementiam infpecta perfona cui venia datur, fed lege emendata iuftifsima clementia eft. Verum alia ratione noftrorum fententiam impugnat,
12 quod † feueritatem in puniendo leges aliquando æquitatem appellent, ac ideo eam nonnunquam in pœnarum fupergrefsione verfari. Adducit l p. ff. de eo per quem fact. erit. l. p. §. hæc actio. ff. fi quis teft. lib. Vlp. ait in l. p. *Aequifsimum putauit præter dolum eius coercere, qui impedit aliquem iudicio fifti*. Idem in §. hæc actio. *Hæc actio ut Labeo fcripfit, naturalem potius quã ciuilẽ in fe habet æqtatẽ; fi quidẽ ciuilis defuit actio; fed natura ęquũ eft nõ effe impunitũ eũ, qui audacior hac fpe factus eft*. Sed hic locus quod & alij admonuerũt, diftinguit inter natura-
13 lẽ, & ciuilẽ æquitatẽ. Quare † (quod ceteri prętermittũt) dubitãtibus nobis de ęquitate fecũdũ hactenus explicatã diffinitionẽ (quo nomine Albertus notari poterit) ignorandũ non erat eã naturali ęquitati minime cõuenire, ac ita diffinitã perperã diuidi

X in

14 in naturalē, & ciuilē. Etenim † substātia generis singulis speciebus cōmunicari debet; at quod ęquitas sit emēdatio legitimi iuris, naturali ęquitati cōuenire nō potest, tū quia naturalis ęquitas, & ius naturale idem sunt l. ius pluribus. ff. de iust. & iur. cùm etiā quia ab initio nondum scriptis legibus nulla poterat earū emendatio fieri, ac ita nulla ęquitas erat: quod ius non esset cuius oporteret ius aliud ęquū esse. Quapropter naturalē ęquitatem sub explicata diffinitione minime compræhendi compertū esse potest, & Aristotelem de sola ciuili æquitate, quę iuris ciuilis emendatio est loquutum esse non est ambigendum. De ęquitate igitur diffinita minus recte Albertum pronunciasse existimo quod in supergresśione, ac seueritate consistere posśit. Quoniam neq; imminutio est, neq; consensio aliqua, aut venia ad ignoscēdū in supergresśione quod propriū ęquitatis esse videtur. Et quidem in ipsa supergresśione quędā additio est, nō remisśio
15 vlla. Ex ijs intelligi poterit † cur prętor ad naturalem, non ad ciuilem se referat ęquitatem, vt in l. 1. ff. de Pact. in l. p. ff. de minor. in l. p. ff. de cōst. pecu. & id ea ratione factum existimo; quoniam ciuilis ęquitas etiam citra prętoris auxilium pasśim in iudicijs reciperetur. d. l. placuit. C. de Iudic. d. l. in omnibus. ff. de reg. iur. quę leges nisi de ciuili ęquitate accipi deberent,
16 † ita edicto de pactis aduersarentur, vt nulla sane ratione conciliari possent. Conuenit naturali ęquitati pacta seruari d. l. p. Placuit item in iudicijs æquitatis plus quam iuris haberi rationem d. l. placuit & eam in omnibus, maxime tamen in iure spectari debere d. l. in omnibus. Et tamen non datur actio ex pacto l. si tibi C. locat. l. ex placito. C. de rer. perm. ergo non haberetur ratio æquitatis, quod planè falsisśimum est. Sed ciuilis ęquitas ea est non naturalis, quæ iuri opponitur in d. l. placuit.
17 Hinc † recte explicari potest quod ex Arist. relatum est, quod Arbiter ad bonum & æquum, iudex ad legem spectat. Nam iudex spectat ad legem & ęquitatem ciuilem, & hanc illi pręferre iubetur d. l. placuit. Arbiter autem respicit ad bonum, & æquum naturale non ad bonum, & æquum ciuile. Sic planè in relato capite partim ad ciuilem, partim ad naturalem æqui-
18 tatem Aristoteles se retulisse videtur. Qua † ratione arbitramētum iniquitatis nomine magis quam iniustitię notatur, & quod contra

contra naturalem ęquitatem, non quod contra legem latum sit? facit ipsum iterum reduci ad arbitriũ boni viri l. vnde si Neruę

19 ff. pro socio. Quamquam † ita ad Arbitrum in potest, vt de iure pronunciare teneatur, quo casu ipsius cõditio deterior erit quam iudicis sit; quia vel si contra ius litigatoris pronunciet, erit arbitriũ ipso iure nullum, velut latum extra formam compromissi, vt post Bart. in l. diem proferre. §. stari nu. 3. ff. de recep. Arb. Aret. cons. 68. Alex. cons. 22. nu. 16. & seq. lib. 5. late probat Fely. in c. caussam quę nu. 4. & seq. de re iud. vbi argumentis in contrarium cumulatissime satis facit, & veluti receptiorem sententiam admittunt in l. qui Romę. §. duo fratres. ff. de verb. oblig. Rip. nu. 8. Socc. iun. nu. 27. Hyeron. Garz. de laud. mor. iur. par. 1. q. 4. nu. 4. & tamen sententia mero iure valeret l. 2. C. quando prou. non est neces. l. p. ff. quę sent. sine appel. rescin. Tum statuta, quę disponunt procedi ex bono, & ęquo ad naturalem ęquitatem referenda sunt; quoniam si ad ciuilem expressio eiusmodi tamquam eius, quod tacite inesset d. l. placuit, & l. in omnibus nihil operaretur argumento l. 3. ff. de

20 leg. 1. Amplius ex prędictis illa nostrorum assertio † rectissime iustificatur quod coram mercatore, vel arbitro, vel quocunq; iudice apud quem bonum, ęquũ pręualeat, ille reijcietur, qui allegabit ex pacto non dari actionem, quemadmodũ Bart. in l. Quintus mutius. ff. Mand. Bald. in l. si pro eo. nu. 14. C. mand. Saly. in d. l. placuit. Ias. in l. iurisgentiũ. §. sed cũ nulla. nu. 11. & seq. ff. de Pact. & in Rub. ff. de verb. oblig. scribunt. Socc. sen. nu. 7. Ripa nu. 40. & consuluerunt Alex. cons. 42. nu. 3. lib. 3. Decius cons. 7. nu. 3. & cons. 107. nu. 1. Fely. in c. 1. nu. 3. de Pact. Afflict. decis. 399. nu. 3. Nam ad æquitatem naturalem boni, & ęqui mentio referenda est; quod respectu ciuilis ęquitatis superflua illa adiectio foret, neq; hunc effectum operaretur. Et

21 naturalis ęquitas † non ita angustis clauditur finibus; nam ciuilem campum egreditur, neq; tantùm scripturam emendat, sed etiam sententiam, non imminuit solùm, sed supplet, & addit, quod in bonorum possessionibus cuiq; compertum esse potest.

22 Nam quod Filij emancipati † ad hæreditatem patris iure ciuili admitterentur non scripta lege, non ciuili ęquitate fieri potuit; quia ciuilis ęquitas eos hęredes fecisset; sed pretor naturali ęqui-

tate motus dedit eis bonorum possessionem, vnde liberi, &, quos hæredes facere non potuit, bonorum possessores fecit. §. emancipati. Inst. de hæred. quę ab int. defer. sic etiam foeminę agnatę, quę pręter sorores ex media iuris prudentia ab intestati successione, & verbis, & sententia mediæ illius iurisprudentiæ excludebantur ad bonorum possessionem, vnde cognati vocauit. §. sed quia inst. de legit. agn. succes. cùm tamen ęquitas ciuilis sententiam legislatoris non oppugnet. Nihil vero mira, dum est latiorem naturalis ęquitatis esse potestatem, quoniã cũ ea idem sit cũ iure naturali d. l. ius pluribus supra de iust. & iur. non modò ius ciuile vt scriptum, sed ut ciuili ęquitate emendatum quantum fieri potest ad naturæ legem à qua promanat refe-
23 rendnm est. Ex quibus † subinferri poterit in latitudine naturalis ęquitatis ciuilem reperiri, vel vt speciem sub genere, vel quoquomodo, vt contentum sub continente. cùm verò altera ab altera distinguitur ciuilem ad legitimi iuris emendationẽ contrahi reliquam omnem appellari naturalem. Et ita potius æquitas naturalis vno casu ciuilis nomen assumit, in cęteris naturalis appellatur. Qua in re non possum non repugnare Alberto in c. 30. nu. 6. asserenti ciuilis ęquitatis maiorem esse authoritatem quam naturalis, nisi forte maiorem crediderit esse firmitatis, non latitudinis intuitu. Nam latitudinis respectu nihil est quod naturalem ęquitatem effugiat. Firmitatis verò consideratione ius ciuile aliquando recedit ab ea, nec ipsa præualet, sed lex, vt in pactis ostendimus, & Arist. probat; cùm tamen in iure ciuili ciuilis æquitas semper pręualeat. d. l. in omnibus. Differentię ea (vt opinor) ratio est, quòd ciuilis ęquitas ad id pertineat, ne aliquando verba legis contra legislatoris sententiam obtineant, & vt scripturę emendetur error; at æquitas naturalis; quoniam non semper adiuuat sententiam legis; sed aliquando reclamat, ab ea tolleret sæpe legem in qua de industria legislator ob publicum bonum ab æquitate naturali recessit. Scripta lex est iudicem secundùm acta sententiam ferre debere, non autem secundùm conscientiam. l. illicitas. §. veritas. vbi Bart. not. ff. de officio Præsid. & tamen conscientia magis ad naturalem æquitatem trahitur, quàm ad acta, vel actitata. & ideo

non

non tantum poteſt hęc naturalis ęquitas, vt legi pręferatur, quoniam non tam verbis, quam ſententię aduerſatur, & iudex non ad eam; ſed ad legem ſpectat; ita tamen vt quamquam naturalem deferat, ciuilem ęquitatem nihilhominus recipiat, quę † ciuilis circulo quodam, & ſub ratione publici boni in naturalem ſemper relabitur.

24

Quomodo ius ciuile Romanorum ſe habet circa naturalem, & ciuilem æquitatem.

Cap. V.

1 *Ius artem eſſe boni, & æqui ad æquum ciuile referendū eſt.*
2 *Aequitatem ciuilem toto iure ciuili diffuſam eſſe oſtenditur.*
3 *Declaratur l. bona fides ff. de poſ.*
4 *Aequitas integrum factum, & omne ius reſpicit non partem alterius.*
5 *An in contractibus ſtricti iuris æquitas locum habeat.*
6 *Actionum diuiſio præcipua, & illuſtrior.*
7 *Quid sit ex bona fide ſtatuere, arbitrari ex Budeo declaratur.*
Item ex bona fide cenſere, eſſe, præſtare.
8 *Bona fides, & stricto iuri, & malæ fidei opponitur diuerſa tamen ſignificatione.*
9 *Authoris reſolutio in contractibus ſtricti iuris æquitatem locum habere.*
10 *Vniuerſalis affirmatiua nihil excludit.*
11 *Bona fides in contractibus eſt æquitas potius conuentionis quam legis emendatiua.*
12 *Strictum ius dupliciter vſurpatur & cum æquitate ciuili, & ab ea ſeiunctum.*
13 *Ad bonæ fidei differentiam ſtrictum ius ſemper dicitur, non ita ad differentiam æquitatis.*
14 *Conuentio inter partes fieri poteſt, ne ulla ualeat æquitas.*

15 Et

DI-

DICTVM est quid æquitas ciuilis sit, tum quomodo à naturali distinguatur; nunc dicendum superest quomodo ius ciuile Romanorum se habeat circa vnam, & alteram. Pri-
1 mum itaq; † generaliter constituendū arbitror quod ait Vlp. in l. p. supra de iust. & iure. Ius artem esse boni & æqui, ad bonum & æquum ciuile pertinere, vt ad idem pertinent. l. placuit. C. de Iudic. l. in omnibus. ff. de reg. iur. Et poterit constitui regula generalis, vbicunq; mentio fit de iure, & æquitate ob expressam eorum inter se relationem, æquitatem ciuilem considerari. Sic rescriptum illud Constantini in l. p. C. de legi. inter æquitatem iusq; interpositā interpretationem nobis solis & oportet & licet inspicere, quoniam iuri opponitur, ad ciuilem æquitatem pertinet, cui l. placuit. C. de iudic. quæ aduersari visa est. Bologn. c. 54. rectissime conciliat de qua Antimonia dicatur in l. ius singulare inf. hoc tit. Sic locus Celsi aduersus iuris sciētiam, quæstionem de moræ purgatione ex bono & æquo diffinientis in l. si seruum. § sequitur. ff. de verb. oblig. ad æquum ciuile pertinet iuris scientiæ emendatiuum. Hanc ciuilem æquitatem toto iu-
2 re ciuili diffusam esse † facile poterit apparere, tum ex eo quod iuris huius studium nihil aliud est quam ars quædam istius æquitatis, cum etiam ex alio quoniam plerasq; decisiones iuris cum fieri potuit ad bonum, & æquum reuocatas esse conspiciemus. Singularis species est & ad id probandum accomodatissima, quam supra retuli ex Triphonino in l. bona fides. ff. de pos. Ait
3 ibi † *Bona fides quæ in contractibus exigitur summā æquitatem desiderat, sed eam vtrum intimamus ad merum ius gentium an vero cum præceptis ciuilibus, & prætorijs? Veluti reus capitalis iudicij deposuit apud te centum, is deportatus est, bona eius publicata sunt, vtrum ne ipsi reddenda an in publicum deferenda sunt; si tantum naturale & gentium ius intueamur, ei qui deposuit, restituenda sunt, si ciuile ius & legum ordinem, magis in publicum deferenda sunt. Nam male meritus publice, vt alijs exemplo ad deterrenda maleficia, sit, egestate laborare debet.* Aequitatem ciuilem æquitatem summam appellat, & ex naturali gentiū, & prætorio iure æstimandam. Quod ait, si ciuile ius, & legū ordinem, non ius scriptum; sed ipsum ius ciuile absolute significat ex scripto, & non scripto iure, & æquitate consistens quod

præ-

habet de potentia quantum de actu & proprios facti, & vsus terminos non excedit. Quare fit, vt nihil tam vniuersaliter introducat quod hoc ipso peccare queat. Quod si ea in scriptu-
39 ram redigatur † multa enim moribus ab initio recepta postea in scripturam ralata sunt.l.2.. de vulg.& pupil.l. fœminę. ff. de reg. iur. cum similibus tunc quasi legitimi iuris, vt in superioribus accidit, emendatio erit. Quinto quoniam scripturę pecca-
40 tum emendatur † constat errorem in verbis esse non in sententia legis quatenus ea non ex verbis sed ex ratione ac mente legislatoris colligitur quod perspicue probat Arist.d.lib. 5.c.10. ibi absoluteq; ac simpliciter loquendo peccauit, & paullò post id quod legislator ipse si adesset dixisset, & si seruisset, ita pręscribentem legem statuisset. Tum vero si error esset in sententia, non in verbis, quod vix fieri potest iniustum esset minime descriptum. Vel si tum verba, tum sententia leges inustitiæ morbo laborarent, non diminuenda, vel moderanda, sed funditus tollenda lex esset; quia neq; quod scriptum esset, iustum esset.
41 Diminutio † reliquum, quod non diminuitur iustum esse supponit, quod vtiq; cessaret si sententia legis iniusta foret. Quare non tantum verũ est non emendari sententiam legis, sed emendatione verborum eandem explicari, Quod Modestinus
42 † in l.scire oportet. §. aliud etiam ff. de excus. tut. hoc exemplo aperuit. Præscribit lex tutori ad se excusandũ, si in ciuitate sit, vel intra cẽtum miliaria spacium quinquaginta dierũ, ei vero, qui vltra centum miliaria habitat in vnamquamq; diem numerari viginti miliaria iussit, & extra hos alios triginta dies adiecit ad excusationem. *Vnde contingit* (Ait ibi Modestinus) *vt si cuius habitatio centum sexaginta miliarijs absit, is octo, & triginta dierum spacium duntaxat habeat: octo quidem sexaginta milliariorum nomine in vnamquamque diem viginti milliarijs numeratis; triginta vero eo quod ad excusationem faciunt. Erit igitur deteriore ordine qui longius habitat, eo qui intra centum milliaria est, vel in ipsa ciuitate. Si vtique is quidem sẽper quinquaginta dies spacij sunt, illis vero pauciores. Sed etsi maxime verba legis hunc habeant intellectum; tamen mens legislatoris aliud vult* Ea enim mens legislatoris est, quod Scęuola ibi Paulus, & Vlpianus probat, vt numquam alicui minus detur quin-

quaginta

quaginta dierũ ſpacio, & hoc videtur eſſe officiũ æquitatis, vt verba legis minuendo maxime legiſlatoris mentem obſeruet. Poſtremò † ex hac ipſa diffinitione noſtrorum detegitur error qui inter ęquitatẽ ſcriptã lõgo ordine diſtinguũt in l. placuit. C. de iudic. Nihil enim ita ſcribi poteſt, vt aliquãdo nõ ſit peccatũ in ſcriptura, tũc vero cõtingeret ęquitatẽ nõ legis, ſed ſui ipſius emendationẽ eſſe ꝙ eſt ineptiſsimũ. Ergo cũ ſcribitur, ꝙ ęquũ
44 eſt † protinus legis nomẽ vſurpat et deſerit ęquitatis. Et cũ ęquitas ſit aliquid, nõ poteſt ſui ipſius ęqtas, & moderatio eſſe. Quod ſi omne iuſtũ deſcriptũ legibus ſubiacet æquitati ęquitas ſcripta legibus ſibi ipſi ſubijcieretur, ac ſui ipſius diminutionem pateretur. Et cùm æquitas ſit melius quodam iure, iam ſemetipſa aliquãdo melior eſſet, quæ omnia abſurda sũt, vt Michael Eph. apud Ariſt d.c. 10. alio tamẽ intuitu perſpicue docet. Tandẽ cũ illa iuſtum aliquod ſit præter legem ſcriptũ, vt 1. Rhet. c. 13. Ariſt. docet, vel quod ſcribitur, nõ eſſet lex cõtra Iſidorũ dicentẽ cõſtitutionẽ ſcriptã eſſe legem. c. lex diſt. p. vel æquitas nõ eſſet
45 iuſtũ hoc pręter legẽ. Ex quo infertur mendoſã † eſſe lecturã. l. placuit. C. de iudic. quæ habet. *Placuit in omnibus rebus præcipuam eſſe iuſtitiæ, æquitatisq; ſcriptæ, quam ſtricti iuris rationem.* Nã diſpũgenda eſt nota ſcriptę, & emẽdatiores codices illa carẽt, vt adnotarũt Cõnan. lib. 1. c. 11. nu. 6. Ant. Aug lib. 4. c. 8. Emen. Alber. de lege iur. & ęqui. c. 32. nu. 11. & ideo recte colligũt ibi Saly. & Alex. æquitatẽ rigori præferendã eſſe: licet poſtea, & ipſi in relatã diſtinctionẽ ducantur. Sic abſolute ſcripſit Paulus in l. in omnibus. ff. de reg. iur. *In omnibus quidem maxime, tamen in iure æquitas ſpectanda eſt.* & eã ſcripto, vel non
46 ſcripto minime diſtinguit. Scribitur ſępe quod ęquũ eſt † edicta enim quę naturalẽ æquitatẽ continẽt ſcripta sũt. l. 1. ff. de pac. l. 1. ff. min. l. 1. ff. de cõſt. pec. ſed eiuſmodi ſcriptura magis fauet ęquitati, quã ſcribat ęqtatẽ, neq; illud ęquũ eſt ceu ſcribitur, ſed qua ratione ciuilis ęquitas diminutio, vel moderatio eſt ꝗ ſi non ſcribatur nihil minus ęquitas eſt, vel ſi ſcribatur nõ in eo ꝙ ſcribitur, ſed in eo quod emẽdat æquitas eſt Nã in eo quod ſcribitur poterit aliquãdo emẽdari, ꝙ argumẽto eſt, ꝙ emẽdatur ęquũ nõ eſſe, ſed ipſa emẽdatio ꝗ nõ ſcribitur, & quę ſe ipſam nõ emẽdat ęquitas eſt. Sed hactenus quid ęquitas ſit dixiſſe ſufficiat.

Æqui-

Aequitatem hactenus diffinitam ciuilem esse non naturalem ostenditur, tum quomodo ab ea distinguatur utiliter explicatur:
Cap. IIII.

1 *Aristotelis de æquo, & bono sententia.*
2 *Salyceti sententia examinatur an æquitas in clementia, & benignitate posita sit.*
3 *Aristoteles ex Eustratio declaratur.*
4 *Lege filius verberans patrem si capitis reus esse ponatur, quid si id noctu, & per imprudentiam admiserit.*
5 *Consensio Aristoteli quid sit.*
6 *Aequitas cur Normę Lesbiæ comparata.*
7 *Martianus in l. respiciendum. ff. de Pœn. expenditur.*
8 *Aequitas medium est quoddam, & inter quæ extrema ponatur.*
9 *Salyceti, & aliorum sententia de æquitate defenditur.*
10 *Alberti Argumentum verbale notatur.*
11 *Diuerso respectu eandem, & æquitatem, & clementiam dici.*
12 *Alberti sententia quod æquitas in supergressione pœnarum versetur discutitur.*
13 *Diffinitio ęquitatis proximo cap. explicata naturali æquitati conuenire nequit.*
14 *Genus singulis speciebus suam communicat substantiam.*
15 *Prætor quare ad naturalem, non ad ciuilem æquitatē respexerit.*
16 *In hac inspectione quædam legum cum edicto de pactis pugna submouetur.*
17 *Quid sit apud Arist. Iudicem ad legem, arbitrum ad bonum, & æquum spectare.*
18 *Arbitramenta propriè iniquitatis, non iniustitię notantur.*

19 *Statutum quod procedatur ex bono, & æquo de naturali æquitate intelligitur.*

20 *Vbicunq; proceditur de bono, & æquo agens ex pacto non repellitur per eam exceptionem quod ex pacto non datur actio.*

21 *Æquitas naturalis latius patet quàm ciuilis.*

22 *Filij emancipati nec secundum ciuilem æquitatem admittebantur ad patris hæreditatem.*

23 *Ciuilis æquitas sub naturali comprehenditur.*

24 *Et numquam ab ea ita subducitur, vt non in eamdem per circulum dabatur.*

IGITVR bonum, & æquum esse constat quod præter legem scriptam ad ipsius diminutionem ac moderationem iustũ est; Sed etiam si Arist. credimus primo Rhet. c. 13. *Æquum*
1 *etiam est † rebus humanis ad ignoscendum commoueri, & non legum, sed legis scriptorem, ac non verba, sed sententiam spectare, nec factum, sed voluntatem, nec partem, sed totum, nec quis nũc, sed quis semper, aut ferè semper fuerit considerare meminisse bonorum magis, quæ in se collata sunt, quam malorum, & eorum bonorum magis, quæ recepit quamquæ fecit, & non iniquo animo iniuriam ferre, & oratione disceptare potius velle, quã re, & in arbitrium magis quam in forum velle descendere. Nam Arbiter ad æquum & bonum, iudex ad legem spectat, & hac de caussa arbiter deligitur, vt æquum & bonum præualeat.* Quo loci ad plura officium æquitatis producens non esse solius legitimi iuris correctionem aliquo modo nobis insinuat. Quibusdam vero
2 persuasum est huius loci authoritate † posse defendi nostrorum opinionem maxime Saly. & Iaſ. in l. placuit. C. de iudic. quod æquitas in quadam clementia ac benignitate posita foret tanquã iuris rigori, ac seueritati opponeretur. Sed quod inquit Arist. æquum esse ad ignoscendum commoueri non ad hanc clementiam referendũ est. Quid sibi velit explicat Eustr. † in lib. 6. E-
3 thy. c. 11. vbi idem Aristoteles ait. *Æquum, & bonum virum maxime esse ad cõsentiendum, & ignosceneum idoneum dicimus. æquitatem vero esse habere consensionem, & veniam circa singula*

Is vero ita sententiã Aristotelis explicat, vt æquitas ipsa si eam ad legem referas eius emendatio, vel imminutio sit. si vero ad eũ, qui lege scripta reus est, sit ęqui, & boui uiri consensio, & venia ignoscens illud, quod homines non æqui licet rectũ honestumq; sit lege tamen scripta repræhendunt. Vel siquid culpæ admistum habeat, nõ tanta tamen sit, vt scriptæ pœnę cõstituat reum. Capite punitur peregrinus munũ ciuitatis ascendens. Ascendit, vt hostes depelleret, ac depulit lege scripta reus est. Aequitas tamen emendat legem, & vir bonus & æquus ignoscet & dat veniam reo, qui lege teneri videbatur. Alterius speciei
4 exemplum. Patrem † verberãs lege municipali mortis reus esse fingatur. Filius noctu patri domum ingredienti eũ furẽ opinatus occurrit verberans lege reus est mortis; sed imprudens ex ignoratione peccauit qua de re legislator nihil adiũxit, & ob vniuersale defecit, æquus bonusq; iudex æquitate ad legis emendationem adhibita remittet pęnam capitalem ignoscens reo, & mitiorem irrogabit. Quę igitur legis intuitu, emendatio est, si te ad reum conuertas est consensio, & venia quædam. Iudex
5 enim cum reo sentit † factum illud non esse secundum legislatoris interdictionem, & hæc consensio est cuius consensionis intui
6 tu Normę Lesbie † eam comparauit Arist. lib. 5. Ethyc. c. 10. in fi. quęquod plumbea esset, & in omnes partes flexibilis non ad regulam structuras Sicas exigebat; sed cedebat ipsis, & accomodabat se se. Nam ęquitas iuris scripti duritie inspecta flectit se per consensionem ad reum cum quo consentit totius negocij circunstantias inspiciens, & ijs semetipsam accomodans.
7 Tum vero, vt ad superiorem sententiam reuertamur † ei contradicere videtur Martianus in l. respiciendum. ff. de pœn. ait ille *Respiciendum est iudicanti ne quid durius, aut remissius constituatur, quam caussa depościt, nec enim aut seueritatis, aut clementiæ gloria affectanda est*. Quomodo autem clementiæ gloria affectanda non est si idem quod ęquitas erit, ęquitatis vero summopere quęrenda? l. placuit. C. de iudic. l in omnibus. ff. de reg. iur. Sed hic locus, ni fallor, contrariorum detestatione me-
8 dium nobis exhibet in quo æquitas ipsa consistit. Est † æquitas quędam in remittendo mediocritas, plura remittere quam oporteat, & pauciora remittere extrema sunt medij istius. Al

terum

terum clementiam, alterum seueritatem appellat. Quod vero sequitur. Sed propenso iud cio prout quæq; res expostulat sta tuẽdum est id mihi solius æquitatis officium exhibere videtur quæ versatur circa singula, & medium est inter seueritatem & clementiam, quatenus altera pro nimia duritia, altera pro nimia remissione vsurpantur. Sed ne seuere nimis cum nostris agere
9 videar, dici potest tum clementiã, tum misericordiam dupliciter † considerari. Primum pro vt nobis naturaliter inest. Homines enim non tam ab humo quam ab humanitate nuncupamur non tamen à ratione, aut ab assuetudine pendet. Secundo modo quasi virtutem, & habitũ ipsius rectamq; rationem con sequatur. Primo modo Martianus detestatur quod nimio, vel pauco sæpe admisceatur, neq; satis constans sit. Secundo vero æquitas & clementiæ, & misericordiæ nomen poterit admittere
10 quod ait Alber. † c. 28. in fi. clementiam, & miserationem solius Principis esse Tullij authoritate adductus, dum pro ligario ait. *Insenatu vero, & apud populum & apud Principem, & ubicunque iuris clementia est habet locũ, deprecatio* videtur verbale potius: neq; enim existimandum est nostrates se ad id retulisse, quod æquitatem à fori disceptatione in quo seruandam
11 prædicant, omnino remoueret. Itaque dicendum est † æquitatem esse inspecto iure, quod emendatur, clementiam inspecta persona cui venia datur, sed lege emendata iustissima clementia est. Verum alia ratione nostrorum sententiam impugnat,
12 quod † seueritatem in puniendo leges aliquando æquitatem appellent, ac ideo eam nonnunquam in pœnarum supergressione versari. Adducit l p. ff. de eo per quem fact. erit. l. p. §. hæc actio. ff. si quis test. lib. Vlp. ait in l. p. *Æquissimum putauit præter dolum eius coercere, qui impedit aliquem iudicio sisti.* Idem in §. hæc actio. *Hæc actio ut Labeo scripsit, naturalem potius quã ciuilẽ in se habet æqtatẽ; si quidẽ ciuilis defuit actio; sed natura ęquũ est nõ esse impunitũ eũ, qui audacior hac spe factus est.* Sed hic locus quod & alij admonuerũt, distinguit inter natura-
13 lẽ, & ciuilẽ æquitatẽ. Quare † (quod cęteri prętermittũt) dubitãtibus nobis de ęquitate secũdũ hactenus explicatã diffinitionẽ (quo nomine Albertus notari poterit) ignorandũ non erat eã naturali ęquitati minime cõuenire, ac ita diffinitã perperã diuidi

14 in naturalē, & ciuilē. Etenim † substātia generis singulis speciebus cōmunicari debet; at quod ęquitas sit emēdatio legitimi iuris, naturali ęquitati cōuenire nō potest, tū quia naturalis ęquitas, & ius naturale idem sunt l. ius pluribus. ff. de iust. & iur. cùm etiā quia ab initio nondum scriptis legibus nulla poterat earū emendatio fieri, ac ita nulla ęquitas erat: quod ius non esset cuius oporteret ius aliud ęquū esse. Quapropter naturalē ęquitatem sub explicata diffinitione minime compræhendi compertū esse potest, & Aristotelem de sola ciuili æquitate, quę iuris ciuilis emendatio est loquutum esse non est ambigendum. De ęquitate igitur diffinita minus recte Albertum pronunciasse existimo quod in supergresione, ac seueritate consistere posit. Quoniam neq; imminutio est, neq; consensio aliqua, aut venia ad ignoscēdū in supergresione ꝙ propriū ęquitatis esse videtur. Et quidem in ipsa supergresione quędā additio est, nō remisio
15 vlla. Ex ijs intelligi poterit † cur prętor ad naturalem, non ad ciuilem se referat ęquitatem, vt in l. 1. ff. de Pact. in l. p. ff. de minor. in l. p. ff. de cōst. pecu. & id ea ratione factum existimo; quoniam ciuilis ęquitas etiam citra prętoris auxilium pasim in iudicijs reciperetur. d. l. placuit. C. de Iudic. d. l. in omnibus. ff. de reg. iur. quę leges nisi de ciuili ęquitate accipi deberent,
16 † ita edicto de pactis aduersarentur, vt nulla sane ratione conciliari possent. Conuenit naturali ęquitati pacta seruari d. l. p. Placuit item in iudicijs æquitatis plus quàm iuris haberi rationem d. l. placuit & eam in omnibus, maxime tamen in iure spectari debere d. l. in omnibus: Et tamen non datur actio ex pacto l. si tibi C. locat. l. ex placito. C. de rer. perm. ergo non haberetur ratio æquitatis, quod planè falsisimum est. Sed ciuilis ęquitas ea est non naturalis, quæ iuri opponitur in d. l. placuit.
17 Hinc † recte explicari potest quod ex Arist. relatum est, quod Arbiter ad bonum & æquum, iudex ad legem spectat. Nam iudex spectat ad legem & ęquitatem ciuilem, & hanc illi pręferre iubetur d. l. placuit. Arbiter autem respicit ad bonum, & æquum naturale non ad bonum, & æquum ciuile. Sic planè in relato capite partim ad ciuilem, partim ad naturalem æqui-
18 tatem Aristoteles se retulisse videtur. Qua † ratione arbitramē tum iniquitatis nomine magis quam iniustitię notatur, & quod

contra

contra naturalem ęquitatem, non quod contra legem latum sit, facit ipsum iterum reduci ad arbitriũ boni viri l. vnde si Nerug ff. pro socio. Quamquam † ita ad Arbitrum in potest, vt de iure pronunciare teneatur, quo casu ipsius cõditio deterior erit, quam iudicis sit; quia vel si contra ius litigatoris pronunciet, erit arbitriũ ipso iure nullum, velut latum extra formam compromissi, vt post Bart. in l. diem proferre. §. stari nu. 3. ff. de recep. Arb. Aret. cons. 68. Alex. cons. 22. nu. 16. & seq. lib. 5. late probat Fely. in c. caussam quę nu. 4. & seq. de re iud. vbi argumentis in contrarium cumulatissime satis facit, & veluti receptiorem sententiam admittunt in l. qui Romę. §. duo fratres. ff. de verb. oblig. Rip. nu. 8. Socc. iun. nu. 27. Hyeron. Garz. de laud. mor. iur. par. 1. q. 4. nu. 4. & tamen sententia mero iure valeret l. 2. C. quando prou. non est necess. l. p. ff. quę sent. sine appel. rescin. Tum statuta, quę disponunt procedi ex bono, & ęquo ad naturalem ęquitatem referenda sunt; quoniam si ad ciuilem expressio eiusmodi tamquam eius, quod tacite inesset d. l. placuit, & l. in omnibus nihil operaretur argumento l. 3. ff. de

20 leg. 1. Amplius ex prędictis illa nostrorum assertio † rectissime, iustificatur quod coram mercatore, vel arbitro, vel quocunq; iudice apud quem bonum, ęquũ pręualeat, ille reijcietur, qui allegabit ex pacto non dari actionem, quemadmodũ Bart. in l. Quintus mutius. ff. Mand. Bald. in l. si pro eo. nu. 14. C. mand. Saly. in d. l. placuit. Ias. in l. iurisgentiũ. §. sed cũ nulla. nu. 11. & seq. ff. de Pact. & in Rub. ff. de verb. oblig. scribunt. Socc. sen. nu. 7. Ripa nu. 40. & consuluerunt Alex. cons. 42. nu. 3. lib. 3. Decius cons. 7. nu. 3. & cons. 107. nu. 1. Fely. in c. 1. nu. 3. de Pact. Afflict. decis. 399. nu. 3. Nam ad æquitatem naturalem boni, & ęqui mentio referenda est; quod respectu ciuilis ęquitatis superflua illa adiectio foret, neq; hunc effectum operaretur. Et

21 naturalis ęquitas † non ita angustis clauditur finibus; nam ciuilem campum egreditur, neq; tantùm scripturam emendat, sed, etiam sententiam, non imminuit solùm, sed supplet, & addit, quod in bonorum possessionibus cuiq; compertum esse potest

22 Nam quod Filij emancipati † ad hæreditatem patris iure ciuili admitterentur non scripta lege, non ciuili ęquitate fieri potuit; quia ciuilis ęquitas eos heredes fecisset; sed pretor naturali ęqui-

 tate

tate motus dedit eis bonorum possessionem, vnde liberi, & quos hæredes facere non potuit, bonorum possessores fecit. §. emancipati. Inst. de hæred. quę ab int. defer. sic etiam foeminę agnatę, quę pręter sorores ex media iuris prudentia ab intestati successione, & verbis, & sententia mediæ illius iurisprudentiæ excludebantur ad bonorum possessionem, vnde cognati vocauit. §. sed quia inst. de legit. agn. succes. cùm tamen ęquitas ciuilis sententiam legislatoris non oppugnet. Nihil vero mira, dum est latiorem naturalis ęquitatis esse potestatem, quoniã cũ ea idem sit cũ iure naturali d.l. ius pluribus supra de iust. & iur. non modò ius ciuile vt scriptum, sed ut ciuili ęquitate emendatum quantum fieri potest ad naturæ legem à qua promanat referendnm est. Ex quibus † subinferrri poterit in latitudine

23 naturalis ęquitatis ciuilem reperiri, vel vt speciem sub genere, vel quoquomodo, vt contentum sub continente. cùm verò altera ab altera distinguitur ciuilem ad legitimi iuris emendationẽ contrahi reliquam omnem appellari naturalem. Et ita potius æquitas naturalis vno casu ciuilis nomen assumit, in cęteris naturalis appellatur. Qua in re non possum non repugnare Alberto in c. 30. nu. 6. asserenti ciuilis ęquitatis maiorem esse authoritatem quam naturalis, nisi forte maiorem crediderit esse firmitatis, non latitudinis intuitu. Nam latitudinis respectu nihil est quod naturalem ęquitatem effugiat. Firmitatis verò consideratione ius ciuile aliquando recedit ab ea, nec ipsa præualet, sed lex, vt in pactis ostendimus, & Arist. probat; cùm tamen in iure ciuili ciuilis æquitas semper pręualeat d. l. in omnibus. Differentię ea (vt opinor) ratio est, quòd ciuilis ęquitas ad id pertineat, ne aliquando verba legis contra legislatoris sententiam obtineant, & vt scripturę emendetur error; at æquitas naturalis; quoniam non semper adiuuat sententiam legis; sed aliquando reclamat, ab ea tolleret sæpe legem in qua de industria legislator ob publicum bonum ab æquitate naturali recessit. Scripta lex est iudicem secundùm acta sententiam ferre debere, non autem secundùm conscientiam. l. illicitas. §. veritas. vbi Bart. not. ff. de officio Præsid. & tamen conscientia magis ad naturalem æquitatem trahitur, quàm ad acta, vel actitata. & ideo

non

non tantum poteſt hæc naturalis æquitas, vt legi præferatur, quoniam non tam verbis, quam ſententiæ aduerſatur, & iudex non ad eam; ſed ad legem ſpectat; ita tamen vt quamquam naturalem deferat, ciuilem æquitatem nihilominus recipiat, quæ † ciuilis circulo quodam, & ſub ratione publici bo-
24 ni in naturalem ſemper relabitur.

Quomodo ius ciuile Romanorum ſe habet circa naturalem, & ciuilem æquitatem.
Cap. V.

1 *Ius artem eſſe boni, & æqui ad æquum ciuile referendũ eſt.*
2 *Aequitatem ciuilem toto iure ciuili diffuſam eſſe oſtenditur.*
3 *Declaratur l. bona fides ff. de poſ.*
4 *Aequitas integrum factum, & omne ius reſpicit non partem alterius.*
5 *An in contractibus ſtricti iuris æquitas locum habeat.*
6 *Actionum diuiſio præcipua, & illuſtrior.*
7 *Quid ſit ex bona fide ſtatuere, arbitrari ex Budeo declaratur.*
Item ex bona fide cenſere, eſſe, præſtare.
8 *Bona fides, & ſtricto iuri, & mala fidei opponitur diuerſa tamen ſignificatione.*
9 *Authoris reſolutio in contractibus ſtricti iuris æquitatem locum habere.*
10 *Vniuerſalis affirmatiua nihil excludit.*
11 *Bona fides in contractibus eſt æquitas potius conuentionis quam legis emendatiua.*
12 *Strictum ius dupliciter vſurpatur & cum æquitate ciuili, & ab ea ſeiunctum.*
13 *Ad bonæ fidei differentiam ſtrictum ius ſemper dicitur, non ita ad differentiam æquitatis.*
14 *Conuentio inter partes fieri poteſt, ne ulla ualeat æquitas.*

15 *Et*

DICTVM est quid æquitas ciuilis sit, tum quomodo à naturali distinguatur; nunc dicendum superest quomodo ius ciuile Romanorum se habeat circa vnam, & alteram. Pri-
1 mum itaq; † generaliter constituendũ arbitror quod ait Vlp. in l. p. supra de iust. & iure. Ius artem esse boni & æqui, ad bonum & æquum ciuile pertinere, vt ad idem pertinent. l. placuit. C. de Iudic. l. in omnibus. ff. de reg. iur. Et poterit constitui regula generalis, vbicunq; mentio fit de iure, & æquitate ob expressam eorum inter se relationem, æquitatem ciuilem considerari. Sic rescriptum illud Constantini in l. p. C. de legi. inter æquitatem iusq; interpositã interpretationem nobis solis & oportet & licet inspicere, quoniam iuri opponitur, ad ciuilem æquitatem pertinet, cui l. placuit. C. de iudic. quæ aduersari visa est. Bologn. c. 34. rectissime conciliat de qua Antimonia dicatur in l. ius singulare inf. hoc tit. Sic locus Celsi aduersus iuris sciẽtiam, quæstionem de moræ purgatione ex bono & æquo diffinientis in l. si seruum. §. sequitur. ff. de verb. oblig. ad æquum ciuile pertinet iuris scientiæ emendatiuum. Hanc ciuilem æquitatem toto iu-
2 re ciuili diffusam esse † facile poterit apparere, tum ex eo quod iuris huius studium nihil aliud est quam ars quædam istius æquitatis, cum etiam ex alio quoniam plerasq; decisiones iuris cum fieri potuit ad bonum, & æquum reuocatas esse conspiciemus. Singularis species est & ad id probandum accomodatissima, quam supra retuli ex Triphonino in l. bona fides. ff. de pos. Ait
3 ibi † *Bona fides quæ in contractibus exigitur summã æquitatem desiderat, sed eam vtrum intimamus ad merum ius gentium an vero cum præceptis ciuilibus, & prætorijs? Veluti reus capitalis iudicij deposuit apud te centum, is deportatus est, bona eius publicata sunt, vtrum ne ipsi reddenda an in publicum deferenda sunt; si tantum naturale & gentium ius intueamur, ei qui deposuit, restituenda sunt, si ciuile ius & legum ordinem, magis in publicum deferenda sunt. Nam male meritus publice, vt alijs exemplo ad deterrenda maleficia, sit, egestate laborare debet.* Aequitatem ciuilem æquitatem summam appellat, & ex naturali gentiũ, & prætorio iure æstimandam. Quod ait, si ciuile ius, & legũ ordinem, non ius scriptum; sed ipsum ius ciuile absolute significat ex scripto, & non scripto iure, & æquitate consistens quod

præ-

precipue ea quam summam dicit, æquitate polleat. Quod si hanc summam æquitatem nobis ius ciuile prestat, eandem sibi inesse pro certo erit. Imminuit equitas iustum illud vniuersaliter descriptum depositum deponenti esse reddendum, vt ı ● de portato, & publicatis bonis deferatur in fiscũ, neq; de eo cogitauit legislator, dum illud iuris naturalis preceptum in scriptu ram redegit. Alteram quoq; speciem affert idem Trip. inquiens. *Latro spolia quæ mihi abstulit, deposuit apud Seium inscium de malitia deponentis: Vtrum latroni an mihi restituere Seius debeatur. Si per se dantem accipientemq intueamur, hæc est bona fides, ut commissam rem recipiatis, qui dedit, si totius rei æquitatem, quæ ex omnibus personis, quæ in isto iudicio contingũtur, impletur mihi reddenda sunt, quæ facto scelestissimo adempta sunt.* In qua quidem specie, vt in superiori non meũ ius gentium, sed ius ciuile totum; ac legum ipsarum ordinem inspici debere docuit: & ita equitatem ex vniuersi iuris inspectione summam constitui. ita hic ex totius rei circunstantijs, & personarum qualitate eandem impleri probat, ac ita bellissimè do
4 cet equitatem esse † non partem iuris aut facti aliquam; sed ius totum, integrumq; factum omni ex parte respicere; & secundùm hanc vniuersi iuris, totiusq; facti rationem determinare. Ita fit, vt iustum quod in eo particulari decernetur iusto absoluto rectissime cohereat, quod verbis sequentibus significare visus est, dicens. *Et hanc probo esse iustitiam, quæ suum cuique ita tribuit, vt non distrahatur ab illius persona iustiore petitione.* que ex iure & equitate constat, & hoc illud ius erit, quo
5 non erit melius alterum. Sed dubitari potest † cum ita loquatur Triphoninus in contractu depositi qui bonæ fidei est, ne nõ contrarium sit in contractibus stricti iuris, in quibus non ea bona fides est, que hanc summam equitatem desideret, quod si ita se habet pars iuris eque precipua, remanere videtur plena rigo-
6 ris, & omni æquitate destituta. Et quidem † illa actionum diuisio ceteris videtur illustrior, quod alie bone fidei sint, alie stricti iuris §. actionum autem. inst. de action. Que bone fidei sunt inde nomen vsurpant, quod ab equitate maxime pendent, quod in ijs libera potestas iudici sit procedendi ex bono & equo. ff. in bone. inst. eod. tit. Stricti autem iuris actiones ille sunt in qui

bus

bus non inspiciemus, quod est ęquum; sed quod est scriptum. Mysing. in d. §. actionum. nu. 7. Quare bona fides in ijs æquitatem significare videtur; sic ex bona fide † statuere, arbitrari,
7 cēsere, existimare idem est, vt Budeo placet in l. p. ff. de iust. & iur. quod ex bono, & ęquo; hoc est ex ipsa ęquitate. Sic quod Caius dixit ex bona fide pręstare in l. ex maleficio. §. p. ff. de action. & oblig. ad ęquitatem referri oportet. similiter Iulianus in l. si mandauero. §. Iulianus. ff. mand. *Scribens mandati obligationem consistere etiam in rem eius, qui mandatum suscepit, & si ille propter hoc rem extraneo non addixerit quod mandatum susceperat ex bona fide esse præstari ei precium quanti vendere poterat*, nihil aliud quam æquum esse significare voluit. Et cum æquitas in materia nostra stricto potius iuri, quā iniquitati opponatur, bonę fidei appellatione quando vel ipsa stricto iuri similiter opponitur ęquitatem significari verius opinor. Sępe tamen sic vsurpatur † vt malam fidem, vt fraudem, vt dolum ex-
8 cludat; vt cùm dicimus bona fide posſidere ad malę fidei posſessorem excludendum inst. de vsuc. in princ. & in materia prę scriptionis, & rei vendicationis receptisſimum est; hoc argumento Modestinus in l. bonę fidei. ff. de verb. sig. dixit eum *bonę fidei emptorem esse, qui ignorauit eam rem alienam esse, aut eum, qui vendidit ius non habere vendendi*. Hoc ipso bonę fidei posſessor facit fructus suos, malę fidei non ita. §. si quis à non domino. Inst. de rer. diuis. sed cū ad ęquitatem refertur in materia actionum ab ijs quæ stricti iuris sunt, videtur prorsus æqui-
9 tatem excludere. Cæterum; non † ita res se habet, vt iure Quiritum stricti iuris actiones ab ęquitatis emendatione subducantur. Primum etenim contrarium recte probatur in d. l. placuit, quę sine vlla iudiciorum distinctione an bonę fidei, vel stricti iuris sint, vult ęquitatem stricto iuri pręferri, & eadem est
10 sententia Pauli in d. l. in omnibus: nam vniuersalis illa † nihil excludit. l. Iulianus. ff. de leg. 3. vbi Bart. not. & ideo etiam in iudicijs stricti iuris ęquitas spectanda erit. Tum vero irrefragabiliter ex eod. Paullo in d. l. si seruum. §. sequitur. ff. de verb. oblig. Certum est enim ibi nos versari in stipulatione, quæ stricti iuris est. l. vn. §. sed & si. C. de rei vx. act. Et tamen Celsus scribit *eum, qui moram fecit in soluendo Sticho quem promiserat*

posse emendare eam moram postea offerendo. Hanc enim quæstionem esse de bono, & æquo quo in genere plerumq; sub authoritate iuris scientiæ perniciose (inquit) erratur. Hic plane locus officium æquitatis in emendando iure scripto generaliter versari satis ostendit, vt non sit distinguendum inter bonæ fidei, & stricti iuris actiones. Quare quod in contrariũ excitaui, totũ ad naturalem æquitatem pertinet. Nam cum dicimus iudicem ex bono, & æquo posse arbitrari in ijs actionibus quantum actori restitui debeat, ne videatur expresio eius, quod inest, quod & supra quoq; tetigi, quę nihil operaretur l. 3. ff. de leg. p. cum ad ciuilem ęquitatem in omnibus eundem respicere debere diffinitum sit ad naturalem referendum est, vt recte quidem Mysing,
11 in d. §. in bonæ. nu. 2. retulisse videtur. Est autem æquitas † illa magis conuentionis inter partes initę, quam stricti iuris emendatiua, & ideo in stricti iuris actionibus magis à conuentione quã à scripta lege ęquitas remouetur; cùm tamen ea de qua nos agimus, legum magis quàm pactorum, vel conuentionum emenda-
12 tiua, sit. Itaq; adnotandum erit † strictũ ius dupliciter vsurpari, vel ad differentiam æquitatis, vt in l. placuit. C. de iudici. vel ad differentiam bonæ fidei vt in d. §. actionum. Primo ca-
13 su à ciuili, secundo à naturali æquitate distinguitur. Sed † & obseruandum est ad bonæ fidei differentiam semper ius strictũ appellari, ad differentiam æquitatis plerumque ius non adiuncta stricti nota dicitur. Nam excepta d. l. placuit in l. in omnibus. ff. de reg. iur. in l. p. C. de leg. in l. nulla in fi. hoc tit. in l. si seruum. §. sequitur. ff. de verb. oblig. iuris & ęquitatis opposita mentio habetur, & simpliciter ius non ius strictum nuncupatur. Neque prætereundum censeo hanc stricti iuris rationem, quod attinet ad actiones ad formulas earum & ad fori disceptationem posse referri in quibus diu obseruatum est, vt qui caderet à syllaba caderet à caussa l. p. C. de formul. sublat. Nam certas solemnesq; esse voluerunt. l. 2. §. deinde. ff. de orig. iur. In ijs enim iudices strictas litigantium stipulationes sequebantur. Cęterum cũ quibusdam adijceretur clausula ex bona fide tũc la-
rior erat ius dicẽtis potestas, vt sequi posset quod bonũ & ęquũ videretur. Quod si partibus placuit strictas inire conuentiones, easq; stricto iure censeri; ęquũ videbatur, ne hi beneficiũ,

aut

aut commodum æquitatis acciperent qui sponte ab ipsa recessissent. In eo igitur potest aliquo modo deterior videri condi-
14 tio legũ, quàm pactorũ, vt ita stricte conuentio iniri queat † vt nullam admittat æquitatem. lex vero nulla ita scribi potest, vt æquitatem non admittat. Quod si pœnæ legũ conuentionalibus comparentur, euidenter apparebit vnde illud adnotarunt mitius agi cũ lege quàm cum homine.l. Celsus.ff.de recep.arb. Illud non negauerim conuentionẽ stricte initam ita seruari æquũ esse & aliud sine iniuria stipulatorum constitui non posse arg.l. 5.§.si fortem.ff de verb.oblig.ac ita dum ab vna parte æquitatem effugimus ab alia in eandem reuertimur, quod si vndique
15 † excluderetur,in iniquitatem laberemur. Sed cogimur hic aliquantulũ ad iura municipalia descendere quod pariter dubitari
16 queat † ne nõ omni æquitate deficiant. Quod ex illa superiori ratione descẽdit, ꝙ statuta locorũ stricti iuris sĩt,vt tradit Bart. in l.omnes populi.nu.60.supra de iust.& iur. quẽ ibi alij sequũtur.Bald.in.l.cõtractus nu.1.in fin.C.de fide inst.idẽ in c.1.nu. 29.de cõst.sentit Castr. in l.scire leges in fin.hoc tit. Et quidẽ, vt eadẽ est ratio dubitãdi,similis poterit esse dessoluẽdi ratio, ꝙ si verũ sit assũptũ excludatur tamẽ naturalis nõ ciuilis æquitas; neq;.n.ius adeo strictũ esse potest, vt hãc recusare valeat. Sed
17 tamẽ maxime dubito ne † assertio illa quãquã receptissima sit, plurimũ à veritate recedat. Primũ etenim eiusmodi distinctio stricti iuris, & bonæ fidei nõ cõuenit legi nec quispiã est,qui vel
18 vno loco legẽ cũ bonæ fidei adiũcto inspexerit. Dicimus †.n.bonæ fidei iudiciũ l.iurisgẽtiũ.§.quinimo.ff.de Pact.bonæ fidei cõtractũ.l.in bonæ fidei.C.de pact.bonæ fidei actionẽ d.§.actionũ nõ bonæ fidei legẽ similiter stricti iuris actionẽ, cotractũ, iudiciũ,sed stricti iuris legẽ nemo,vt opinor hucusq; legit.Nã lex à se ipsa distĩgueretur,& strictũ ius.ꝙ idẽ est cũ lege ꝓqualitate ipsius assumeret. Et cũ in actionibus cõtractibus, & iudicijs nota hæc stricti iuris sit differentiæ nota in statutis hanc vim retinere non potest. Quæro enim,cùm statutum quod stricti iuris esse dicimus,dici oporteat ad alterius statuti vel legis differentiam quod statutum quæ lex erit à qua differre contenditur. Recte Aristoteles sæpius citato loco dixit Iudicem spuctare ad legem,arbitrũ ad bonũ,& æquũ,quoniã in ea re legis nomẽ

 & ius

& ius & ęquitatem significat ciuilem, & à naturali secernitur. Quare stricti iuris appellatio nūc ab ęquitate ciuili distinguitur, nunc ea adiuncta ab ęquitate duntaxat naturali. Quod si hęc
19 disputatio † tota ad actiones ex statuto descendentes referatur, vt eas Bart. stricti iuris esse contendat, neq; absolute id affirmandum puto. Sed primum absolute damnanda est consequentia
20 Bartoli † actio ex statuto descendens stricti iuris est, ergo statutum est stricti iuris, tum quia si respicimus ipsius statuti substantiam, & qualitates nihil magis, aut minus stricti iuris est, quā ipsum ius ciuile vniuersum, cùm statuta ius ciuile sint illius ciuitatis in qua condita sunt. §. sed ius quidem. inst. de iur. nat. gent. & ciui. Quod ita probatur ius ciuile Romanorum absolute adeò verum est non esse ius strictum, quod non sit nisi bonū, & ęquum. l. p. supra de iust. & iur. & in eo ius strictū dicitur ad differentiam. Sic statuta locorum veluti Senarum, aut ius ciuile Senarum sunt, aut ius strictū eiusdem ciuitatis, si simpliciter ciuile, ergo non strictum; si ius strictum, ergo ad iuris alterius differentiam; sed non est ius à quo differat, quod strictum dicimus, ergo male dicimus strictum vt ab aliquo differat. Cum enim dicimus statutum omnia statuta significamus. non quędam quę possint hanc qualitatem adiunctam habere, & perperam id notat in l. 3. §. hęc verba. ff. de neg. ge. quod ibi de edicti nō de statuti interpretatione agatur, neq; ibi ea expressio necessaria fuit quod stricti iuris esset; sed quia legentibus edictū quę verbis compræhensa non sunt non innotescūt. Tum longe deterius cum Dyno adducit. l. constitutionibus. ff. ad mun. de incol. quod ibi ex æquitate remittantur vsurę reliquatus (quem falso Accurtius relictum interpretatur) quod eius residui vsuras minime solui æquum visum fuerit. Tum vero pessima est
21 notata consequentia † quia falso, & si concedamus actionē ex lege descendentem stricti iuris esse, inferimus legem ipsam stricti iuris esse. Conditiones ex lege omnes stricti iuris esse concedo quod bonę fidei actionibus Iustin. non adnumerauerit receptam sequutus Accursij sententiā in d. §. actionum, qui cęteras stricti iuris esse concludit. Sed tamen leges ipsas vnde descendunt stricti iuris esse absurde dicitur, vt probaui, quia leges nec bonę fidei esse dicuntur. Statuit lex actionem, contractū non

au-

autem seipsam stricti iuris esse. Et ideo aliqua ex parte poterit
22 admitti distinctio † Bald. in d.c.1.n.29. de constit. vt actiones ex statuto descendêtes, si circa negocium bonæ fidei versantur, bonę fidei sint: praue enim diceremus, si circa emptionem venditionem actio induceretur eam stricti iuris esse. Sed quemadmodum
23 actio præscriptis verbis † pro qualitate negocij à quo descendit bone fidei, vel stricti iuris diffiniiur d.§. actionũ
24 similiter in transactione †, inspicimus negocium super quo interponitur, & ab eo iudicamus eam bonæ fidei, vel stricti iuris esse secundum Bart. in l. sub prętextu nu.6.C. de transac. quem ibi sequitur Alex. nu. 10. Ias. nu. 11. vbi de cõmuni, idem prorsus in actionibus statutarijs respiciendum est, vt magis negocij quam statuti qualitates respiciamus. Quod si cum plura sint
25 † negocia quam vocabula, l. 4. ff. de præscrip. verb. negocij qualitàs à iure ciuili diffinita non sit stricti iuris actio existimanda
26 erit, † non quia statutum stricti iuris sit; sed quia condutio ex
27 qualibet lege stricti iuris similiter est. Quinimo † diuidendum est posse statuentes decernere non tantum, vt actio quę statuto nititur, bonę fidei sit quo casu stricti iuris esset. sed quod actiones, quę iure ciuili stricti iuris sunt, intelligantur omnes bonæ fidei esse quod liquido probatur argumento. l. vn. §. sed & si C. de rei vx. act. Nam qua potestate Iustin. stipulationem pro dote cum stricti iuris esset, bonę fidei esse decreuit. Tũ etiam cum dubitaretur super petitione hęreditatis idem constituit in l. vlt. C. de peti. hęred. & d. §. actionũ. Quod si statutis locorum iuri communi derogari posse non ambigitur, quod assero citra omnem dubitationem fieri poterit. Et lex, aut statutum facit aliquid esse stricti iuris, aut bonę fidei, & in actionis formula clausulam ex bona fide adijcere potest, & non adijcere, non tamen ipsa lex, vel statutum est per se tale, cùm posit vel ciuilem solã vel etiam naturalem ęquitatem recipere. Atqui non alia ratione à naturali ęquitate recedit quam ea qua docuimus primo libro iuri naturali non per omnia seruire, nam incidit in ęquitatem naturalem cum ciuili coniunctam, quę summa ęquitas est d. l. bona fides. Tum vero quoniam naturalis æquitas versatur
28 circa singula, quemadmodum & ciuilis † non potuerunt Quirites naturalem ęquitatem scriptura compręhendere, quoniam

lex

lex vniuersaliter scripto cõciperetur. Cęterum ne eam deserē
29 re viderentur Prętores creauerũt † quibus ea curę foret. Neq; tamen iuriscodendi potestatem ijs concesserunt; sed quandãm iuris authoritatem. §. Prætorum. inst. de iur. nat. gent. & ciui. ip
30 sumq; ius honorarium † viuæ vox iuris ciuilis appellabatur. l. nam & ipsum supra de iust. & iur. quoniã emendabat ius ciuile ob naturalem non scripto, non iure, sed voce, & pronunciatione, non quasi contrarium iuri ciuili; sed cũ scriptura vox mortua sit, ipsum quasi viua vox naturali æquitati adductus in singulis speciebus videretur id statuere, quod & legislator, si adesset, & iterum loqui posset statueret, atq; decerneret. Et vt ex caussa ius ciuile à naturali ęquitate recedebat; ita pretor ex causa
31 recedebat à iure ciuili. Quod si prętores † ex ciuili ęquitate ius Romanorum emendassent, ius ipsum non prætorium, sed ciuile; non anuum, sed perpetuum extitisset. Quare fit vt nunquam prętorem ciuili æquitati innexum esse legamus.
32 Quo argumento ciuilis obligatio sola † in constitutum deduci non potuit. l. 3. ff. de const. pec. & hoc pacto intelligenda sunt quę de prætoris officio & imperio tractauimus supra lib. 2. c. 3. Igitur vt eò reuertamur vnde digresfsi sumus,
33 † ex prædictis manifestissime deduci poterit, vel hac præcipua ratione ius ciuile Romanorum summopere laudari oportere, quod nullo casu ab æquitate separatur, sed ipsi semper inhæreat & ipsius studium vniuersum in hac sola versetur cum iure prætorio in vnam consonantiam reducto, vt habetur in. §. p. inst. de test. ord. nunc & naturali & ciuili ęquitate pollere, & ad eam semper recurrere. Et cùm ęquitas ius quoddam melius esse di
34 catur aliquo iure, in hoc ipso † quod ęquitatem recipit, vt eiusmodi sermonem cũ pręcedenti iuris, & naturæ comparatione concludam. Naturam eandem maximo totius absolutionis
35 argumento imitatur: ea etenim intendit † semper quod melius est, vt docet Arist. Physic. *lib.* 8. *tex.* 48. *& test.* 56. sic (quicquid sibi velit ius scriptum, quoniã non hoc simpliciter ius Romanorum existimandum est) ius hoc absolute consideratũ, vt considerat Triph. in d. l. bona fides. Vlp. in l. p. supra de iust. & iur intendit ipsum bonum, & æquum, & inter duo iusta quod iustius est, nam hoc melius esse intelligit merito eius ais non ab

ipsa

ipsa lege pro vt scripta est; sed ab ipso ęquo & bono quod pręcipuum est, ac idem cum iure tota pendere existimatur. Quare quicunq; leges ferre debet, sciat se non ita ferre posse, vt emẽdatione non indigeant; sed tunc eas fore iustissimas, cum in magistratus, cum in principes inciderint qui se boni & ęqui magistros profiteantur. Eam itaq; positis legibus quisq; postremam, sed pręcipuam legem statuat ex Pauli nostri pręscripto in omnibus adęquitatem esse respiciendum.

De consuetudine quid ipsa sit, & quousque legumlatori seruanda. Cap. VI.

1 *Consuetudinis nomen refertur ad varia.*
2 *Consuetudo pro vt facto.*
3 *Eiusdem ex sententia Butrij triplex acceptio.*
4 *Dubitatur cur ius naturale non adnumeretur iuri non scripto sicut consuetudo.*
5 *De æquitate dubitatio eadem.*
6 *Consuetudinis diffinitio ex Isidoro.*
7 *Quare Isidorus iuris non facti consuetudinem esse dicat.*
8 *Consuetudines probari debere quomodo intelligendum sit.*
9 *Circa mores Philosophorum & nostrorum ratio diuersa.*
10 *Mores quomodo à consuetudine distinguantur ex Bartolo.*
11 *Varronis sententia de eadem re.*
12 *Mores siue consuetudines quæ in legem non transeunt.*
13 *An consuetudo obtineat non deficiente lege.*
14 *Consuetudo interpratatiua non est per se ius.*
15 *Consuetudo debet esse legitime præscripta.*
16 *Consuetudo interpretatiua non ita.*
17 *Consuetudo constat ex quatuor ex moribus, ex tempore ex ratione ex tacito populi consensu.*

18 *Consuetudines irrationabiles improbantur.*
19 *Consuetudo veritati cedit.*
20 *Neque aduersus fidem catholicam valet:*
21 *Neque permittens quod est absolute malum.*
22 *Secus si malum quia prohibitum.*
23 *Propria sedes consuetudinis, & proprius locus.*
24 *Nulla potest esse lex nisi iusta, ita neq; consuetudo.*
25 *Legi repugnat quod contra bonos mores est quod varijs exemplis illustratur.*
26 *Consuetudo, etiam contra bonos mores non valet.*
27 *Laudabiles consuetudines diuinitatem quandam prẹseferunt.*
28 *Romani praeclaras eorum consuetudines, vt plurimum scripto commendauerunt.*
29 *Lex vsui respondens duratura est.*
30 *Legislator ad mores respiciens gratam rem populo facit eiusq; rei ratio.*
31 *Neque scriptæ leges, neque consuetudines facile mutari debent.*

DE legibus, & ęquitate hactenus disputatum est. Nunc vero quamquam rubrica etiam de consuetudine scribatur, pluraq; ad eam pertinentia iurisconsultorũ responsa in hũc titulũ Trębonianus contulerit; vt ideo vberiorem de ea quam habiturus sim disputationem, desiderare videatur; attamen & legislatoris instituendi scopus à quo remotior, & forensium controuersiarum campus, cui coniunctior est, cogunt me quęstiones varias ad eam pertinentes, & in praxi quotidianas, in huius tituli relectionem differre, & paucis, ijsq; ad rei substantiam explicandam necessarijs eandem legislatori, sic ponere ante oculos, vt ipsius conseruandę, reuocandę rationes, & argumen-
1 ta duntaxat compręhendere valeat. Cũ autem nomen † ipsius ad factum, & ad ius referatur, & varie vsurpetur, vt ex antiquorum sententia scribit Roch. Curt. in repet. c. cum tanto de consuet. in pręfat. nu. 19. oportet ipsius varias acceptiones ante omnia recensere. pòst verò illa retenta, quæ rei nostrę cohęret, ipsius diffinitionem subijcere. Primum itaque vsurpatur, vt facti

quędam

2 quædam obseruantia, quo † nomine consuetudines facti esse di cuntur c.p.de const. in 6. vel latius ad ea etiã facta pertinet, quę non suscipiuntur pro lege, quo argumento Iust.in.§. Pauonum inst.de rerũ diuis dixit Pauones, & Ceruos habere consuetudinem auolandi, reuolandi, abeundi, & redeundi; tũ vero etiam pro iure vsurpatur. §.constat autem.§.ex nõ scripto inst. de iur. nat.gent.& ciui. Tum etiam dixit Ant.de Butr. in d. c. cũ tan
3 to in repet. quod consuetudo † tripliciter sumitur. Primũ pro habitu bono, vel malo. Secundò pro materia in qua consuetu do inducitur, nimirũ pro actibus, & moribus. Tertiò pro iure sumpto ex materia prædicta. Cæterũ hac postrema significatione dũtaxat de consuetudine in hac rub. edicitur secũdũ quam
4 à lege solùm scriptura distinguitur. Sed addubitari potest † cũ dictum sit ius naturale scriptũ non esse; quinimo nec ius gentiũ, ac propterea neutrum ęquitate potuisse emendari; cur factum sit vt Iustin. in d. §. ex non scripto omnem iuris non scripti partem consuetudini adscripserit? Mihi non alia ratione id factum esse videtur quam quod iuris naturalis, & iuris gentium eatenus rationem habuisse videatur, quatenus ex vtriusq; pręceptis con stet ius ciuile: est enim collectum ex pręceptis naturalibus, gen tium & ciuilibus. §. vlt. inst. de iust. & iure. itaq; considerat Iu stin. ius naturale scriptũ compręhensum, quod per relationem ad scripturam ius ciuile dicendum est; sed ea cessante remanet nihilominus naturale; & ideo fit, vt non semper naturalis ęqui tas pręualeat, vt in pactis, quoniam ius ciuile non respicit ad omne ius naturale; sed ad illud vnde idem collectum est. Pos-
5 set de ęquitate † eadem haberi dubitatio, & cum ea non scriba tur, videri poterat iuri non scripto adnumeranda, quod Conna. probat lib. p.c. 10.& 11. sed si absolute id ipsum quęreret ipsi fa cile consentirem; at cum ad ius ciuile Romanorum rexpesserit ea mihi videtur fuisse Tręboniani sententia, vt ius scriptum cum ęquitate coniungeret; quasi non existimaret ius, nisi cum eiusdem oportuna emendatione, & quamquam scri pta non sit scripto, tamen iuri æquitas ex legislatoris sententia videtur inesse. Quare fit vt ius non scriptum totum ad mores retulerit. Et quidem diuturni mores consensu vtentium

comprobati legem imitantur d.§. ex non scripto, & ita accedẽte populi consensu, & tempori diuturnitate pro lege vsurpantur, & in eam vertuntur consuetudinem, quę ius esse videtur l. diuturna. l. imo in fi. hoc tit. Quam Isidorus in c. consuetudo
6 distin. p. ita diffinit. *Consuetudo est ius † quoddam moribus insti-*
7 *tutum, quod pro lege suscipitur cum deficit lex.* Ait ius † esse, vt eam secernat non tantùm ab omni extranea consuetudine, quę ad materiam legum non accedat; verũ etiam ab illo facto quod eam necessario antecedit quodq; factum eam inducit, & ipsum quandoq; consuetudo appellatur. Ac ita cessat, quod in contrarium obijci posset ex d. c. p. de const. in 6 quod consuetudo sit facti: neq; enim factum illud diffinitur; sed ius ex facto consurgens, cui nomen consuetudinis conuenire & d. l. imò, & §. ex non scripto apertissime probant. Hinc diffiniri potest
8 † quomodo intelligendum sit quod vulgò traditur consuetudinem, velut quid in facto consistens probari debere videlicet actus oportere probari ex quibus ius consuetudinis resultet; ius etenim directo testibus probari nequit; sed per consequentiam; quia oriatur ex facto probato arg. l. si ex plagis. §. in cliuo. ff. ad l. Aqu. quamquam hoc temperandum est, nisi testis esset iurisperitus, tunc enim probaret etiam directo consuetudinem, vt post Bart. in l. de quibus quęst. 4. tradit Roch. Curt. in d. c. sect. 8. nu. 21. quod suo loco diligenter examinabimus. Quod ait Isidorus *moribus institutum* non ad omnes mores pertinet, quod ad iùs hoc instituendum non omnes etiam valeant. De mori-
9 bus † tractat Philosophus; sed ille respicit ad mores internos ad animum pertinentes cum ratione coniũctos, & assuetudine contractos, quosue probos esse intellexit; non magis mores improbos considerans, quam medicus morbos, atque venenum. Mores verò nostri externi sunt non intra animi cancellos claudun tur; sed in publicũ prodeunt. Ille mores vt habitus animi consistentes in mediocritate, quibus improba in extremis assuetudo opponitur. At consuetudini nostræ desuetudo magis opponitur, & moribus non vsus contrariatur. Ille singulorum mores considerat, nos vniuersorum nempe totius populi mo-
10 res. Mores † autem de quibus in diffinitione ab ipsa re diffinita, vt Bart. decet in d. l. de quibus nu. 10. distinguuntur quod

mores

mores in factũ duntaxat, nõ in legẽ sonare videantur, quod populi accedente consensu vertantur in legem vel vt ex sententia
11 Varronis † Conna.lib. 1. c.x.nu.6. declarat. Mos est, qui hominum animis insidet, eius autem vsus & obseruatio consuetudo est, vt mos animi sit, & voluntatis. consuetudo autem actionis, ille pręcedat, hæc sequatur, quod & Bart. sentire visus est. dum caussam consuetudinis remotam morem esse censuit. Neque verò cõsensus populi eos vt mores approbare debet; sed, vt leges; quare adiecit Isidorus *quod pro lege suscipitur* non etenim omnes populi mores transeunt in legem, quod diu approbati sint; sed qua ratione quod principi placuit legis habet vigorem l. p. in fi. tit. prox. si ita demum placeat pro lege, sic mores tunc demum pro lege suscipiuntur si pro legibus approbentur.
12 Sũt etenim mores † quidã, siue cõsuetudines circa vestimẽta, circa cõuiuia, circa epulas, quę nõ ad effectũ obligãdi introducuntur, ac ideo iuris appellatione non cõtinentur. Quòd ait, cũ
13 lex deficit, non modicam dubitationem habet. Videtur † enim vt lege etiam non deficiente obtineat consuetudo l. nam Imperator infi. hoc tit. Quinimo consuetudinem legi conformem dari adnotarunt Abb. & alij in c. cum dilectus 2. not. de cõsuet. & cùm consuetudo dicatur optima legũ interpres l. si de interpretatione in fi. hoc tit. & interpretando confirmet legem, ergo non deficit lex. Sed respondeo ad. l. nam Imperator in fi. quod qua parte lex ambigua est, nõ improprie videtur deficere cùm debeat esse certa l. 2. ff. de iur. & fact. ign. & superiore lib. explicatum est. Deficit autem lex non vno modo, veluti, cũ lata non est, cum ambigua, cum posita inutiliter, cum qua uis
14 ratione vi sua non pollet. De consuetudine † interpretatiua dici potest eam non transire in legem per se; sed esse ipsius legis obseruantiam, vt ideò ei non conueniat diffinitio cõsuetudinis, quod vere non suscipiatur pro lege. Nam cùm consuetudo iu
15 ris inductiua debeat legitime pręscribi † c. vlt. de consuet: con-
16 suetudo interpretatiua † admittitur etiamsi legitime pręscripta non sit, vt tradunt Aret. cons. 11. nu. 4 Socc. cons. 111. nu. 5. lib. 1. Aymon. Cons. 273. nu. 13. quoniam ea vere nõ est ius per se; sed pars quędam illius iuris cuius est interpretatio. Ergo hęc diffinitio non compræhendit consuetudinem inter-

pretatiuam. Quatenus vero suscipitur pro lege easdem ferè cõditiones inesse oportet, quæ in lege desiderãtur. Constat con-
17 suetudo potissimum ex quatuor †, ex moribus, tempore ratione, & tacito populi consensu, vt tradit Bald. in c. fi. de consuet. & ratio quidem est qualitas ipsius formalis, & intrinseca non aliter vt legis. At quod lex in scripturam redigatur consuetudo iures sumat ex moribus tempore, & consensu pertinet ad vnã ab altera secernendam; sed quemadmodum non est lex sine ratione, ita nec cõsuetudo vere erit consuetudo scripta pro lege.
18 Quo nomine detestamur † consuetudines irrationabiles c. vlt. de consuet. & qui ratione conuinci potest frustra obijcit consuetudinem c. frustra. dist. 8. Nam ea cogitur veritati cedere,
19 † sine qua nihil aliud est quam vetustas erroris C. consuetudo. distin. 8. Dixitq; Dominus noster *ego sum via veritas, & vita.* Dixit ergo ego sum veritas, non ego sum consuetudo C. si consuetudinem d. distin. Cumq; vt inibi ex sententia Diui Cypriani habetur. quęlibet consuetudo quantum ius vetusta, quãtum ius vulgata veritati postponenda est. Quare nihil aduer-
20 sus † catholicam fidem vsurpare poterit ipsa consuetudo, ne contradicat ipsi veritati C. consuetudinem. distin. 12. His con-
21 sequens est, quod est per se † & absolute malum non posse consuetudine mutari: & quatenus id foueat non valere c. vlt. de presc. in quo genere ea sunt, quę naturali, aut diuino iuri cõtra-
22 ria sunt. Cæterum † mala, quæ sunt, non quia simpliciter talia, sed quia iure positiuo prohibita consuetudine remitti poterunt; non vt mala quidem, sed quia quod legę prohibita peccatum esset, lege per desuetudinem abrogata, desinit esse peccatum, quia desinit esse prohibitum, & in ijs consuetudo tenet non tanquam nutriens malum; sed quia quod nutrit sublata lege prohibente desinit esse malum, dum etenim paulatim & serpendo sese contrarius insinuat, vsus cõtrario quodam modo lex cedendo recedit. Princeps autem in legibus condendis ad consuetudines populorum respicere debet, & sat esse videbitur si l. 2. C. quæ sit long. consu. memor erit. Constantinus etenim ad Proculum ita rescripsit. *Consuetudinis, vsusq; longeui non vilis authoritas est; verum non vsq; adeo sui valitura momento, vt rationem vincat, aut legem.* Rationem pro

naturali.

turali iure vsurpat, legem pro iure scripto & ideo constat iuxta
23 Isidori diffinitionem proprium esse † consuetudinis locum in ijs, quę legibus comprahensa non sunt. Neque vincit legem consuetudo; sed desuetudo l. de quibus in fi. hoc tit. quo loci quid inter vnam, & alteram intersit Iulianum Constantino conciliantes declarabimus. Et quemadmodum in spiritualibus in ijs rebus de quibus nihil certi statuit diuina scriptura; mos populi Dei, & instituta maiorum pro lege tenenda sunt C. in ijs. dist. 12. ita de quibus rebus in ciuilibus, scriptis non vtimur legibus id custodiri oportet, quod moribus & consuetudine inductum est. d. l. de quibus. Itaq; ne plus tribuatur consuetudini quam oporteat, eam Princeps non aduersus rationem, non aduersus legem seruari patietur. Vt autem nulla lex est
24 nisi iusta & honesta sit. C. erit dist. 4. Ita nulla † consuetudo nisi talis; quoniam corruptela potius dicenda erit quam consuetudo quæ abijcienda & vitanda erit, & nisi citius radicitus euellatur facile in priuilegiorum ius ab impiis absumitur
25 c. mala, dist. 8. Contradicit etiam legi † quicquid bonis moribus repugnat. Ideo illa stipulatio reprobatur, si me non hæredem feceris tantum dare spondes. l. stipulatio hoc modo concepta. ff. de verborum obligationibus omniaque pacta contra bonos mores non tantum ea quę fiunt de hęreditate viuentis reprobantur. l. vlt. C. de pact. item, & stipulationis. l. ex eo. C. de inut. stip. Similiter turpis caussa damnatur in dando, vel accipiendo l. 1. & 3. ff. de cond. ob turp. cau. & ideo datum viro, vt lænocinium committat in vxorem repeti nequit. l. mercalem. C. eod. sic neque legatum contra bonos mores relictum, nec iuramentum contra eosdem pręstitum tenere sancitum est. l. si quis inquilinos. §. v't. ff. de lèg. p. Quod si ita se habet, quid magis contrarium bonis moribus est quam consuetudo mala quæ idem sit quod
26 mali mores? Quare sancitum est non valere † consuetudinem, quę contra bonos mores sit c. illa. dist. 15. quod tantundem præstat, quantum malos mores non profitere ad consuetudinem inducendam. At si ponamus materiam in-
27 differentem, tantùm poterit consuetudo †, vt sanctiora quo-

dammodo

quodammodo videantur esse ea, quę moribus afferuntur, quam quę imperantur legibus. Quo arg. Tullius dixit 2. de legi. *Ritus familiæ, patrumq; seruari debere; nam id est; quoniam antiquitas proxime accedit ad Deos à Dijs quasi traditam religionem*
28 *tueri*. Laudabiles consuetudines, † quæ diu obseruatæ sunt speciem quandam diuinitatis habent ob quam custodiendę sunt atq; colendę. Quare optimus legulator vt prauas, & iniquas radicitus euellere debet, & contrarijs legibus tollere; sic laudabiles & honestas conseruare, ac scriptis etiam tradere debebit,
29 quod Romanos † fecisse conspicuum est, vt consuetudines plerúq; scripto commendauerint. l. 2. ff. de reg. iur. l. 2. ff. de vulg. & pupil. Quinimo ipsa prudentum responsa, quę antea in vim consuetudinis irrepserant, & iuris non scripti partem constituebant l. 2. §. hęc disputatio supra de orig. iur. scripto iure compręhensa sunt, ac ita posteritati commendata. Nullum certius
30 argumentum † afferri potest, quod lex duratura sit quam si talis feratur, quę populorum vsibus respondeat & accōmodetur. Quod enim est consuetudinis, sua vi per se influit in mores hominum; ita vt vel à natura putetur esse, aut ab antiquis bono publico institutum. Eam vero facilitatē quam in legibus condendis desideramus, nullo modo fœlicius legislator assequi poterit quam si leges a moribus deducet, & ad eosdem in ijs ferendis potissimum respiciet. Ita enim intelligit se volentibus non autem recusantibus scribere leges easq; gratiores propterea futuras, quam eas quę traduntur præter vsum. Nam dum legislator
31 † ad mores respicit, tacitum populi consensum sequitur in legibus, quod est ipsi populo gratissimum; sic etenim quodammodo populi potestas in Principem translata ad populum redire videtur quod quasi rem primę formę restituens fauorabile est l. si vnus. §. pactus ne peteret in fin. ff. de pact. & plurimum semper in legibus valere debet quod populus easdem libentissime suscipiat. Præterea, vt scripię leges facile mutandę non sunt, ne res abeat in contemptum, ita nec reuocandę consuetudines sunt, & potius aliquid erroris admittendum esse videtur, quam vt grauius erretur, dum populus renuens animoq; turbato ab eo quod tamdiu vsitatum est recedere cogitur. Hęc pauca tamquam instituto meo cohęrentia de consuetudine di-

xisse

xisse volui plura ad forum pertinentia commodiori loco cumulaturus. Cęterùm, hęc omnia quę hucusque ad necessariam in iure ciuili præcognitionem in addiscentium gratiam tractata sunt, lectorem rogatum velit, vt ęquo animo perlegat; sic etenim cum in multis defecerim, is tamen non durus & rectus sed bonus & facilis, & consensionem, & veniam ad ignoscendum habere non grauabitur.

* * *
* *
*

ALE-

ALEXANDRI TVRAMINI I. V. C.

IN TIT. DIGESTORVM de Legibus Commentarij.

In L. P.

1 *Quomodo diffinitio Papiniani sit per caussas.*
2 *An lex posit in alicuius gratiam, vel fauorem emanare.*
Baldi sententia.
Authoris resolutio.
3 *An & in odium alicuius.*
Baldi sententia expenditur.
4 *Lex semper pracipit, & quomodo id accipiendum sit.*
5 *Legis preceptum quotuplex sit.*
6 *Lex non tantùm pracipit, quod iustitię est, sed quod prudentiæ, quod temperantię, & quod cuiusq; virtutis.*
7 *An Mulieres leges condere possint, disputatur.*
Connani pro ijs argumenta referuntur.
Argumentum Authoris ex sententia Platonis vnum, & alterum ex pœna ipsius.
8 *Resolutio Quæstionis ex Authoris sententia cum distinctione.*
9 *Quattuor esse principis facultates legum ferendarum, et hinc ratio distinctionis assignatur.*
10 *Lex iniusta non prudentis, sed callidi viri consultatio est.*
11 *De fine non est consultatio.*
12 *Iuuenes debent parere legibus, non eas ferre, & rationes ex Platone deducuntur.*
13 *Princeps quomodo Argus effici queat.*

14 *Baronis expositio reprobatur latius, quàm doceat delicti nomen vsurpantis.*
15 *An leges humanæ omnia vitia prohibeant.*
16 *Mos iure consultorum, vt in diffinitionibus a caussis diuertant ad effectus.*
17 *An quisquam delinquat ignoranter.*
18 *Ignorantia multiplex, & alia in speciem voluntarij, alia in speciem inuiti resoluitur, alia propriam ignorantiæ formam retinet.*
19 *Inuiti cur non coerceantur.*
20 *Qui de facili potuit fieri certior, pro sciente habetur.*
21 *An valeat statutum, Ne ignorantia possit allegari. Baldi sententia reprobatur. L. Diuus, ff. de fals. declaratur.*
22 *Clausula decreti irritantis non facit ignorantem incidere in pœnam.*
23 *Quo temperamento tale statutum defendi queat.*
24 *Quomodo lex sit sponsio ciuium, & quis sponsionis effectus.*

Papinianus Libro Primo diffinitionum.

LEX est commune præceptum virorum prudentium consultum delictorum, quæ sponte, vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis Reipub. sponsio.

ACCVRSIVS hanc descriptionem censet, non diffinitionem. Similis describendi modus est in. §. constat autem, inst. de iur. na. gent. & ciui. Ait ibi Iustinianus. *Scriptũ autem ius est lex Plebiscita, Senatusconsulta, Principum Placita, Magistratum edicta, Responsa Prudentum*. Similis est modus, sed ratio dissimilis. Iustinianus ibi denumerat partes, ex
1 quibus constat ius scriptum. Papinianus autẽ per omnes † caussas describendo percurrit. Commune prẹceptum est velut ma

teria, licet Coras. formam esse ponat, & malè, quoniam assumitur, vt genus, non vt differentia. Prudentium consultum est caussa efficiens. Sponsionem Reipublicę formam esse, notat hic Baldus. Coercitio finis est quidam, non vltimus, sed medium, non omnium legum, sed quarundam, vt suo loco dictum est. Vel quasi plures diffinitiones sunt propter quandam absolutionem in vnam congestæ.

COMMVNE, Iura enim non in singulas personas, sed generaliter constituũtur, l. iura, infra eodem, Plato 4. de legib. ait, *eas solùm rectas leges esse, quæ communiter totius gratia Ciuitatis positæ sunt*. Quid ergo, si lex respiciat alicuius gratiam, vel fauorem specialem? Baldus ait legem valere, si sit munita naturali ratione. Mouetur ex l. p. §. p. infra titulo proximo pòst Accursium, qui ita sentire videtur. Sed ibi personales constitutiones dicuntur, non tamen leges, multum enim id differt. Item ex l. Neque Dorotheum, C. de decur. & filijs eorum, lib. 10. ex titulo. C. de silent. & decur. lib. 12. Sed ibi pręceptum commune est, sic in l. p. C. de his, qui sibi ad sen. in l. p. ff. de milit. testamento in l. p. ff. de min. in l. p. ff. de minor. legibus illis omnes tenentur. Semper igitur lex est commune pręceptum, idest pręcipit omnibus, ita vt omnes possint peccare in legem. Potest ergo lex fauere paucis, & ita aliquorum continere gratiam, pręcipere tamen debet omnibus. Si tamen aliquis ad iustitiam distributiuam respexerit, dignoscet, quod in gratiam Dorothei sancit. l. neque Dortheum, alia ratione publicam magis quàm priuatam gratiam continere, cùm benemerentibus premia iure publico debeãtur, quò cęteri ad recte agendum inuitentur. In militibus, & minoribus publica vtilitas magis elucet. Non igitur priuatam gratia legem facit, sed priuatę gratię in publicum bonum directio. Et ideo propter aliquam vtilitatem semper introducitur. l. ius singulare, infra eodem.

3 Quod etiam in odium † aliquorum possit emanare lex Bal. ait; dummodo odium naturali ratione nitatur. Rectè quidem rationem naturalẽ in omni lege desiderat, cuius vim pulchre exornat Aymon. conf. 31. nu. 5. Minus rectè mero odio ferri legem posse ait, aut in odio mero naturalem rationem reperiri.

Omnis

Omnis agens agit propter finem, & in eum amore, non odio fertur. Sic dicimus, Reipublicæ expedit, quod delicta non remaneant impunita, l. Ita vulneratus. ff. Ad leg. Aquil. Id, quod expedit, amamus. Delicta odio habemus, non tamen odio punimus, sed ob publicum bonum, quod assequi cupimus, in facinorosos animaduertimus. Neque tam speciale odium, quã communis amor caussa legissem.

4 *PRAECEPTVM.* legis est † pręcipere. hinc modus legis pręceptiuus Vlp. dicitur in fragmentis titulo delegat. Illeibi, *Legatum est, quod legis modo, idest imperatiuè testamento relinquitur.* Sed non hoc duntaxat videtur esse munus legis verùm etiam vetare, promittere, punire, l. legis virtus, inf. eod. Attamen omnia lex pręcipiendo implet, & assequitur. Hinc Iustinianus, Inst. de iust. & iur. §. 2. quicquid est in lege, velut pręceptum complexus est, dicens, *Iuris præcepta sunt hæc, honeste viuere, alterum non lædere, ius suum cuiq; tribuere.*

5 Præcepta † legum omnia, vel affirmatiua, vel negatiua sunt; Præcipit affirmatiuè, vt honestè viuamus, ius suum cuiq; tribuamus; negatiuè ne quempiam lędamus. In ijs quidem, quæ permittuntur, vis præceptiua, seu imperatiua non satis elucet. sub capite tamen tribuendi ius suum non etiam obscurè dignoscitur. Iure fiunt, quæ legis permissu fiunt; sed ius hoc præcepto legis assequimur ius suum cuiq; tribui pręcipientis. Pręci-
6 pit † autem lex, vt docet Arist. 5. Eth. c. p. & quod fortis uiri opus est, vt non deserere ordines, non fugere, non abijcere arma, vt in l. 3. §. transfugas, ff. ad leg. Corn. de sicar. in l. 1. & 2. C. quando liceat sine iud. se vind. & id quod est temperantis, vt non committere adulterium, vt toto titulo. Ad legem Iuliam de adult. & id quod est mansueti, vt non verberare, aut maledicere, vt ad legem Aquiliam, & in titulo de Iniurijs, interdum quod est prudentis, vt ne quis re sua malè vtatur, §. vlt. Inst. de ijs, qui sunt sui, vel alieni iuris. Quicquid enim virtuti contradicit, ad iniustitiam accedit aliqua ratione.

VIRORVM PRVDENTVM CONSVL-
7 *TVM.* Quod † ait, virorum inferre videtur, ne mulieres le-

gem condere poſsint, vt hic Bartolus, & Angelus notant & ſequitur Decius in l. 2. nu. 36. ff. de reg. iur. earum fragilis eſt ſexus, l. 2. ff. Ad Vell. Inſt. quibus alienare non licet in principio, cumq; legis condendæ munus publicum ſit, inſt. de iure natur. §. lex, illeq; à publicis muneribus remotę ſint, l. 2 ff. de reg. iur. videntur etiam à legibus ferendis hoc ipſo ſubmotę. Contrarium diſputat Connanus libro p.c.8.nu.4. Ad ſummam ijs medijs fouet mulierum cauſſam. Primum affert exemplum Amazonum, quę proprijs legibus vtebantur. Item Cererem tuliſſe leges. Addo Solonem in Mineruam retuliſſe, quas condidit. A Celtis mulieres aliquando ſtatutæ ſunt iudices; & apud Gręcos ius ſuffragij habuere. Negat verba iſta Prudentum virorum conſultum à Papiniano ad fæminas excludendas eſſe appoſita, ſed vt oſtendat. conſuetum id eſſe, vt prudentũ conſilio ferantur. Validius argumentari potuit ab auctoritate Platonis 7. de legibus, vbi decernit mulieres non ſecus ac viros ipſos ad litterarias, militareſq; diſciplinas admitti, & in caſtra, & in gymnaſia recipi debere. Amplius cùm nihil magis ſuper heroicam virtutem in legiſlatore liceat expetere & eius quidem non ſint mulieres expertes nulla ratione videntur à legumlatione repellendę. Exemplo ſunt Iudicta Hębrea Patheſilea Amazonum, Camilla Volſcorum, Cleopatra Aegipti Reginæ, quæ illuſtri aliquo facinore omnes heroicam virtutem patefecerunt. Taceo virgines, ac Martires, quas Theologi extollunt. Neque tamen facile a communi ſententia recedendum videtur,
8 neq; ea abſolute probanda. † Primum itaq; ſi de iure Quiritum diſputandum eſt, certum eſt, mulieres eo iure legem ferre non poſſe, quod moribus introductum eſt l. fęminæ, ff. de reg. iur. Amplius quandiu more Italico a ſcientijs abſtinent a legibus ferendis eaſdem velut minus aptas abſtinere neceſſe eſt. Quod ſi aliquis eas Platonis placito in caſtra, & gymnaſia receperit a Senatu, & legum ſanctione iuſtè reicere non poterit.
9 Poſtremò † conſiderandum eſt (quod alibi tractatum eſt) quattuor eſſe principis facultates legum ferendarum; duas intrinſecas, prudentiam, & ſapientiam; duas extrinſecas potentiam, & voluntatem. Poſteriores fęminis tam hęreditario iure, quàm pręſcripta cõſuetudine competere poſſunt. Prudentia uiri eſt

non mulieris. Sunt & mulieri suę virtutes, vt pudicitia. Igitur priorum facultatum non satis est compos. Quod si mulieris imperantis voluntati, & potentiæ prudentium virorum consultationem adiunxeris, legem esse non dubito. Mulier igitur vocata ad regnum propria potentia & voluntate cum aliorum sapientia & prudentia leges ferre poterit. Ex hac etiam diffinitione colligendum est, legem iniustam non esse legem, quo-
10 niam † non prudentis, sed callidi uiri consultatio existimanda est finis legum est publicum bonum Reipublicæ conser-
11 uatio, neque lex est de fine; quia de eo † non est consultatio; sed de medijs dirigentibus in finem, Arist. 3. Eth. c. 3. Idem tamen 3. Polyt. c. vlt. ait, de ijs, quæ in consultationem veniũt, fieri non posse, vt lex feratur. Sed de ijs videlicet omnibus accipiendũ est, quoniam, vt paullò ante monet, non omnia queunt legibus comprehendi, vt infr. eod. l. non possunt. De omnibus igitur, quę in consultationem veniunt, legem ferre impossibile est, sed cùm de aliquo ferenda est, id veniat in consultatione, necesse est. Consultatio autem, vt mulierum esse non
12 debet, ita nec iuuenum. Iuuenes † parere legibus, non eas ferre decet. Plato p. de legibus ait, *legem optimam esse, quæ iubet, nequis iuuenum quærere audeat, recte ne, an contra leges, se habeant, sed vno omnium ore, vnamq; voce tanquam a Dijs positas seruari præcipit, nec vllo modo aliter pati quicquam a iuuenibus excogitari. Senem autem si quid excogitarit Principibus, & æqualibus nemine Iuuenum audiente referre.* Bonę fortunæ, non sapientiæ imputantum, ait, quum iuuenis auctoritate rectè quędam gubernantur. Senibus contra propter ętatem, & prudentiam summa inest ad persuadendum authoritas. Ijs meritò idem penè honos habitus est, qui & Magistratibus, l. semper ff. de iur. immun. Non igitur consultum, hoc debet esse cuiuslibet, & sine delectu, sed prudentum virorum. Nam, vt ait Iust. *ad portãdam tantam sapientiæ molem non sunt idonei homines rudes*, l. 2. §. sed cũ prospeximus. C. de veter. iur. enucl. Summum bonum intelligere, in quod lex dirigenda est, non tam potentiæ, & voluntatis, quàm sapientię, & prudentię est. Ideò princeps prudentum consilio non adhibito legem temere ferre
13 videbitur. Sed cùm suis † oculos prudentum adiungit Argus

videbi-

efficitur. Conferunt ad id l. humanum, C. de legi. l. 2. de orig. iur. Exemplum Adriani in l. Item veniunt, §. præter, ff. de petit. hered. Tum quod ait Cicero Philip. 2. *In publicis actis nihil est lege grauius, in priuatis firmissimum est testamentum.* Meritò virorum consultationem exposcit.

14 *DELICTORVM*. Eguin. Baro pro † delicto omnia facta, dicta, & scripta, quę a bono, & æquo, atq; adeo a virtute, & officio deficiunt vsurpare videtur, & in ciuili negocio si nos debere apparent per sententiam, & executionem coercemur ad dandum, & ad faciendum compellimur ignorantes alioqui delictum, quod ipsa re admissum est. Suspecta mihi super hęc interpretatio fuit. Verba enim impropriè nimis accipit contra l. non aliter, ff. de leg. 3. Neque verò delicti appellatio in iure nostro ad negocia mere ciuilia referri cõsueuit, quod si nunquam relatum est, nec recipi debet, l. 1. ff. de senat. Tum coercitionis nomen ad caussas referri solet, quatenus crimen sapiunt, l. vlt. & l. p. §. vlt. ff. de offi. eius. l. 2. ff. de iurisd. omn. iud. Coercere aquam dixit Vlp. in. l. p. ff. de fonte esse eandem *continere, sic ne diffluat, vel delabatur*. Sic coercere delicta est eadem pęna continere ne diffluant, & delabantur, vnde con surgat inæqualitas. quę nihil aliud est, quàm iniquitas. Est igitur ipsum inæquale intra æqualitatis cancellos comprimere.

15 Quęri † potest, an lex omnia delicta coerceat? Et quidem ciues bonos efficere cupit, l. p. ff. de iust. & iure id assequi nequit, si in aliquo vitiosos esse permittat. Contra tamen est, nam & cogitationis nulla pęna, l. cogitationes, ff. de poen. & meretrices sui corporis quæstum publicè facientes tollerantur, & alia quędam minimæ cohibentur, quę per diuinam prouidẽtiam vindicantur. Igitur leges humanę non omnia, sed ea potissimum flagitia, sceleraq; prohibent, quæ Reipublicę quietẽ, pacemq; perturbant, & ius Tertij lędunt aliquo modo. Ad argumentum respondeo, id legem gradatim efficere, vt vlterius postea sua sponte progrediantur. Est autem coercitio effectus legis

16 potius quam lex. Sed consueuere † Iurisconsulti in diffinitionibus etiam tradendis a causis ad affectus diuertere. satis enim habent rem ita demonstrare, vt omnis tollatur ęquiuocatio.

Ideo

Ideo seruitus diffinitur, vt sit constitutio iurisgentium, qua quis dominio alieno contra naturam subijcitur. inst. de iure person. §. seruitus, l. liberta, §. seruitus. ff. de stat. hom. cùm tamen non constitutio sit, sed à constitutione proficiscatur. Sic ab effectu diffinit Grat. in c. ius gentium, dist. p. Inquiens, *Ius gentium est sedium occupatio, ædificatio, munitio, bella, captiuitates, seruitutes, &c.* hęc tamen sunt effectus iuris, non ipsum ius. Ita Vlp. in l. p. ff. depo. Depositum est, quod custodiendum alicui datum est, contractum diffiuit ex re, quę in contractus deducitur.

QVAE SPONTE VEL IGNORANTIA.

17 Videtur † quilibet ignoranter delinquere, quoniam iuxta illud Horatianum Decipitur specie recti, & errantis nullus est consensus, l. 2. ff. de iudic. Et voluntas quidem fertur in bonum verum, sed hoc absolutè quidem, vt Arist. placet tertio Eth.
18 c.4. Sed ignorantia multiplex. † Alia eius, quod expedit, & conducit, alia vniuersalis, vtraq; ignoratio non inuoluntarij caussa est, sed prauitatis spontaneę, cùm ob eam homines vituperentur, Idem libro 3. c. p. Alioqui nemo sponte improbus esset, quod est falsum, vt pereundem d. libro, c. 5. Alia est ignorantia particularium, & circumstantiarum, eaq; neq; semper excusat, neq; semper coercetur. Sponte autem fieri videtur ex eiusdem sententia, cuius principium est in eo, qui agit particularia cognoscente in quibus actio consistit. Ex ijs, verò, qui ignorantia delinquunt, quidam delinquunt inuiti, quidam ignorantes, non tamen inuiti. Inuiti simul, ac ignorantes sunt in ea actione, quæ dolorem, ac pęnitentiam affert. Qui enim factum minime ęgre fert, neq; inuitus cum non doleat, neq; spõte quod ignorauit egit, & hic dicitur nõ sponte agere, aut ignoranter agere. & ad hanc forte ignorantiam respexit Papinianus quæ punibilis est. Coerceri meritò voluit ignorantes, non au
19 tem inuitos. Inuiti.n. † neq; delinqunt neq; quisquam inuitus redditur iniustus, quia neq; inuitus iustus efficitur. legis ergo est coercere spontaneos, & ignorantes delinquentes; & ignorantes non omnes, sed eos, qui non sunt inuiti, cuiusmodi censentur, qui non ægreferunt quod egerunt, qui sibi suę ignoran-

tiæ

tię caussam suppeditarũt, qui per negligentiam ignorantes sunt
20 Ita Arist. c. p. d. lib. 3. Nam † & qui de facili potuit fieri certior, pro sciente habetur, l. si duo, & ibi gl. ff. de acqui. hęreditat. Dec. in l. quandiu num. 13. C. qui admitti. Aymon. cons. 225. nu. 4. Quęstiones quędam excitantur a nostris, quę minus ad legislatorem pertinent, quas in huius legis repetitione tracta
21 bo. Ea præsentis est indaginis, An valeat † statutum, ne ignorantia posit allegari. Bal. nu. 6. ait valere per l. diuus. ff. de fals. ibi *& ne vel his venia detur, qui se ignorasse edicti seueritatem prætendant*. Sed ego contra; nam, & in ea specie ob solam ignorantiam parcitur militibus. l. quod adhibitus. C. de ijs, qui sibi ab scrib. & in l. diuus non tam prohibitionem edicti, quam eius seueritatem ignorare prętendebant; & ita loquitur de ignorantia pænę non prohibitionis. Qui ergo peccat in legem, tenetur, etiamsi pœnas legis ignoret, non facit contra legem. Statuere autem ne ignorantia excuset, vel allegari queat est decernere aliquando eum, qui inuite agit delinquere, & ita aliquem inuitum improbum fieri, quod est absurdum, & ab omni lege
22 debet abesse. Sic ergo † erit temperandum tale statutum, ne ignorantię allegatio admittatur, quasi in omnibus pręsumptionem scientię inducat, nisi in cõtinenti offeratur probatio iuxta sensum glo. in l. 3. C. de his, qui sibi adscr. Alioquin nec valere poterit, velut iniustum, nec iusdicens, aliter interpretari,
23 aut obseruari debebit. Ex quibus constat † & si clausula decreti irritantis soleat ligare ignorantes. c. si eo tempore, & ibi gl. de elect. in 6. nam in hoc ęquiparatur sententię. c. p.u. Adijciebatur de concef. præben. in 6. eam nihil vltra operari, quam quod irritum sit quod in contrarium fit etiam si fiat ab ignorante, non tamen vt is puniri posit, quia fecerit contra legem, nã a pæna rectè excusatur propter ignorantiam, quoniam ea cum faciat illum esse sine culpa operatur, etiam vt esse debeat sine pęna, c. si beneficia, & ibi gl. de pręb. in 6. vbi etiam notat Anch. 2. not. Fely. in c. 2. nu. 7. de const.

COMMVNIS REIPVBLICAE SPONSIO.

24 Est quędam sponsio ciuium inter sę, † quę curat eos bonos efficere, non tamen efficit. Et qua ratione, qui pro tregua spon

dent

dent, vel de non offendendo, non tamen iustum faciunt pro quo spondent, sed fracta fide pecunia emendant iniuriam, ita lex coercet iniustos datis iudicijs Baro hic, & cōmunis est sponsio, sicut & commune præceptum. Neq; enim lex erit, nisi liget omneis, neq; ligabit omneis, nisi omnes spondeant. Leges sub Rege latæ ex lege Regia hanc sponsionem continent, qua populus transferens omnem in Regem potestatem etiam spopondit se leges ab eo ferendas seruaturum, §. sed quod Principi, inst. de iure nat. gen. & ciu. Ante quidem lex erat, quod Populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante veluti Consule constituebat, ea constitutio communem omniū sponsionem continebat. Hanc, Baldus (vt adnotaui) formam legis censet. Et profecto nihil aliud est præter legem, quod hac sponsione consistat.

In L. 2.

1 *Diffinitio legis ex Demosthene Oratoria est.*
2 *Lex an sit posita iustis*
3 *Princeps legibus solutus est.*
4 *Quod verum est coactiue, non directiue ex sententia Diui Thomæ.*
5 *An lex humana obliget in foro conscientiæ.*
6 *Leges humanæ sæpe vitiosæ.*
7 *Opinio affirmatiua, quod lex obliget, comprobatur.*
8 *Et obligat Principem.*
9 *Varia recensentur, ob quæ legi obediendum est.*
10 *Ignorantia pro improbitate à Platone vsurpata.*
11 *Dictio Maxime significat maioritatem rationis.*
12 *Animalia bruta iuris expertia non tantum rationis.*
13 *Non voluntarium quasi ignoratum, non quasi inuitum vsurpatur in hac lege.*
14 *Districtuales an subijciantur legibus ciuitatis. Et an alieni territorij gentes.*
15 *Legem, non hominem dominari oportet.*
16 *Legem rerum diuinarum reginam esse, quomodo accipiendum.*

17 *Malos & bonos subijci legi, diuersa tamen ratione.*
18 *Regulæ diffinitio ex Accursio.*
19 *Alia eiusdem diffinitio secundùm acceptionem diuersam, sed huic legi magis congruentem.*
20 *Accursij error de animali natura ciuili.*
21 *Ciuilis disciplina arti medicæ proportione respondet.*
Chrysippi diffinitio & ciuilem & naturalem legem comprehendit.

L. II. Martianus libro I. Institutionum.

NAM & Demosthenes orator sic definit. Lex est, cui omnes homines decet obedire cum propter multa & varia, tum maxime quia omnis lex est inuentio quædam, & donum Dei: decretum autem hominum sapientum: correctio autem voluntariorum, & non voluntariorum peccatorum: ciuitatis autem compositio communis, secundùm quam omneis decet viuere, qui in ciuitate sunt. Sed & Philosophus summus Stoicæ Sapientiæ Chrysippus sic incipit librum, quem fecit, lex est omnium diuinarum & humanarum rerum regina, oportet autem eam etiam præsidere & bonis & malis, & principem & ducem esse, & secundùm hoc regulam iustorum

rum & iniustorum, & eorum, quæ natura ciuilia sunt animantia, præceptrix quidem faciendorum, prohibitrix autem non faciendorum.

1 DEFINITIO hæc Demosthenis, vt Egu. Baro ait, † verè oratoria est, in quam ornandę rei gratia multa conie-cit ad explicandam vim legis non vsquequaq; necessaria. Sed vtile est populo exhiberi legem tanquam aliquid sanctum, & prope diuinum, vt quicquid aduersus legem fit, id aduersus fas & religionem esse intelligatur. Hęc, vel similia, vt vera sunt, sic quoq; ad persuadendum videntur aptissima. Demosthenis historiam ornatè admodùm Corasius retulit.

CVI OMNES HOMINES OBEDIRE DECET. Hinc duo licet adnotare. Alterum, quod homines omnes; alterum, quod solos homines decet obedire: quo argumento excluduntur animalia rationis expertia, quod & inferius apparebit. Ex primo consequitur, leges iustis & iniustis hominibus positas esse, oportet enim, vt infra, hac ipsa lege eam præsi-
2 dere bonis & malis. At † iustis non videtur esse lex posita, vt scribit Paulus ad Thimot. Epist. p. Verum illud intelligi debet vt iustus non subijciatur legi coactus, sed sua sponte. Decet igitur omneis obedire, & iusti quidem voluntariè obediunt,
3 improbi autem coguntur obedire. Sed amplius princeps † legibus solutus est, l. princeps, infra eodē, ergo nō omnes, & quidem vniuersalis affirmatiua in vno falsa, in totum vitiatur, l. si is qui ducenta. §. p. ff. de rebus dub. Respondeo, principem velle nihilominus viuere sub lege, l. digna vox, C. de legibus. Salyc. & alij ibi dicunt de honestate, & non de necessitate teneri.
4 Diuus Thom. † super pr. 2. q. 96. art. 5. distinguens ait. Principem coactiue non subijci legi, quia supra legem est, sed directiue subiectū esse. Quatenus lex regula quędam est, dirigit, & non potest Prrnceps hanc vim legis directiuam non sentire; & quanquam non sit reus violatæ legis, non seruando illam; est ta

men reus violati iuris naturalis. secundum quod quælibet pars suo toti respondere debet. Et ideo videri potest subiectus in foro fori, iure cuius audit intus repugnare conscientiam. Quod eatenus verum esse poterit, quatenus lex humana obli-
5 get in foro conscientię, de quo dubitari potest †: Primumqui inferior in superiorem imperium non habet, cùm neque par ha beat imparem, l. ille a quo, §. tempestiuum, ff. ad Trebell. ergo lex humana non poterit de conscientia iudicium statuere, quo niam eius iudicium diuinum est. Secundò hæ leges humanę
6 † sæpius vitium continent, l. maximum vitium, C. de lib. præst. sæpe durę sunt, l. prospexit, ff. qui, & a quib. sępe inuidæ, & inhumanę, inst. de leg, fus. Canin. Aliquando captiosę, §. sed quia, inst. de fid. hęred. quę certè in foro conscientiæ, qui ma-
7 lum omne abhorret, ligare non queunt. Contrarium † sentit hic Martianus, dum ait, quod ei omneis homineis decet obedi re. Confirmatur hoc argumento quod cùm lex recta ratio sit & eatenus lex, quatenus rectitudine rationis informatur, non potest quis à lege recedere, quin & idem a rectitudine rationis recedat, & rationis dictamine contempto in obliquum flectatur, & ideo huius saltem culpę reum esse oporteat. Sed apertius probatur secundum illud Prouerb. 3. *per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt*. Ex quo soluitur secundũ argumentum, quod cum lex iniusta, nec lex quidem sit, dum di cimus, legem humanam obligare in foro conscientię, dicimus legem iustam. Quę deriuatur a lege æterna, quo ordine primo libro explicatum est, & quatenus ab ea deriuatur, ducit ab eadem vim hanc obligandi in foro conscientię. Ad primum respondeři potest iuxta illud Appostoli ad Romanos. *Omnis po testas humana a Deo est*. Quamobrẽ Iustinianus, inst. in Proem. in §. p. & in §. cumq; hoc & alibi sępe omnia retulit in Deum. Et ideo qui potestati resistit. iuste dominanti, & imperanti, Dei ordinationi videtur aduersari, quo nomine reus est in conscien tia sua. Tum etiam ex Martiano hic respõdere possumus, quod quatenus omnis lex est inuentio quędam, & donum Dei, hoc etiam nomine obligat in foro prędicto. Qua ratione neq; Prin
8 cipi † eam negligere fas est, quoniam eiusdem legis ab ęterna de riuatione saltem subijcitur quoquomo do, vt eam vim sine cul-

pa

pa non queat effugege. Sed & de eadem re plura dicemus infra in l. Princeps, velut congrentiori loco.

CVM PROPTER MVLTA ET VARIA. Multa sunt, quoniam vero omnia consonant, nec mirum est, si multa sint, quęad id impellant; nam ad multa bonum est obedire le-
9 gi. Varia † ex diuersis respectibus oriuntur. Primum quia, cũ lex pręceptum commune sit, vt l. proxima; frustra pręciperet, si nullus obediret. Ea propter Arist. lib.4. Polyt.c.3. inquit. *Habere autem leges bonas non id est, si rectè positæ sint, nec eis pareatur.* itaque vna rectè legum institutio putanda est legibus parere, altera, vt rectè sint leges positę, quibus parere oporteat & cum sponsio totius Reipublicę sit, turpe est & flagitiosum fidem fallere, l. p. ff. de const. pec. Accedat, quod cùm lex praelecta sit, vt ait Arist. p. Rhet. *nocere, & flagitium committere contra legem, vitium, & incontinentia est;* tum nulla daretur distinctio bene, aut malè viuendi, & si quisq; suo viueret arbitrio; & vt ait Plato.4. de legibus, facilè ciuitates omnes lasciuia & iniustitia replerentur, Denique lex, vt Tullius probat 3. de legib. *imperium quoddam est, sine quo nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum, vniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest,* vt meritò Idem Plato 3. de legibus dixerit legibus non parere perniciosissimã ignò
10 rantiam esse quæ certè † eo loci nihil aliud Platoni est, quàm improbitas ipsa.

TVM MAXIME. Maximè legi obediendum est, quia omnis lex est inuentio quædam, & donum Dei. Dictio eius-
11 modi maioritatem rationis significat. † glo. in l. illud. ff. Ad leg. Aquil. Maior. ratio est ratio finalis non impulsiua, quoniã magis illa vrget, quàm ista, nam hęc remota est; illa verò proxima Bart. in l. demonstratio. § quod autem. ff. de cond. & demonstr. Hæc igitur ratio cęteris multis, ac varijs potior erit.
12 Ob † id animalia bruta eximuntur a notione iuris etiam naturalis contra Vlp. Placitum in l. p. §. huius studij sup. de iust. & iur. & Iustin. inst. de iu. nat. & gen. & ciu. quoniam (vt ait Tullius p. de legibus *ex tot generibus nullum est animal præter ho*

minem

minem, quòd habeat notitiam aliquam Dei. Qui autem legem pręesse iubent, videntur iubere Deum pręesse, & leges. Arist. lib. 3. Polyt. c. 12. Inuentionem Dei esse probarunt legumlatores omnes. Nam Mercurius Termaximus, qui Aegiptijs leges tradidit eas, in Mercurium Minos, qui Cretensibus; in Iouem Dragon, & Solon in Mineruam retulere; Charondas, qui Carthaginensibus à Saturno accepisse fatetur. Plato nunc Ioui, nunc Apollini acceptas ferre videtur. Quas relationes nemo quasi penitus fabulosas contempserit. Legislatori opus est Sapientia, & huic adiuncta est contemplatio, amplius indiget iustitia potestate, eloquentia. Hęc per Mineruam Saturnum, Apollinem, Iouem, Mercurium, significantur. Moyses, qui Iudeis lege dedit, in Deum verum retulit, qui velut maximus & optimus nobis hæc omnia præstat, In quem non relata lex similis erit, vt aliquando Firmianus dixit de vero cultu, c. 9. humano corpori caput non habenti, in quo tamet si membra omnia locis suis constent & figura, & habitudine, tamen quoniam de est id quod est omnium principale, & vita & omni sensu caret. Hac ipsa ratione quis meritò nos sacerdotes iuris appellat authore Vlp. in l. p. ff. de iust. & iu. Custodimus etenim id, quod verè donum Dei est.

DECRETVM HOMINVM SAPIENTVM. Tum etiam virorum prudentũ consultum dicta lex est, Si con iungimus hęc duo, quod ante dixi, assequi videmur Sapientiam & Prudentiam principes facultates legi insitas esse.

VOLVNTARIORVM, Et non voluntariorum peccatorum. correctio lex dicitur, queadmodum coercitio eorum,
13 qui sponte, vel ignorantia delinqunt. Non † voluntarium hic quasi ignoratum, non quasi inuitum, velut medium, inter volũtarium & iniustum ponitur.

CIVITATIS autem compositio communis. Componit lex, dum ligat, ligat enim omnes, eosq; dum ligat, sub se simul etiam ponit. Quatenus est sponsio totius Reipublicæ, eiusdem etiam est compositio.

QVI

14 *QVI IN CIVITATE SVNT*. An eos, qui † sunt extra ciuitatem, decet non viuere secundùm leges, vel indecorum non est ita non viuere? Districtuales etiam secundùm hanc legem viuere debent; quasi pars ciuitatis eiusdem territorium vsurpatur. est enim ciuitati connexum, & de connexis idem est iudicium, l. eum actum. v. plane. ff. de neg. gest. & tanquam connexi districtuales in ciuitate videntur esse, & ita cessat obiectio. Simul verò consequitur, vt Coras. not. eos, qui sunt extra territorium, quia nullo modo in ciuitate sunt, eiusdem legibus non allegari. l. p. ff. de tut. & cur.

STOICAE SAPIENTIAE, Late admodum de Stoicis, & eorũ Sapientia tractat Corasius, ad quẽ alios refero.

LEX EST, Hæc Chrysippi diffinitio significat, legem,
15 †, non hominem dominari oportere quatenus legem reginam esse ait, ea quidem regit, non regitur ab homine, citòq; perituta illa ciuitas est, quæ sibi subijcit legem, non autem se subijcit legi. Regimen hoc ad vim directiuam referendum est, quo nomine obligat in foro fori. Sed quomodo lex est rerum diuina-
16 rum, regina. † Si de lege ipsi Deo coæterna Chrysippus intellexisset, quæ ratio quędam est diuinæ sapientię mouentis omnia ad suum finem, id verum esset absolute, quasi legem illam diffinisset, vnde cęteræ deriuantur omnes. Alioqui rerum diuinarum interpretari fas erit, idest ad diuina pertinentium. Quomodo enim deceat hominem se habere tam in diuinis, quàm in humanis regina lex imperat. Ideò erga Deum religio a lege est, l. 2. ff. de iust. & iur. Sic multa ciuili lege prodita sunt, quę res diuinas attingunt, vt in tit. C. de sum. Trinit. de Sacros. Eccl. De Episc. & cler. De hæret. & Manich.

17 *BONIS ET MALIS*. Mali † quidem subijciuntur legi, vt coactum cogenti. Boni non hoc modo, ipsi enim sibi sunt lex. Sed vt regulatum subijcitur suę regulæ. Lex autem dum vtrisq; pręest secundùm iustitiam distributiuam pęnas, prȩmiaq; decernit Accursius hic. Sed & officia commutatiuę iustitiæ etiam adimplet sic. itaq; pręest, vt iustitiam omnem

tueatur

tueatur, dum pacta, conuentiones, & ita denique commercia omnia fouet. Pręest ergo in omnibus, non in pręmijs, pœnisue duntaxat. Sic legislatorem omnibus præesse oportet, quod sig. Iustin. Auth. de hæred. & fals. in principio, inquiens *occupatis nobis circa totius Reipublicæ curas*. Rectè totius inquit, quia partem agnoscere, partem deserere est scindere actũ contra naturam, l. ius nostrum. ff. de reg. iur. Et publicę & priuatæ vtilitatis rationem habere oportet in legibus condendis, l.p.§. huius, ff. de iust. & iur. & rei militaris & totius disciplinæ ciuilis, inst. in proemio, & ita omnibus pręesse.

DVCEM, quia ducit ad bonum, Accursius hic, est autem hoc bonum commune, quod in summum bonum dirigitur.

18 *REGVLAM ESSE*. Quatenus † Accursius regulam diffinit esse compendiosam doctrinam, vel vnius casus, vel plurium, in quibus eadem ratio vertitur, vel accipit pro eo, quod rem quę est, breuiter enarret, l. p. ff. de reg. iur. minus rectè Chrysippi mentem videtur accipere, Rectius ex c. regula dist.
19 3. regula dicitur hic †; quę rectè ducat, nec aliquem aliorsum trahat; vel quasi regat, & normam rectè beneq; viuendi præbeat, & distortum prauumq; corrigat, & emendet, & hoc sensu regula nunquam fallit, sed est lex quędam absoluta, quæ suas exceptiones includit, vt ibi glo. Superiori modo regula ex iure descendit, & ex iure, quod est regula, fit d. l. p. Posteriori autem ex regula eiusmodi, quasi lege quadam absoluta alię leges desumuntur. Sic Tullius p. de legibus dum ait, *ea est enim naturæ vis, ea mens, ratioq; prudendis iuris atq; iniuriæ regula*. eodem sensu nomen hoc vsurpat.

INIVSTORVM. Sic ipsa iurisprudentia est iusti, atque iniusti scientia; illud, vt custodiri faciat; hoc nosse debet, vt quatenus posit, emendet, siue puniat,

NATVRA CIVILIA sunt. Notat Accursius, &
20 † male duas hic species contrarias significari, aut coęquales naturale, & ciuile. At Chrysippus aliud sentit, videlicet, hominem

minem natura esse animal ciuile sociabile, hinc solus mundi ciuis nuncupari meretur, cùm solus ciuilis disciplinæ sit compos. Videtur autem id esse naturale in homine, quod omnibus accidit, multoq; magis, quod solis hominibus accidit. Ciuilis sciē
21 tia † proportione quadam arti medicę respondet, hęc corporis ægri, illa animi curam suscipiunt, & medelas afferunt. Vt igitur solus homo animi morbis affici valet, ita solus ciuilis sciētię notione, ac medicina restitui potest. Actiones prout à virtute vitijsq; prodire queunt, ad ciuilem inspectionem pertinent. Hæ verò à solis hominibus prodire possunt. Lex meritò ciuilium duntaxat animantium est regula. Quod sequitur vim pręceptiuam significat superius explicatam. Sed prætereū
22 dum non est, hanc Chrysippi † diffinitionem ciuilem simul, & naturalem legem comprehendere, & quod ex vtraq; consurgit absolutum, ac perfectum, illam verò Demosthenis magis ad ciuilem legem esse referendam.

In L. 3.

1 *An ijs quattuor legibus sequentibus aliqua inculcatio, vel superfluum insit.*
2 *In iure nihil debet esse superfluum.*
3 *Superfluum quid sit.*
4 *Duo sunt Pomponij pronunciata in hac lege.*
5 *Inopinatorum quare non sit lex.*
6 *Quæ accidunt, vt plurimum redolent naturam vniuersalium.*
7 *In iusto, & iniusto constituendis maxima differentia, maximus item error.*

L. III. Pomponius lib. 25. Ad Sabinū.

IVRA constituti oportet, vt dicit Theophrastus, in ijs, quæ vt plurimum accidunt, non quæ inopinatè.

ἐπὶ τὸ πλεῖστον, [illegible] παραλόγου.

IVRA. Diffinita lege eiusdem constituendę loci, & argumenta proponuntur, ad quæ potissimum legumlatori respi-
1 ciendum est. Sunt, qui putent †, hanc cum legibus sequentibus inculcatam esse, et in ijs quattuor legibus eiusdem rei superuacaneam quandam contineri repetitionem. Mihi contrariũ affirmare verius & honestius videtur. Nam Iustinianus decre-
2 uit nihil adijci superfluum † l. vni, §. quibus. C. de nouo Cod. faciendo, ex quo desumit Bart. in l. Si constante. nu. 6. ff. Solu. matrim. quod in iure nostro nihil debet esse superfluũ. Cumq;
3 ea superflua censenda sint † quorum exprimendorum nulla est nec ratio, nec vtilitas, & vt Fabio placet lib. 3. c. 3. *Verbum omne quod neq; intellectum adiuuat, neque ornatum vitiosum dici solet*. Planè ex ipsis commentarijs liquidò constabit Pomponium, Celsum, & Paulũ idem certè sentire, sed circa idem non eadem, sed planè diuersa pronũciare. Duo sunt Pompo-
4 nij pronunciata †: alterum affirmatiuum, nempe iura constitui in ijs, quæ vtplurimũ accidunt: alterum negatiuum, idest minimè constitui in ijs, quę inopinato eueniunt. Primi Capitis
5 ratio multiplex afferri potest †: Prima sumatur ex fine legis, quem commune bonum esse secundo libro explicatũ est. Hoc autem refertur ad omnes non ad singulos. Alia sumi potest, quo lex magis sit certa, nam cùm de singularibus nulla sit scien-
6 tia, quæ † vtplurimum accidunt, redolent naturam vniuersalium aliquo modo, cùm *vniuersale sit, quod in pluribus prædicari natum est* Arist. lib. p. de interpr. c. 5. & ideo Idem lib. 5. Eth. c. 10. affirmat, quod hic tradit Pomponius, dicens, *lex id sumit, quod vtplurimum fit*. Nam hac ratione in vniuersum edicitur. Etenim legislatoris iudicium vt p. Reth. c. 1. idem explicat, *non de singulis, nec de præsentibus sed de vniuersalibus, & de futuris est*. Profectò quæ, vtplurimum contingũt, pro vniuersalibus accipit eo loci, quod ex ijs lex constituatur vniuersalis. Hinc inter argumenta topica illud non immeritò relatum est, quod sumitur à communiter accidentibus. De quo dicemus in l. nam ad ea. Rursus sancitur lex, vt longo tẽpore duret, nam quę breui labuntur interuallo contemptum pariunt legislatoris. Neque vrò perpetua lex esse potest, nisi non ijs constituatur, quę communiter accidere solent. Dormirẽt

enim

enim leges casibus inopinatis positę, & eorum contingentiam expectantes obsolescerent. Amplius cùm regula sit, vt.l. pręced. mensura quędam humanarum actionum. Regula, & mensura non sunt pro singularibus, sed quęque regula, vel mensura plurimum debet esse regula, vel mensura, non vnius tantùm. Vt verò constituamus id, quod vtplurimum solet accidere non tantùm præsentis, sed pręteriti; & futuri temporis oportet habere rationem, non Pauli & Sempronij, sed vninersorum. Tunc enim in communi lex lata videbitur, cum multis casibus, multisq; personis, & earum qualitatibus, tum & multis temporibus poterit inseruire. Alioquin neq; commune præceptum lex esset. Alterum caput huius legis reijcit rationem eorum, quæ inopinato eueniunt. Etquidem iustum †, &
7 iniustum, de quibus legislator considerat tantam differentiam, tantumq; errorem in se habent, vt ait Arist.p.Ethyc.c.3. vt magis lege quàm natura consistant, ac ideo tauquam positiua plurimum ab opinione dependeant, & idem lib. p. Elench.c. 12. opinionem multitudinis legem esse dixit. Quo fit, vt sit pręter omnem rationem, vt opinari debeat legislator id quod est inopinabile. Meritò etiamsi Lazarus resurrexerit, nulla lex sancitur de mortuis ex miraculo resurgentibus; neq; casus Lazari quenquam legislatorem mouere debuit, quoniam non tam rarus, quam etiam inopinatus dici potuit. Et quia semel acciderit; non tamen opinatur, quod iterum accidat. Inopinabilia enim secundùm naturam cogitare non possumus. glo.in.§. & hęc dicimus, Auth. Vt qui oblig. se hab. res min. Quare de aqua pluuia arcenda prætor edixit, non de lacte, sanguine carne, & lapidius pluuijs, quamuis hæc omnia è cęlo cecidisse memoria hominum extet; vt ex Plinio, lib. 2. c. 55. & 58. Coras. deducit.

In L. 4.

1 *Inopinatum distinguitur ab eo, quod vno aliquo casu potest accidere.*
2 *Dubitatur an de singulis possit fieri lex.*
3 *Regulariter ex casu singulari non infertur ad vniuersale bonũ.*
4 *L. sed & si, §. vlt. ff. de iudicijs declaratur.*

 5 *Bar-*

5 *Bartoli error ad eam l. reprehenditur.*
6 *Si sciri posset, quid futurum esset, sequeremur, quod certius esset, non quod frequentius.*
7 *L. si maior, C. de leg. hęred. expenditur.*
8 *Socc. cons. 126. vol. 3. declaratur.*
9 *Differt, an lex feratur in formam legis, vel quod emanans in formam rescripti transeat in legem.*
10 *Casus singulares ad iudicem pertinent.*
11 *§. Insula, inst. de rerum diuisione declaratur.*
12 *Christoph. Port. & Decij ad eum sententia refellitur.*
13 *Celsus hic non loquitur de ijs, quæ ex miraculo accidunt.*

L. IIII. Celsus, Libro 5. Digestorum.

EX iis, quæ fortè vno aliquo casu accidere possunt, iura non constituuntur.

EX IIS. Aliud est inopinatum, aliud est, quod forte vno aliquo casu potest accidere. Legislator poterit opinari de hoc, non de illo. Amplius Pomponius inopinata reijcit tanquam præterita. Quia tanquam futura non poterit de ijs opinari. Velut stante Lazari resurrectione, an legislator in futurum constituet legem super eiusmodi casu, si denuo contingeret. Contigit pręter opinionem ad eo, vt nec opinetur, quod
1 iterum cōtingat. At Celsus † reuocat legislatorem non ab inopinatis, sed alijs, quę vno aliquo casu accidere queunt. Ex ijs, quę se offerunt legislatori quędam videt, vt plurimum accidere posse, quędam vno aliquo casu, cùm tamen nullum horum sit inopinatum. Liquent ex Pomponio duo, & ad ea quę vt plurimum eueniunt respicere debere & minime debere ad ea, quę inopinato: de ijs, quę vno aliquo casu accidere posśut, nō liquet adhuc, nisi quis colligat ab oppositis rationē aliquo modo. Nam & cōtingens vt plurimū, & contingens vt rarò sunt aliquo mo-
2 do opposita. Sed refragari videbantur † & Philosophorum placita, & iurisconsultorum exempla. Nam Arist. 5. Ethyc. c. 7. ait & de singulis sanciri legem, vt Braxidę sacra facere. Si

de

de singulis, ergo & de ijs, quę vno aliquo casu accidunt. sed leges possunt in gratiam singularis persone. ferri, vt sunt leges festorum, quę in honorem Sacrę Virginis, aliorùmq; Sanctorum habentur; nam istę etiam in communi omni populo indicuntur, & in summum bonũ tendunt pręuio religionis cultu. Hinc infero etiam in singulari casu, si posśit boni publici rationē continere, legem ferendam esse. Verum quia regulariter non ita
3 se habet, & ex singulari casu inferamus † ad vniuersale bonum; ideò regulare etiam erit, ne in ijs, quę vno aliquo casu accidũt, feratur lex; ne remotior sit ab eo, in quem instituitur finem. Obijcit Accursius varia iuris exempla. Primum de C. sed & si
4 §. vlt. † ff. de iudic. vbi cum frequentius accidat, mulieres pręgnantes vnum parere, & vno aliquo casu accidat, vt aliqua tres pariat filios, agitur ad quartam quasi tres nasci potuerint. Cuius rei Sabinius & Cassius eam subijciunt rationem, *quod rerum natura intuenda minime sit, sed tantum inscitia nostra aspi-*
5 *ci debeat*. Notat ibi Bart. † & malè, quod in ventre in dubio tres esse pręsumuntur, quasi hoc pręsumere audeat iurisconsultus, quod se ignorare fatetur. Aut aliquod ita pręsumendi sibi posśit argumentum occurrere, cùm à communiter accidentibus vnum duntaxat nasciturum esse pręsumere deberet. Sed illa potius, quam lex, est quædam suspensio legis, quoniam aliquot mensium dilatio filio nocitura non sit, qua expectata certum sibi ius statuet ex partu. Et nisi tempus partus expectari non sine magno incommodo posset; sequeretur lex, quod esset frequentius; cùm posśit expectare, suspendit, seu reuocabiliter disponit, vt partu aduento sequatur, quod est certius.
6 Hinc adnotare licet † si breue temporis spacium posśit ostendere quid accidet, an quod frequentius, an quod raró vtilius esse expectare, quod erit certum, alioquin amplectemur, quod est frequentius. Et sane si quis attente legat Paulum in l. antiqui. ff. Si pars hęreditatis petatur; cognoscet, hanc suspensionem quandam esse, vt libero ventri in tempus nascendi iura integra reseruarentur. In ipsa tamen suspensione cum & Authores tradidissent, & septenos aliquando natos, non tamen iuris prudentes id sequuti sunt, quod rarum ita esset, vt id quod fieri non raro admodum posśit intueerentur. Lex tamen ipsa est

de eo,

de eo, quod frequenter accidit, licèt respiciat id, quod est rarũ.
7 Secundo obijcitur. l. † si maior, C. de legit. hęred. ibi Imperator edidit legem circa mulierem quinquagennariam, quæ partum ediderit, cùm tamen & mirabilem partum, & casum de
8 raro contingentibus esse fateatur. Et ideo rectè Socc. †. conf. 126. vol. 3. respondit, non ob esse cogitationem filiorum haben ti vxorem quinquagenariam, vt amittat beneficium legis si vnquam, C. de reu. don. quoniam cæteris circũscriptis videtur do nasse desperando. Sed multũ interest, quomodo cogitauerit, neque absolute illius sententia tenenda est; sed quando cogitat cum desperatione; quia probabilis est desperatio. Redeo ad
9 obiectum. Multum interest †, an lex feratur in formam legis, vel quod emanans per viam rescripti transeat in legem. Lex in formam legis hoc pacto ferri consueuit. Qui cædem fecerit, ca pite plectatur, Magistratus non præcio creentur, iudicia iudices ne præcio vendant, vel potius vt in 12. tabulis. At quum rescribit Princeps ad aliquorum controuersiam & petitionem; quasi iudex lites dirimit, & vim habet rei iudicatę, quod rescri bit. Quia tamen idem & legislator est, ideo res iudicata à Prin
10 cipe lex est. Sed, cùm † casus singulares & præsentes ad iudicem pertineant, vel senatorem, vniuersales verò, & futuri ad legislatorem, vt per Arist. p. Rhetor. c. p. additur. Princeps in ea re tanquam iudex: eius tamen sententia transit in legem, quoniam vult ob futuros casus legem esse, sed vt quęstionem dirimit præteritam sententia magis est. Conclusio legis huius pertinet ad leges, quę conduntur, vt leges non ad rescripta, quę in legem transeunt; quoniam hæc emanant sæpenumero super
11 rebus singularibus. Tertiò obijcit † §. insula, Inst. de rerũ diuis. vbi iust. statuit legem de insula in mari nata, cùm tamen raro nasci fateatur, & ita de eo legem condit, quod raro accidit. Sed ea lex non est propter id, quod est rarum, sed propter id quod est frequens, quia licet insulę rarò nascantur, quoniam tamen natæ perpetuo durant, accidit super natis sępe dubitari.
12 Vtrunq; tamen obiectum Christoph. † Poret. in d. §. insula, & Dec. in l. ea, quę rarò. ff. de reg. iur. alia ratione tollunt, nem pe distinguũt, an contingat naturaliter id, quod est rarum, an ex miraculo. Primo modo continetur sub lege, d. l. si maior, & d.

& d.§.insula. secundo non ita. Sed ijs obstat quod septenos nasci naturale est, nec tamen lex illa suspensiua amplexa est hoc rarum, d.l. antiqui. Et quinquagenariam parere ex natura est, & tamen rescripto Imperatoris opus fuit, dubitantibus antiquis ne sub lege contineretur. Sed, vt sequenti lege ostendam, ad iudicem pertinent, casus rarò contingentes quasi prçter legem, vt eorum traditio recipi non queat simile est, vt in negotijs contrahendis non temere ea, quæ raro accidunt computentur, d.l. ea quæ raro. ff. de reg. iur. Plura hic post Accursium circa Lazari resurrectionem Nostrates inquirunt. Sed proprium est iureconsulti, non legislatoris in singulari specie de iure responde re, vt ex Arist. p. Rhet. probaui. Meritò ad rem præsentem non pertinent. Sed hás quæstiones in repetitionibus amplectar. Congruentius in l. prçcedenti poterant inquirere, quç remouet inopinata.

13 ACCIDERE. Accurs. † miraculose interpretatur, ego de his, quç naturaliter, licet raro, non de ijs, quç ex miraculo contingunt legem hanc accipiendam puto; vt distinguatur a superiori.

In L. 5.

1 *Mulieribus in suscipienda filiorum tutela iuramentum non deferri qua ratione statutum.*
2 *Legislatòr Medico comparatur.*
3 *Reipublicæ sanitas, & ægritudo in quibus consistat.*
4 *Frequens, & rarum, vt extrema, & opposita considerantur.*
5 *In vnaquaq; re exacta tractatio exigenda est, quatenus rei natura patitur.*
6 *Cùm aliquid accidit præter legem, non est peccatum in lege, sed in ipsa rei natura.*
7 *Argumentum à communiter accidentibus ex hac lege desumitur.*
8 *Dictio potius in hac lege comparationem quantam supponit.*

L. V.

L.V. Idem Lib.17. Digestorum.

NAM ad ea potius debet aptari ius, quæ frequenter, & facile, quàm quæ rarò accidunt.

NAM. Subijcitur eiusmodi lex tanquam ratio præcedentis conclusionis, est autem in ijs verbis implicita ratio aptitudinis cuiusdam. Debet aptari ius ad ea, quæ frequenter & facilè; quasi circa eadem magis apte ius dicatur, magis aperte propter finis assecutionem, cæterasq; rationes, quas in lege. 3.
1 connumeraui. Vsurpat idem Iustin. dum statuit † in Nouella Vt sine prohib. matr. matres ad tutelam filiorum admitti minime delato iuramento, quod à secundis nuptijs abstinebunt. Cũ etenim tale iuramentum plereq; contemnerent, raròq; à quibusdam seruaretur ad periculum periurij vitandum, quod frequenter & facilè incurrebant, præstari vetuit, non inspecto, quod aliquando rarò tamen obseruatum foret, & ait ibi in. §. nam quod, *Nam quod raro fit (quod etiam vetus sapientia docet) non obseruant legislatores, sed & quod plerunque & respiciunt, & mendentur.* Qui locus aliã rationem non illepidam
2 suppeditat, quod instar medici legislator † se habeat, vt 2. libro ex Platone deduxi, Et quidem medicus ab ea potione, & cibo quæ frequenter & facilè noceant, abstineri potius iurabit, quã quod interdum minime nocitura sint, permitterere velit, & certè in delictis coercendis medicus animorum non impropriè dici legislator poterit, & dum curat malis hominibus purgare ci-
3 uitatem, quod quieta †, & pacata sit Respublica sanitas ipsius est, quod malis hominibus abundet infirmitas, l. congruit. ff. de offic. præsid.

4 Sunt autem frequens, † & rarum quasi extrema quædam inuicem opposita in conspectu legislatoris. Ita verò se habent actiones humanæ, vt quatenus sub ciuili ratione ponuntur ex ijs tanquam singulis non colligatur absolutũ vniuersale. Itaq;

subiecta

ſubiecta materia cogit legiſlatorem ad ea reſpicere, quę plerun que, aut rarò eueniunt, & inter hæc deliberare, cum fruſtra ſit quærere ea, quę ſemper vno modo ſe habeant. Et eruditi eſt
5 † in vnoquoq; genere exactam indagationem exquirere, quatenus rei natura patitur, Ariſt. lib. p. Ethic. c. 3. Igitur legiſlator ſumit, quod vtplurimum fit, quia nihil tale eſt, quod ſemper ita fiat. Et ſi quando aliter accidat, non ignorat quidem
6 accidere poſſe, & quod ideo peccatur, ſed peccatum † non eſt in lege, neq; in legiſlatore, ſed in ipſa rei natura. Idem Eth. lib. 5. c. 10. Quod ſi legiſlator ſecundum ea, quę communiter accidere ſolent, legem condit; rectè etiam quiuis iuriſperitus ex ijſdem ducit argumentum. Nam qua ratione nituntur leges
7 etiam argumenta conſiſtunt, Et hac ratione ex hac lege † rectè deducunt, quod valeat argumentum a communiter accidentibus, vt per Nico. Euer. in eiuſmodi loco, Aymon. conſ. 6. nu. 23. conſ. 40 nu. 2. DD. in l. neq; Natales, C. de probat. Can. in c. p. de cler. non reſid. Et ſi valet hoc argumentum in legibus condendis, valere etiam debet in legibus cōditis interpretãdis. Sed huius argumẽti uires proſequar in repetitione.

8 - *POTIUS*. Videtur Celſus † hanc aſſertionem proferre, poſita comparatione duorum extremorum, vt in ſpecie Iuſtiniani de iuramento mulieribus deferendo, quod rarò ſeruaturę ſint, frequenter periurium incurrent. ſtatuit ſuper eo, quod frequenter poterit accidere, & ne iurent. Sic ſi dubitaret legiſlator, an vtile ſit vniuerſis delationem armorum concedere; aſpiciet frequenter, & facilè cuaſurum vt rixę, tumultus, & cędes oriantur, quod vitandum eſt, l. congruit, ff. de off. prǽſid. raro autem, vt ijs quiſpiam vtatur cum moderamine inculpatæ tutelæ, quod eſt permiſſum, l. vt vim, ff. de iuſt. & iu. Id ergo medetur, quod vtplurimum poterit accidere.

In L. 6.

Conſuetudo ex bino actu non inducitur.

2 Neq; frequenter accidit, quod bis accidit.

3 Qui ad ſecũdas nuptias cõuolat, dicitur frequẽtare coniugia.

DD 4 *Actus*

4 *Actus, qui rarò plus quàm bis fiunt, si bis fiant, frequenter fieri videntur.*

5 *C. ita nos xxv. q. 2. expenditur.*

6 *Ex duabus vicibus in criminibus inducitur consuetudo, & qua ratione.*

7 *Differentia inter crimina, & negocia mere ciuilia.*

8 *Pro tertio furto fures suspendi sapienter constitutum.*

9 *Lectio legis huius expenditur, an habeat contemnunt, vel prætereunt.*

10 *Singulares controuersiæ subiectum iudicantium, vel de iure respondentium non legislatorum existimantur.*

L. VI. Paulus, Lib. 13. ad Plautium.

QVONIAM, vt ait Theophrastus, quæ semel, aut bis accidunt, contemnunt legislatores.

QVONIAM. Ideo non aptantur iura ad ea, quæ per-
raro accidunt, vt Celsus proxime dixit; quoniam quę
semel, aut bis accidunt, contemnunt legislatores; & ita subne
ctunt ex Paulo Compilatores rationem quandam rationis eo-
rum, quæ tradita sunt. Hic sane locus obijciendus foret ante
1 eorum oculos, qui vel ex bino actu † cõsuetudinem induci af-
firmant, vt fere communiter tradunt in l. de quibus, in fi. hoc
2 tit. vbi dicemus; vel quod bis factum † frequenter factum esse
opinati sint, quorum Auctor est Accursius in §. vltimo, Auth.
de defens. ciui. sequitur glo. in c. monasteria de vita, & hon.
cler. & vtrobiq; Doctores. Cæterum pro ijs obstant nonnul-
3 la, Primum is † frequentare coniugia dicitur, qui ad secundas
conuolat nuptias, c. vna tantum, dist. 26. ibi *quomodo autem
potest esse hortator viduitatis, qui & ipse coniungia frequẽtaue-
rit.* Sed si ex vniuerso hominum cœtu tum virgines, tum cæ-
libes, tum vno coniugio contentos exceperis, horum respectu
is, qui ad secundas properat nuptias dicitur frequentare coniu-
gia.

gia. Tum etiam quia licet, secundas, tertias, quartas, vel (si lubet) quintas nuptias celebrari contingat, rarissimum est ad has peruenire, ad ulteriores vero fere nunquam. Sed cum rarò ad has perueniant, frequentat nuptias, qui secundas affectat, pro vt in nuptijs frequentia considerari potest. Perperam ergo colligitur in vniuersum ex bino actu frequentiam induci. Sed
4 in actibus †, qui raro plusquàm bis iterantur, si bis fiant, frequenter fieri videntur quod probat hic locus.
5 Secundo obijcitur † c. ita nos xxv. q. 2. ibi *geminatam anti-*
6 *stitum cædem* vsum appellat, & glo. not. duas † vices in criminibus inducere consuetudinem. Sed quod inquit textus *velut vsum, consuetudinemq; sacrilegiam declinantes* tale quid est, quasi studeat Summus Pontifex ne transeat in vsum. Illaq; dictio *(velut)* improprietatem quandam designat, l. in suis. ff. de lib. & posthu. Verba illa magis sunt in argumentum præcautionis cuiusdam, quam quod intelligat Summus Pontifex diffinire, an, ex bino actu inducatur vsus. Vt tamen futuris prospiciamus, quod bis flagitiose admissum erit, cũ facilè in vsum transire queat, est quasi vsus quidam oportunè reparandum.
7 Rectè glo. hoc argumento statuit differentiam † inter delicta, & negocia merè ciuilia. Nam vt citius euitentur, par est iterata crimina existimare frequẽtia, In ciuilibus verò negocijs, quo certior sit vsus ex pluribus vicibus inducere frequentiam. Qua ratione municipali censura tum Senis, tum in plerisq; locis pro
8 tertio furto suspenduntur † fures. quasi geminatum furtum inducat frequentiam, & consuetudinem furandi, tertiũ eundem furem famosum constituat, Bal. in. l. 3. n. 5. C. de Episc. aud. Adhęret Gramm. decis. 48. nu. 3. hęc enim determinatio est publicè vtilis, quoniam à malo deterret. Cęterum frequentiam expluribus, non duabus duntaxat vicibus induci sentit Imperator in l. p. C. quæ sit long. consuet. & nos suo loco fusius rem hanc explicabimus.

9 CONTEMNVNT. Falsum mihi videtur †, quod contemnant. Nam potius est defectus potestatis, quàm voluntatis, ne omnes singuli casus legibus comprehendi queant, l. non possunt, inf. eod. Neq; tamen contemnunt, sed ei, qui iurisdi

ctioni pręest, commodatos relinquunt. Vt verior lectio videatur pręterunt. Neq; verò accidit ex contemptu, sed rei subiectę ratio id expostulat, vt quæ rarò accidunt, prętereant legumlatores.

LEGISLATORES Ait, non iudices, quoniam vt singulares controuersias sententijs, rebusq; iudicatis dirimũt, ac diffiniunt, l. p. ff. de re iud. Sic tam quod sępe, quàm quod raro accidit, in iudicium venire cum posit, siue semel, siue bis accidat pro sua iurisdictione diffinire coguntur. Iureconsulti similiter super qualibet singulari specie; quantum velis raro contin-
10 gat, officium est de iure respondere. Nam & † iudicantis, & consulentis subiectum singulares controuersię pari modo existimari queunt.

In L. 7.

1 *Isidori in c. vlt. dist. 3. de virtute legis sententia.*
2 *Dominici Soto ad Isidorum explicatio relata, & confutata.*
3 *Inhibitioni permissio magis, quàm præceptum opponitur.*
4 *Præceptum magis ex prohibitione, quàm ex permissione resultat.*
5 *De Isidori sententia Auctoris opinio.*
6 *Virtus apud Vlpianum quid.*
7 *Lex xij. tabularum omnes legis actus verbis imperatiuis explicabat.*
8 *Aequalitatis fruendæ gratia leges sanciuntur, cui priuilegia contradicunt.*
9 *Legis imperantis exempla ex Accursio referuntur.*
10 *Accursius à Bartolo repręhensus defenditur.*
11 *Lex prædia minorum alienari vetat.*
12 *Vetat etiam delicta patrari, sed in ijs magis puniendi, quàm vetandi actus consideratur.*
13 *Formas actuum, quæ iuris publici sunt pactis priuatorum lædi lex prohibet.*
14 *Vetandi verbum ad simpliciter probibita sine pænæ adiectione referendum.*

15 Fide-

15 *Fideiubens pro contractu reprobato, non tenetur.*
16 *Stipulatio contra bonos mores non valet.*
17 *Captatoriæ uoluntates reprobantur.*
18 *Nullitas actus est pœna agentis contra legem.*
19 *Lex dupliciter aliquid fieri vetat verbis, & sententia.*
20 *Tribus modis aliquid permitti ex glo. in c. omnis dist. 3.*
21 *Eiusdem glo. sententia circa secundarum nuptiarum permissionem expenditur.*
22 *Minus malũ maiori malo comparatum boni speciem redolet, & contra minus bonum maiori bono comparatum redolet speciem mali.*
23 *Patriæ potestatis in liberos ius permissi rationem habet.*
24 *Vtilitatis causa prædia minorum alienari minimè permissum*
25 *Permissi latior appellatio ad omnes pertinens.*
26 *Priuilegia militum permissiones sunt.*
27 *Actus legis in puniendo ad iustitiam distributiuam respicit.*
28 *Rationi puniendi criminis, ratio depositi restituendi cedere cogitur.*
29 *Latrones famosi quomodo puniendi.*
30 *Actus puniendi non alterius, quàm legis est.*
31 *Consulere an legis virtus dicenda sit.*
32 *Accursius sub virtute permittendi reponit.*

L. VII: Modestinus Lib. 1. Regularũ.

LEGIS virtus hæc est, imperare, vetare, permittere, punire.

LEGIS VIRTVS Diuerso quodam modo Isidorus virtutem legis explicat in cap. vlt. 3. dist. Inquiens; *Omnis* † *autem lex aut permittit aliquid, vt vir fortis petat præmium, aut vetat, vt sacrarum virginum nuptias nulli petere liceat, aut punit, vt qui cædem fecerit, capite plectatur; eius enim præmio, aut pœna vita moderatur humana diuina autem præcipit, vt diliges Dominum Deum tuum.* Sot. lib. p. de iust.

& iu.

2 & iu. existimat † Isidorum permissi appellatione ex more Iureconsultorum præcepta comprahẽdere. Quod & si recte deducat ex l. leges sacratissimę C. de legibus secundum glo. ibi in ver. *permissa*, ego tamen primum subsisto circa glossatoris in-
3 terpretationem, quod inhibitioni opponatur † permissio magis, quàm pręceptũ, quoniam inest pręceptũ, & inhibitioni, & supra in l. prima dictum est esse pręceptum negatiuum. Secundo loco alienum arbitror a sententia Isidori, quod Sotus ait, cum permissi exemplo satis doceat se non de pręcepto sentire. Neq; verò omisit actum pręcipiendi, sed speciatim in Deum retulit. Quod nisi fecisset, cum lex vetare non queat,
4 quin saltem negatiuè pręcipiat, pręceptum † magis ex prohibitione, quàm ex permissione deduci deberet. Sed nonne etiam lex diuina vetat, vt ex decalogo patet; Non occides nõ furtum facies, & similia. Vt legibus pareamus, lege Dei fit, & eatenus vere humana lex obligat, quatenus a diuina deriuatur (de vera obligatione nunc sentio, quę in foro poli contrahitur) & ab ea vim accipit vtiliter pręcipiendi, meritò in eam Isidorus
5 pręcipue retulit. Sed planior explicatio † est, vt dicamus, ipsũ quoque Isidorum quatuor hos actus simili modo explicasse, vt sensus eius sit, omnẽ legem permittere, vetare, punire, pręcipere, diuinam verò maximè pręcipere. Qui sensus ne eidem Isidoro inconstantiam obijciamus aptior erit. Is enim in can. pręcedenti ita inquit. *Officium verò secularium, siue ecclesiasticarum legũ est præcipere, quod necesse est fieri, aut prohibere quod malum est fieri, permittere vel licita, vt præmiũ petere, vel etiam quædam illicita, vt dare libellum repudij, ne fiant grauiora.* Non ergo potuit virtutem pręcipiendi ad diuinam legem contrahere, quam ęque secularium legum propriam esse prædixerat. Sic igitur erit Isidorus ex toto Modestino consentiens.

6 *VIRTVS* non pro vt habitus † est animi, sed pro vt vigor, aut uis quędam, siue potestas, vt exponit Accursius vsurpatur. quod abusiue dicitur, vt Corasius late ex Cicerone deducit. Vim ergo, & proprietatem legis hoc loco designat. Vnde hæc omnia prodeunt, tanquam legis actus.

IMPERARE. Adeo proprium legis est pręcipere, & imperare,

perare, quod modus legis dictus sit imperatiuus, dixi in l. prima
7 ma supra hoc tit. Et lex quidem duodecim tabularū † hos quatuor legis actus verbis imperatiuis explicabat. Pręcipit, dum ait *quodcunque postremum populus iussit, id ius, ratumq; esto*. Vetat iisdem verbis caput illud legis, *Priuilegia ne irroganto*,
8 quod piè institutum impiè recessit ab vsu. Cum enim † ęquitatis fruendæ caussa leges sanciantur, quid aliud ęquitas pręstat, quàm ęqualitatem, vt summi cum infimis pari iure sine aliqua dispensatione retineantur, & hę leges haberentur, quæ cum omnibus semper vna, atq; eadem voce loquerentur. Permittit etiam, dum ait, *Vti quis legaßit rei suæ, ita ius esto*, tum caput illud *Glandem suam in alienum fundum procidentem colligendi ius esto*. Punit illud, *Qui falsum testimonium dixisset e saxo Tarpeio deijcitor*. Et certè hos actus omnes sic exercet, vt pręcipiat in omnibus; nihil enim permittit, quin in contrarium agi vetet, ad effectum, vt permissum illud semper sit, & ita de singulis. Et huc respexit Papinianus, dum dixit, legem esse cōmune pręceptum, quia verè pręcipit in omnibus. Attamen Modestinus clarius omnes legis actus patefacere voluit, quod eosdem singulis appellationibus distinguere commodius esset, argumento inst. Qui. mo. testamenta infirm. §. hoc autem ca-
9 su. Ita accursius hic. Eorum, quę specialiter † lex pręcipere videtur idem varia subijcit exempla. Primum est legis Iulię in l. si postulaueris, §. quęstioni, ff. ad leg. Iul. de adult. quę iubet, reum, reamue, & patronos eorum, & eos, qui crimen detulerunt quęstioni interesse, & facultatem interrogandi patro-
10 nis dat. Bart. † tum ibi, tum hic sentit aduocatum quæstioni interesse non debere, & quod ibi ait quæstioni, interpretatur examinationi an debeat torqueri, & Accursium reprehendit, sed iniuria. Nam Accursius non id pronunciat absolute, sed in speciali casu, nempe in quęstione seruorum in caussa adulterij. Non ergo in omni caussa, nec cuiusquam quęstioni aduocati iubentur interesse. Vereor tamen, ne quod ait ibi textu. *Quæstioni interesse iubentur*, intelligendum sit, si velint, quasi iudices eos vocare teneantur, quod legis initium persuadet, ibi *siue ipse voluit interesse, siue noluit, iubet iudices, æstimari seruū*. Secundum hic deducit legis pręceptum, quod seruos quęstio-

ni

ni subiectos publicos esse iubet, ne dum timent, se in reorum potestatem reuersuros obdurent in quæstione. Possunt alia afferri exempla ex lege duodecim tabularum, veluti dum filiosfamilias suos, & necessarios, seruos autem necessarios hęredes fieri iubet, ex iure Digestorum, vt testes in testamentis rogatos adhiberi, l. hęredes palàm, §. in testamentis, ff. de testamentis.

11 *VETARE*. Vetat lex † prędia minorum alienari sine decreto, l. p. ff. de reb. eor. & C. de pręd. & ali. reb. min. Item res ecclesię, l. Iubemus, la. 2. C. d. Sacrosanc. Eccl. Accurs. Sed non tam videtur lex in ijs absolutè vetare, quàm sub certa forma, & certis casibus concedere, quanquam res Ecclesiæ Constantinopolitanę, magis est, vt absolutè alienari vetet. Vetat rursus om
12 nia delicta, † sed eorum respectu ponitur hic virtus puniendi
13 magis quam vetandi. Vetat formas † actuum a se excogitatas, & adinuentas pactis priuatorum lædi, l. 3. ff. de testam.
14 Et in hac lege vetare † ad ea referendum est, quę lex vetat simpliciter, non autem punit pęna, in ęre, vel corpore soluenda. Nam & in ijs, quæ simpliciter vetat, si non aliam pænam, decernit nullitatem actus, si contra fiat. Quicquid enim fit resistente lege, inutiliter fieri dicitur, vt expressim ad id pertinet, l. nõ dubium, C. eodem, facit l. si non sortem, vbi Bart. not. ff. de
15 cõd. indeb. & hoc nomine fideiubens † pro contractu reproba-
16 to non tenetur, l. cũ lex, ff. de fideiuss. Stipulatio † bonis moribus aduersans inutiliter cõcipitur, l. stipulatio hoc modo cõ-
17 cepta. ff. de verborum oblig. captatorię † voluntates, quarum conditio ad secretum confertur alienę voluntatis reprobantur, l. captatorias, ff. de hęred. inst. fundi dotalis alienatio nulla existimatur, toto tit. ff. de fun. dot. quoniam legislatori quod fieri non vult, tantum prohibuisse sufficit, vt quod contra factũ sit, reputetur inutile. Est autem nullitas hęc pęna quædam agentis contra legem, cum ex prohibitione resultat, vt docet Bal. in
19 d. l. non dubium, nu. 5. lex autem quid fieri vetat, † duplici modo, verbis, & sententia, sic etiam imperat, punit, atq; permittit. Non dico verbis à sententia nudis, sed vt sententiam verbis expressam ab ea, quæ tacitè inest, discernam.

PERMITTERE. Glo. in d. c. omni dist. 3. tribus mo-

dis

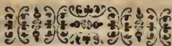
20 dis † aliquid permitti contendit. Vno modo, quod nullo iure prohibetur vt secundas nuptias contrahere 31. q. p. c. hanc rationem. quia secundas nuptias permisit Apostolus, vt euitaretur fornicatio, sicut permisit Moyses libellum repudij, vt euitaretur homicidium. Ideo etiam reparandæ incontinentiæ, caussa, non tantum liberorum procreandorum gratia matrimonium celebratur XXXII. q. 2. §. his authoritatibus. Vereor
21 † ob id, ne genus hoc permisi tertio loco fuerit reponendũ, quo glossator ait, quod permittitur illicitum eius vitandi gratia, quod magis illicitum sit. In ijs tamen, quæ prorsus illicita sunt regula prima est, non esse illicitum pro illicito faciendum, quoniam vtrumq; malũ nullumq; permissum. Altera est, si vnum ex illicitis facturus sis, fac quod minus est illicitum, quę tamen neque permittit, vt facias, & ita habetur in c. 5. quod verius 33. q. 2. Tolleratur hoc, non propriè permittitur. At superius nempe secundas nuptias habere permittitur, non tantùm tolleratur. In tertio genere sunt meretrices in terris ecclesiæ, neq; enim permittitur fornicatio, sed tolleratur, vt euitentur adulteria, & stupra. Nunquam igitur id, quod est absolute malum
22 lege permittitur, sed tolleratur quasi minus malum, quod † respectu maioris aliquo modo redolet speciem boni, sicut minus bonum maiori comparatũ redolet quodam modo speciem mali, & minus licitum hoc sensu videtur appellari illicitum, c. priuilegia 4. dist. facit, quod tradit Caius de veneni venditione in l. quod sæpe, §. veneni. ff. de contrahen. empt. Quoddam est permissum, quasi relaxatio, vel indulgentia legis, vt cum Anglicis permittitur in quarta, & quinta generatione copulari, c. quædam 35. q. 3. & hanc glossator veram, & absolutam permissionem appellat. Ego magis dispensationem, aut priuilegium reor, non enim generaliter, sed specialiter id permittit summus Pontifex. Ideo priuilegium quasi priuata lex censeri poterit.
23 Permisi † rationem habet iure patriæ potestatis filios vendere, ac distrahere ob summã egestatem, l. 2. C. de patr. qui fil. distr. & aliquando ius fuit occidere, l. in suis. ff. de lib. posth. Ob ęs alienum prędia minoris alienare habet eandem rationem, l. ob ęs; C. de præd. men. l. magis puto, §. & magis. ff. de reb. cor.
24 Quidam vtilitatis caussa id quoq; permissum esse rati sunt, sed

E 2 falsò

falsò quidem, l. si fundus. eodem titulo, & recepta est sententia, in hoc diuersam esse minorum, & Ecclesiæ caussam, vt in. l. 2. ff. de off. eius ibi Castr. & alij, & Dec. nu. 6. ibi de communi, & ex caussa vtilitatis id fieri non posse tradunt, Affli. decis. 87. Cupie. decis. 113. Rol. cons. 7. nu. 26. vol. 3. Videamus, an per
25 missũ sit etiam quod a lege † permittitur omnibus, velut quod nullius est cuique permissum est occupare, §. ferę inst. de rer. diuis. conceditur enim occupanti, & in hoc non alia virtus legis elucet, non enim imperat, vetat, aut punit, & virtus legis adest, ergo permittit. Alioquin enumeratio Modestini mendax dici deberet. Ex permissione legis est facere testamentum, l. p. C. de sacr. sanc. eccl. l. 3. ff. de testamentis, l. si quando, C. de inoff. test. §. disponat Nouel. de nupt. In ijs omnibus, vbi non punit, vetat, aut imperat. Opinor legem permittere, & habere, vel non habere contractus, l. sicut. C. de act. & oblig legem ijsdem dare, l. contractus, ff. de reg. iur. Contrario consensu ab ipsis abire, l. ab emptione. ff. de pact. Nouationes, acceptilationes, & id genus alia ex permissione proficiscuntur. Ac ita latius permissi nomen vsurpatur, vt omnia comprehendat, quę
26 minus propriè ad alia referri possunt. Multo † magis permissio legis est, quod miles post sententiam possit opponere exceptiones peremptorias, l. prima, C. de iuris, & facti ignor. cum regulariter opponi non queãt, l. peremptorias, & ibi not. C. sententias rescin. non pos. Igitur priuilegia, & dispensationes permissionis sunt, sed magis specialis. Quare præmiandi actus, quod in priuilegia prerogatiuas, ac beneficia quædam, quæ non conferuntur inuito, resoluatur ab hoc permittendi actu proxime pendet.

PVNIRE. Virtus hæc conspicua magis est, alioqui, si probitas, & innocentia seruaretur inter homines, nec quidem ne-
27 cessaria. Ad iustitiã distributiuam † refertur, & publicam respicit vtilitatem, ne delicta remaneant impunita, l. ita vulneratus, ff. Ad legem Aquiliam. Hinc Papinianus supra in l. prima, legem coercitionem dixit *Factæ sunt leges* (ait Isidorus c. factæ, dist. 4.) *vt earum metu humana coerceatur audacia, tutaq; sit inter improbos innocentia.* Facit retum malarum emédatio

datio, ne concessa videatur ex taciturnitate male agendi licentia, facit autem pęna, ne facilè quis prosiliat ad delinquendũ, l.
28 si operis, ff. de pœn. Tantumq; potest ratio † puniendi criminis, vt si reus capitalis deponat centũ apud aliquem, & deportatus sit, in publicum deferenda, non ipsi ex lege depositi reddenda sint. Nã vt Thriph. ait in l. bona fides, ff. de pos. *male meritus publice vt alijs exemplo ad deterrenda maleficia sit, etiã egestate laborare debet.* Hinc Callistratus ait in. l. capitalium. §.
29 vlt. ff. de pœn. *Famosos † latrones in ijs locis, vbi grassati sunt furca figendos, vt & conspectu deterreantur alij ab ijsdem facinoribus.* Lex aut metu pœnarum, aut premiorum exhortatione homines bonos cupit efficere, l. p. sup. de iust. & iur. At, qui nõ metuunt, pęnas luant necesse est, ne dum non efficiuntur boni, quia non metuunt, in nequitia perseuerent, quia non luant. Et ideo & si non ijs prosit, quos pęna soluta perdit, cedit tamen in aliorum commodum, quos simul pęna deterret, & exemplum, & bonis, & diligentibus iustitiam in solatium cedit. Est verò
30 legis adeo propria virtus; hęc puniendi, vt non cõueniat † priuatis personis, quibus altera iustitiæ pars quę in præmiando versatur, non denegatur. Accursius addit præter hęc, quod vir-
31 tus † legis sit consulere. Quo nomine Vlpianus in l. p. ff. de inoff. testam ait, *Cognati enim proximi, qui sunt vltra fratrem melius facerent, si se sumptibus inanibus non vexarent, cum obtinendi spem non habeant.* Itidem in l. is qui destinauit. ff. de rei vend. consultius esse docuit agere possessorio iudicio, quàm petitorio. Sic Alexander in l. age. C. de transact. Alph. in l. si quando. §. primo, ff. Si seru. vend. consilium afferre videntur.
32 Subdit Accursius hęc † sub capite permittẽdi videri compręhensa, statuitq;, nullam esse legem, quæ aliquod horum, aut eorundem aliquod ęquipollens non efficiat, & ita sentit Bartolus. Rectius hęc quasi summa genera censeri possunt, ad quę compræhensiue reducantur omnia, non per ęquipollens, & ita sentio.

In L.8.

L. VIII. Vlpianus, Lib. 3. ad Sabinũ.

IVRA *non in singulas personas, sed generaliter constituuntur.*

IVRA. Dictũ est in libro secundo, legem generalem esse
1 debere, quod non tam † ex proprietate legis, quàm ex vtilitate deduci videtur; ex proprietate, quoniam, quę personales sunt, nec leges esse videntur, sed hę duntaxat, quæ generales sunt; §. sed quod principi, Inst. de iur. nat. gen. & ciui. Ex vtilitate, quòd lex generalis in commune conferat; quia commune pręceptum, l. p. supra eod. contra in singularem per
2 sonam constituta naturam assumat priuilegij, † quod & odiosum est c. sane de priuilegijs in 6. & iniustitiam redolet, ac propterea damnum infert. Tullius lib. 3. de legibus refert primo capite legis duodecim tabularum de iure publico duas pręclarissimas contineri leges, quarum altera priuilegia tolleret, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo conuitio vetaret. *In priuatos homines* (sequitur ille) *leges ferri noluerunt, id est enim priuilegium, quo quid est iniustius? cum legis hæc uis sit scitum esse, & iussum in omnes.* Idem etiam Atheniensibus institutum fuisse patet ex Demosthenis oratione contra Timocratem, vt Hotomanus refert, & ratio videtur esse (vt proxime dictum est) quia si ęquitatis fruendę causa leges sanciuntur, hoc est, vt summi cum infimis pari iure retineantur, hæ demum habendę leges sunt, quæ cũ omnibus semper vna, atq; eadem

voce

voce loquuntur. Sed obstat † l. ius singulare, inf. eod. Sol. vt ibi. Secundo obstat l. neq; Dorotheum C. de decur. & fil. eorum, lib. x. Accursius ait, excipiendum esse casum illum ex regula huius legis. Sic Fabiani Episcopi laudationem, & Euthychetis abolitionem in l. quamuis venerabilis, C. de Episc. & cler. comprehensam excipiendam putauit. At dicendum est, vt in l. p. in ver. commune supra eod. Tertiò obstat l. p. §. plane inf. tit. p. Sol. Bart. quod ibi loquatur de priuilegio non redacto in corpore iuris. Sed indulta ob meritum rediguntur aliquando. d. l. neq; Dorotheum, & d. l. quamuis. Sol. ergo, quę vt leges sanciuntur quoad verba sunt in singulas personas, sententia verò legis omnes intuetur. Cęterum vbi non sanciuntur vt leges nihil ad nos. Vt enim leges esse velit, quę alicuius gratiam, vel odium continerent non tam mouet Principem ratio personę, quàm, vt eo exemplo omnes alliciat, vel deterreat. Nam vtilitate mouetur, d. l. ius singulare, & l. 2. inf. tit. p. Et licet gratia sit vnius; vtilitas tamen vel omnes, vel plerosq; respicit, l. ius pluribus supra tit. prox. Itaque constat, rationem legis esse generalem, quę ratio lex est. Accursius, & Bartolus intelligunt, quod lex constituta in singulare personã trahetur ad similes, & ita plura hic de extensione legis admiscent, quorum
4 propria sedes est infra in l. non possunt. Ipse † malim, hoc Vlpiani pręscriptum referre ad leges ferendas, quàm ad leges latas, vt eos moneat qui ferre, nõ doceat, qui iudicare, aut respondere debeãt. Nam & ita rectius cohęret cum præcedentibus.
5 Quod inquiunt, non omnem legem † esse regulam, probatur ex l. p. ff. de reg. iur. & aliud ius esse aliud iuris regulam necesse est, ne regula, sui ipsius sit regula. Sed contra lex omnis regula est iustorum, & iniustorum, l. 2. supra eod. Regula ibi est directio, quo sensu omnis lex est regula, at in lege p. breuis enarratio est, qua ratione non omnis lex est regula.

In L. 9.

1 *Origo Senatorum ex Fenestella.*
2 *Senatus authoritas ante Cæsares ex Cicerone.*
3 *Tribuni plebis potuerunt vetare Senatusconsulta.*

4 Ioan-

4 *Ioannis Bodini sententia de auctoritate Senatus.*
5 *Authoris aduersus eum conclusio.*
6 *Senatusconsulta quomodo fierent.*
7 *Vlpianus a Consilijs Alexandri Imperatoris*
8 *Accursij sententia in l. vlt. C. de legibus reprobatur.*
9 *Aliud est ius facere, aliud legem condere.*
10 *Senatus ex lege iudicare non tenebatur.*
11 *Post Cæsares quæ Senatui reseruata sint.*
12 *Post Principem suprema est Senatus auctoritas.*
13 *Conspirans aduersus Senatorem reus est læsæ Maiestatis.*
14 *Auctoritas Senatus non est penes singulos, sed apud omnes.*

L. IX: Idem Lib. 13. Ad edictum.

NON ambigitur, Senatum ius facere posse.

1 DE Senatorum origine † scribit Fenestella, a Romulo primum institutos fuisse, quippe qui vrbis parens, & conditor cum iam nouam Ciuitatem viribus, & robore iuuenum affatim a se munitam cerneret haud minoris momenti fore ratus est, si eandem consilij ope fulsisset, & ex Primoribus Patrum, qui tunc aderant ciuibus centum numero elegit, quos ob honorem Patres ob ętatem Senatores appellauit. Sed quantũ ad rem pręsentem pertinet duo tempora nobis obseruanda sũt, vt Senatus auctoritatem intelligere possimus ante Cęsares, & post Cęsares. Et ante Cęsares quidẽ eam Marcus Cicero pro
2 † Publio Sextio ita descripsit; *Hæc est vna via (mihi credite) & laudis, & honoris, & dignitatis a bonis viris, & sapientibus bene a natura constitutis laudari, & diligi, nosse descriptionem Ciuitatis a maioribus nostris sapientissime constitutam, qui, cum Regiam potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creauerãt, vt Consilium Senatus Reipublicæ præponerent sempiternum; deligerentur autem in id consilium ab vniuerso populo, aditusq; in illum summum ordinem omnium ciuium industriæ, ac virtuti pa*

teret. Senatum Reipublicæ custodem, præsidem, propugnatorem collocauerunt huius ordinis auctoritate, vti Magistratus, & quasi ministros grauissimi consilij esse voluerunt. Senatum autē ipsum proximorum ordine confirmare plebis libertatem, & commoda tueri, atq; augere voluerunt. Neque tamen in tanto verborum ornatu video legis condendę potestatem. Sed, cum ea penes populum fuerit, tum verò vt relatum est, quamuis Tri-
3 bunis plebis † curiam Senatus ingredi non liceret; tamen ante valuas eius positis subsellijs decreta patrum attentissima cura examinabant, vt siqua ex ijs improbassent, rata esse non sinerét, ac per nota T, & V. probare, & reprobare soliti fuerunt. Qua
4 ratione nouissime Ioannes Bodin. † lib. 3. de Republica, c. p. ab eodem Gallicana lingua conscripto negat supremam hanc auctoritatem vllo vnquam tempore Senatui Romanorū fuisse. Addit sępissime apud Liuium verba hęc obseruari. *Senatus decreuit, populus iussit*, ac ideo deliberationem a Senatu profectam, vim cogendi, ac subijciendi à populo semper emanasse. Cui non obstant verba Iust. in §. lex in fi. Inst. de iur. nat. gen. & ciu. *ęquum visum est, Senatum vice populi consuli*; nam ius-
5 sum populi requiri semper asseuerat. Sed ego † ab hucusq; recepta sententia (etiamsi sciam, hanc facti, non iuris esse quęstionem) recedere non possum, quod verisimile non sit, frustra Senatum fuisse consultū. Nam Senatus decernebat nomine proprio, iubebat nomine populi, quia in iubendo eius vice fungebatur; non tamen populi iussus per se separatus a decreto Senatus desiderabatur; quoniam qua ratione difficile erat populum in vnum cogi legis sanciendę causa, eadem quoque difficile erat in vnum conuenire iubendi causa. Sed, ne Senatus aliquando populi autoritatem vsurparet, sed constaret, hanc esse populo reseruatam; verisimile est, vice populi iussisse, nec aliter populo aucto fieri potuit. Et hanc nostram sententiam probat Pomponius in l. 2. §. deinde supra de orig. iur. ibi. *Necessitas ipsa curam Reipublicæ ad Senatum reduxit. Ita cæpit Senatus se interponere, & quicquid cōstituisset, obseruabatur, idq; ius appellabatur Senatusconsultum.* Potuit etiam facere hæredem, §. quos autem, Inst. de bonorum possess. quę res a legis condendę facultate proficiscitur. Quid verò post Cęsares ob-

seruatum

seruatum sit, statim dicemus. Hoc autem ius ad rogationem,
6 † seu consultationem eorũ,qui ius agendi, & habendi Senatum haberent,solemni more,sole exorto, & ante solis occasum constituebatur. Gell. lib. 14. c. 7. Et quemadmodũ ab initio hanc, opinor fuisse Senatus auctoritatem; ita paruo tempore conseruatam fuisse credo, Tribunis primum, post verò alijs, interdum populo ipso, tandem ipsis Principibus eam diminuentibus, ac sępe negligentibus.

7 *NON AMBIGITVR*, Vlpianus † legis huius author fuit a consilijs Alexandro Imperatori, quod maxime notandũ est, vt intelligamus post Cęsares talem fuisse Senatus auctoritatem. Et ideo cum Vlpiani temporibus lex Regia obtineret, qua populi suprema authoritas omnis in principem collata est, dubiũ est an Senatus posit cõdere legẽ. Obstat l. vlt. C. eo. Ac-
8 curs. † ibi quod dicitur Imperatorẽ solũ legem ferre posse, ait, accipi debere, vt excludat singula generum,non genera singulorum, vt nemo solus, nisi Imperator posit legem condere, cæterum in Senatu nemo cõdit solus. Sed nugatio est. Quid? ibi Iustinianus ait, *& leges interpretari solo dignum imperio esse oportet*. Quid? quod sequitur *ex suggestionibus procerum*, nemo ibi solus? Sed tum ibi, tum hic soluit alio modo, quasi correctio huius legis inducatur, & hęc cesset propter illam, nec Bartolus dissentit. Verùm euitanda est correctio, c. cùm expediat, de elect. in 6. tum maxime quia Vlpiani temporibus vigebat Imperator, & lex regia obtinebat, vt admonui.
9 Dicendum est ergo, aliud esse † ius facere, aliud legem condere, sancire, ferre: Nam sententia facit ius inter partes, saltem vbi in iudicatum transit, l. Papinianus, §. vlt. ibi glo. ff. de inoff. test. l. ingenuum, ff. de sta. hom. Bartolus in l. Iulianus verum nu. 21. ff. de condict. indebiti. Et tamen hoc pronunciatum non accipitur pro generali lege, cum tertio non nocet, l. sæpe ff. de re iudic. & C. res int. al. act. per tot. ergo Senatum ius facere posse ad iudicia, non ad leges referendum est, ac ita nouissime interpretatur Pet. Tolos Sint. iur. Vni. lib. 47. c. 25. nu. 32. quoniam, vt ille multis probat, adempta est illa Senatus auctoritas, tum aliorum, tum maxime quadam Nouella constitu-
tione

tione Leonis Cęsaris, cuius titulus erat, Ne amplius senatuscō sulta fiant. Et Theod.& Valent. Impp. vel oratione missa ad Senatum, vel de Senatorum consilio sibi legumlationes reseruantes in l. leges, & l. humanum.C. de legi. satis demonstrat, antiquatam fuisse illam supremam Senatus authoritatem. Sic senatuscōsultum circa petitionē hæreditatis relatum ab Vlpiano in l. item veniunt, §. pręter hęc, ff. de petit. hęredit. magis constat auctoritate Traiani, Imperatoris, quàm Senatoria. At Vlpianum ad iudicia respexisse mihi persuadetur ex Quintilia-
10 no lib. 6. c. 5. dum ait, *In Senatu † verò, & apud populum, & apud Principem, & vbicunq; iuris clementia est habet locum depręcatio.* Vt authoritas esset Senatus in iudicijs pro arbitrio procedere, & a iuris scripti rigore ad clementiam declinare, & ita ius facere. Non enim ius pro generali lege vsurpari debet, ne abrogatam hanc legem esse fateri cogamur, & a Senatu iuris condendi potestatem recessisse Pomponius in l. 2. §. nouissime.ff. de orig.iur. his verbis insinuat, *Nouissime sicut ad pauciores iuris constituendi via transisse ipsis rebus dictantibus videbatur, vt esset necesse Reipublicæ per vnum consuli. Nam Senatus non perinde omnes prouincias probe regere poterat. Igitur constituto Principe datum est ei ius, ut quod constituisset, ratum
11 esset.* Sed quędam † etiam post Cæsares ipsi Senatui competūt, in quibus lex ista locum vendicabit. Nam potest restituere ad famam, quod post Principem solus Senatus potest, l. p. §. de qua ff. de postul. et ibi glo. quod est restituto facere postulandi ius. Sic vetare potest, quominus publico ex flumine ducatur aqua, l. quominus ff. de Flum. ibi *nisi Imperator, aut Senatus vetet*, & cum ducere ius sit, vetando facit, ius non esse. Principi etiā comparatur in eo, vt ab eo non detur appellatio, l. p. ff. A qui. appell. non lic. An veniam ętatis concedere possit, dubitatur? & Odofr. & Bart. hic nu. 2, negant posse, & rectè quidem, quod probat l. 1. & 2. C. de his qui. ven. ęt. ibi *a Principali clementia* quasi specialiter in hoc sit Principi reseruatum, quod ipsi adnotarunt, tum quia Senatorum in ea re officium est de moribus, & honestate impetrantis apud Pręfectū Pętorio docere, non autem veniā ipsam concedere, d.l. 2. quoniam Imperator pręuia Senatorum informatione concedendam esse decer-

nit. Quinimmo cum ante non esset Senatorium iudicare, nec vsitatum; Principes ne Senatum in legibus ferendis occupari paterentur iudicijs præesse voluerunt vt ademptę auctoritatis amaritudinem aliqua ratione temperarent; Senatui datum est non modo vt ab eo nō liceret appellare. d. l. p. ff. a qui. app. non lic. sed vt neq; a Principe rescripta contra eius sententiam impetrare liceret, l. p. C. de Senatuscons. quę non de rescriptis aduersus leges a senatuconditas, sed aduersus decreta Senatus intelligi debet, cum alioquin per se rescripta iuri contraria non valeant, l. rescripta, l. nec damnosa, C. de præc. Imp. off. At-
12 qui post Principem suprema † est Senatus auctoritas, quod testantur Imperatores, dum se innumerum Senatorū adscribunt, l. ius Senatorū. C. de dign. lib. xi. *Ius Senatorum* (ibi dicitur) *& auctoritatē eius ordinis (in quo nos quoque ipsos numeramus) necesse est ab omni iniuria defendere*. Quo fit, vt conspirans
13 † aduersus Senatores reus sit læsæ maiestatis, l. quisq; C. ad l. Iul. Mai. Sed tamen, vt prædixi in iudicio duntaxat obtinere debet hoc Vlpiani responsum, fac. l. vlt. C. de petit. hæred. cū glo. ibi. De ijs, quę Bart. & alij magis inquirunt, alias hoc ipso loco dicetur.

14 *SENATVM* Ait, non Senatores †, quoniam auctoritas non est disgregata per singulos, sed iuncta apud ipsum collegiū Senatorum, & in forma collegij, Bal. hic. Vel vnus homo censeri poterit, qui multos pedes habeat, multásq; manus, multósque sensus, cum eos consideremus non vt singulos, sed vt omnes, Arist. lib. 3. Polyt. c. 7. Maior autem pars pro omnibus habita semper est. Sic quod maior pars curię facit pro eo habetur ac si omnes egerint, l. quod maior, ff. ad municip. & refertur ad vniuersos, quod per maiorem partem efficitur, l. aliud est vendere, §. refertur, ff. de reg. iur.

In L. 10.

1 *Legis nomen ad quæ referatur.*
2 *Peccatum legislatoris est in sermone, non in sententia.*
3 *Ratio cur omnes casus lege comprahendi non queant, an re-*

ctè

ctè sumatur ab humani ingenij imbecillitate.
4 *Facta omnia incerta sunt.*
5 *Ratio propositæ quæstionis ex Baldo perfectè explicata.*
6 *Oratio vniuersalis affirmatiua quum in vno redditur falsa, in totum vitiatur.*
7 *Quod sit diffinitionis officium, & quod officium regulæ.*
8 *Dictio plerumq; significat regulam.*
9 *Regula apud nostros fungitur vice diffinitionis.*
10 *Et quamobrem omnis regula habeat exceptionem.*
11 *Exactum non in vnoquoq; genere eodem modo exquirendũ.*

L. X. Iulianus Lib: 59. ad Edictum.

NEQVE LEGES, neque Senatusconsulta ita scribi possunt, vt omnes casus qui quandoque inciderint, comprahendantur, sed sufficit ea, quæ plerunque accidunt, contineri.

1 NEQVE LEGES. Accursius nomẽ † legis generaliter interpretatur; ego vero ad legem Populi, & Tribunitiam referendum censeo, quoniam de cõstitutionibus Principum, speciatim inf. tractatur, & de iure honorario non satis constat nomen legis ipsi cõuenire Eiusmodi acceptio satis cohęret titulo, Qui de legibus, & Senatusconsultis inscribitur, Legis nomen generaliter vsurpat Vlp. in l. omnes populi, supra de iust. & iur. ibi aut legibus, aut moribus reguntur; ius enim omne scriptum complectitur legis nomine, vt ibi Accurs. docet, & rectè. Verum non inficior, quod hic de legibus, & Senatusconsultis edicitur, ob rationis identitatem ad leges omnes generaliter pertinere.

SCRIBI POSSVNT. Vellet quidem legislator ita scri-

bere, at minime potest, neq; tamen vitium est in arte boni, & æqui. Nihil enim est, quod ars non comprehendat scripto, aut sententia. Merito ait *scribi*, quoniam defectus est in scripto, non in sententia. Semper enim quum casus occurrunt, affirmare licet, si legislator adesset, ita sanciret. Neque ius absolutè peccat, sed tale ius scriptum. Arist. lib. 5. Ethyc. c. 10. vt supra lib. 3. dictum est de hoc ita plane loquitur, *Quando igitur lex in vniuersũ dixerit & præter vniuersale postea quippiam contigit, tunc recte se habet, si qua legislator omisit, absoluteq; ac simpliciter loquendo peccauit, corrigatur defectus, id, quod legislator etiam si adesset, dixisset, & si sciuisset ita præ-*
2 *scribentem legem statuisset*. Ergo † peccatũ ponit in sermone, non in sententia. Neque verò ius scriptum aliter in artem redigi posset, nisi ea, quę plerunq; accidunt, inspiciendo, vniuersaliter statueret, l. iura const. tui, supra eo, vbi dixi, Cur ita leges scribi non possint, Accursius quærit; varias affert ratio-
3 nes. Prima est † propter humani ingenij exiguitatem, confirmat ex Iust. in l. 2. §. sed quia. C. de vet. iu. enucl. Ille ibi, *Sed quia diuinę quidem res perfectissimæ sunt, humani iuris conditio semper in infinitum decurrit, nihil est in eo, quod perpetuo stare possit (multas enim formas edere natura nouas deproperat) non desperamus quædã postea emergi negocia, quę adhuc legum laqueis non sint innodata*. Sed hic locus vbi par est peccatum, ponit in ipsa rerum conditione, non in hominis ingenio. Et recte quidem quippe cum (vt Arist. relato in loco inquit) *peccatum in lege minime sit, neq; in legislatore, sed in rei ipsius natura consistit, statim enim rerum agendarũ materia eiusmodi est*. Nam, cum ius finitum esse debeat, l. 2. ff. de iur. & fact. ignor. plura vero sint negocia, quam vocabula, quod rerum natura inductum est, l. 4. ff. de pręscript. verb. peccatum est in hac ipsa materia, quę varia, inconstans, atque flexibilis est. Rursus quę-
4 dã † facta adeo incerta, licet incerta sint omnia, l. vbi ait. §. quidquid ff de verb. oblig. vt diffiniri non queant, atq; certis verbis comprahendi, vt diffinitio morę, l. mora de vsur. vt diffinitio fidei testibus adhibendę, l. 3. §. ideoq; ff. de testibus, Vides amplius ex minima facti mutatione totum ius mutari, l. natura cauillationis, vbi Alc. not. ff. de verb. oblig. l. ea est, ff. de reg.

iur.

iur. At nullum plane factum est alteri simile si omnes circunstantias diligenter scrutari velimus. Merito legislatori ad ea duntaxat respiciendum fuit, quæ plerumque accidunt. Et hoc nomine distat ius naturale a ciuili, & legitimo iure; quoniam immutabile est tanquam à diuina, non ab humana prouidentia constitutum, §. sed naturalia, Inst. de iuri nat. gen. & ciu. ciuile autem ius ob prędictā materię inconstantiam sępe mutatur Rectaq; ratio, quę tanquam lex quid rectum, & honestum si nobis ostendit, respicit singulaque q;, & in omnibus fungitur officio suo, vt primo libro explicatū est. Nō ita est lex scripta, neq; ita scribi ita scribi potest. Rationem omnem exponit Bal. inf.
5 † in l. nō possunt in pri. lectura, eā desumens ex parte rei, quia res sunt infinitę ex parte agentis, quoniam legislator homo est, & in mortali natura nihil perfectum, nec in sensu, nec in intellectu. Ex parte accidentium, quia scientia nostra est de accidentibus, & factis hominum, quę pro cuiusq; voluntate variata vniformam certitudinem non admittūt, l. idem erit, ff. de stat. homi. l. si non fortem, §. libertus, ff. de cond. indeb.

VT OMNES. Signo vtitur vniuersali, quoniam illud est
6 propriū vniuersalis affirmatiuę †, vt cū in vno redditur falsa, in totū falsa reddatur, l. si is, qui ducēta, §. si quis ita, ff. de reb. dub.
7 Omnes † casus cōprehendere officiū est diffinitionis, compre-
8 hendere plerosq; officium regulę. Vnde † notatur, quod dictio plerunq; significat regulam, Inst. de legit. patr. tut. §. quia,
9 & hac ipsa ratione † regula apud nostros fugitur uice diffinitionis, l. p. ff. de Reg. Cat. & nomen diffinitionis pro regula vsurpatur, l. omnis definitio, ff. de reg. iur. vt Vigli. declarat Inst. de testam. ordin. in principio Ant. Aug. lib. 3. Emend. c. 9. & omnes eruditiores admittunt. Et libri Papiniani, quos diffinitionum inscripsit manifestè demonstrant. Cęterum si quando nomen hoc propriè vsurpetur, tunc & Iureconsulti diffiniunt debere cum diffinito conuerti, quo nomine Vlp. Seruium repræhendit in diffinitione doli. Regula, quum in aliquo vitiata est, perdit officium suum, l. p. ff. de reg. iur. diffinitio autem
10 non perdit officium, sed non est diffinitio. Et ideo omnis † regula habet exceptionem, d. §. quia, vbi glo. quia non de omnibus

bus

bus est, sed de plerunque contingentibus. Verum tamen est, quod ea respiciens, statuit vniuersaliter, & absolutè, vt ius in artem redigat. Qua ratione iuris scientiam esse Celsus dixit in l. Si seruum, §. sequitur, ff. de verborum obligat.

11 SED SVFFICIT, quoniam † exactum non simili modo in vnoquoq; genere exquirendum est, Arist. lib. p. Ethyc. c. 3 sed eam explicationem requirere debemus, quam rei ipsius natura pati potest. Vitium est enim ab oratore demonstrationes exigere. Tum sufficit, quoniam & ijs casibus, qui præter legem eueniunt alio remedio lex occurrit, de quo in l. non possunt, & seq. inf. eod.

In L. 11.

1 *Lex ista à præcedenti consequentiam ducit, & quomodo.*
2 *Arguitur contra hanc legem ex legibus sequentibus, ex l. Placuit, C. de iudic.*
3 *Quæstionis status duplex, in altero dubium est de sententia, in altero certa.*
4 *Certa cum sententia est, non est Princeps adeundus.*
5 *Cum dubia, & incerta sententia legis est, Principem adire oportet.*
6 *Exemplũ sumitur incertæ sententiæ ex l. quoniam indignum C. de testam. an in legatis obtineret.*
7 *Aliud ex l. vlt. C. de testam. manumis.*
8 *Quædam interpretatio legis est, quædam pro lege.*
9 *Accursij intellectus examinatur.*
10 *Princeps quomodo procedat interpretando, & constituendo.*
11 *Principem optimum esse debere.*

L. XI. Idem Lib. 90. digestorum.

ET IDEO de ijs, quæ primo constituũtur, aut interpretatione, aut constitutione optimi principis certius statuẽdũ est,

ET

ET IDEO. Verba hæc ostēdunt consequutiue ad pręcedentem legem hanc esse subiectam hunc in modum.
1 Cum leges †, & Senatusconsulta, non ita scribi possint, vt omnes casus comprehendantur; ideo dubitare accidit de ijs legibus, & Senatusconsultis, quę primo constituuntur, an aliquem casum conpręhendant, vel ne? quod non accideret, si omnes compręhenderent ab initio. Hac dubitatione exorta certius id statuendum est, aut interprętatione, aut constitutione optimi principis, quo dubitatio submoueatur. Cęterum obstant le-
2 ges † sequentes, l. placuit, C. de iudic. l. in omnibus. ff. de reg. iur. Cur enim Principis desideratur interpretatio, si per processum de similibus ad similia possint ij casus certa iurisdictione suppleri? Aut ęquitate ante oculos habita, si non ex scripto, ex sententia tamen legis ex bono, & ęquo diffiniri? Sed potest
3 duplex esse quęstionis status †; Alter cū verba legis dubia sint, sententia autem certa, aut cum plane pugnant verba cū sententia: Alter, vt quum verba sic dubia sunt, aut argumenta hinc inde proposita talia sunt, vt dubiam quoque sententiā reddant.
4 Exemplum † in primo casu erit lex illa. Quicunq; muros Ciuitatis ascenderit, capite puniatur; cum hostes murum ascenderent, ciuis ascendit, vt eos depelleret, petitur ad supplicium; verba legis eum comprębendunt; attamen & sententia in contrarium certa est, non eum reum esse, qui ciuitatis seruandæ causa ascenderit. Simile etiam illud est, liberi parentes alant, aut vinciantur. Num infans, quia non alat, erit allegandus? Tertium etiam cum prædictis ex Quintil. desumitur lib. 7. c. 7. Qui nocte cū ferro depręhensus erit, alligetur; Inuentus ne cum annulo ferreo, an cum ferro nocendi causa erit alligandus? In ijs planè omnibus sententia legis est certa, & quęstio iudicantis sententia diffiniri poterit, & contraria locum sibi vendicant.
5 Cum vero dubia † quoque sententia redditur, Principis interprętatione, aut constitutione statuendū est, vt hac lege. Exempla afferri pleraq; possunt ex Iustiniani decisionibus, quas, vt veterum controuersias dirimeret, Lampadio, & Oreste Consulibus edidit. Quarum exempli causa duas afferre sufficiat; quę velut insigniores fructuosam explicationem habent. Pri-

ma

6 ma † sit, quod cum Constantinus Imperator in l. quoniam indignum, C. de testam. statuerit circa hęredum institutionem non esse necessariam verborum obseruantiam, vt directis verbis conciperetur; in legatis tamen dubitatio erat, an minus aptis, congruisq; verbis inutiliter conciperētur. Obstabat ipsius legati diffinitio, quā Vlpianus in frag. titulo de legatis retulit, vt illud sit, *quod legis modo, i. imperatiue relinquitur*. Verebantur omnes, an, si pari iure legata, quo fideicommissa censerentur, non esset quædam confusio eorum, quę lex distincta volebat, argumento l. si ijsdem. C. de codic. Contra quod in institutione receptum erat; quæ caput est testamenti, §. ante hęredis, Inst. de legatis, multo magis in ipsis legatis recipiendum videbatur. At forte quod per eam subuerteretur testamentū, per legata non ita beniguius cum ea, quàm cum legatis agendū fuit. Plura hinc inde afferri possent, quę iudicem ancipitem esse cogerent, cumq; non sit certa scientia, nec vllum habet ęquitatis argumentum, quoniam ex voluntate dubia desumi non potest; & quicquid hic statuendum est in modum legis, non sententię pronunciandum est. Certius ergo hac de re statuit Imperator in l. 2. C. comm. de lega; Certius, cum non satis est certum quid statutum sit, ac ita non est certa sententia, cum enim ea certa est, frustra certius statui desideramus propter regulam iuris, quod verba nunquam sensu potiora esse debent, l.

7 3. C. de lib. præter. cum similibus. Altera species † huic rei ac commodatissima legitur in l. vlt. C. de testam. man. Constitutione Diui Marci relata in §. p. Inst. De eo, cui lib. cau. bon. adij. cautum erat, vt libertatum conseruandarum gratia bona adijcerentur seruo testamento manumisso, cuius nemo hęreditatem adiret, si de solido soluendo creditoribus idonee caueret, & hoc primo constitutum fuit. Postea addubitatum est, an, si res hęreditarię interim venditę essent, seruus recuperare posset. Amplius quid si plures simul eodem momento bona sibi adijci peterent? Quid si bonis adiectis alius meliorem afferat conditionem? Reuocare seruum in libertatem iniquum; conditionem spernere meliorem, non satis iustum esse videbatur. Pro ijs non Iudex fuit, sed optimus Princeps adeundus, qui certius statueret interpretatione, & constitutione. Sic statuit

male adijceruntur, cū ex Antonij Aug'[illegible] datione legendum sit a[illegible] adijceruntur. quo nil [illegible]

tuit Iustinianus, vt remedium annale daretur ad recuperandũ ex Vlpiani sentẽtia, vt petitores simul admitterentur, vt priore in libertate manente, posterior meliorem afferens conditionem audiretur. Desiderabant hæ dubitationes legẽ ob incertam sententiam. Ex ijs facile intelligi potest, qua ratione lex ista a sequentibus planè differat. Ad idem fere pertinent l. p. l. humanum, l. vlt. C. de legi. & huius sententiæ videntur quoque esse D. Thom. in p. 2. q. 96. art. 6. Conn. lib. p. c. 1. nu. 7. Alb. Bolog. De leg. iur. & Aeq. c. 34. nu. 2. Et dilucide probant verba sequentis legis ibi, *Sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est*, & ibi dicam.

AVT INTERPRETATIONE. Interpretatio verborum ad Iureconsultum pertinet, qua ratione Vlpianus verba edicti interpretatus est, tũ Senatusconsulti illius de petitione hæreditatis deliberantis, l. item veniunt, §. preter hæc, in fi. ff. de petit. hæred. l. 2. §. pretor ait, ff. qui satisd. cog. l. 3. §. 1. ff. de neg. gest. l. ait pretor. ff. de min. cum simil. & est interpretatio
8 legis. At hęc † interpretatio voluntatis videtur, & pro lege esse. Quod rectè probat l. vlt. C. de legi. quod enim ibi ait Imperator; *Si enim in præsenti leges condere soli Imperatori concessum est, & leges interpretari solo dignum imperio esse oportet*, ad quam interpretationem referendum sit paulo infra aperit his verbis, *Vel quis legum enigmata soluere, & omnibus aperire idoneus esse videbitur, nisi is, cui soli legislatorem esse concessum est.* Enigmata verò nihil aliud, nisi legum sententiã perplexã ac penitus incertam nobis ostendunt, quod cum non rectè perceperit Acc. ad † verborum interpretationem hoc verbum retulit. Quod vt est absolute falsum, sic potest aliquo casu verũ esse, velut si de verbis ipsis sit controuersia inter Iureconsultos. At uix est, ne Iudex diffinire valeat. Nisi quæstio non tam verborum, quam voluntatis pendeat, vt in. l. cum auus, ff. de cond. & demons. in l. cum acutissimi, C. de fideicom.
9

CONSTITVTIONE. in d. l. vlt. C. de testam. manu.
10 quędam Iustin. interpretatur †, quędam constituit. Interpretari est sententiam incertam reddere certam, constituere est ad-

dere, non simpliciter interpretari. Quod primo constitutum est interdum incertum est, quo ad se ipsum, aliquando licet certum in se sit, eius tamen occasione dubitationes oriuntur, non de eo, sed propter illud; In priori specie optimi Principis interpretatio, in posteriori constitutio desideratur, ac ita reor.

11 *OPTIMI PRINCIPIS.* Ne putes † ad ornatum pertinere adiunctum hoc, sed quod vel semper principem optimũ esse deceat; magis autem in legibus primo constituendis, maxime verò in constitutis interprętandis, aut alijs legibus superaddendis. Id enim vitium detegit in superiori lege, & quoquomodo mutationẽ inducit, quod faciliter facere nihil aliud est, quam virtutem legis infirmam reddere. Arist. 2. Polyt.c. 6. Neq; verò multum tribuet populus illi legi, quam velut incertam, & ambiguã disceptationis causam prębere conspiciet, & aliam desiderare post se legem. Princeps de summa legum tractare videtur quid sancitum sit, quidue sanciendum in hoc ipso perstringens. Optimum ergo esse requirimus.

CERTIVS, Vitium incerti quale sit libro secundo explicatum est. Ius autem & potest, & debet esse certum, l.2.ff. de iur. & fact. ignor.

In L. 12.

1 *Si omnia scribi possent, nihil esset reliquendum arbitrio iudicantis.*
2 *Pauciora tamen quam fieri possit arbitrio iudicum committenda sunt.*
3 *Facti quaestiones ad indices pertinent.*
4 *Lex ista ad quaestiones facti pertinere non potest contra Iacobum Menochum.*
5 *Sententia legis dubia arbitrio iudicis declaranda non est.*
6 *Extensiones omnes eo minus fauorabiles sunt, quod arbitrio iudicum indulgent.*
7 *Bartoli decisio in l. in ambiguo ff. de reb. dub. legem habentem ambiguos intellectus non posse allegari ad causarum decisionem, comprobatur.*

8 *Sen-*

L. XII. Idem Lib. 15. Digestorum.

NON possunt omnes articuli singulatim aut legibus, aut Senatusconsultis comprahendi: sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est: is, qui iurisdictioni praeest, ad similia procedere, atque ita ius dicere debet.

NON POSSVNT. Ea ratione, qua dixi in l. neq;
leges supra hoc titulo quod, si fieri posset, nihil arbitrio
1 † iudicantis relinquendum foret; cum id fieri nequeat, † pau-
2 ciora relinquenda sunt, Bal. hic post Arist. p. Rhet. c. p. Idem
cons. 427. lib. 5. Refert. & sequitur Aymon. De Antiq. temp.
Par. p. Sect. quid in libro officialis nu. 35. Menoch. de arbitr.
Iudic. in Proem. in principio. Quia legislatoris iudicium non
de singulis, neq; de presentibus est; sed de vniuersalibus, & de
futuris, vt explicatum est, oportet Senatorem, aut iudicem esse,
qui de praesentibus, determinatisq; iudicarent. *Verum, cum isti amerint, vel oderint* (vt ait Arist. c. p.) *sua quoque vtilitas connexa sit, non satis queant veritatem perspicere; sed propria, vel voluptas, vel dolor iudicia sua obumbret. Quare minimam caeterarum rerum potestatem iudici tribuendam dicimus: factum vero esse, aut non factum, & fore, aut non fore, esse quoque, vel non esse haec omnia, cum non possit lator legis prouidere Iudicibus relinquenda necessario sunt.* Hactenus Aristot. Itaq; facti quaestiones ad iudicem † pertinent. nec super ijs consulendus est Imperator, vt Adrianus rescripsit, cum quis seruos alienos solicitasset, aut intercoepisset, & an teneretur crimine plagij quod ei intendebatur, quaestio esset, l. non statim, ff. ad leg. Flau. de Plag. Et ad id pertinere legem hanc uisus est sentire M. noch. de arb. iud. in proem. nu. 3. Quod mihi falsũ videtur.

Iul.

Iul. enim hac lege respicit ad iuris, non ad facti quæstionem. Facti quęstio semper ad iudicem pertinet, non aliquo casu. Id autē permittitur iudici aliquo casu, non semper. Et processus de similibus ad similia est diffinitio iuris, non facti. Quod di-
4 citur † pauca arbitrio iudicantis committi debere, non attingit ea, quę in facto consistunt, quia, cū à iure diffiniri non queant, l. mora. ff. de vsur. l. quatenus, ff. de reg. iur. iam iudicis arbitrio commissa sunt. Igitur pauciora committenda sunt de ijs, quę commissa non sunt, id eo pertinet, vt nihil agāt pręter legem, nisi in quibus lex ipsa deficiat, agant tamen ex sententia legis.

SENTENTIA EORVM MANIFESTA EST.

Si quis hanc cum pręcedenti lege coniunxerit dignoscet, eos
5 omnes errasse †, qui dubiam legis sententiam iudicantis arbitrio relinquunt. Cum dubia est sententia legis, adeundus est Imperator, l. præcedenti, l. vltima C. de legibus cum sententia legis est certa, licet iudici ad similia procedere. Extensio
6 † omnis, vel eo minus fauorabilis est cēsenda, quod sit arbitrio iudicantis indulgens. Quo persępe fit, vt non leges magistratibus, sed magistratus legibus dominentur. Salus autem Ciuitatis in eo maxime posita est, vt ait Plato, lib. 4. de legi. *si magistratibus seruientibus leges dominentur.* Hinc descendisse videtur, vt iureiurando iudices ab initio statuta ciuitatū, in quibus iudicaturi sunt, se seruaturos polliceantur. Itaq;, cum dubia legis sententia est, nulla fieri debet extēsio, neq; eius interpretatio ad iudicē pertinet. Quo nomine defendi potest placitum illud Bart. in l. in ambiguo. ff de reb. dub. quod lex habens ambiguos intellectus non debet allegari, quoniam vbi sententia legis non est manifesta, nullum fit iudicantis arbitrium, sed principem oporteat adire. At vbi sententia manifesta est, iudex plane, magis quam suo, arbitrio legis vtitur, vt ideo neque ob id res suo arbitrio commissa videatur. Et hoc rectius dicitur, vt iudicibus ad inique iudicandum, angustior reddatur aditus. Erit autem sententia manifesta non tantùm si verbis expressa sit, sed etiam si ab vnica, & explorata ratione su-
9 matur; quia receptum est † perinde haberi ac si ratio esset scripta, glo. in l. quamuis, C. de fideicom. Alex. in l. si constan-

te,

te, ff. sol. matr. Rom. conf. 32. nu. 5. vbi Mod. add. facit text. in l. nominatim ff. de leg. 3. Et plenius, Deo adiuuante, dicā in huius legis repet. In qua materiam extensionis, me prosequuturum, polliceor. Et argumentum à simili plenè explicaturum.

10 *IS, QVI* iurisdictioni præest legumlatoris † interpres est,
11 ac iustitiæ minister Ficin. in Plat. de leg. lib. 11. Est † autem iudicium iustitiæ quædam praxis, & legum executio, quia parū esset ius in ciuitate esse, nisi sint, qui iura reddere possint, l. 2. §. post originem, supra de orig. iur. Per eos, qui iuridicundo pręsunt, leges ad effectum producūtur, ignorantia docetur errantiū, malitia, publica emendatur auctoritate æquitas ipsa custoditur, & casus omissi per processum ad similia determinantur. Ex ijs itaq; causis disceptationes iudiciorum apprime nenessariæ fuerunt, vt ornatè admodum, ac diffuse comprobat Petr. Tholos. lib. 47. c. p. Synt. iur vni.

AD SIMILIA. Difficilis admodum est similium dif-
12 finitio, nam licet † nullū simile sit idem, l. quod nerua, ff. depo.
13 sic tamen simile esse debet, vt plane videatur idē. Nā & † dissimilibus simile inesse constat, vt formicę, & elephanto genus, quo sunt animalia, vt docet Quint. lib. 5. c. 11. & similibus dissimile, vt canibus catulos dissimiles esse dicimus, differunt enim ætate. Quamobrem quomodo simile existimandum sit
14 plane dubitatur. Sed in hac lege † similitudo ex paritate rationis existimanda est, Coras. hic, nu. 2. Menoch. de arb. iud. cas. 84. nu. 8. Sententia enim eo solo manifesta desideratur, vt ex sententia legis fiat extensio, ea fit ob rationis paritatem. Et
15 etiam si adesset dictio taxatiua †, non prohibetur extensio ad casus similes ex sententia glo. in l. ob æs. C. de pręd. min. Et
16 ideo sententia Alex. † cons. 203. num. 5. lib. 2. post Gul. de Cun. in Auth. non licet, C. de lib. pręter. minime videtur improbanda, qui dixit præter causas relatas in. §. causas, Auth. vt cum de app. valere exhęredationem factam ex causa simili, vel maiorem expressis rationem habente. Similitudo igitur versatur in paritate rationis: Quæ paritas rationis non est in omnibus

bus, aut requirenda, aut existimanda, sed in eo, de quo agitur.
17 Tunc plane similia † erunt vt leges ex legibus declaremus, cũ tendunt ad eandem vtilitatem, l. nam vt ait inf. eod. quę declaratio tum certior, tum cęteris omnibus & clarior, & verior videtur esse. Et ita paritas rationis ex vtilitate mensuranda est.
18 Ac ita reijcienda † est eorum sententia, qui id etiam iudicis arbitrio committunt, velut Innoc. in c. causam quę de iudic. Fely. in c. translato nu. 11. de const. & aliorum, quos refert Menoch. vbi sup. nu. 7. quia eadem vtilitas certum est similitudinis argumentũ, vt iudex, ad hoc respicere, non suo arbitrio con-
19 fidere debeat. Ex ijs defendi poterit quod tradit † Bal. in l. 3. nu. 4. C. de iur. dot. & sequitur Dec. in l. quod contra, nu. 2. ff. de reg. iur. quod statutum quod non habet in se aliam rationem, quàm quia ita placuit statuenti non trahitur de similibus ad similia. Magis. n. traheretur ex paritate volũtatis, quàm, rationis. Non obstat l. non dubium, C. de legi. vbi sat esse videtur legislatorem ita velle, quia inibi supponitur voluntas ra-
20 tione munita, neque † enim legislator est qui voluntate vtitur pro ratione, neq; lex, quæ ratione caret, verè lex est. At de sententia verę legis Iulianus loquitur. Neque ipsi sententia aliud est, quàm vera, & certa ratio legis.

IVS DICERE DEBET Ait ius dicere, nõ legem ferre, vt pote, cum ex sententia legis manifesta procedat, videtur
21 ex lege lata ius dicere. Verbum debet est † verbum necessitatis, & pręcepti, glo. in clem. 2. in ver. debeant de stat. mon. c. vt fame de sent. excom. Quod si non aliorum exemplis, sed legibus iudicandum sit, l. nemo. C. de sent. & inter om. iud. & vt ait Procul. in l. sed licet, ff. de off. præs. non tam spectandũ sit, quid Romę factum sit, quàm quid fieri debeat, eoq; loci
23 Accurs. modestissimus † legũ interpres non esse in defectum legum, vel ipsa glossemata inducenda nouerit, quoniam est pro lege glossam vsurpare, dicendum est multo minus iudicem sui
24 arbitrij esse debere, cum longe honestius † de aliorum, quàm de propria sententia confidere possit; & hoc casu non lex, sed verba legis deficiunt, quamobrem ius dicit ex lege, prout dice-
25 re debet. Ex ijs patet minus idoneam esse glossæ † distinctionem

nem hic, vt si dubitatio sit super nouo negocio, consulẽdus sit Imperator, si super lege, tunc procedatur de similibus ad similia. Nosse debuit Accurs. non esse dubitationem in lege, quæ certam interpretationem semper habuit, quia exploratum sit
26 eam non esse mutandam, l. minime, inf. eod. neq; dubia † videbitur lex, quæ ex alia lege, vel consuetudine declaretur, l. si de interpretatione inf. eod. Vt enim sufficit, sententiam esse certam per relationem ad acta, vt not. in §. iurare, Inst. de act. Ita lex certa esse videbitur per relationem ad aliam legem, vel consuetudinem. Altera enim alteri videtur inesse, l. ideo quia inf. eod. Neq; huic legi locus esse potest, cum dubitatio est in verbis; quia alię sunt regulę ad eam eximendam, vel vt proprie accipiantur, l. non aliter, ff. de leg. 3. vel in benigniorem, ac tutiorem partem, l. benignius cum seq. inf. eod. neq; in his admittitur processus de similibus ad similia; sed vbi sententia manifesta est, quo casu verborum dubitatio, vel nulla adest, vel sperni debet seruata sententia, vt Mod. docuit in l. scire oportet, §. aliud etiam ff. de excusat. tutorum ibi, *Sed & si maxime verba legis hunc habeant intellectũ; tamen mens legislatoris aliud vult.* Summa omnium sit, quod quæstio facti tota ad iudicem pertinet, l. non statim ff. ad leg. Flau. de plag. Arist. p. Rhet. c. p. Quæstio iuris, aut emergit circa verba legis, & secundum iuris regulas verba interpretanda sunt, aut circa mentem & consulendus est Imperator, aut cum manifesta volũtas legis est, versamur in casu præter verba legis, cui conuenit sententia, & procedendũ est, vt hic. Sic aliquando veteres legem deferentem patronis libertorum, libertarumq; intestati successionem, iure crediderunt voluisse etiam tutelas ad eos pertinere, Inst. de leg. pat. & dicitur ex l. XII. tab. illa tutela deferri, non quia nominatim id caueatur; sed quia perinde accepta est per interpretationem, ac si verbis legis introducta esset. Quod certè secundum legis nostrę regulã obtinuisse videtur, & ideo dixi, & hoc
27 casu ius ex lege dici. Hęc ipsa regula & † respondentibus de iure pręscripta videri debet, licet Ioann. & Accurs. subdubitẽt, quoniam eadem est ratio respondendi, & iudicandi, vel respondendi maior, quod Iudices prudentum responsis addicti quodam modo sint, & vsurpasse videtur Iulianus in l. ex facto ff. de

neg.

neg. gest. Vlpianus in l. si postulauerit, §. ratio, ff. Ad leg. Iul. de adult. Pomponius in l. quędam, §. numularios, ff. de eden. Ca
28 ius in l. nauta insi. ff. naut. caup. stab. Idem in l. illud † ad leg. agl. quod eadem ratio esset in furto, & in damno; quamquam illa videatur potius productio consuetudinis, aut obseruantię cuiusdam, quàm scriptę legis. Producitur enim, quod procon sul. obseruat in furto à familia facto, vt pręstari id sufficiat, quod pręstaretur, si vnus liber furtum fecisset, ne ex vno delicto tota familia dominus careat, vt etiam obseruandum sit in damno ex lege Aquilia. Manifesta sententia obtinet etiam in
29 damno, ex quo loco poterit adnotari, legem † hanc non tantùm in lege scripta obtinere, sed etiam in consuetudine, vt vbi certa sit ratio consuetudinis, & in similibus obtineat, facit l. diu
30 turna, l. imò magnę inf. eod. Vt verò † constituamus, quando ista lex locum habeat, dicendum est quosdam casus comprehendi verbis, & sententia, vt in eo, qui corrumpit edictum propositum, l. si quis id quod, ff. de iurisd. omn. iud.; quos dam. comprehendi sententia, non verbis, vt, cum lex prohibet extrahi frumentũ, tu extrahis farinam iuxta tradita in l. non dubium, C. de legib. Quidam verò casus non comprehendũtur, nec verbis, nec sententia, vt casus Galli respectu legis Velleę, sunt tamen similes comprehensis in l. Vellea, & tunc licet procedere ex l. ista de casibus comprehensis, siue verbis, siue sententia; dummodo sententia manifesta sit, ad casus non comprehensos, similes tamen comprehensis, & in ijsdem sententiam legis inducere, quod in l. sequenti mox clarius explicabitur.

In L. 13.

1 *Sententia notoriè iniusta est nulla.*
Idem si contra regulas iuris.
2 *L. ob æs C. de præd. min. ad causam vtilitatis prauè producta*
3 *Sceuola Garbidius praxim huius legis optimè docuit.*
4 *L. Gallus, §. item credendum ff. de lib. & posth. declaratur.*
5 *Intellectus. §. & quid si tantum eiusdem legis adducitur.*
6 *Explicatur. §. quid si, qui filium eiusdem legis.*

7 *Gallus Aquilius, & lex Vellea ad eandem vtilitatem respiciunt.*
8 *L.p.§. hoc interdictum.ff. de font. expenditur.*
9 *Reg.l. huius, & l. non possunt non ex ui, sed ex potestate legis ducuntur.*
10 *Interpretatio omnis, aut ex verbis, aut præter verba, aut cōtra verba est, exemplaque adducuntur ex quorundam sententia.*
11 *Aduersus quos dicitur legitimam patronorum tutelam ex mente, non ex verbis legis duodecim tabularum per interpretationem prodijsse.*
12 *Differentia est inter interpretationem, & coniecturam.*
13 *Franciscus Mantica laudatur.*
14 *Distinctio inter Iudices, & Iurisprudentes.*
15 *An verum sit, quod generalia interpretemur, specialia verò suppleamus.*

L. XIII. Vlp. Lib. p. Ad Edictū Curuliū.

NAM (vt ait Pœdius) quoties lege aliquid vnum, vel alterum introductum est: bona occasio est, cætera, quæ tendunt ad eandem vtilitatem, vel interpretatione, vel certa iurisdictione suppleri.

LEGES. Idem etiam in Senatusconsulto dicendū est, vel quia legis nomine comprehendatur, vel quia eadem sit ratio, & vtilitas.

BONA OCCASIO. In hoc vno vniuersa Iurisprudentia pendet. Et nihil certè vtilius est, sed nihil, quod magis periculo subiaceat. Errata præcipua eorum, qui iudicant, vel de iure respondent, in hoc solo versantur. Vt erit aliquem reperire.

fire, qui si leges certas ante oculos habeat, non eas sequatur; vel
2 si recedere audeat, iam sententia † tãquam notorie iniusta vitio subiacet nullitatis, quoniam de iure constitutionis pronunciasse videtur, l.p. §.contra, ff. quę sententię sine appellatione resci. Idem si contra iuris regulas, Dec. cons. 8.nu. 1. Ruyn. cons. 41.nu.16.lib.p. Vant. tit. de Null. ex def. proc. nu. 118. Sed in eo falluntur pleriq; vt non satis pensitent, an quod certa iurisdictione supplet, ad eãdem tendat vtilitatem. Quo nomine
2 † Doctissimos viros errasse nõ dubito, qui l. ob ęs, C. de pręd. min. & l. magis puto, in fi. ff. de rebus eorum, dum ex causa vrgentis ęris alieni bonorum alienationem permittunt, & vbi nullum vertatur ęs alienum ob solam pupilli vtilitatem valere alienatione defendere conati sunt, non tam supplentes legem, quàm destruentes. Tantum distat, vt eadem sit vtilitas in vtroque casu, quantum vt ęgro, vel sano medela paretur. Est enim æs alienũ patrimonij morbus, qui alienatione curatur. Et cum hęc causa necessaria sit, non debet in argumentũ deduci, l. quę propter, ff. de reg. iur. Sed in pręcitatę, l. ob æs repetita lectione nihil prætermittam, quod reliquos ab eorum exemplo abstinere compellat. Iustissimè verò, quod hic Pœdius ait, ac
3 foeliciter quidẽ † Scęuola Garbidius obseruasse visus est circa Galli Aquilij formulam, & l. Velleiam. Primum enim in l. Gal-
4 lus, §.idem † credendum, ff. de lib. & posth. ait cũ Gallus concepisset formulam de nepote, *idem credendum de pronepote*. est enim in eo eadẽ ratio, & vtilitas: Ratio, quia ita rumperet pronepos, vt nepos in casu concepto per Gallum: Vtilitas eadẽ, quia formula Galli pertinet ad conseruanda testamẽta. Vtraq; conceptio conseruat, ergo vtilitas eadem. Tum in, §. & quid
5 † si tantum, vbi dubitat, an concipi queat Aquilij formula in casu emancipationis, vel interdictionis, & quidẽ formula Galli loquitur de casu mortis, non de ijs casibus. Ideo verba non conueniunt: nec etiam verba legis Velleę; quoniam ea non loquitur de natis post mortem aui, ergo non Gallus, non Vellea hos casus attingit. Ait tamen Scęuola *ex sententia legis Velleæ, hęc omnia esse admittenda*, vt ad similitudinem mortis cęteri casus admittendi sint, vt & in his casibus possint testatores institutionem concipere, non vt concepta in casu mortis ad hos

casus trahatur, quod praue pleriq; colligunt. Sed hoc non videtur ex sententia, sed ex verbis legis Velleæ, sunt enim verba legis eiusmodi. *Qui ei suus futurus erit*, & ita conueniunt omni casui; quia, quauis ratione a potestate liberato filio nepos succedit in iure sui. §. sui autem uers. *sed vt nepos*, Inst. de hęred. qual. & differ. Sed quia Vellea loquitur uiuo testatore conceptio Galli, & horum casuum eo mortuo, ideo ad Velleam non pertinent, sed ad Gallum ex sententia legis Velleę. Et quod in suo casu introduxit Vellea bona occasione arrepta suppleuit Scęuola in formula Galli Aquilij. Dum enim Lex Vellea in specie sua admisit casus similes morti, facit, ut q in Galli formula casus similes morti recipit, videatur recipere ex sententia legis Velleę. Tum verò in, §. † Quid si qui filium, vbi dubitatū est, si mortuo auo, filio autem apud hostes existente, nepos, qui post mortem aui nasceretur, rumperet, vel adhuc viuis filio, & nepote; nec enim aliter construendam reor particulam *illis uiuis*, vt à falsa, vel impropria aliorum interpretatione abstineamus. quod particula *uel* satis insinuat; quia duplex est casus; alter si filius decedat ante testatorem, & ad formulam pertinet, & concipi poterat; alter est, si filio apud hostes manente, nepos nascatur post mortem aui, & ita vel adhuc illis uiuis, videlicet filio, & nepote, dubitabatur, ne rumperet, & hic casus ad Velleam non pertinet, quia nepos natus est post mortem aui. Nihil tamen in eo Gallus induxit, quoniam loquitur de morte naturali, non de ciuili. Scęuola tamen inquit ex regula legis huius, *Melius est ergo vt in huiusmodi vtilitate, præsertim post legē Velleā, quæ multos casus rūpēdi abstulit interpretatio admittatur.* Ergo eā interpretationē admittit propter eādē vtilitatē nō admissurus, si sine vtilitate foret. Est, n. ius nostrum ars boni, & ęqui, l. p. ff. de iust. & iur. & id maxime spectat, quod est vtile l. ius pluribus. ff. eod. Gallus, † & Vellea ad eandē vtilitatē tendunt, ne testamenta rumpātur, quod vtile est, l. vel negare, ff. quem test. aper. Introduxit Vellea, ut generaliter conciperemus formulas in omnem casum suitatis; & ideo multos casus rumpendi abstulit, non tamen omnes, quoniam & si generalem formulam admiserit, restrinxit tamen se ad natos uiuo testatore; bonum ergo fuit, ut quemadmodū formula generalis admittitur

6 (margin, beside "gis Velleę. Tum verò in")
7 (margin, beside "pluribus. ff. eod.")

de

de natis uiuo testatore, ne rumpāt, cum hoc unum iam introductum sit, introducatur & alterum, quod tendit ad eandem utilitatem, ut & de natis post mortem eadem formula admittatur, quod, quia non induxit Gallus, Scęuola bonam nactus occasionem, fœliciter assequutus est. Idem in §. si eius, ubi quæstionem excitatā cognouit utilitate carere reliquit indecisam. Igitur exemplū ipsius uelut speciosum, & ad legem hāc mirum in modum accommodatum afferre uolui, ut ad illud respicientes, cōsultius cęteri agant, simulatq; qui in illorum. §. §. intellectu aut dubitant, aut errant certam simul ac ueram eorūdem explicationem assequātur. Huc etiam pertinet apertior,
8 at non ita celebris locus Vlpiani in † l. p. §. hoc interdictum, ff. de fonte. Inquit. n. interdictum de purgando fonte habere eandem utilitatem, quam interdictum de riuis reficiendis, quia nisi purgare, & reficere fontem licuerit, nullus erit eius usus. Nihil aut certius, aut iustius quàm eadem utilitate moueri. Et ut rem ipsam concludam, cum scire leges sit non tantùm uerba ea
9 rum tenere, sed uim, & potestatem, l. scire inf. eod. regula † l. non possunt, & l. huius non a uerbis, non a ui, sed a sola potestate deducitur.

10 *VEL INTERPRETATIONE*. Quidam † interpretandi uerbum latissime accipiunt; ita ut quomodocunq; legis mentem ex uerbis pręter uerba, uel contra uerba prudentes elijciant ad ius constituendum in casibus pro bono publico, dici debeant iuris intepretes. Exempla uerò sunt secundum eos ex uerbis in tit. Inst. de leg. patr. tute. pręter uerba in l. cū auus ff. de cond. & demonstr. contra uerba in l. scire oportet, §. sed si maximè ff. de excusat. tut. Atqui † legitima patronorum tutela ex mente, non ex uerbis est, Ait enim Iustinianus; *non quia nominatim in ea lege de hac tutela caueatur; sed quia perinde accepta est per interpretationem ac si uerbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quod hæreditates libertorum, libertarumq; si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos, liberosq; eorum pertinere, crediderunt ueteres uoluisse legem etiam tutelam ad eos pertinere*. Est ergo id totum pręter uerba, non ex uerbis. Et cum unum introductum est, nempe delatio successionis ex regula

gula Pędij, & alterum intro ductam est, nempe delatio tutelæ similis est locus in l. utrum, §. de eo, ff. de petit. hæred. distinctio tamen uera uidetur: quaquam interpretatio, de qua Pędius intelligit ex uerbis esse non queat, quoniam supplet; at interpretatio ex uerbis sūpta uidetur magis declarare, quàm supplere. l. p. §. quamuis. ff. de uent. inspic. Vlpianus ibi, *Quamuis sit manifestissimum edictum Prætoris; attamen non est negligenda eius interpretatio*. Nisi dicamus aliud esse interpretari uerba, aliud mentem ex uerbis per interpretationem accipere. Sed si ita distinguamus, eadem erit interpretatio ex uerbis & præter uerba, cum semper ex aliquo expresso colligatur.

12 Non obstat l. cū auus. ff. de condit. & demonstr. Nam † multum mihi uidetur interesse inter interpretationē, & coniecturam, Papinianus enim ibi coniectura pietatis, non interpretatione aliq ua niti uidetur. Interpretamur mentem legum, ut hac lege, & præcedenti: conijcimus hominum uoluntates, maximè postremas. Meritò Franciscus † Mantica non uulgaris
13 eruditionis uir librum, quem ædidit de coniecturis vltimarum voluntatum inscripsit. Quamquam & coniectura pietatis apud Papinianum minus est, quàm voluntatis coniectura.

CERTA IVRISDICTIONE. Videtur mihi hęc di-
14 stinctio interpretationis, † & iurisdictionis & ad iuris prudentes, & ad iudices pertinere, Iurisprudentes enim interpretari consueuerunt, l. 2. §. his legibus, ff. de orig. iur. Iudices verò certa iurisdictione vtuntur, qua se posita nec iudices essent, argumento, l. iudex posteaquam, ff. de re iudic. loquitur ergo Pædius de occasione, quę iurisprudentibus, & iudicibus occurrit, & ab ijs sumenda est.

15 *SVPPLERI.* Verbum hoc est aduersus † aliquorum distinctionem, vt interpretari dicamus generalia, specialia verò suppleamus. Nā interpretatio hìc pro suppletione vsurpatur, vt & vsurpat Scæuola in d. l. Gallus, in §. quid si, & ibi Bal. not. Et ideo hic locus non pertinet ad nudam verborum interpretationem, sed ad eam, quę est pręter verba. Et suppleri verba, non mentem dicendum est. Quoniam illud & hic retinendū est,

est, vt sententia legis, vel Senatusconsulti in casu quo aliquid introductum est sit certa. Alioquin nullę sunt partes iurisconsulti, aut iudicis, si dubium sit in sententia, vt supra. l. & ideo.

In L. 14.

1 *Ratio quid significet ex Corasio.*
2 *Ius, & ratio iuris aduersus eum differunt.*
3 *Receptum dicitur, quod in mores, & consuetudinem transit.*
4 *Stipulatio sine consensu nulla est.*
5 *Diffinitio conn...tus ex Theophilo.*
6 *Aliud est receptum esse, aliud esse constitutum.*
7 *Quędam consequantur posito actu, quædam posita ratione actus.*
8 *Qui vult antecedēs, vult etiam suum necessarium consequēs.*
9 *Accursij ad huius legis declarationem exempla varia.*
10 *Exemplum Corasij ex l. si domus, §. si pecunia, ff. de leg. p.*
11 *Corasij in ea re notatus error.*
12 *Exemplum Auctoris ex l. Iubemus, C.* Ad Trebell. *vtiliter declaratum.*
Quod ibi obtinet in liberis primi gradus, ne fructus computentur in quartam ad parētes primi gradus nō trahitur.
13 *Limitatur lex ista, si productio fiat ex maioritate rationis.*
14 *Maiori summæ inest minor.*
15 *L. ob æs C. de præd. min. obtinet multo magis in causa famis.*
16 *Paria sunt aliquid non fieri, vel fieri inutiliter.*
17 *Facilius confirmatur aliquid inutile, quàm quod aliquid introducatur de nouo.*

L. XIIII. Paulus libro 54. ad edictum.

QVOD verò contra rationem iuris receptum est, non est producendum ad consequentias.

RATIONEM IVRIS. Hoc idem caput relatum est in l. quod contra, ff. de reg. iur. Ratio † tum hic, tum alibi sæpe pro stricto, subtili, exactoq; iure, quod cortici verborum adhæret accipi videtur d.l. quod contra, & l. nulla, inf. eod. ita Coras. hic nu. 1. Quod plane falsum mihi videtur, neque enim idem sunt ius ipsum, & ratio iuris; nam frustra diceremus eandem rationem idem postulare ius, l. illud.ff. ad leg. Aquil. Sed hanc stricti iuris rationem censendã esse non dubito, quæ non inhæret verbis, cum semper generalius vsurpetur, ne sit eadem cum dicto, sed eo generalior. Differunt
2 † penes me, aliquid recipere contra ius, vel contra rationem iuris: Primo casu ius contrario iure tolli videtur. Secundo non ita, sed cessat eo casu. Paulus itaq; videtur contrahere Iuliani & Vlpiani sententiam ad ea, quæ vniuersali iuri; eiusq; rationi respondent, vt liceat tunc procedere de similibus ad similia, cum à generali, non a singulari iure processus iste desumitur. Et ideo id, quod recipitur secundum iuris rationem poterit produci ad consequentias. Ratio diuersitatis est, quoniam hoc modo tum lex, tum ratio legis hac productione conseruantur. At per contrarium quo plura sunt, quę recipimus contra rationem iuris, eo magis iuris finem perstringimus, atq; in angustum redigimus.

3 *RECEPTVM EST.* Receptum † esse id maxime videri solet, quod in mores, & consuetudinem transit. Sic Scęuola Iuliani sententiam receptam dixit in l. gallus. §. vlt. ff. de lib. & post. vt duobus capitibus legis cõmixtis induceretur lex, ne rũperetur testamenta. Eodẽ plane sensu Vlp. in l. p. ff. de Senat. ait *nec vsquam relatũ, nec receptum esse*, vt matres cõsulariũ cõsulares sint. Et ad rem nostrã Caius in l. Seruũ, ff. rem pup. sal. fo. ait, *si præsẽs sit pupillus, & fari posſit, etiã si eius ætatis erit, vt nõ intelligat quid agat tamen propter vtilitatẽ receptũ est rectè eum stipulari, & agere*. Id certè contra rationem iuris receptum est ob defectum consensus, sine quo † nulla esse stipulatio solet, l. p. §. adeo. ff. de pac. Ratio iuris exigit, vt in vnoquoq; contractu vtriusq; contrahentis consensus interueniat, argumento l. Sicut, C. de act. & oblig. quæ vel a diffinitione

contractus

contractus tradita per Theoph. Inst. de oblig. prope finem cõ modissime sumeretur. Ille ibi diffinit, *Contractus est duorum, pluriùmue in idem conuentio, & consensus ad constituendam obligationem, vt alter alteri fiat obnoxius*. Sed cum id in pupillo receptum sit non est producendum ad consequentias. Etsi ita
6 interpretamur † aliud erit acceptum esse, aliud constitutũ esse, & de ijs, quę constituta sunt, capita sequẽtia tractare videntur.

7 *CONSEQVENTIAS*. Quædam † consequuntur posito actu, quædam posita ratione actus: quę consequũtur actũ, ad hanc legem non pertinent. Ideo Caius in d. l. seruum, vbi dixit, *rectè pupillum stipulari*, subiecit & *agere*. Nam stipulationem actio ex stipulatu, vel certi condictio consequitur, Inst. de verb. oblig. in princ. Stipulatio verborum obligationem parit, nam ob eã fit, l. 5. §. conuentionales. ff. de verb. oblig. obligatio parit actionem, l. licet. §. ea obligatio, ff. de procur. Cum itaque aliquid contra rationẽ iuris receptum est illud statim producitur ad ea omnia, quę consequuntur id, quod rece-
8 ptum est propter regulam iuris, quod qui vult † aliquod antecedens, suum etiam necessarium consequens velle intelligitur, §. si ab hostibus, Inst. Quib. mod. ius patr. potest. sol. Cæterum consequentias hic existimat Paulus, non pro relationẽ ad actũ, sed ad rationem eius, quod agitur. Accursius affert exempla
9 nonnulla. Primũ † ne priuilegium hypotecæ mulieri competens, cum competat, & filijs ad extraneos hęredes producatur iuxta l. assiduis cum glo. in ver. eis, C. qui pot. in pig. hab. est enim contra iuris regulam; qua prior tempore prior etiam est in iure d. l. ver. duabus. Secundum sumit ex l. p. in fi. inf. tit. prox. At ibi nõ de eo agitur, quod receptũ est, vt hic, quanquam eadem ratio sit, & in singulari iure, & in personali constitutione, vt non trahantur ad exemplum, non tamen sunt idem. Tertium sumit ex l. 2. C. de patr. qui fil. distr. vt filius e contra patrem distrahere non possit. Sed pater distrahit iure patriæ potestatis, quo olim licebat etiam occidere, l. in suis, ff. de lib. & posth. at filius nullum ius habet in patre; & eandem fere contineret repugnantiam, quam si diceremus, dominũ a seruo vendi posse. Nulla igitur ratio productionis adesset, etiamsi lici-

10 ta productio foret. Affert Coras. † exempli causa speciem VI piani in l. si domus, §. in pecunia, ff. de leg. p. Qui si hęres seruum hæreditarium pręstare recuset, forte patrem suum, vel matrem, vel fratres naturales æquissimum ait *ex hac causa æstimationem officio iudicis præstare*. At, cum alicui poculum legatum est, & velit hęres ęstimationem præstare, quia iniquum dicat id separari a se, non impetrabit a Prętore. Et ita quod in persona recipitur, ad res non producitur ex eodem affectionis argumento, quod dura separatio sit. At Vlp. subijcit ibi, *Alia enim conditio est hominis; alia cæterarum rerum*. In hominibus enim benigna ratione receptum est, quod supra probauimus. Igitur negat productionem, quia non sit ratio similis, non quia primum contra rationem receptum sit. Et quidem contra eam rationem est, quæ iubet quisque vti legasset, rei ita ius esse. l. verbis legis, ff. de verb. signif. & quod lega. tum ab hęrede præstari debeat, §. p. Inst. de leg. Ad id tamen non respicit Vlp. Quinimmo productio quædam ibi legitur de patre, &
11 matre ad fratres; quod non satis † expendit Corasius.. Igitur statuendum est, quod hic Paulus ait facile faciendum non esse, non autem nunquam esse faciendum. Faciendum est autem, cum ex hoc relaxatio quędam iuris sequitur. Non est faciendum cum euersio. Ideo dura separatio personarũ cum visa fuerit illud in coniunctis personis recipere, laxamentum iuris dici poterit, quo ęquissimam dicitur. At producere illud ad res erat ius euertere non relaxare. Toties ergo hæc productio vitanda est, quoties euertit ius magis quam duritiem lenire videatur; toties facienda erit, quoties non tam euertere ius, quàm dirigere, ac emendare videbitur: quam laxamenti rationem suggerit eo loci Vlpianus, dum æquissimũ esse ait illud primum. Quoniam ęquitas laxamentum est quoddam, vt tertio libro dictum est. Exemplum omnium accommodatissi-
12 mum desumi potest ex l. Iubemus, C. ad Trebell. qua sancitur liberis primi gradus fructus in quartam ex Trebel. non esse imputandos, quod contra iuris rationem recipi exploratissimum est l. in fideicommissariam, ff Ad Trebell. hęc enim imputatio reddit pleniorem fideicommissi restitutionem. Quæritur tamen, an quod in liberis primi gradus constitutũ est id in ascẽ-

dentibus

dentibus primi gradus obtinere posſit per productionem ad cõſequentias. Videtur par adeſſe ratio, l. nam & ſi ff. de inoff. teſt. & paritas gradus, facit l. non poſſunt, & l. nam vt ait, ſup. eod. Contrarium tamen decidit Bartolus in dicta l. in fideicom miſs. & Alexander ſequitur, & communiter recipitur quicquid in Curia Delphinatus iudicatum referat Guid. pap. q. 473. & apertiſsime probatur ex hac lege. Quoniam id, quod producere volumus, non eſt ſecundum rationem iuris, quo caſu obtinerent, l. non poſſunt, & l. nam vt ait, ſed contra rationẽ iuris; & rectiſsimè cum dubitari poſſet, an filiorum appellatione venirent nepotes ad liberos primi gradus eam retuliſſe videtur. Attamen & ſi productio hæc fieri non poſsit ex paritate, vel idẽtitate rationis, quominus aduerſemur iuri generaliter ſcripto,
13 eiuſq; rationi; fieri tamen † poterit ex maioritate rationis. Inſignis eſt locus in l. vnica in fin. princ. C. de rei vxor. act. vbi cum ſtipulationem intelligi adhibitam fuiſſe, ſi interpoſita non eſſet, Iuſt. decreuerit, ait, *multo magis etiamſi inutilis eſt, validam eam effici.* Et ita quod contra rationem iuris introductũ eſt, producit ad conſequentias ex maioritate rationis. Neq; obijciat quis eam productionem fieri Imperatori conſtitutione, vt in ſeruo corrupto deducit Accurſ. l. vt tantũ ff. de ſeru. corrup. quę vtilem tribuit pro filio corrupto, eoq; nomine ait vtiliter extendi, l. ſiquis ſeruo, C. de fur. & ſeru. corrup. quod non inficior, quia etiam idem licuiſſe Iuriſprudentibus in ſpecie ſuperiori conſtanter exiſtimo. Niſi fortè quiſpiam non inſubtiliter dixerit, hic nullam adeſſe productionem, ſed vnũ ca-
14 ſum ſub altero contineri. Vt enim maiori ſummę † ineſt minor l. minor, §. ſi ſtipulanti. ff. de verb. obligat. ſic quia magis eſt fingere ſtipulationem, vbi nulla ſit, quàm inutilem confirmare, qui primum decernit, videatur vtrumq; decernere, quod
15 ei alterum videatur ineſſe. Similiter l. ob æs †, C. de pręd. min. obtinebit, ſi alioquin fame minor pereat, plus enim eſt vrgeri
16 famę, quàm ęre alieno. Ex ijs conſtat vulgatum † illud, paria eſſe aliquid non fieri, vel fieri, & fieri inutiliter, l. quoties, ff. Qui ſatiſd. cogant. non omni ratione verum eſſe, quia alterum altero ab eo, quod vtile eſt remotius eſt, & facilius con-
17 firmatur †, quod inutile eſt, quam de nouo aliquid introduca-

tur argumento.l. patre furioso, ff. de his, qui sunt sui, vel alie. iur. Paria sanè sunt, quousq; alterum maneat inutile, quia sine effectu. In reliquis minime paria. Inutile enim ad id, quod est, accedit aliqua ratione, non ens autem nullo modo.

In L. 15.

L. XV. Iulianus. Lib. 27. digestorum.

IN IIS. quæ contra rationem iuris constituta sunt, non possumus sequi regulas iuris.

IN

IN IIS. Ex ratione dubitãdi ad hanc legem insinuari vi-
1 detur quo ad fieri posſit, firmiter eſſe regulæ † inhęrendũ,
vt docuit Accurſ. in l. omnis diffinitio, ff. de reg. iur. id enim
continet, vt quouſque poſsimus, regulas iuris ſequamur. Po-
terat autem dubitatio ſnmi ex quibuſdam, vel ijs ſimilibus.
2 Imperfectum teſtamentum inter liberos valet † eorum ſpeciali
fauore, & gratia, l. hac conſultiſsima, §. ex imperfecto, C. de te
ſtam. quod contra regulas iuris eſt, l. ſi vnus eod. tit. l. ſi quan-
do, C. de inoff. teſtam. Nihilominus ſęquimur regulas iuris,
vt voluntatis imperfectione vitietur iuxta regulam, l. ſi quis cũ,
ff. de teſt. l. furioſum, C. qui teſt. face. poſſ. Nam cum valeat
imperfectum aliquo caſu, non videbatur cęteris regulis de per-
fecto teſtamento ſubiacere, quaſi illi teſtamento poſitæ forent,
quod non poſſet valere, niſi perfectum. Sic etiam cum vtilita-
tis gratia receptum ſit, pupillum ſtipulari poſſe, rem ſuam ſal-
uam fore, ſi fari poſsit, licet non intelligat, quod eſt contra re-
gulam l. p. §. adeo ff. de pact. qua cauetur, nullam eſſe ſtipula-
tionem, quę non habeat, in ſe conſenſum; attamen requirimus,
vt fari poſsit. l. ſeruus, ff. Rem pupil. ſaluam fore, vt ſequamur
regulam iuris aliam, quod ſtipulatio confici non poſsit, niſi
vtroq; loquente, l. p. ff. de verb. obligat. Contrarium tamen Iu
lianus reſpondet; Vt vero ratio huius deciſionis ſplẽdeſcere poſ
ſit, conſtituendum eſt, quid commune habeant inter ſe ratio
iuris, & iuris regula. Et ſane vt Paulus ait in l. p. ff. de reg. iur.
Regula eſt, quæ rem, eſt, breuiter enarrat, non ut ex regula ius ſu-
3 *matur, ſed ex iure, quod eſt regula fiat.* Ex ijs intelligitur † cũ
regula ſumatur ex iure, non alia eã ratione conſtare poſſe, quam
ius ipſum, a quo ſumitur; quod igitur eſt contra rationem iu-
ris, conſequitur eſſe contra eiuſdem iuris regulam, vt nihil
minus regulę ipſi quàm iuris rationi repugnare videatur, quo-
niam ex ratione iuris ad eiuſdem iuris regulam peruenimus.
Quod vt vtiliter explicetur, affero eiuſdem Pauli pulcherrimã
4 ſpeciem, in l. † ſi ſeruum, §. ſequitur vſq; in fi. legis, ff. de verb.
obligat. Veteres conſtituerunt, vt ibidem refert, quoties culpa
interuenit debitoris perpetuari obligationem. Et effectus cõ-
ſtitutionis eſt, vt ſi Sempronius Caio Stichum debeat, & occi-
dat, nihilominus Stichus peti ponit, vt ibi in. §. vlt. Quod certè

contra rationem iuris, iurisq; duas potissimum regulas intro-
5 ductum est. Altera est, quod † non entis nullæ sint qualitates, l. eius qui, ff. Si cert. pet. ac ideo nulla solet esse obligatio eius, quod per naturam solui impossibile est, l. si stipuler, ff. de verb. obligat. Altera est, vt euitetur circuitus inutilis, neq; frustra petat actor, quod consequi non potest, cũ necesse sit fieri condemnationem in pecunia numerata, non videbatur interesse stipulatoris hominem petere, quem consequi nõ posset; & ideo recta via id, quod interest, petendum videbatur, argumento. l. Dominus qui testamento, ff. de condictione indeb. Sed cum ob interuentum culpę recedamus ab ijs regulis, & earum iure; ad eo vt etiam hominem mortuum petere possimus; quęritur apud Paulum, an illa obligatio ita perpetuata homine adhuc mortuo nouari posit, & ait Paulus de hoc dubitari. *Quia nec hominem, qui non est, nec pecuniam, quæ non debetur stipulari possumus*. Nam condemnatio etiam si in pecuniam eo ca-
6 su fiat fit tamen officio Iudicis, quod † nullã supponit obligationem, l. qui per collusionem, §. p. ff. de act. empt. Et ait, *ego puto nouationem fieri posse, si hoc actum sit inter partes, quod Iuliano placet*. Sumit itaq; Paulus rationem dubitandi ex re-
7 gulis iuris, quarum altera est, inutilem † esse stipulationem hominis mortui, d l. si stipuler. ff. de verb. oblig. §. p. Inst. de inut. stipul. Et hęc prohibet nouationem respectu hominis. Altera est, non posse nouari id, quod nullo modo debetur, l. p. ff. de nouat. & hæc pecuniam respicit. Sed cum contra rationem iuris receptum sit, hanc obligationem perpetuari, iam non possumus sequi illas iuris regulas, quæ ea iuris ratione nituntur, & ab eo iure descendunt, contra quod receptum est hanc obligationem perpetuari; itaq; alio iure nobis vtendũ est, quoniam alioquin frustra id contra rationem illam iuris introductum esset. Placuit autẽ veteribus ab ordinario iure recedere in hac specie,
8 ne quis facto † suo propriam tolleret obligationem contra l. sicut, C. de act. & oblig. & l. nihil tam naturale, ff. de reg. iur. Quibus maxime repugnat, vt quam quis solo suo facto obligationem non introduxit, seruum occidendo posit suo facto tollere. Et quamquam certum sit, stipulatori non posse mortuo iam seruo aliud solui, quam illud, quod interest, & satis hoc

nomine

nomine ei consultũ sit, necaliter consuli posſit, ea tamen con-
9 ſtitutio de obligatione perpetuandá † non priuatam, ſed publicam reſpicit vtilitatem, & non priuati iuris ſed publici conſeruationem. Non ergo intuitu ſtipulatoris obligationem perpetuant ſed publico intuitu, quia vtile eſt, certos eſſe modos inducendę, vel tollendę obligationis, l. obligationum fere, §. placet, ff. de act. & oblig. Ex hac Pauli ſpecie perſpicuum eſſe poteſt verba legis huius ad eas duntaxat regulas pertinere, quę ex eo iure ſumuntur, contra cuius rationem aliquid introductum eſt. Ideoq; in cęteris quantum fieri poteſt, ſequi debemus regulas iuris; Tum etiam compertũ eſt, qua ratione non obſtent ea, quæ in contrariũ adducta ſunt. Nam quod attinet ad primã rationem de teſtamento imperfecto; non abſolute recipitur om
10 nis imperfectio † ſed imperfectio reſpectu ſolemnitatũ. Per-
11 fectio enim teſtamẽti referri poteſt ad quatuor †, vt tradit Bal. in l. p. ff. de teſtam. ad materiam, ad formam, ad ſolemnitatem. ad confirmationem. Igitur cum inibi remittatur ſola imperfectio ſolemnitatis, quoad eam ſolam, non poſſumus ſequi regulas iuris; in cęteris poſſumus. & ideo requiritur, vt ſit perfectum ratione voluntatis, ac ita ſentiunt Bal. Caſtr. & alij tum in d. §. ex impefecto, tum in d. l. ſiquis cum, quod maxime no-
12 tandum eſt pro teſtamentis ad pias cauſſas, quę † eadem priuilegia ſortiuntur ob iuris ęquiparationem, vt per Tiraq. de priuil. pię cau. priu. 2. Socc. Iun. conſ. 64. nu. 11. vol. 4. Et ideo alias reſpondi ſuper quodam teſtamento, in quo erat inſtituta Eccleſia illud non fore executioni demandandũ, quia duo cum tantum teſtes adeſſent, alterius nomen ſine cognomine ſcriptũ erat, tum dictum erat in domo, non autem locus loci deſignatus apparebat; non quia non valeret teſtamentũ imperfectum ratione pię cauſę; ſed quia ſit remiſſa perfectio ſolemnitatis, nõ autem probationis; ideóq; debeat legitime probari per duos teſtes, licet non ſolemniter per l. vbi numerus. ff. de teſti. neq; vi-
13 deatur teſtis legitimè deſignatus † per ſolius nominis expreſſionem, cum requirantur vltra nomen ſaltem duę demonſtrationes. Alex. conſ. 153. nu. 4. vol. 2. Ruin. conſ. 11. nu. 15. & ſeq. vol. 3. Socc. Iun. d. conſ. 64. nu. 3. Tum maxime ex. c. relatum el. p. extra de teſtamentis. ibi *tribus, aut duobus legitimis*

mis testibus requisitis, neq; enim ijs demonstrationibus prætermissis intelligi potest, an legitimi sint. Sic etiam respectu designationis loci debuit testamentum esse perfectũ, quod hoc idem concernat probationem, non solemnitatem, & ob id receptum est locum loci † exprimi debere, vt contrarium probari possit Bart. in l. de pupillo, §. qui nunciat, nu. 2. ff. de no. oper. nunc. vbi de communi, & in puncto Castr. cons. 420. Viso, & examinato nu. 1 lib. 2. vbi & de consuetudine testatur Alex. cons. 59. nu 5. lib. 2. Denique nullum facit negocium l. seruũ, ff. rem pupil. sal. fo. quoniam vt in l. p. ff. de verb. oblig. hoc anno disputaui, non consensus, sed verba pertinent ad materiam
15 stipulationis, est enim cõsensus † materia quędam valde remota cum qua visum est facilius, quàm cum proxima stipulationis materia potuisse dispensari. Neq; propterea sequitur regulas iuris in eo, quod contra rationem iuris introductum est, sed in alio.

NON POSSVMVS. Abnegatur potẽtia propter repugnantiam, argumento. l. vbi repugnantia, ff. de reg. iur: repugnat enim in eo, quod contra rationem iuris constitutum est, sequi regulam eiusdem iuris eo modo, quo sequi ius ipsum ex quo regula fit.

REGVLAS Regula hic accipitur eo sensu quo in l. p. ff. de reg. iur. non vt in l. 2. super eod. quoniam regulam illam semper sequimur, ab ista verò aliquando recedimus. Videtur autem caput huius legis, tum ad legislatorem, tum ad iudicem pertinere, & ęque ad leges, & sententias ferẽdas aptari commodissime, vti accidentia requirunt iudicem adiri, vel Imperatorem iuxta notata in l. & ideo, & in l. seq. sup. eod.

In L. 16.

1 *Ius vniuersale à singulari distinguitur.*
2 *Aequitas dum scribitur, efficitur ius singulare.*
3 *Quid intersit inter æquitatem, & singulare ius.*
4 *Senatusconsultum Velleianum continet ius singulare.*

5 *Con-*

5 *Contractus ab initio volũtatis sunt, ex post facto necessitatis.*
6 *Minor læsus restituitur aduersus hanc necessitatem.*
7 *Non si ipsius minoris dolus interuenerit, aut in minimo sit læsus.*
8 *Non rectè quidam constituunt ius singulare esse ius excipiẽdi*
9 *Ex iure singulari etiam regulę fiunt.*
10 *Ius singulare latius patet, quàm ius priuilegiatum.*
11 *Tenor rationis quis sit.*
12 *Lex considerari potest, & per se, & in ordine cæterarum legum.*
13 *Ius singulare, cur aliqua vtilitate nitatur.*
14 *Ratio deducitur cur idem facilius tollatur, quàm ius cõmune.*
15 *In iure communi maior vtilitas semper elucet.*
16 *L. prospexit, ff. qui, & a quib. præter alios diligentißime declaratur.*
17 *Bartoli ad eam error depræhenditur.*

L. XVI. Paulus libro singulari de iure singulari.

IVS singulare est, quod contra tenorem rationis propter aliquam vtilitatem auctoritate constituentium introductum est.

IVS singulare est; nõ quia in singularem personam introductum sit, sed intuitu iuris vniuersalis. Ius enim ipsum
1 est vniuersales, vel singulare: Vniuersale † in omne genus personarum edicitur, singulare verò non in singularem personam, quia nec ius est, sed in singulare personarũ genus. Quoq ita dignosci potest: Depositum esse reddendũ ius vniuersale est, non esse reddendum latroni, aut capitali crimine damnato post publicationem bonorum ius singulare est; vtrũque scriptum in l. bona fides, ff. depo. Et si ea retineamus, quę tertio libro explicata sunt, ius singulare est ęquitas scripta. Dixi quidem æqui-

tatem scriptam minime concedi, sed verum est, quum scribitur, effici ius legitimum; at non vniuersale, sed singulare, & in
2 hanc iuris speciem † incidit ęquitas, dum scribitur, ac nomen
3 deserit ęquitatis. Illud verò distat † inter ęquitatem, & ius hoc singulare, quòd ęquitas antecedit, ius hoc consequitur ęquitatem. Illa emendat ius vniuersale, eo modo, quem explicaui. Ius autem hoc derogat, ęquitas est circa singula; ius singulare & ipsum vniuersaliter edicitur, & cū statuat æquitas, Titio furioso gladium non esse reddeudum, ius singulare non est circa Titium, sed ex Titio ad quemlibet furiosum inferens, statuit furioso gladium non esse reddendum. Idem ergo ius, & singulare, & vniuersale est; Vniuersalem, si ad ęquitatem respexeris, quę versatur circa singula; Singulare, quoniam non est vniuersale absolutum, vtrumq; enim considerat Arist. lib. 5. Ethic. c. 10. quod vniuersaliter, & absolute legislator loquutus sit. Absolute loquitur, qui dicit depositum esse reddendum, vel ne; qualitatem adiungit, qui dicit furioso latroni reo damnato non esse reddendum. Est aut singularis qualitas adiuncta non singularis persona; & ideo non obstat l. iura supra eod. Quadrat etiā Accursij exēplū de Senatusconsulto Velleiano, nā fideiubētem obligari vniuersaliter deduci videtur ex l. sicut, C. de act. & oblig. ex toto tit. de fideiussoribus. Mulierem fideiubentem
4 non obligari, ex Velleiano est; singulare † quidem ius ad illius vniuersalis differentiam. Non singulare, quia de Lucretia, aut Camilla statuat Senatusconsultum. In Lucretia potuit æquum esse, at in omni muliere non tam ęquum, quàm iustum est. Falluntur qui ius singulare ius æquum putant, est enim ius legitimum ab ęquitate deductum, non tamen ipsum est ęquum, nam & suis casibus poterit ab ęquitate emendari. Contractus
5 † ex post facto necessarios esse, & semel constitutę obligationi renunciari non posse, vniuersale ius est, d. l. sicut. Mino-
6 res † lęsos, atque deceptos ab ea obligatione discedere benefi-
7 cio restitutionis ius singulare est. Aliquando † est emēdatum, ne minoribus decipientibus illud remedium opituletur, ne vel ob minimam lęsionem l. 2. C. si minor se maior. dixe. l. scio ff. de rest. in integ. & casu occurrente ante eas latas leges non defuit ęquitatis emendatio; & postea ipsa emēdatio in ius

sin-

ſingulare conuerſa eſt, ſed ita videtur vtrunque ſingulare, & quidem eſt, ſed prius illud eſt etiam vniuerſale, ac quaſi genus ſubalternum, quod reſpectu ſuperiorum ſpecies eſt, & ad inferiora ſe habet vt genus. Illud de minoribus reſtituendis vniuerſale, ac ſingulare dici poteſt. Itaq; primũ edicitur nemini licere à ſemel conſtituta obligatione recedere. Tum ſingulari qualitate adiecta receditur, licere minoribus lęſis. Amplius ſuperaddita qualitate doli vel minimi, neq; decipientibus minoribus licere, neq; in minimo lęſis. At videbitur quibuſdam nos ex duplicata qualitate non deſcendere ad ius magis ſingulare, ſed ad vniuerſale redire, quod eſt falſum; quia ius eſt ſingulare ob qualitates adiũctas, ob quas eſſe non poteſt abſolutũ, neq; tam redit ad vniuerſale primum quam ſecundo vniuerſali
8 contradicit. Hinc detegitur error † eorum, qui ius ſingulare conſtituunt omnem exceptionem de regula; quia & ex iure ſin-
9 gulari † regula conſtituitur, l. ob æs, C. de præd. min. l. quoties ff. de reg. iur. Male etiam Accurſius ad iuris vſurpat communis differentiam, quia & ius ſingulare eſt commune præceptũ, & ita ius commune, l. p. ſup. eod. niſi commune ſumatur pro vniuerſali; ſed ius commune interdũ ponitur ad differentiam iuris priuilegiati, l. ſi non ſpeciali, C. de teſtam, l. eius, §. militia, ff. de milit. teſt. & hoc ipſum ius ſingulare eſt, ſed non om-
10 ne, latius ergo † patet iuris ſingulari appellatio.

QVOD CONTRA TENOREM RATIONIS.

Paulus idem, & Iulianus in ll. proxime pręcedentibus dixerũt contra rationem iuris, non contra tenorem rationis. Sed ad idem reſpiciunt, & rationem pro tenore vſurpant. Eſt autem
11 rationis tenor, ipſius † rationis aſpectus, ideſt proxima ratio, quę ſe ſe nobis offert. Ita tenorem inſtrumenti, vel ſcripturæ pro prima ipſius facie vſurpamus. Duplex autem ſe ſe offert ratio iuris, altera primo aſpectu; altera poſtremo: primus aſpectus rationem indicat illius iuris in ea re, vel negotio conſtituti; veluti ius eſt, depoſitum eſſe reddendum, ratio obuia eſt, ne locupleteris cũ alterius iactura, ac ne deponentis fidem fallas, & hęc eſt ratio in illa depoſiti lege. Sed quemadmodum lex illa legi vniuerſali reſpondet, quę publicam ſalutem intendit, ac

ciues bonos efficit & quidam est ordo legum, quo inter se colligantur, l. bona fides, ff. depositi, firmiorem rationem reperies, quę communem omnium vtilitatem cõsiderat, cui contradicit reddi furioso gladium, & latroni spolia, domino vendi-
12 cante. Ergo † aut legem aliquam per se consideras; & ius singulare est contra rationem illius iuris, aut eandem in ipso legũ ordine colligatam, & inuicem non contradicunt, sed iuri legitimo cohęrent. & illud ex vtroque constat, & vtrunq; subijcitur ęquitati, & illi cedit.

PROPTER ALIQVAM VTILITATEM. Non est aliqua hæc vtilitas, quasi particularis, nam cõmunem vtilitatem ius omne quærit, vt finem, in quem dirigatur, vt secundo libro explicatum est, & priuatã vtilitatem, quæ non in cõmunem dirigeretur perperam quęreret, quoniam ea non est finis vltimus, & nisi in communem consentiat vtilitatem, non est vtilitas, sed velamento vtilitatis cooperta pernicies. Aliquam ergo dicit vtilitatem intuitu singularis circumstantię illius, quę ius singulare constituit. Vt sicut propter adiectam
13 qualitatem ius singulare est de aliquo, non de omni, ita † vtilitas dicitur aliqua, quod reperiatur in aliquo casu. Hinc rectè deducitur, quod hic not. Alberic. quod ius singulare facilius
14 tollitur †, quàm ius commune, nam etiam hoc rationem habet vtilitatis, quia maior est vtilitas in omni casu, quàm in ali-
15 quo. Quare † ea posita necessitate, vt alterutrũ esset eligendum, eligendum est magis beneficium restitutionis omnibus denegari, quam omnibus concedi, successiue restitui minores etiam decipientes, quàm non restitui deceptos; duplici enim vtilitate posita id sequi debemus, quod est vtilius.

AVTHORITATE. Hinc liquere potest etiam ius singulare esse ius scriptum, & ab ęquitate distare, quæ pręter legem scripta est. Ex quo rectè deduci poteris, quid sibi voluerit Cõstantinus in l. p C. de legib. † inquiens, *Inter æquitatem, iusq; interpositam interpretationem nobis solis & oportet, & licet inspicere*. Ius dicit, depositum esse reddendum, æquitas vero dicit non esse reddendum Titio furioso. Pendet interpretatio

pretatio an ex ęquitate constituendũ sit generaliter furioso non esse reddendum, Titio non esse reddendum pronunciet iudex, argumento l. placuit, C. de iudic. Furioso reddendum sit, vel ne, statuat Imperator; quoniam hæc est interpretatio posita inter ius, & æquitatem. Quod his verbis aperte probatur; quia ius singulare, non secus ac vniuersale auctoritatem desiderat constituentis. Quod si quis Iurisperitus ita generaliter interpretur, interpretatio illius auctoritate non facit ius, vt docuit Alber. de leg. iur. & Equ. c. 35. nu. 6. & seq. quãquam ad hunc locum minime respexerit. Et eiusmodi interpretatio non verborum est, quę Iureconsultis permittitur, sed sententię, quoniã ęquitas emendat verba; ergo interpretatio quatenus ab æquitate pendet, tota refertur ad sententiam, ac ideo ad Principem pertinet, vt probatur in l. & ideo supra eod. vbi hanc in interpretando differentiam adnotaui. Ac ita quidem d. l. placuit, d. l. p. recte conciliari videntur. Quod amplius ex singulari Vlpiani responso minus commode adhuc ab alijs explicato ipsius sententia declarata confirmandum existimaui. Ait ille in l. prospexit † ff. qui, & a quib. *Prospexit legislator, ne mancipia per manumissionem quęstioni subducantur, idcirco prohibuit ea manumitti, certumq; diem præstituit, intra quem manumittere non liceat. Ipsa ergo quæ diuertit omnes omnino seruos suos manumittere, vel alienare prohibetur, quia, ita uerba faciunt, ut ne eum quidem seruum, qui extra ministerium eius mulieris fuit, uel in agro, uel in prouincia possit manumittere, uel alienare, quod quidem per quàm durum est, sed ita lex scripta est.* Aequitatis emẽdationem aduersus eiusmodi duritiem cur negligat Vlpia-
17 nus, cęteri non intelligunt. Bartolus † adnotauit, legem, quæ generaliter loquitur ex defectu rationis non esse restringendã, vt lucri amissio euitetur. Pręter rem inducit lucri, vel damni considerationem. Sed rectius dici videtur Vlpianum ibi abstinere à iure singulari, & ab interpretatione posita inter ius, & ęquitatem, non ab ipsa ęquitate. Aequitas versatur circa singula, non quęrit Vlpianus eo loci speciem ex ęquitate diffiniendam, sed de iure singulari ex causa introducendo, abstinet, quod hoc nõ sui muneris esset, sed Imperatoris auctoritate fieri oporteret. Quod si in singulari specie accidisset, Sulpitiam a

marito

marito de adulterio accusatam seruam in Hispania, vel in longinquo, tempore adulterij prętensi degentem manumisisse, cõtra quem vel nullum minimum quærendi occurrat iudicium, puto iudicem aduersus legem ratam eiusmodi manumissionem habere posse innixum, l. placuit, C. de iudic. & eiusdem legis argumento. Nam Vlpianus non ad speciem singularem respexit, verum ad singulare ius, quod ex interpretatione inter ius, & ęquitatem posita descendere, ac fluere poterat. Et quo argumento non audet ius illud inducere, eodem in relata specie æquitatis vim latenter insinuat, dum ait *ita verba faciunt*; nam error in verbis potissimum desiderat æquitatem, sed eo etiam respexit, ne durities illa vitio adscriberetur legislatori, quod esset in verbis, non in sententia; & ita iurisdictio iudicis eam moderationem poterit admittere, quam verba non patiuntur, argumento, l. quamuis. ff de in ius vocando. Tribonianus autem ęquitatem illam in ius recipere noluit, quod ius illud prohibitiuum non perpetuum foret, sed ad tempus, ac ita modicum pręiudicij seruis afferret, argumento l. sed & si, §. vlt. infra de iudic. faciunt quæ dixi in l. ex ijs supra hoc tit.

In L. 17.

1 *Celsus vterq; iuris ciuilis scientiam esse arbitratus videtur.*
2 *Argumentum in contrarium quod iuris non sit scientia.*
3 *Celsus in l. si seruum, § sequitur, ff. de verb. oblig. a se ipso conuiucitur.*
4 *Ciuilis, siue legitimæ disciplinæ finis non est cognitio.*
5 *Larga, & impropria significatione scientia de iuris ciuilis cognitione prædicatur.*
6 *An ius ciuile sit ars, dubitatur contra Vlpianum in l. p. supra de iust. & iur.*
7 *Ars a natura discernitur.*
8 *Ars nulla in se ipsa versatur.*
9 *Iusti, & iniusti discrimen non recipitur in sensu, sed in intellectu.*
10 *Artis nomen magis, quàm scientiæ conuenit iuri ciuili.*
11 *Artis nomen in latissima significatione vsurpatur.*

Ana-

L. XVII. Celsus. Lib. 26. digestorum.

SCIRE leges non est verba earum tenere, sed cum, & potestatem.

1 SCIRE. Sentire videtur † Celsus, legum esse scientiam, quod etiam Celsus adolescens existimasse visus est in l. si seruum, §. sequitur ibi *sub authoritate iuris scientiæ, perniciose (inquit) erratur*, ff. de verb. oblig. Sed Vlpianus artem, non scientiam iuris nostri studium esse voluit. Non esse scien-
2 tiam †, probatur tum ex parte rei, quam scire dicimus, tum ex modo sciendi: Ex parte rei, quoniam non sunt res necessariæ, quæ nunquam fiant, res etenim subiectæ, vt ad Rubricam declarauimus, humanæ actiones sunt, prout in his actum est refulgere iustum, & legitimum ergo, cum hæc iuris disciplina sit de rebus, quæ non sunt per se, & necessario, sed fiunt a nobis earum scientia esse non potest. Consequentia patet ex Arist. Sexto Moral. c. 3. & c. 5. Nam c. 3. probat scientiam esse habitum

bitum demonstratiuum, ac propterea, rerum, quæ necessario ita se habent, & nos ipsi existimamus se aliter habere non posse, Tum c. 5. vbi demonstrat, prudentiam non esse idem, quod scientiam, ait.n. *Scientia quidem propterea quia id quod in actione uenit esse aliter potest*. At res, quæ subijciuntur legibus ex nostra voluntate procedunt, & aguntur merito. Tum vero ex modo sciendi (Celsi † testimoniũ valeat) quoniam errari non posset, si eam animi certitudinem assequi possemus, qua sciremus, rem aliter se habere non posse. Quare quod inquit *sub auctoritate iuris scientiæ erratur* est illud adijcere, quod probat, non esse scientiam. Neq; illinc in contrariũ aliter argumentari licet, quã si quis ex eo quod aliquis est homo mortuus colligere vellet, eum esse hominem. Vt enim in illo adiecto mortuus contrarietas inest, quę totam hominis naturam interimit, facitque solum hominis nomen æquiuocum remanere, ita adiunctũ illud erroris scientię contrariatur, & illud idem ostendit, non esse scientiam. Tandem & à fine comprobatur, quoniam scientię, finis est cognitio. Rerum verò agendarum, earũq;
4 disciplinę, finis & actio, vel effectio. Quare nemo legibus † operam nauat, vt simpliciter sciat leges, sed earũ adepta cognitione de iure respondeat, siue ius dicat, & Reipublicæ administrationi pręsit, §. vlt. Inst. in proem. Quod ergo Celsus hic
5 ait *scire leges* † largo quodammodo accipiendũ est, quatenus scientia sumatur pro omni cognitione quęcunq; sit, quo nomine ars etiã omnis docet & potest vocari sciẽtia, propterea quod
6 cognitionem aliquam tradit. An ars † sit etiam dubitari potest ars enim est habitus cum ratione vera effectiuus, vt tradit Arist. c.4. lib. 6. Moral. Eorũ enim omniũ, quæ fiunt, a nobis quę da effici, quædam agi videntur, & effectio quidem ab actione diuersa est, & non actionis, sed effectionis artem esse necesse est, vt a Prudentia discernatur, quæ habitus est cum vera ratione actiuus circa ea, quæ bona, vel mala homini sunt. Amplius arti opponitur inertia, vt ille docet; legi aut illegitimum iuri iniuria opponitur, in quibus magis in quitatem, aut vitiũ, quàm inertiam damnamus. Et illegitimus non tam iners, quàm iniquus est. Tum eodem Vlpiano authore bonos efficere cupit, a malo deterret, æquũ, ab iniquo, licitum, ab illicito discernit

id

id autem est agere, non efficere, & actio eiusmodi est circa ea, quæ, bona, vel mala sunt. Ergo studium iuris non est ars. Quod vel ipsa comprobat diffinitio, quia boni, & æqui non est ars, nam actio non effectio circa bona, vel mala consideratur, siue habitus actiuus. Tum verò illud est proprium effectionis quod efficitur, vt extra edatur. Ideo Arist. lib. 2. Phys. dicit,
7 artem esse principium, operandi in alio, & hoc discrimine † artem à natura discernit, quod natura est principium operationis receptę in eo ipso, in quo natura inest, quā dicūt operationem immanentem, ars verò est principium operationis in alio, quam transeuntem appellant; propterea in ipso artis opere ars non inest, sed extra est, nempe in animo artificis. Qua ratione Cō
8 nanus lib. p. c. 3. nu. 4. dixit artem † nullam in se ipsa versari, & aliud artem esse, aliud opus artis, ac ideo ius pro studio vsurpare Vlpianum asseuerat, quod idem sit cū arte. Recipi autem in alio, pręterquam in corpore naturali opus artis non potest; quia omne opus artis est corporeum; sed artis nostrę operatio in animo recipitur, & in eo manet, eaq; operatio est sine vlla ma
9 teria, & iusti, † & iniusti discrimen non recipitur in sensu, sed in anima intellectiua, vbi locus specierum esse dicitur, vt per Arist. de anima lib. 3. tex. 6. merito proprie ars dici nequit.
10 Verum per analogiam † quādam, & rectius quidem ars dici po-
11 test, quàm scientia, artis enim nomen, & in latissima † significatione vsurpatur, vt quancunque mentis nostrę artificiosam cogitationē, vel operationem significet, & artificium in eo consideratur, quod ad propositum finem ordinata per conuenientia media progrediatur, sic & naturam ipsam, lib. 3. c. 2. artificiosam diximus, ex Hippocratis sententia, & scientijs speculatiuis nomen artis aliquando tributum est. Minus late, ac minus impropriè, exceptis cōtemplatiuis ad omnes actiuas disciplinas transfertur, proprie ad operis alicuius corporei effectionem.
12 Itaq; Vlpianus † inspecta methodo iuris ciuilis quomodo per oportuna dirigat media in finem hunc, vt quis iurisprudentiæ consequatur habitum, ac propterea artificiosę tractationis intuitu artem visus est appellare. Vel qua ratione ars dicitur, quæ est alicuius operis effectiua in corpore aliquo, ita per analogiam ars etiam dicatur studium iuris ciuilis, quod iurispru-

dentiæ opus in ipso efficiat animo.

13 *NON EST VERBA*. Dubitatur †, an subaudienda sit dictio taxatiua, vt varijs in locis subaudiri not. Alc. in l. anniculus la. 2. & in l. prouinciales, ff. de verb. signif. & licet quibusdam visum sit, non esse subaudiendam, quoniam eam subintelligere frequens est apud Iureconsultos, & a Celso subintelle-
14 ctam existimo ex more eorum. Mouet † me, quod aliàs imperfecta sit istius regulæ collectio, nempe quod leges scire, sit scire vim, & potestatem, non verba. At quicunq; ita verborũ scientiã discernit, discernat etiam id separare, quo sine, vt plurimũ, nec vim, nec potestatem intelligere valemus, argumento l. labeo, ff. de supell. leg. lex est constitutio scripta c. lex dist.
15 p. qui verba † negliget, scripturam ipsam, ac propterea legem omnem negligere. & ignorare videbitur. Neq; verò quod obiectãt consequitur, quod scire verba sit scire leges, concedo hoc esse falsum, sed non hoc consequitur, falsa enim est collectio disiuncta, quæ coniuncta fieri debet hoc modo, vt scire non tantũ verba, sed etiam vim, & potestatem sit scire leges. Non disiuncta, vt quodlibet eorũ per se sit scire leges, id enim a Celsi intentione nimis abhorret. Vlpianus confirmat, quod asserò in l. nominis, §. verborum, ff. de verb. signif. *Verbum ex legibus (ait) sic accipiendum est, tam ex legũ sententia, quàm ex uerbis*. & ita coniungit vtrunq; non abnegat de altero. Idem in l. prospexit, ff. Qui, & a quib. ad verba legis se retulisse videtur, dum se in duram conclusionem incidisse animaduertit.

SED VIM. Pro sensu resultante tam ex verbis, quàm ex ratione legis interpretor, Voluntas, & sententia legis dicitur in l. non dubium, C. de legibus. Iniquum etenim est verbis legis niti contra eiusdem legis voluntatem, neq; sensu potiora existere debent, l. 3. C. de lib. pręter. Sic lex, quę prohibet extrahi frumentum, de farina etiam sentit propter identitatem rationis, & verba de frumento, & sententiam de farina tenere debemus, alioquin non tenemus legem, sed sęua pręrogatiua verborũ eludimus, contemnimus. Et in hac re si verba consideramus, extensio est, si mentem, compręhensio. Sic vim

vim, & sententiam edicti optime tenuit Vlpianus in l. siquis id quod Inf. de iurisdictione omn. iud. Tum Senatusconsulti Macedoniani Iulianus in l. si filiusfamilias in fi. infr. ad Macedon. quod hic Accurs. notat.

ET POTESTATEM. Speciosam in his tribus expli-
17 candis Hieronymus † Beneuolentus comparationem afferre solet. Ignem, vel materiam quancunq; ignitam, si consideremus, tria quædam respiciemus, quibus hæc in quibus scientia legum versatur, maxime respondēt. Materiam ipsam, nempe lignum, vel aliam quamlibet, tum ignē inhærentem, & in ea ardentem, tertio calorem, qui circum diffunditur. Verba legis, materię vicem gerunt, uis eiusdem igni comparatur, potestas verò calori. Calefacit ignis eam aeris partem, quam non attingit, sic sententia legis Velleæ aliquando iuuat casus Galli, qui ad eam non pertinent, l. Gallus, §. & quid si tantum, & §. sequen. ff. de liber. & posth. id fieri videtur ex potestate legis
18 non ex ui ipsius. Quare non male Iacob † & Alberic. potestatem ipsam vim extensiuam interpretantur. Cū etenim sententiam legis in casu deciso manifestā ad casus nō decisos producimus, hoc est ipsius legis potestatem, tū intelligere, tum negocijs congruenter aptare, quod quomodo fiat in l. non possunt, & in l. nam vt ait, supra satis videtur explicatū, in quibus legibus non verba, non vim, sed potestatem legis consideramus, & ea præcipue vtimur. Hinc quorundam error corripiendus
19 erit †, qui huc vim ęquitatis retulerunt, cum quibus sentire videtur Duaren. Titulo de iust. & iur. c. 2. dum eum scire leges opinatus est, qui boni, & ęqui artem optimè callens, leges ex bono, & ęquo interpretari valeat. Neq; ibi ius singulare pro lege vsurpatur, neq; hic lex pro iure. Tum verò legem de casu ad casum extendere, vt ex potestate legis fieri concedimus, sic ad officium ęquitatis minime pertinere supra lib. 3. c. 3. satis abunde probauimus. Tum verò cum æquitas sit legis emendatio, & ita aliud ab ea iam scire legem esset, non scire quid esset lex, sed quid non esset lex, & ita nescire. Aequitas non est lex, ergo scire eam, non est legem scire. Vlpianus verò, dum iuris studium dixit, artem esse boni, & ęqui, ostendere voluit,

 scien-

ſcientiam hanc non eſſe de vniuerſalibus, vt legum noſtrarum pronunciata probe teneamus, ſed eorundem ad particulariũ
20 applicationem, quę plurimum ab ęquitate pẽdet. Quærit † Albericus, vbi quis, & verba, & ſententiam probe teneat, an verba ſententię, vel ſententia verbis anteferenda ſit. Dubitat, quia interdum plus valet quod ſcriptum, quàm quod actum eſt, l. ſi
21 alij †. ff. de vſufr. leg. Vbi Modeſtinus in ea ſpecie, in qua teſtator alij fundum, alij vſumfructum fundi legauit eo propoſito, vt alter nudam proprietatem haberet, erraſſe ait, & aduerſus eius propoſitum vſumfructũ communicari; & quamquam Bartolus, & alij dicant, non probari id, quod eſt actum, quod ſi probari poſsit, id ſequendum eſſe; tamen hoc a verbis illius legis nimis abhorret, quia quod ait Modeſtinus plus valere ſcri pturam, quàm quod actum ſit, determinat ſubſtantiam actus,
22 non probationem. Ego aliquid agi dupliciter † intelligo, vel vt ita agatur, vt non in diſpoſitionem aliquo modo tranſeat, & tunc obtinet regula, quod propoſitum in mente retentum nihil operatur, l. ſi repetendi. C. de cond. ob cauſ. poteſt enim aliquis proponere, & non diſponere, quod propoſuit; aut propoſuit, & diſpoſuit etiam ſiue tacitè; ſiue expreſſe, & tũc attendi, quod eſt actum opinor, & ita intelligo Rub. C. plus val. & cę. quo nomine ſępiſsime noſtri inculcant volũtatem teſtatoris, quę in diſpoſitionem non tranſeat, non opitulari, quod maxime notat Imola in l. quidam cum filium, ff. de hęred. inſt. per eum tex. ergo verba contradicunt propoſito, & illud vincunt, non diſpoſitionem. At ſententia legis pro diſpoſitione eſt d. l. non dubium, C. de legibus. Ergo nullo caſu verba cõtra ſententiam interpretanda ſunt.

In L. 18.

1 *Benigna interpretatio ſecundum, quid conſiderata.*
2 *Et in duritie legis tolleranda benignitas aliquando verſatur.*
3 *Cum pars iudicum pro teſtamento pars in querela inofficioſi, contra illud iudicat, ea præualet, quæ pro teſtamento eſt.*
4 *Legem benignè interpretari tam Princeps, quàm iudices debent.*

5 *Verba*

5 *Verba legis nunc producenda, nunc corripienda sunt.*
6 *Alberici ad hanc legem intellectus reprobatur.*
7 *Istius legis cum sequenti vera differentia subnectitur.*

L. XVIII. Idem Lib. 29. Digestorum.

BENIGNIVS *leges interpretãdæ sunt, quo voluntas earum conseruetur.*

1 BENIGNIVS. benignitas † non per se consideratur, sed ab effectu, & ita non simpliciter, sed secundũ quid.i. vt voluntas legum conseruetur, & in hoc debet esse benigna. Vlpianus in l. prospexit, ff. qui, & a quib. (vt dictum est supra in l. ius singulare) legem illam in sua duritie reliquit, nec benignam applicuit interpretationem, sed ea ratione id fecit, quo legis eius voluntatem conseruaret, & benigne in eo se gessit, nõ Vlp. qui ius singulare inducere nõ potuit, sed Tribonianus quia legem illã eo pacto cõseruauit. Ergo & in ipsa duritie tollerãda
2 benignitas † est quatenus legẽ cõseruat. Et quidẽ iustissime regula eiusmodi a legũlatoribus subijcienda fuit; ipsi.n. cũ priuatorũ pacta; conuẽtiones, testamenta, actus deniq; omnes quoad fieri potest, perire non patiãtur, l. quoties, ff. de verb. obligat. l. quoties, ff. de reb. dubijs, l. proxime, ff. de his, quæ in testam. delen. l. ex hac scriptura, ff. de donat. cũ similibus, an legũ suarũ obliti, eas nulla ratione iuuari præcipient? Igitur quod in alijs
3 statuũt, eodẽ iure, & ipsi iustissime vtũtur. Quare † si in iudicio testamẽti inofficiosi cũ pars iudicãtiũ cõtra testamẽtũ, pars pro eo sentiat. Martianus in l. si pars, ff. de inoffic. testam. humanius esse respondit, sequi eius partis sententiã, quę secũdũ testamentũ pronũciauit, ita dupplici interprętatione posita, altera, quę legis volũtatẽ impugnet, altera, quæ cõseruet, ea retinẽda est, quę quo conseruat, benignior est, altera prorsus reijcienda, cũ huic regulę apertissime refragẽtur. Huc pertinet, quod tradit Bal. cõs. 294. ad euidentiã lib. p. in fi. quod verba legũ nõ sunt iudaice interpretanda, sequitur Aymon, cons. 3. nu. 23,

LEGES. Accipe, vt in l. pręcedenti, quamquam interpretatio referatur ad verba; ratio tamen interpretandi sumitur ex vi, & potestate.

4 INTERPRETANDAE. Ego verbũ † interpretandi late accipio, & refero tum ad eam, quę reseruatur Principi, vt in l. & ideo, tum ad eam, quę iudici permittitur, vt in l. nam vt ait, vterq; enim id seruare debet. Nam Princeps cum dubitat in aliquo casu de sententia legis, quod in eo satis certa non sit, dum certius constituit, ad id maxime respicere debet, vt in quibus casibus legis voluntas est certa, eamdem conseruet; Nam tum Iudex, tum Princeps vel hic magis, quàm ille de ea conseruanda debet esse sollicitus.

VOLVNTAS. Satis ostendit voluntatis, non verborum haberi rationem; aliquando enim benigna interpretatio rigori verborum opponitur, l. ex hac scriptura, ff. de donat. Itaq; ver-
5 ba † legis nunc producenda sunt, nunc verò corripienda: producuntur in l. siquis id quod, ff. de iurisdict. omn. iudic. corripiuntur in l. quia quod ff. ad Maced. Tum verò benigna est interpretatio, quę legem non sinit eludi, l. non dubium, C. de legibus. Ex ijs nescio, an rectè legem hanc intellexerit Alberi-
6 cus † hic, qui dixit, tunc procedere, cum lex dupplicem habet intellectũ, vtrumq; vitio carentem, vt sequamur benigniorem, & hoc nomine à sequenti differre, quod ibi vitiosa significatio euitetur, hic minus benigna interpretatio. Nam vel in duos incidimus intellectus, ex quibus ęque conseruatur voluntas legis, & non obtinet lex ista, vel altero magis, altero minus, & non potest carere vitio intellectus, quo legis voluntas minus
7 conseruatur. Mihi † lex ista videtur ad totius legis interpretationem respicere, lex verò sequens ad unius ambiguę uocis significationem, & hoc nomine satis differre uidendur, sed in eo conuenire, ut uitiosa tum interpretatio, tum significatio euitetur, hęc unam uocem, aut alteram, illam legem uniuersam respicit.

In

In L. 19.

L. XIX. Idem Lib. 33. digestorum.

IN AMBIGVA VOCE LEGIS ea potius accipienda est significatio, quæ vitio caret, præsertim, cum etiam voluntas legis ex hoc colligi possit.

1 IN AMBIGVA. Albertus Bolognettus † in sæpe citatō tractatu c. 34. nu. 1. triplicem verborū statum constituit. Aut enim verba vsque adeo dubia sunt, vt nihil plane sit, ex quo voluntas legislatoris colligi posfit, vt non tantùm de verbis, sed etiam de sententia dubitetur; aut verò dubia quidem sunt, sed eorum talis est ambiguitas, quę non tollat certitudinem sententię, neque prorsus impediat, quo minus ad voluntatem, & sensum legislatoris aliquibus vestigijs perueniri posfit: Aut deniquæ verba nulla ex parte dubia sunt, sed vndequaque apertissima; ita vt, quod in ea lege ambiguitatis inest, id non ex verbis oriatur, sed ex eo tantùm, quod aperta legis scriptura a verisimili legislatoris mente videatur abhorrere. Et in hoc tertio capite idem num. 8. tres casus distinguendos censet: primus est, cum verba aperta sic sunt, vt illud, de quo agitur expresse decidant, atque determinēt: Secundus, cum prorsus illud omittūt: Tertius, cum neq; prorsus omittunt, neq; etiam speciatim decidunt, sed generalibus verbis illud idem tantū complectuntur. Et in primo subdistinctionis casu opinatur procedere legem hanc; & ita eandem inducit nu: 10. Atq; ita etiam intelligit. l. prospexit ff. qui, & a quibus. Argumentum ducit ex dictione *præsertim*, de qua in hac lege, qua probatur, idem concludendum esse, etiam si voluntas colligi non posfit, hoc enim implicari videtur. Sed certè si verum amamus, tantum abest, vt in relato casu posfit eiusmodi lex procedere, vt nihil deterius posfit pronunciari. Quod satis liquere poterit, si constituamus, quid sit ambiguum. Et dum quærimus quid sit aduersus
2 Diodorum, cui Crono cognomentum fuit supponimus † dari & verba, & voces ambiguas, cum tamen ille contenderet, nullum verbum esse ambiguum, vt retulit Aul. Gell. lib. 11. noct. Attic. c. 12. quod enim ait ille, vt nemo dicat ambiguum, vel sentiat; ne sentiat verum est, sed ne dicat porrò falsissimum. Cic. in Topicis, & Quiutil. lib. 7. c. 10. afferunt vo-
3 ces, & verba ambigua, Veluti †. Hæres meus vxori meę dare damnas esto, argenti, quod elegerit pondo centum. Vter eligat, queritur, quoniam ex proprietate sermonis vtriq; competit eligendi facultas, sed ex sententia alteri tantum competit.

Rursus

Rurſus, quidam teſtamento iuſsit poni ſtatuam auream haſtam tenentem. Quæritur, an ſtatua haſtam tenens aurea eſſe debeat an haſta aurea in ſtatua alterius materię. Sed in l. duo ſunt Titij, ff. de teſtam. tut. propter duos Titios verſatur ambiguũ, vt in Aiace conſtituit Quintilianus, cum quęri poſsit, an Telamonis, an Oilei filius intelligeretur. Ambiguũ autem eſſe † videtur, cum duo dicũtur ab eo, qui de vno ſentit, vt diſerte probatur ex l. in ambiguo, ff. de reb. dub. Quare Coras. vim vocis
4
5 expendens hoc loci dixit, ampiguum eſſe quaſi † ambiuium, quod in ambas ferat vias, eius etenim videtur id eſſe proprium, vt duas tantùm demonſtret ſententias. Hinc deduci poterit,
6 quid interſit † inter ambiguum, & obſcurum: obſcurum etenim latius patet, & compręhendit etiam caſum illum, cum verbum poteſt plura comprehendere, & vnum, plura tamen generice, & ita ſub ratione vnius. Sed apud noſtros unum pro altero uſurpatur, & hęc differentia confunditur, Pomponius in l. ſi ſeruitus, ff. de ſeruit. urban. præd. uerborũ generale, quod verè erat obſcurum dixit ambiguũ. Et ego arbitror, & de ambigua re, & de obſcura uoce legem hanc fore accipiendam, cum eadem ſit ratio in utroq;. Quo poſito cõſtat contradicere, quod aſtruit
7 Albertus, † quod verba expreſſe decidant, & ſint ambigua; quia nec plus poſſunt uerba non ambigua, quam apertè, & expreſſe decidere. Pręterea uerba ambigua non abhorrent a ſententia legis, ſi quidem eam exprimunt, ſed aliam etiam exprimunt, quæ non eſt ſententia legis. Et ideo miror quod l. proſpexit, ff.
8 bui †, & a quibus induxerit, in qua nulla eſt uerborũ ambiguitas, & quod inquit ibi Vlpianus. *ita verba faciunt*; ſatis oſtendat uerba non eſſe ambigua. Itaq; caſus legis huius, cum ſit de uoce ambigua ex ipſa ſuppoſitione euertit Alberti ſententiã.

LEGIS. Neq; uerò eadem regula recipitur in ambigua
9 uoce hominis, ut hic Coras. ſentit nu. 4. † Mihi uidetur Iulianus in l. quoties idem, ff. de reg iur. idem ſentire; Ait, *quoties idem ſermo duas ſententias exprimit, ea potiſsimum accipitur, quæ rei gerendæ aptior eſt*. Id penes me eſt, eam præeligere, quæ uitio caret, cum minus apta aptiori comparata uitio minime careat.

SIGNIFICATIO. Hinc ambiguum verbũ illud Celsus existimat, quod plures significationes habet, id quod errorem confirmat Albertu.quoniam, & id significat, quod cohæret sententiæ.

VITIO CARET. Vitium intelligo in re ipsa, non satis est vitium in oratione, & in verbis propter vocem ambiguam, & generice nomen hoc vsurpatur, vt omnia comprehendat vitia, quibus legem carere decet, siue iniquitatis, siue rigoris, siue elusionis vitium sit, siue quod altera significatione lex vtilitate
10 caret. Hinc † enim per suppositionem optime deducitur, quod lex vitio carere debet, quod reijciendi sunt omnes intellectus, ex quibus in vitium aliquod, vel absurbum incidimus. Multòq; magis admoneri videtur legislator, ne tales condat le-
11 ges, quæ vitium aliquod habeant. Albericus infert † ad quæstionem, si scholaris prębendatus potest recipere fructus prębendę existens in studio, quid si existat, neq; literis operam nauet? Ait verbum *in studio* esse ambiguum, quia studium potest accipi pro loco studij, vt Bononia, tum pro actu *studendi*, sicut iuris nomen, & locum significat, in quo ius redditur, & ius ipsum, quod redditur, l. ius pluribus supra de iusti. & iur. Ait intelligendum de actu, non de loco, quia hæc interpretatio vitio caret, & ad eam verosimiliter voluntas constituentis magis apta-
12 tur. Sed longe fallitur †; quia vel intelligit pro actu, non pro loco, & existens in villa, dummodo actu studeat, poterit prętendere fructus, quod vitium continet, & est contra propositũ constituentis. Quod si copulatiue intelligat de actu, & de loco, iam verbum non dicit vtrunq; per modum ambigui, sed per modum sententię, quia de vtroq; constituentem sentire affirmamus. Mihi verbum *existens* videtur determinare locum, non actum. Ergo non est recurrendũ ad regulam legis huius, quia nec uideo verbum ambiguum, sed a fructibus excludetur ex regula l. non dubium, C. de legibus, quia sęua prerogatiua verborũ vtitur aduersum legem. Accommodatius est exem-
13 plum, quod affert Accursius de verbo *peruenire* † ex l. vtrum. ff. de petit. hęred. adhibita, l. item veniunt, §. item placere eod. tit. Verbum illud ambiguum esse testatur Vlpianus in d. l. vtrum.

vtrum. Nam & perueniſſe dicitur, quod conſumptum eſt, in edicto de eo, quod metus cauſa l. videamus, ff. de eo quod met. cauſa & perueniſſe id quod conſumptum non eſt, quo quis eſt locupletior. Ambiguum verbum in bonę fidei poſſeſſore benignius accipit, durius, vbi res malum habuit initium. Et alterutra ſignificatio vitio caret, quia vitium eſt bonę fidei poſſeſſorem vltra teneri, at ſcelere illati metus attento, vitium eſſet conſumptionis habere rationem. Ergo verbum ambiguum in vtraq; ſpecie ad eam flectitur ſignificationem, quæ vitio caret.

14 Neq; † verò hæc tantũ vitia ſunt, quæ adnotauimus; ſed etiam ſi altera verbi ſignificatio legem generalem, & de ijs, quæ plerunque accidunt, altera de raro contingentibus, aut ſingularem cõſtituat, hęc poſterior ſignificatio vitioſam legem reddit, l. iura 1. & 2. ſupra hoc titulo.

15 *PRAESERTIM*. Hæc dictio † eius ſignificationis eſſe videtur, cuius dictio maxime, vt cauſam finalem oſtendat, vt notatur in l. 2. ſupra hoc titulo. Quod igitur ex hoc voluntas legis colligi poſsit, cauſam oſtendit finalem. Hoc enim præcipue agimus interpretando, vt legis voluntatem conſeruemus, l. benignius ſupra eodem, l. non dubium Cod. eodem.

In L. 20.

1 *L. iſta deſumpta ex Ariſtotele lib. 2. Polyt. c. 6.*
2 *Supponit vero mentem legiſlatoris certam, ſed rationem incertam.*
3 *Vt lex ciuilis a naturali lege, æquitas ciuilis a naturali æquitate, ſic ciuilis ratio a naturali ratione promanat.*
4 *In quibus ius ciuile a naturali recedit, accidere facilè poteſt, ne omnium ratio reddi queat.*
5 *Cur dixerit Iulianus non omnium, non autem quorundam.*
6 *Aliud eſt legem carere ratione, aliud eam reddi non poſſe.*
7 *Maiorum ſignificatio varia.*

 8 Natu

8 *Natu maiores præsumuntur etiam prudentia, & sapientia maiores.*

9 *Maiorum nomen ad anteriores legislatores in hac lege relatum est, & quare.*

10 *In omissis quæri semper ratio debet aduersus Emilium Ferrettum.*

11 *Vna duntaxat ratio, eaq; finalis reddi deberet, etiam si inquirentibus se plures offerant.*

12 *Inartificialis multarum rationum inuestigatio, & cumulus contra Moderniores reprobatur.*

L. XX. Iulianus Lib. 55. digestorum.

NON OMNIVM, *quæ a maioribus constituta sunt, ratio reddi potest.*

1 HAEC Iuliani, lex desumpta videtur † ex Arist. lib. 2. Polyt. c. 6. circa finem, vbi relata Platonis sententia de legibus mutandis ita ait: *Alio autem modo considerantibus cauendum videtur esse maxime, cum enim vtilitatis quidem accessio parua sit, assuescere verò faciliter leges mutare improbãdum, constat errata quædam esse tolleranda, & legumlatorum, & Magistratuum; non enim tantum proderit, qui corrigere perget, quantum nocebit assuefactio superioribus non parendi.* Itaq; si quædam errata tolleranda sunt, consequitur, non omnium rationem reddi posse, in quibus enim erratur, de ijs recta ratio reddi non potest; neq; ratio (cum de lege loquimur) aliud significat, quam rectam rationem. Dixi in l. 1. p. supra eodem ex Platonis sententia fas non esse, vt iuniores legum rationem quærant, & an rectæ positæ leges sint. Nunc verò dicam, nec iuuenibus, nec senioribus id fas esse, vbi ius certum est prudentum interpretatione, & consuetudine totius populi confirmatũ; nam par est credere munus Dei esse, ac ob id obseruare decet; Obtinet enim Iuliani sententia in iure certo, vt probatur ex l. seq.

seq. tum etiam quia vbi incerta est mens legislatoris, principem adeundum esse docuit idem Iulianus supra in l. & ideo. Hic
2 verò supponit certam esse mentem † legislatoris, sed incertam rationem. Id accidere poterit, vt Coras. notat non quidem si rationi naturæ seruientes aliquid maiores nostri constituerunt, quoniam ea non potest non esse facilè cognita ratio, sed in ijs, quę ex mera ciuili ratione proficiscuntur. Ego tamen vix existimo, rationem aliquam esse posse ita mere ciuilem, vt a naturali ratione non promanet, & cum ea non consentiat. Quo
3 enim argumēto † primo ad Rubricā libro legē ciuilem a naturę lege descendere satis ostendi, eodem & tertio libro ciuilem æquitatem a naturali deduci, hoc ipso haud dubie credo omnem ciuilem rationem in naturalem quasi principiū vnde fluat
4 esse referendam. Sed verisimū arbitror, quod ait † Corasius in ijs, quę iuris ciuilis sunt non omni ex parte naturali rationi seruientes, rationem aliquando esse cognitu difficilem. Possūt enim illæ circunstantię nunc latere, ex quibus ratio depręhendi posit, quę tempore ferendæ legis ante omnium oculos essent.

NON OMNIVM. Exponit Albericus, idest quorun-
5 dam; At rectius Iulianus dixit non omnium, † vt contradiceret apertius existimantibus omnium esse reddendam rationem. Nam istę duæ enunciationes, omnium reddenda est ratio, non omnium reddenda ratio est, sunt contradictoriæ, quæ simul verè esse non queunt. Sed oppon. idem de c. Corepiscopi, distinct. 68. ibi *quod ratione caret, extirpare necesse est*. sol. non
6 dicit † carere ratione, sed eam reddi non posse. Quod autem inquit, legum substantiam magis authoritate constituentium, quàm ratione consistere, plane falsum est, extrinsecus accidūnt legi, potentia, & volūtas; intrinsecus autem eiusdem essentiam perficiunt, Prudentia, & Sapientia, vt dixi in l. p. sup. eod. Tū & secundo libro ab Rubricam satis probaui, non esse legem sine ratione, & ideo in contrarium se se res habet, quam ille crediderit.

7 *MAIORIBVS.* Maiores † antiquiores Accursius interpretatur

prętatur in l. more inf. de iurisdictione omn. iudic. interdum dicuntur maiores omnes ascendentes vsq; ad tritauum, & posteriores conuersa rota in infinitum, l. iurisconsultus, §. parentes, ff. de grad. & affinit. Aliquando ad facultates relatum est eiusmodi nomé, vt cum liberti maiores centenarijs dicũtur, §. sed nostra, Inst. de succeſs. libert; ijq; sunt, quorum patrimonium summam centum aureorum excedit. In dubio maiores dicuntur respectu ętatis, nisi aliud subiecta materia postulet, l. si pater, ff. de adopt. §. minorem natu. Iust. eod. tit. Alex. cons. 4. nu. 2. vol. 4. Etij quidem vt maiores natu sunt, sic pręsumuntur † prudentia, & sapientia maiores, c. de quibus, 20.
8 distinc. c. vlti. dist. 84. Dec. consil. 443. nu. 25. Maiores hic legislatores † ipsos dictos esse non est ambigendũ, non tam ęta-
9 te, nam & seniores fuerunt, quàm dignitate, & officio, quòd cęteris omnibus pręsint.

CONSTITVTA. Constitutiones proprie dicuntur leges à Principibus conditę, vt infra de constitut. princ. cæterùm hic *constituendi* verbum ad quamcunq; legem scriptam referendum est, cum inter vnam, & alteram iuris scripti partem
10 ratio differentiæ reddi non poſsit. Ait *constituta*. Quare † mihi damnandus videtur Aemilius Per. ad l. Gallus in princ. nu. 7. qui huius legis argumento omittit inquirere, cur alieno posthumo inutiliter legaretur, quia id non constitutum fuerat, sed omissum; eorum, quę omissa sunt, ratio hic non prohibetur inuestigari, sed eorũ, quę constituta sunt. In omiſsis enim nullum est periculum subuersionis, in constitutis aliquod, vt l. seq.

RATIO. Quęro, cur hic vtatur singulari numero, & in l. sequenti Neratius vtatur plurali ibi, & ideo rationes. Et in-
11 quirentibus † nobis, plures sæpe se rationes offerunt, vnam tamen, non plures reddere debemus, quoniam plures inquirimus vt finalem reperiamus, quæ vnica est, vt secundo libro ad Ru-
12 bricam ostendi. Hinc † verò repręhendi debet iners nostrorum diligentia, quę sæpe tot ad eandem speciem dubitandi, & quod longe deterius est, tot etiam decidendi rationes inculcat,

quod

quod quantum a Iurecõsultorum vestigijs abhorreat quis non videt? Hi quidem (vt cuiq; obseruare facile est) vnam duntaxat dubitandi, alteram decidendi, & eas quidem proximas, & speciei connexas rationes afferunt, sępe dubitãdi rationem implicant, non explicant, nec raro decidendi rationem indicant, potius quam declarent. At Moderniores à remotis sine vlla vtilitate sępe dubitant, tũc verò maximè gloriantur contra Iuliani pręscriptum, cum de omnibus rationes inquirunt, & etiam super indubitato iure dubitationes afferunt. Quod si docentibus paulo latior sit inquirendi facultas, non tamen male docendi, & à veteri disciplina tantopere declinandi venia concedi deberet.

REDDI. Neque dicit, non omnium esse rationẽ, sed non omnium reddi posse. Lex sine ratione lex non esset. at cum ratione, quę reddi non possit, lex erit. Neq; putandum est, iuris studiosos vetari rationes diligenter perscrutari, vel inquirere. Quoniam in Gymnasticis disputationibus non idem est periculum subuersionis. Rationis inquisitio prohibetur; non quatenus acuit ingenia, sed quatenus leges ipsas subuertere potest.

In L. 21.

1 *Eadem est ratio legis huius, & l. benignius, supra eodem.*
2 *Eadem quoque ratio inquirendæ, vel omittẽdæ rationis, n. 13.*
3 *Verbum constituendi pertinet ad ius scriptum, nõ ad ius vniuersale.*
4 *Ius naturale per rationis inquisitionem subuerti non potest, sed maxime confirmatur.*
5 *An l. ista obtineat in consuetudine, negat author.*
6 *In regulis procedit lex ista, non tantùm in cæteris legibus.*
7 *In ambiguis vere locum non habet.*
8 *Lex incerti vitio per consequentiam subuertitur.*
9 *Certa quæ sint.*
10 *Verba vbi ambigua non sunt, quæstio voluntatis non admittitur.*

11. Vbi

11 *Vbi sensus verborum manifestus est, interpretatio accedit ad cauillationem.*
12 *Improba res est, subuertere legem.*
13 *Maligna dicta est subauditio personę infirmandę stipulationis causa.*
14 *Cum agitur de lege subuertenda, hoc fieri debet per exactam rationis inquisitionem.*

L. XXI. Neratius Lib. 6. Membranarũ.

ET IDEO rationes eorum, quæ constituuntur, inquiri non oportet, alioquin multa ex ijs, quæ certa sunt, subuertentur.

ET IDEO. Cum ratio omnium reddi non possit (vt Iulianus ait) consequens, est, quod Neratius scribit, vt non omnium etiam oporteat inquiri rationes. Neq; vniuersaliter accipiendum est omittendam esse rationis inquisitionem, nam, & uis orationis, & rationis contradicunt; orationis, quia si dicamus, & ideo rationes eorum, omnium, quę constituntur inquiri non oportet, negatiua negat de vniuersali, quasi dicat nullor; Rationis, quia rationis inquisitio proficere potest ad multa; tũ vero cum eam subijcit rationem, quod alioquin multa ex ijs, quę certa sunt, subuertentur, consequitur non omnia subuerti, ac cessante subuersionis periculo rationẽ
1 inuestigandam esse. Hæc regula, † ne omnium inquiratur ratio, sed ommittatur, cum periculum subuersionis imminet, ab eandem ratione profluit, à qua descendit l. benignius supra eod. Nam si in dubio in hominum dispositionibus maxime cauemus ab ijs, ex quibus perire, vel subuerti possent, l. quoties, ff. de reb. dubijs, l. si pars, ff. de inoff. testam. l. proxime, ff. de his, quæ in testam. delen. & humanior dicitur interpretatio, per quã actus defenditur potius quàm subuertatur, infertur humanam quoque esse, atq; benignam omissionem inuestigandę rationis,

cũ inde lex subuerti posſit. Adde rationis inquiſitionem pertinere ad legis mentem sũmopere conſeruandam, vt ea cognita legem extendamus, l. non poſſunt, ſupra eodem, vel eludi non patiamur, l. non dubium, C. eod.; ergo non debet in odium legis retorqueri, vt per eandem ſubuertatur, per quam maxime
2 conſeruari ſolet, ac ita eadem ratio erit & † inquirendę, & omittendę rationis, ac ideo & ad tollendas antinomias, & nequid abſurdi, vel iniquitatis contingat, prętermittẽda eſt diligens, & ſollicita rationis inquiſitio Coras. in l. pręcedenti, in fine.

3 CONSTITVVNTVR. Verbum conſtituendi † late patet, vt dixi in l. pręcedenti, non tamen vltra prętenditur, quam vt compręhendat, quę ſcripto conſtituuntur. Et ideo ad ius naturale non pertinet hęc traditio, quoniam non à maioribus, ſed a Diuina Prouidentia conſtitutum eſt, §. ſed naturalia, Inſt. de iure naturali, gen. & ciuili, & cum ius naturale nihil aliud ſit, quàm inſita ratio, vt primo ad Rubr. lib. dictũ eſt. quem ius naturale non fugiat, eiuſdem ratio latere non poterit, vel ſi quouis modo dictamen rationis ab ipſa ratione ſeiunctum, conſiderans non rationem inueniat, ſuę id adſcribat imbecillitati. Ius enim ipſum rationis inquiſitione confirmatur, † nam & rectam eſſe rationem, & à D. O. M.
4 tractam reſpiciet; & periculũ ſubuerſionis ſemper aberit, quoniam ius illud immutabile manet, d. §. ſed naturalia. Conſue-
5 tudinis † an requirenda ratio ſit, dubitari poteſt; & cum oporteat eam inter cętera rationabilem eſſe c. vlt. de conſuet. inquiri debet; ſed an interdũ omitti ex Neratij prę ſcripto? & ſi verbum conſtituendi ad ius ſcriptum pertinet, iam excludi videtur conſuetudo; quę non tam a maioribus conſtitui, quam totius populi ſuffragio videtur introduci, l. de quibus, infra hoc titulo. Sed vel irrationabiles conſuetudines interdum tolerantur, & licet in ius non tranſeant, tamen ad excuſationem proſunt; notatur in c. cum venerabilis de conſuet. ergo non illico ſubuertuntur ex defectu rationis; niſi Principis auctoritate tollantur, ac ideo cum rationis inquiſitio non ſit periculum allatura, non ſubiacet huic traditioni, ſed tota ad ius ciuile ſcriptũ contrahi debet, quod huic periculo ſubiacet. Quod ex Iabo-

Nn leno

leno confirmatur in l. omnis diffinitio, ff. de reg. iur. ille enim scripsit; *Omnis diffinitio in iure ciuili periculosa est, rarum est enim, vt non subuerti posßit*. Diffinitio ibi regulam significat, & probatur ex l. p. ff. de reg. Caton. & inscriptio librorum Papiniani, quae eos Diffinitionum indicat, ex subiectis responsis diffinitionem pro regula vsurpari, euidenter ostendit, quod
6 alibi tractatum quoque est. Regula † autem est breuis narratio eorum, quę constituta sunt, ac ita eius quoque rationem inquiri non opportet propter periculum subuersionis, adiecit Iabonus illa verba In iure ciuili, vt ad iuris scripti regulas id pertinere significaret.

QVAE CERTA SVNT. In ijs, quę certa sunt, non oportet inquiri rationem, cum enim certa se se nobis offert volũtas legislatoris, studiosa rationis inuestigatio temeritatem demonstrat inquirentis, et quodam modo parere recusat, aut non paret quidem, dum in hac inquisitione remoratur, neque verò paret legi, qui illud inquirit, quod legem posßit subuertere. Hinc Vlpianus in l. prospexit, ff. qui, et a quibus cum legẽ nimis durã videret rationis inuestigatione facilè posse subuerti, & eam certam animaduerteret, sat esse putauit, quod ita
7 scripta foret. In ambiguis † quidem vel circa mentem, vel circa verba dubitemus, non obtinet lex ista. Declaratio etenim, vel dubiae legis interpretatio non potest fieri rectius, quàm per rationis inquisitionem. Qua prętermissa nihil operaretur dispositio dubia, vel ambigua, Bal. in l. potuit, nu. 13. C. de
8 iur. deliber. quod † esset, legem subuertere per consequentias, nempe inutilem constituendo ob vitium incerti. Certa autem
9 videntur † esse, vel ea, quę cum ab initio dubia essent, certam tamen interpretationem semper habuerũt, l. minime infra eod., vel cum ab initio etiam nulla fuit in verbis ambiguitas; Cum enim verba certũ praebeant voluntatis argumentũ, l. labeo, ff. de suppell. leg. si in verbis nulla sit ambiguitas † quęstio voluntatis admitti non debet, l. ille aut ille, §. cum in verbis, ff. de leg.
10 op. & cũ verborũ manifestisßimus † est sensus interpraetatio facilè accedit ad cauillationẽ, Dec. conf. 633, nu. 4. Vix enim pręsumi potest legislatorem aliud voluisse, quàm quod loquutus sit, quod conijcere ad officium ęquitatis potius pertinet, quam

quod

quod sola interprætatione assequi possimus.
12 *SUBVERTENTUR.* Improba † res est subuertere legem, quia donum Dei subuerti videtur, l. 2. supra eodem, ac ideo subuertendi causa maligna est rationis inuestigatio. Sic
13 maligna † aliquando dicta est subauditio personæ, quæ ad infirmandam stipulationem pertinere poterat, l. si ita stipulatus, §. Chrisogonus, ff. de verb. obligat. Alibi tamen adiuuandę eiusdem stipulationis causa personę subauditio comprobatur, l. si stipulatus fuero, ff. eodem. Quare quemadmodũ in specie relata eadem est ratio recipiendę vel reijciendæ subauditionis, ita hic eadem ratio est inquirendę, vel omittendæ rationis. Sic in correctionę, quę, & ipsa quędam subuersio legis est, idem ius obseruatur, vt ad eam inducendam subauditi intellectus reprobentur, glo. in c. cupientes, §. quod si per viginti in ver. petere de elect. in 6. Alex. cons. 25. nu. 13. vol. 5. ad eam euitandam admittuntur, glo. in Auth. ex testamento, C. de collat. quod mihi ad mentem istarum legum probe traditum esse vide-
14 tur. Cęterum fieri † aliquando poterit, vt lex quamuis certa subuertenda sit. s. corrigenda vel abroganda; tunc certe id nullatenus faciendum est non nisi diligenter inuestigata, atq; perpensa ratione. Temere enim lex tollenda non est; at imprudenter tolli videbitur eius non perquisita ratione, vt quantum valeat animaduerti potuerit. Sic in subuertenda lege Fusia Caninia rationẽ Iustin. attulit, quod libertatẽ impediret, quod inuidiã cõtineret, quod in humana foret, Inst. de leg. Fus. Canin. tollen. Sic latinam libertatem subuertens, receptitiã pecuniam in constitutam, Pegasianum in Trebellianum transferens concludenti subuertendi adducta ratione id fecisse videtur, l. p. C. de lat. lib. toll. §. libertinorũ, Inst. de libert. l. 2. C. de constit. pecun. §. sed quia, Inst. de fideicommi. hæred. cui consequens est eiusdem inducendę, vel conseruandæ infirmam fuisse rationem; & vtrunq; eadem inquisitione assequimur. Inquirere autẽ rationes subuertẽdi proposito ad ipsũ pertinet legũlatorem, quod ipse & raro, & nõ nisi magna ex causa facere debet, vt dicetur in l. minime infr. eod. Quare cũ fiũt leges, cũ reuocãtur, quęrenda ratio est, at cũ factę sunt, non est de eis disputandũ, sed secundũ eas iudicandum c. in istis, dist. 4. Alberic. & Castr. hic.

In L. 22.

1 *An legis sit indulgere dubitatur.*
2 *Concluditur in quo indulget non esse legem.*
3 *Indultus alius particularis, alius generalis.*
4 *Si statutum sit Bannitos pro homicidio rebanniri, futuros homicidas non comprahendet.*
5 *An si simpliciter rebanniantur legis conditiones habeat.*
6 *Committens homicidium punitur ex lege puniente non ex l. simpliciter, aut per consequentiam vetante.*
7 *Lex Indulgens in præteritum, an in futurum vetet, per argumentum à contrario, vel per argumentum ab absurdo Baronis sententia reprobatur.*
8 *Indultus à lege quomodo discernatur.*
9 *An indulgentia criminum sit contra leges.*
10 *Facilitas indulgendi, legibus reprobata.*
11 *Indulgendi ius est penes Principem quia nemo potest leges remittere, qui non possit condere.*

L. XXII. Vlp. Lib. 30. ad Edictum.

CVM LEX: *In præteritum quid indulget, in futurum vetat.*

1 CVM LEX. Dubitari potest † quomodo lex in præteritum indulgeat? Nam Virtus legis non est indulgere nisi Iureconsultum male enumerasse velimus in l. legis virtus supra eod. Tum legis est futuris negocijs dare formam, non ad facta præterita reuocari. l. leges & constitutiones C. eod. & cum sit preceptrix faciendorum, prohibitrix non faciendorũ l. 2. supra eod. satis ea quæ facienda, non quę facta sunt respicere videtur. Amplius indulgentia videtur potius esse remissio legis, quàm lex, neq; trahitur ad consequentias. l. p. inf. de const.
2 princ. Et quidem † in eo, quod indulget non est lex: patet

quia pręterita respicit non in modum ligandi, sed soluendi, & remittendi, & ideo in ijs non fungitur officio legis; Indultus
3 † autem potest esse perticularis, vt in l. p. inf. de constit. Princ. ibi *Nam quæ Princeps alicui ob merita indulsi* & ad hunc non pertinet lex ista. Potest etiam esse generalis, vt toto tit. C. de gener. abolit. & maxime in l. 2. secundum quam Doct. videntur intelligere legem istam; Sed etiam addunt exemplum, veluti, cum pro homicidio imponatur pœna capitalis, exorto
4 bello facta lex est, vt banniti † pro homicidio habita pace, & soluendo decem rebanniantur, & hanc speciem generalis indultus confingunt Bart. Bal. Fulg. Castren. An ad futuros homicidas pertinebit indulgendo, vel vetando? vetando quidem non, ne pœnæ leuitate ad delinquendum inuitentur; nam remissio peccati non debet dare licentiam delinquendi 1. q. 7. c.
5 exigunt. Quid † si simpliciter rebannirentur, neq; pacis, neq; solutionis adiecta conditione? pax enim, & solutio respiciunt futurum, & ideo proprium legis pręstant. Ego quidem opinor hanc non esse legem, sed manere in puris terminis generalis indultus. Non obstat. l. ista, quoniam supponit legem esse citra vetandi virtutem. Quærit enim de lege, & eo ipso rem dicit, quę futuris negociis dat formam. At quia dubitari poterat, an pręteritis indulgens, indulgeret futuris, ideo dixit in futurũ vetare, vt quilibet intelligeret ex indulgentia non abrogari legem, de quo dubitari posset, nisi in futurum vetaret; sed in proposita specie non est dicenda lex propter indultum ex rationibus supra deductis, non ex eo, quod vetet in futurũ, quoniam hoc facit tacite, & inconsequentiam, & quod magis est,
6 inutiliter tanquam lex: Etenim committens † homicidium punitur ex lege id expresse vetante, non ex indultus tacita prohibitione, quia illa tacita prohibitio sola non facit legem, sed potius in eo confirmat legem. Quare lex ista ad eos pertinet indultus, cui non desunt conditiones legis; sed dubitatur an in futurum indulgeat, ac ita dubitatio versatur circa id, quod non est legis. Et quanquam legis virtus sit vetare, non tamen lex est, quo vetat, quia non vetat in modum legis, est enim modus legis imperatiuus siue pręceptiuus. l. p. vbi dixi supra eod. Sed vetat † per argumentum à contrario, vt Baro. censet; ego potius

tius arbitror argumentum ab absurdo, quia lex non debet dare materiam delinquendi, vt Fulg.& Castr. notát. Tum vero non video contrarium; quoniam rebannire bannitos in pręteritum, infuturum non rebannire, non sunt contraria, sed diuersa, vt potius ab vnius temporis inclusione alterius exclusionem co-
8 nijciamus arg. l. cum prętor. ff. de Iudic. Indultus † itaq; à lege distingui poterit, an solum indulgeat in præteritum, an vero
9 futurum negocium quoq; respiciat. Sed † amplius dubitari potest, ne non vlla debeat esse criminum indulgentia; quoniam ad publicam utilitatem pertinet ne remaneāt impunita. l. ita uulneratus, ff. ad. l. Aquil. & qui uni indulget indigno ad prolapsionis contagium prouocat uniuersos, & ob id iniusta misericordia est, quæ formam iustitię non tenet: 23. q. 4. c. est iniusta; & non potest delinquēdi aboleri licentia, nisi fuerit in delinquentibus per correctionem disciplinæ subsecuta correctio. c. pla-
10 cuit 21. q. 2. Cæterum hęc † ita se habent absolute quidem, sed interdum ex causa generales abolitiones fiūt C. de gener. abol. per totum. l. Relegati in fi. ibi *nisi semper ex aliqua causa*, ff. de pœnis. Neq; venia, aut indulgentia, sed uenię, uel indulgentię, facilitas repræhenditur; ea enim tribuit incentiuum delinquendi. d. c. est iniusta. l. si operis, C. de pœn. ibi *cui non remitti pœnam facile publice intersit, ne ad maleficia temere quis prosiliat*, & ex hoc diffinitum est, an lex in præteritum indulgens in futurum uetet, ne delinquendi prębeat occasionem.

11 *INDVLGET.* Solus † Imperator, siue Princeps, cui legis cōdēdę potestas sit potest remittere pœnas, & indulgēdi ius habet, d. l. relegati. l. moris. §. Sed enim l. ad bestias, ff. de pœn. quia cum in ea remissione recedat a lege, ille solus id facere potest, qui cum legibus solutus sit. l. Princeps inf. eod. solus potest tollere legem. Quanquam indultus non in modum legis promulgetur, non tamen ab alio proficisci potest, quàm ab eo qui legis condendę potestatem habeat.

In

In L. 23.

L. XXIII. Paulus Lib. 4. ad Plautium.

MINIME sunt mutanda quæ interpratationem certã semper habuerunt.

1 MINIME. Non satis constat † quę nam mutatio prohibeatur, legis, vel interprętationis, & hęc verba ad interpręationem legis non ad legem ipsa respiciunt, licet Coras. generaliter de legis mutatione accepisse videatur. Rectius Accurs. quem cæteri sequuntur ad intellectũ legis retulit. Nam Tribonianus, postquam docuit leges benignius interpretãdas, & in ambigua voce significationem, quę vitio caret esse sumendam, tum vero non omniũ rationem esse quærendam, ne multa subuertantur, recte etiam adiecit ex Pauli sententia, ea quę interprętationem certam semper habuerunt, non esse mutanda.
2 Ratio dubitandi † ea videbatur esse quod veteri interpretatione esset erratum, vel ea à recto iuris tramite deflectere videretur, quod accomodatissima specie nobis Accur. suggessit. Cũ
3 † dubitatum esset, an constitutio Alexandri in l. dos à Patre, C. Sol. mat. qua cauetur quod *dos a patre profecta si in matrimonio decesserit mulier filia familias ad patrem redire debet*, obtinere etiam si decederet cum liberis, & cum in puncto Iuris, vt Azo Accurtius & cæteri antiquiores probant, quos sequitur Bart. in l. post dotem nu. 27. & seq. ff. sol mat. potiorem patris, quam liberorum causam esse innotescat, Martini tamen opinio contrarium sentientis, de consuetudine obtinuit. An mutanda erit vsu recepta illius. l. interprętatio, quod contraria subtili disputandi ratione verior appareat? Minime quidem. Non quia optima legum interpres consuetudo sit. l. si de interpretatione inf. eod. nam conuinci hoc casu videtur erroris, sed quia, vel si errore introductum dici queat, præualeat tamen, licet ad similia non producatur. l. quod non rationem inf. eod. quamquam in re ambigua hæc interprętatio minus continet erroris arg. l. quod te, ff. si cert. pet. facit. l. nam Imperator Inf.
4 eod. Sed in hac re admonendi sumus, † quod in rebus agibilibus, non simpliciter quęrimus verum sub speciei veri, quoniam non est pro fine cognitio, sed verum sub specie boni; quare iustum metimur ex vtilitate, l. ius pluribus supra de Iust. & iure, magis quàm ex veritate, sic in. l. Barbarius. ff. de off. præt. non spectamus quod verum est, sed quod est vtile. Papinianus,
5 † etiam in l. Iusto, ff. de vsucap. rationem afferens cur per seruum putatiuum magis quàm per putatiuum filium nobis acquiratur,

ratur, prndentissime considerauit quod *propter assiduam, & quotidianam comparationem seruorum, ita constitui publice interfuit. Nam frequenter ignorantia liberos emimus, non autem tam facilis, & frequens adoptio, vel arrogatio filiorum est.* Ibi Castr. recte ad notauit in ijs, quæ multum frequentatur propter publicam vtilitatem quædam esse recipienda, quæ alioquin
6 non reciperentur, tum vero rectissime † intulit in quæstione illa creditorum, qui faciunt capi debitores suos tanquam suspectos, præstito solo iuramento de suspicione, non facta fide, quod causa suspicionis superuenerit de nouo iuxta. l. si creditores. ff. de Priuil. credit. vt si opponatur contra vnam capturam, ne valeat, quærela recipi non debeat propter frequentem vsum, ne
7 multę capturę irritentur. Hoc ipso argumento † lite quadam Senis exorta de successione intestati ad Moniales Clamidatas sub titulo Sanctę Catherine de Senis, quas Tertij ordinis appellāt deferēda, & obijceretur easdē non esse, neq; solemniter professas, neq; regulares, ac ideo non acquiri Monasterio, iuxta not. in Auth. ingressi. C. de Sacr. Eccl. dum plura essent huius hordinis Monasteria, eaq; in hac quasi possessione succedendi longo tempore fuerint; replicaui cum D. Hieronimo Beneuolento in ea causa Compatrono, non esse super ea exceptione partem audiendam, ne in irritum reuocarentur (vel si id minus verum foret) tot successiones eisdem Monasterijs delatę, & acquisitę, ne ve quod diu obseruatum esse euerteretur, ac
8 ita reiecta fuit. Quare † vt ad rem redeam in casu magis dubitabili locum sibi vendicare debet lex ista, quicquid in contrariū voluerint Irnerius & Albericus; quanquam vsu recepta interpretatio a veritate aliquando recedat, tamen vtile est eam minime mutari, & in legibus non tàm quęrimus, quod verum est, quàm quod bonum, & vtile, & ideo verum consideramus sub
9 specie boni. Quod si ita se habet per argumentum † à minori ad maius, ex hac ipsa lege deducitur non esse mutandas leges ipsas, quando earum interprętatio licet minus vera, vsu tamen
10 recepta, ita constanter retinenda sit. Id etiam non est † intelligendum, vbi lex omni ex parte perfecta sit, quod non nisi perniciosa, & in deterius fieri mutatio posset, cū hoc casu res nullam dubitationem habere possit. Sed cum lex aliquid erroris

Oo con-

continet, & dubium eſt, an tolleranda ſit, potius quam emendanda. Cuius rei ratio in excuſatione, vel defenſione erroris poſita non eſt, ſed in maiore damno euitando. Quò reſpexit Ariſt. ſupra relatus in lib. 2. c. 6. Polit. *Non enim* (ille ait) *tantum proderit, qui corrigere perget, quantum nocebit aſſuefactio ſuperioribus non parendi*. Et quidem *per ſe* primum omnis legum mutatio periculoſa eſt, nam eam vitę quoq;, & morũ mutatio ſequi ſolet. hanc vero multa ſemper conſequuntur
11 incommoda. Quare Ligurgus † ad conſulendum Appollinis Oraculum Delphos profecturus Lacedemonios Ciues ſuos iure iurando deuinxit, nihil ipſos de legibus ſui immutaturos quo ad vſq; ipſe redijſſet. Ille autem Delum profectus, & accepto oraculo, quę ſanciuiſſet omnia iuſta eſſe, nec interituram Lacedæmonem, dum ijs legibus pareret, Carmen quidem Oraculi lacedemonijs miſit, ipſe verò mortem ſibi cõſciuit, vt deſperato eius reditu, de legibus abrogandis nũquam ciues ſui co-
12 gitarent. Apud Locrenſes † nemo potuit aliquando, aut legem nouam, aut veteris abrogationem proponere, niſi laqueo collum circũducto quo ſi non perſuaſiſſet ſtrangularetur; Omnis mutatio ſubuerſio legis eſt; ſed ne ſubuertantur leges earũ rationes inquirendę non ſunt. l & ideo ſupra eod. ergo nec cõcedenda mutatio eſt, cum ſubuerſio ſit; cuius rei momentum nulli magis, quam Principi conſiderandum eſt, ne facile audiat, qui nouas leges proponunt & veteres abrogare contendunt.
13 Non tamen inficiandum eſt † aliquando mutandas eſſe; id vero tunc concedi poterit cũ eaſdem, vel vſus coarguit, vel Reipublicę ſtatus inutiles fecit, vt ex Liuio tradit Coras. in. l. in re-
14 bus inf. tit. Proximo. Quo loci ſcribit Vlpianus. † *In rebus nouis conſtituendis euidens eſſe debet vtilitas, vt recedatur ab eo iure quod iam diu æquum viſum eſt*, Euidens non modo quia certa ſed quia non modica, vix enim videri poteſt, id quod eſt parũ. Pręterea euidens in recedẽdo eſſe nõ poteſt, niſi id à quo receditur aut inutile, aut damnoſũ eſſe incipiat. Quod ſi ob mi-
15 nimam † læſionem non conceditur reſtitutio. l. ſcio, ff. de reſt. in integ. multo magis lex ob minimã cauſã reſcindi non debet. Tũ vero ob minimã cauſam, vel ex modica vtilitate mutare le-
16 ges † eſt eas facile mutare. *Quod* (vt Ariſtoteles ait) *eſt vim ea-*
rum

rum infirmam reddere, Et quamquam a Platone in relato loco dissentire videatur, magis tamen est, vt doctissimus Piccolomineus animaduertit Gradu x. c. 24. vt in re ipsa nulla vere di-
17 ssensio sit. Etenim ex vtriusq; sententia † est, ne facile mutentur, sed vrgente necessitate non cito, sed preuia cõsultatione, non à quo vis, sed senioribus, ac prudentioribus ita fieri de-
18 bere Principi Suggerentibus. Ad id respexit Solon, † Qui leges sua ęternas facere noluit, sed centũ annis, vt ratæ essent postulauit, quo si quid in ijs iustum esset, durũ tamen, & acerbũ, tanti temporis leniret consuetudo si quid perniciosũ, & inutile post id temporis emendaretur. Summa omnium esse videtur tunc legem esse mutandam, cum vel nocet, vel nihilum prodest. Nam in rebus agibilibus præcipua finis ratio est, at finis legis est vtilitas.

INTERPRETATIONEM. Nulla quidem interpretatio legibus accõmodatior est, quàm quæ proficiscitur ab vsu. Ob eam etenim causam nos tenent, quod Iudicio populi rece-
19 ptę sunt. l. de quibus inf. eod. In agro scripsit Vlpianus † in l. p. §. deniq; ff. de aq. pl. arc. *si tamen agri lex non inueniatur, vetustatem vicem legis tenere*, quod non alio pertinet quàm ne noua lege lata mutaretur id, quod diu obseruatum esset, quod statim seruitutum exemplo confirmat.

20 *CERTAM*: Excluditur † interpretatio varia, magis quàm dubia. Vix enim fieri potest cũ ipsa tollendę dubitationis causa interponatur, ne non certa sit, sed certam dicit Paulus, quasi vndiq; constantem. Nam cũ ad consuetudinem accedat quoquomodo, licet consuetudo interpretatiua, vt lib. 3. c. vlt. ad Rubr. scripsi, minus proprie consuetudo sit, vt iuri scripto magis inesse videatur, attamen vim accipit ex vsu, quæ statim infirma redditur, cũ actuũ non est vniformis obseruantia Bart. in. l. 1. nu. 22. ff. sol. mat. Dec. conf. 3. nu. 4. verf. secundo vt narratur Aymon. conf. 95. nu. 3. & cõf. 313. nu. 4. quia nulla cõsuetudo, nec etiam interpretatiua potest induci ex actibus difformibus: assidua quędam mutatio est ipsa varia interpretatio.

SEMPER. Confirmat id, quod dixi, nõ enim poterit esse semper certa, si aliquando variauerit, quoniam ex ipsa varia-

21 tione, vna queq; redditur incerta. Certę interpretatiois † exēplum habetur in l. qui habent, ff. de tutel. lex. n. 12. tab. de curatore furiosis dando ita semper accepta est vt ad pupillos non pertineat, & si furore teneantur.

In L. 24.

1 *Inciuile Quid sig. ex Corasio.*
2 *Habitus Intellectus, quinque, Ars, Scientia, Prudentia, Sapientia, Intellectus.*
3 *Prudentiæ sub habitu, Ciuilis facultas collocatur.*
4 *Viri prudentis quid proprium sit.*
5 *Prudentia quid.*
6 *Habitus prudentiæ, quæ inter extrema collocetur.*
7 *Turpe idem, quod inciuile apud Quintum Mutium.*
8 *Inciuile apud Celsum dicitur quasi habitui prudentiæ contrarium.*
9 *Præcedentia ad sequentium declarationem conferunt, & è conuerso.*
10 *Baronis ad hanc legem interpretatio.*
11 *Authoris de eadem re sententia.*
12 *Baldus nullum ius ignorasse dicitur.*
13 *L. p. ff. de leg. p. à Triboniano in Vlpianum relata.*
14 *Reprehenditur Moderniorum in allegationibus ostentatio.*
15 *Lex est inspicienda tota sed sufficit proponere partem.*

L. XXIIII. Celsus Lib. 9. digestorum.

INCIVILE est, nisi tota lege perspecta, vna aliqua particula eius proposita iudicare, vel respondere.

1 INCIVILE. Id est † indecorum, & hominis leuis, atq; intemperati Corasius interprętatur arg. l. 2, C. de furt. sed vim

vim istius significationis vtilius est ex re ipsa petere, potius quã
2 ex nomine. Itaq; † sciendum est ea, quibus affirmando, vel ne-negando verum dicere solenmus esse numero quinq;, Artem, Scientiam, Prudentiam, Sapientiam, Intellectum. Arist. lib. 6. Ethic. c. 3. Alioquin si nostra opinione duntaxat aliquid affirmemus, vel negemus, facile fieri poterit, vt mentiamur. Et quidẽ neq; Scientia, neq; Ars, neq; Sapientia, neq; Intellectus
3 ciuilem facultatem determinant, sed sola † prudentia, quoniam pertinet ad res agibiles siue in humanis versatur actioni-
4 bus, dixi in l. scire supra eod. videtur † autem illud esse propriũ viri prudentis, vt recte consulat de his quę bona, & vtilia sunt, & non quidem ex parte, vt quę ad sanitatem, & robur conferant, sed quæ ad bene viuendum in vniuersum conducant.
5 Quare idem Arist. c. 5. de lib. 6. diffinit Prudentiam † esse habitum vera cum ratione actiuum circa ea, quę bona, vel mala ho
6 mini sunt. Videtur autem habitus hic † qui solus ciuilis est, inter duo extrema collocari, imprudentię, atq; calliditatis, siue malitię, vtrumq; est quid inciuile. Nam ciuili facultati, vel
7 prudentię contradicit. Quare † quod Mutius Sulpitiũ obiurgasset dicens turpe esse *Patricio & nobili causas orãti ius, in quo versaretur ignorare*, perinde est, ac si dixisset inciuile est. Alterius extremi exemplum legi potest in l. p. ff. de reg. cat. vbi cauillatio repræhenditur; Vtrunq; prudentiæ opponitur, quoniã neutrum vtitur ratione vera, ac ideo vtrumq; in ciuile est, sed alterum ab ignorantia alterum à malitia proficiscitur. Qua ra-
8 tione † in eos omnes inuehi potest, vt Celsus ait, qui tota lege minime prospecta, vna aliqua eius particula proposita iudicãt, vel respondet, & vndecumq; procedat inciuile est, veręq; rationi ac ciuili prudentię contradicit. Nam cum pręcedentia
9 † ad sequentiũ declarationem plurimum conferant, & e contra. l. si seruus plurium. §. vlt. ff. de leg. p. licet magis influant præcedentia ad sequentium declarationem, quàm e conuerso, vt post. glos. tradit Bart. in l. quis quis, ff. de leg. 3. Ias. in. l. Gallus. §. etiam si nu. 23. ff. de lib. & posth., quod mihi satis persuasum est, temere videtur non nisi ad particulam respicere, qui ex integra lectione de ipsius legis sententia certior fieri possit.

LEGE

10 *LEGE*. Baro † Vniuersam Iustinianeam legislationem, & præsertim eam, quæ ad causam pertineat legis verbo significatam existimat. Totū enim ius, vna lex, vna sanctio est. Confirmat quod earum quas leges dicimus multæ sunt, quarum aliæ ex alijs interpretationes mutuantur, vt Galli formula ex. l. Vel-
11 leia, & aliæ eiusdem generis; Sed ego † laudo quidem ad leges omnes respicere, quæ ad causā pertinent; ad omnes absolute neque necessarium, neq; facile existimo. De vno duntaxat Bal-
12 do circumfertur, † quod nullum ius penitus ignorauerit; Quod an ita se habeat cęteri viderint. Fragilis tamen, & infirma est solutio Aymon cons. 92. nu. 2. ex eo deducta, quod Baldus nullum ius ignorauerit, recteq; ad alias confugit, nec ille soluendi modus in exemplū transire deberet. Tū etiam, quod Celsi tempore non hęc legum in capita per Tribonianum distributio facta foret, opinor Celsū intellexisse legis nomine legem Aquiliam, legem Aliam sentiam, legem Falcidiam, vel similes, vt qui legem Aquiliam induceret, eam omnem inspexisse debuerit. Ad has pertinet c. quędam dist. 2. sed tamen Tribonianus qui in modū cuiusdam Centonis ius nostrum digessit ad pręsentem legū adnotationem, sententiam Celsi traduxisse videtur, sicut
13 Vlpianum de exequatione † respōdentem introduxit l. p. ff. de leg. primo vt Iustiniani, constitutioni deseruiret, ac ita vsus obseruat. Quod comprobatur ab effectu iudicādi, vel respondendi, vtrūq; enim versatur circa singula. Igitur singulis speciebus singulæ leges accomodandę sunt, quę ex respōsis prudendū desūptę, plerūq, species etiam singulares diffiniūt; Sed in cōtrariū
14 nō minus in eos inuehi † deberet, qui leges & authoritates coaceruāt, vt vel nullius artificij studium, atq; laborem exhibeant, vel profusa scriptura vanam, indocteq; doctrinę ostentationem ignaris litigātibus vendāt Porrò quātū, bone Deus, ab ingenuo iurecōsulto abhorrere dicendū est, vel etiā in regulis ipsis, non modo in legibus apertis superuacanee cōfirmādis, lōgo ordine interpretū omniū authoritatē subijcere, vt illud probes, quod etiā pars aduersa tanquā indubitatū gratis cōcedere nō grauabitur? Cū cōmunis opinio in quęstionibus cōtrouersis plurimū valeat, laudari poterit receptioris sententiæ per enumerationem ostensio; Cæterū cū lege diffinita res est, nec dubia, aut varia illius

lius interpretatio, ad eam respicere sat esse ex hac ipsa lege probatur, quę nihil vltra pręscribit, quàm, vt eam totam inspicias Cætera quidem faxit Deus O. M. ne magis auaritiæ quàm solertiæ sint addimenta.

PROPOSITA Non † omnem legem proponere necesse est, sed inspicere eaq; tota inspecta, cũ particula toto non contradicit, sed bene respondet, eam solum allegare fas est.

IVDICARE VEL RESPONDERE. Post ipsum Legumlatorem, qui primum tenet gradum, Iusdicentium, & Respondentiũ gradus sunt. Ille cõdit leges, hi vero inspiciunt, & secundũ leges iudicant, siue respondent, quod autem in legibus pręscribit Celsus quoniam vtilitas eadem est, trãsferri debet, ad cęteras etiam, vel interpretationum, vel consiliorum inspectiones, Vidi aliquando allegari consilium eximij alicuius Iureconsulti in rationibus dubitandi, quo paulo infra perlecto constitit contrariũ definire in rationibus decidendi. Omnem Celsus in legendo negligentiam redarguit. Tum vero pręscribit per modum suppositionis, quoad fieri potest ex lege iudicandum esse, aut respondendum. Male ergo ex Moderniorum authoritate, id sępe probare cõtendimus, quod nisi repertorijs duntaxat incumberemus, ex legum nostrarum fonte (qua in re vel maxime Hieronimus Beneuolentus semper excelluit) foeliciter haurire possemus.

In L. 25.

1 *Ratio naturalis, & ciuilis ad.l. hanc inducitur.*
2 *Quid intersit inter hanc.l. & l. quod fauore.C. eod.*
3 *Sententia Baronis de hac re probatur nu.* 14.
4 *Accursij error in hac lege.*
5 *Regula istius legis declaratur exemplis.*
6 *Corasij in ratione iuris interpretanda expositio damnatur.*
7 *Stante statuto quod bona pupillorum possint arbitrio magistratus alienari sine, solemnitate vel substantialitate, non tamen poterunt alienari sine causa.*
8 *Causa non venit appellatione substãtiæ, vel solemnitatis.*

9 *In*

L. XXV. Mod. Lib. 7. Responsorum.

NVLLA IVRIS RATIO, aut æquitatis benignitas patitur, vt quæ salubriter pro hominum vtilitate introducuntur, ea nos duriore interpretatione contra ipsorum commodum producamus ad Seueritatem.

NVLLA IVRIS RATIO. Ergo neq; naturalis neque ciuilis hoc patitur argumento §. constituitur Instit. de Vsuf. Naturalis
1 † quidem quoniam quandam repugnantiam contineat, ea nocere introductione, qua prodesse contendas. Non ciuilis, quoniam cum aliquid vtilitatis gratia introductum est, si producatur ad incommodum à costituto fine declinat

clinat: at vniuersa Ciuilis Philosophia ita laborat ita laborat in
assecutione finis, ceu speculatiua in subiecti cognitione versatur;
quare ab omni ciuili ratione abhorret, quod à fine declinat.
3 Quæritur † quid intersit inter l. hanc & l. quod fauore C. de leg. 8
Fulg. arbitratus est vtriusq; eandem esse decisionem, & sentire
videtur Alberic. Contrarium defendunt Iacobus & Paul. Ca-
str. & Aegutnarius Baro. Castrensis legem hanc de interpreta-
tione, illam vero de vsu accipit Rectius definit Baro † eam re-
spicere ad ius singulare, hanc ad vniuersale; quod si ita se habet,
vt vtriusq; legis verba satis insinuant inferri potest non ex toto
4 † cum lege nostra concordare plersaq;, quas hic Accur. indu-
cit, veluti l. non eo minus. C. de procur. multoq; minus l. plu-
res. C. de fid. instr. quoniam procedunt in Iure singulari, ac ideo
magis concordant cum l. quod fauore. C. eod. Idem dico de. l.
generaliter. §. in ijs autem. C. de secund. nupt. Hanc vnam il-
5 lustremus exemplis † Prohibet lex murum ciuitatis ascendi. l.
Vlt. inf. de rer. diuis. (hoc exẽplo Baro. & Corasius vtũtur hic,
& in lib. 3. in tractatu de æquitate, & supra in ijs commentarijs
veluti plurimũ accomodato sæpe eodem nos vsi fuimus) ascẽ-
dit ciuis, vt hostes depelleret. Si legis introductionem respicias
pro ciuium vtilitate salubriter introducta est; at si hostium de-
pulsor puniri debeat, iam ad ciuium producitur incommodum:
nulla Iuris ratio id fieri patitur. Induci etiam potest eiusmodi
lex in illa Bartoli quæstione de pœna illius, qui sanguinem fece-
rit in Palatio: incommodũ. n. Ciuibus affert, ne præscripto Me-
dici ægrotis mitti e vena queat; igitur ad hanc seueritatem pro-
6 ducenda non est. Ex quo † constat male Corasium hic iuris ra-
tionem verborum proprietatem & subtilitatem fuisse interpre-
tatum, quia hic opponantur benignitati, quoniam non opponi-
tur, sed ad hanc duriorem interpretationem euitandam cum
æquitate consentit. Cæterum quęstiones, quas nostri excitant
ad ius singulare non ad hanc legem pertinent, ac ideo determi-
nantur ex. l. quod fauore. C. eod. Cuius legis argumento si sta-
7 tutum † caueat bona pupillorum arbitrio Magistratus omni
omissa solemnitate, vel substantialitate alienari, quæri potest
an causę cognitionem tale statutum remittere videatur? Maxi-
me vero inspici debet an fauore pupillorum introductum sit,

Pp quod

quod ego arbitror citra controuersiam, ex quo sub infertur non recipere interpraetationem aliquam, quę iura pupillorum lędere possit d.l. quod fauore, C. eod. l. non eo minus. C. de Procur. &
8 ego alias consului super simili statuto † illa verba *solemnitate*, *vel substantialitate* causam non comprahendere, quod neutiū eorum esset. Est enim causa alienandi imminens es alienum l. magis puto. §. & magis, ff. de reb. eor. l. ob ęs, C. de Praed. min. Et, vt morbus est causa medicinę, ita es alienum causa est alienationis occasionalis, & impropria. Fit enim alienatio, vt remoueatur causa, tātumq; abest, vt causę solemninatis, vel substantiae nomen conueniat, quantum quod morbus sit de substantia, vel solemnitate artis medicę. Nihil porro aliud est concedere bona alienari sine causa, quàm concedere, vt dilapidarentur etiam; & ideo hęc interprętatio tam incommoda pupillis ab ijs, qui artem boni, & equi profitentur reijcienda est. Quare respōdi alienationem factam prętextu maioris vtilitatis nullam esse quod ea nō sit causa approbata Cuman. in l. si fundus. ff. de reb. eor. & in l. magis puto. §. si aes ff. eod. Castr. in. l. cū hi nu. 12. ff. de transact. Affl. Decis. 87. Capic. decis 113. Vrsil. ad Affl. nu. 2. Ruyn. cons. 63. nu. 12. lib. p. Rol. cons. 7. nu. 26. vol. 3. Menoch. de arbitr. iud. cas. 121. nu. 60. Simōc. De decreto lib. 3. tit. 8. Inspect. 17. nu. 126. & veram ac receptissimam hanc sententiam esse non est dubitandum. Neq; statutum illud in aliqua sui parte dispensat circa causam quoniam intendit alienationem celeriter fieri, ac ideo solemnia, & substantialia remittit, ne imminens aes alienum ex mora pupillos in dies magis pręmat, non tamen concedit, vt sine legitima causa liceat ad alienandum prosilire.

AVT AEQVITATIS BENIGNITAS.

Quemadmodum aequitas duplex est, naturalis, & ciuilis, ita duplex erit eiusdem benignitas, quę vtriq; respondeat, & sic nulla etiam benignitas id patitur. Non naturalis quidem, quoniam nihil distat a naturali ratione. Non ciuilis quoniam abhorret à seueritate, & ius emendat, vt indulgeat, & vt remissius, non, vt durius tractet. Quid inter ius & ęquitatem intersit, & quę sit ęquitas, quę ipsius benignitas d. lib. 3. abunde explicatum, est
9 At † quomodo aequitas à ratione iuris differat, etiam si differat

à iure

à iure, quanquam hic supponatur, non satis innotescit. Quinimo dum Scripturam emendat cum ratione iuris conuenire videtur, nam mortui legislatoris officio fungitur, id faciens, quod ille faceret si adesset. Arist. lib. 5. Ethic. c. 10. tum maxime scriptum ius ex ratione iuris emendat; & mihi id vnum, quod pertinet ad hanc rem, interesse videtur, quod ratio in eo quod agitur errorem ostendat, ęquitas errorem ratione patefactum corrigat, emendet, vt non incommodè etiam si ratio eadem sit, † di-
10 stinguatur ab intellectu in rationem discernentem, & corrigentem. In eo qui murum ascendit, vt hostes depelleret, ratio iuris demonstrat nihil factū esse contra mentem legis, sed quoniam lege scripta reus est, ab ipsa ęquitate per legis emendationem liberatur, absoluitur, quę alioquin eundem ligaret, quo-
11 niam in verbis nulla est ambiguitas. Ex ijs opinor † legem hāc ita in ęquitate fundatam, vt ab ea seiungi nequeat, neq; tamen scripta æquitas est, sed pręceptum æquitatis, ęquitas enim versatur circa singula. Ac ita non legis sed ęquitatis pręscriptū existimari debet, quoniam nullo casu emendari potest. Huius enim regulæ emendatio, quoniam tota pendet ab æquitate non posset fieri nisi ęquitatis benignitate resistente, quę nihil aliud est, quàm consensio illa, & venia ad ignoscendum, quam d. lib. 3. c. 4. explicaui. Fieri enim contra non potest, quin etiam fiat cō- id quod nulla ęquitatis benignitas patitur, ac ita si pręceptū hoc emendaretur, ipsa in eo emendaretur æquitas quod per absurdū
12 est. Quemadmodum absurdum est † omnem aliam regulam duntaxat in ęquitate consistentem, eiusque seruandæ causa introductam eo nomine posse emendari, vt in regula, l. placuit. C. de Iudic. l. in omnibus, ff. de reg. iur. innotescere poterit, nunquam enim excipientur casus in quibus si ęquitas locum habere posit eiusmodi regulæ limitentur, ne ęquitas ipsa excludi uideatur. Vt enim ius legitimum ab æquitate emendari iustissimum est, ita æquitatem ipsam emendari à legitimo iure falsissimum est. Ergo hoc Modestini pręceptum perpetuum existimari debet. Quo posito, nihil potest esse, vel huic legi contrarium, vel tanquam speciale ab ea exemptum, vt inepte admodum Accur. ac cęteri post eum tot excitauerint oppositiones, quæ non huic legi, sed l. quod fauore. C. de legib.

13 vt certo certius est, aduersantur. Eaque constitutio † poterit aliquo casu limitationes admittere, cũ non ita immediatæ cohæreat ęquitati, sed potius quadam benigna legislatoris interpretatione nitatur, quod ea verba *ad læsionem eorum noluimus inuentum videri* satis aperte significant. Tum etiam quia fieri potest, vt ius illud singulare, quod aliquorũ vtilitatem continet, aliquo casu communi vtilitati contradicat, & propterea cedere cogatur.

14 SALVBRITER. Ad eam † legem id pertinet *Salus Populi supprema lex esto* & satis Indicat hunc locum ad ius singulare minime pertinere, vt supra ex Barone deduxi.

DVRIORE INTERPRETATIONE. Durior in-
15 terpretatio † ea est, quæ solis verbis inhęrens sententiam legis offendit; & quanquam verba per se clara non admittant interpretationem, vt in eo qui murum ascendit, attamen cum verba contradicunt sententię, statim dubitatio oritur, & benigna interpretatio, quæ simul ęqua est, pro sententia est: quę verò verbis fauet durior appellatur, quod ęquitati contradicat, cum non se se ad sententiam flectat, & accomodet, sed rigida, duraq; resistat: Itaq; dubitationi occurrit inter scriptum, & voluntatem, & in ea interpretanda, & iuris rationi, & ęquitatis benignitati contradicit. Quas ad eam excludendam in hac re (quicquid Corasius dixerit) conuenire manifestissimum est. Itaq; quemadmodum in pænis. quod durius est effugimus. l. respiciendum, ff. de pœn. ita hic ab hac duriore interpretatione abstinemus.

PRODVCAMVS Productio est, si ad rationem iuris, vel æquitatem respicias, si ad ius scriptum plerumq; comprehensio erit, vt in exemplis supra positis apparet.

SEVERITATEM. Itaq; durior interpretatio, & producit & perducit ad seueritatem. Hęc verò manifestam iniustitiam sapit. Nam leges omnes pro hominum salute, tum inuentæ, tum latę sunt; & in communem vtilitatem veluti finem propriũ diriguntur. Quod si incommodũ populo afferant, nec leges sunt, quia non ratio iuris, non æquitas patitur; leges ad po-

pulorum

pulorum in commodum introduci, aut introductas interpretari, vtrumq; enim à fine legis abhorret. Ergo Modestini preceptũ non est de legibus quibusdam, sed de omnibus; omnes enim pro communi vtilitate introductas esse decet. c. erit distinctione 4. Et inter omnes interpretandi rationes hęc vna, quę ducitur à fine debet esse præcipua. Nam propter communem vtilitatem leges non tantum feruntur, sed latæ abrogantur, sub-
16 uertuntur, Ergo † regula. l. benignius, &. l. in ambiguo, & l. non omnium, huic cędere compelluntur, quia rationem habent eorum quę sunt ad finem, hęc vero solius finis immediate rationem habet. Illud pretermittendum non est, maxime legem hanc eos offendere, qui verba siue legum, siue paciscentium, contra sententiam proferentis interpretantur. Cum enim ad societatem humanam integrandam data sit nobis loquendi facultas, vt quod animo sentimus voce pronunciantes inuicem conciliaremur, iam quicunq; intelligit, quid legislator sentiat, inique contra eiusdem sententiam verba interpretatur. Et inter cęteras hęc vna durior est, ac dolosa interpretatio, & ipsis loquentibus incommoda, vt verba inuenta ad animi sententiam explicandam interpretemur contra sententiã, l. pen. in fin. ff. ad exhib. l. Fraus inf. hoc titulo. Et si in ijs obtinet, quę quotidie pro hominum vtilitate inueniuntur, vt reijcienda sit hęc interpretatio, multo magis in ijs obtinere debet quæ à D.O.M. ad communem omniũ vtilitatem profecta sunt, vt ad eorũ incommodũ contorqueri non debeant; nam iniquę magis quam se-
17 uerę eiusmodi interpretationes forent. Existimo † tamen, vt quemadmodum ad seueritatem duriore interpretatione procedendũ non est, ita non esse nimia remissione, aut benignitate ad damnosam facilitatem declinandũ; ab vtroq; extremo abstinere debemus. l. respiciendum, ff. de Pœn: Qua ratione placuit sem-
18 per eorum sententia, † qui cum res Ecclesię in redemptionem captiuorum alienari posse fateantur iuxta. l. sancimus, C. de Sacr. Eccl. c. apostolicos. c. & sacrorum cum seq. 12 q. 2. non tamen consentiunt quadam remissiori interpretatione produci ad nimiam indulgentiam, vt eorum etiam redemptio permissa sit, qui ob patrata scelera ad triremes damnantur. Sic publi-
19 ca disputatione olim defendit Hyeronimus Cerretanus † nũc

soli-

solidissimus Canonum interpres, in quo iam per plurimos annos & morum suauitatem, & animi ingenuitatem preclara eruditione coniunctas & diligere & obseruare soleo: Iustos enim, ac innocentes, casuq; aduerso in captiuitatem collapsos, quos vexari iustum non est, redimi iuris ratio, & equitatis benignitas efflagitant, ac nocentes, noxiosq; puniri vtile est l. ita uulneratus, ff. ad. l. Aquil. ijsq; purgari ciuitatem ad officium eorum, qui præsunt pertinere videtur l. 3. ff. de offi. præsi. Ergo neq; durior, neq; remissior interpretatio, que ab intentione legislatoris declinet recipi debet.

In. L. 26.

1 *Nulla lex est ipso Iure legi contraria.*
2 *Accurtius tres affert trahendi modos ad hanc legem.*
3 *Tertius extra propositum legis esse demonstratur.*
4 *Authoris ad hanc l. intellectus.*
5 *Statutum Senense, quod procedatur de similibus ad similia ad posteriora statuta trahitur.*
6 *Iudex maleficiorum de causa ciuili cognoscere non potest.*
7 *Trahere quid sit, tam ex communi, quam ex Authoris sententia.*

L. XXVII. Paulus: Lib. 4. Questionum.

NON est nouum, vt priores leges ad posteriores trahantur.

ALIQVANDO status cõtrouersia ex scripto, & voluntate pendet; interdum vero propter contrarias leges, ex quo vtrimq; scriptum contenditur, sola superest quæstio volũtatis Quint. lib. 7. c. 8. Ad priorem queſtionem pertinet. l. scire leges cum seq. Ad secundam hec cum duabus sequentibus. Rethores hanc controuersiam appellant ex contrarijs legibus. omnibus.

1 Omnibus † autem manifestum esse debet nunquam esse legem legi contrariam iure ipso; quia si diuersum ius esset alterum altero abrogaretur, sed eas casu collidi, & euentu; Veluti lex ait Tyrannicidæ imago in Gymnasio ponatur; alia lex Mulieris imago in Gymnasio ne ponatur Mulier Tyrannum occidit hîc lex legi opponitur. Interdum quæstio incidit qualitatis, vtra iustior, interdum temporis vtra prior. Sed quocunq; modo se inuicem collidant, vel quia pares inter se sint, vel quia secum ipsę id faciant, quod accurate Quintilianus explicat, quot modis possit accidere vt idem recte admonet plurimum semper poterit, vtrũ fieri sit melius, atq; ęquius, de quo nihil pręcipi nisi proposita specie poterit. Sed videndum est primum, vt monet Author ad Hærennium lib. 2. nũ quę abrogatio, aut derogatio sit, & hoc casu abrogatũ abroganti cedere necesse est. l. sed & posteriores inf. Plerũq; priores ad posteriores trahuntur, vt
2 hîc, quod tribus modis fieri Accur. existimat † vt determinentur, suppleantur, corrigantur. Primo modo vt in l. p. C. quando libel. Principi dat. quæ determinatur per l. 2. eo tit. Nam, quod rescriptum Principis habeatur pro contestatione determinat procedere in actionibus Pretorijs durantibus per Annum. Secundo modo, vt in. l. vltima, C. de constit. pecu. vbi constituit Iustin. quod epistola Diui Hadriani de beneficio diuisionis inter plures fideiussores, habeat locũ inter plures constituentes. At hoc non est supplere legem, sed extendere, & aliud extensio, aliud suppletio esse videtur. Tertio modo, vt in. l. generali. C. de Sacr. Ecclesi. quæ constituit, quod quæcumq; persona Deo dedicata possit testari, statim vero corrigitur per Auth. ingressi quæ auffert disponendi facultatem. Ego tertium
3 † hũc modũ arbitror extra propositum legis, quoniam trahuntur priores ad posteriores euitandę contrarietatis causa d. l. sed, & posteriores, at vbi correctio ibi contrarietas est. Pręterea lex correcta non est lex, & ideo ex duabus legibus altera correcta, non potest vna ad alteram trahi, quia Paulus vtramq; legem esse supponit. Secus est vbi ideo trahitur, vt distinguatur, declaretur, suppleatur. Nam hac ratione conciliantur, ne contrarientur inuicem. Et hanc moderationem recipit intellectus Accursij & communis, si eum si qui uelimus. Mihi alius

esse

4 esse videtur, † nempe, vt declarando, & disponendo, vt exemplo legis falcidie (quod omnium accommodatissimum est euidenter apparet. Ea modum legatis duntaxat adhibuit.l.p.ff.ad l. falc. Fideicommissis non ita, neq; enim erant in vsu Inst. de fid.hęred.in princ. Tracta est ad leges posteriores, vt, & in fideicommissis locum habeat §. sed. quia inst. eod. Idemq; in donationibus causa mortis factum est.l. 2. C. de donat. cau. mor. Trahere est producere extendere in sensu Accursij. potius videtur posterior trahi ad priorem. Aliud exemplum sit ex lege
5 municipali. Adest Senis statutum † quod procedatur de similibus ad similia; trahitur hoc statutum dispositiue ad quęcumq; statuta in futurū fieri contigerit, & hoc est quod Paulus ait *non est nouum* Tertullianus vero dicit vsitatum. Rursus lex est,
6 † ne Iudex maleficiorum iudicet de causa ciuili.l.solemus.§.latrumculator, vbi not. Bart. ff. de Iudic. & si noua lex super nouo ciuili negocio feratur, neq; aliquid disponat, iudici maleficiorum, tracta priori lege ad posteriorem cognitio denegata esse videbitur. Quare si in testamentis, vel hodie aliud relicti genus ex lege proficisceretur, ad eam legem traheretur lex falcidia.

TRAHANTVR. Vim maiorem posterioribus legibus regulariter inesse constat, posteriores trahunt priores trahun-
7 tur. Trahuntur † quidem quoniam flectunt, & accomodant se se posterioribus, ne ijsdem contradicant. Quoniam si contradicant, incidimus in cōtrarias leges, quo casu posterior priorem tollet, non ad se trahet, Exemplū sumi potest ex l. non ambigitur supra eod. quæ lex est prior l. vlt. C. eod. si dicamus Senatum legem facere posse, l. vlt. contradicit, id, soli Imperatori concedens. Iam incidimus in contrarium, ac ideo fateri cogemur priorem esse correctam. Sed si eam trahimus ad posteriorem, vt vel dicamus Senatum id facere posse Principi suggerendo ac per modum consilij, vel Principe permittente, vt Barro hic censet; vel ius facere & condere legem non esse idem, vt dixi in d.l. non ambigitur, eiusmodi tractione contrarium effugimus, & conciliationem assequimur. Trahitur prior ad posteriorem dum ita se se accomodari patitur ne contradicat. Hęc dici possūt Accursij, & aliorū defendendi causa. Sed genus

hoc

hoc trahendi rarum est, non vsitatum; quare in superiori sententia resideo, quæ ad Tertulliani mentem videtur magis accedere, vt trahere legem non sit eam flectere, sed producere, extendere vim, ac potestatem patefacere, non quasi legi vim quandam inferre; quod si, vel aliquando fiat, vsitatū tamen esse non apparet. Sic Vlp. porrigendo edicti sententiam in l. si quis id quod ff. de iurisd. omn. iud. non potuit porrigere, quin etiam traxerit.

In L. 27.

1 *Varia huius l. lectio.*
2 *Vera eiusdem explicatio.*
3 *Dictio quoq; explicat casum magis dubitabilem.*
4 *Confirmatur aduersus Accur. intellectus Authoris ad l. preced.*
5 *Leges commisceri possunt, vt comprehendant id permixtæ, quod separatæ non comprehendunt.*
6 *Cum lex ad legem trahitur facilior colligatio est, quam, vt ad rem vel personam similem trahatur.*
7 *Antiquum de qua lege dicatur remissiue.*

L. XXVII. Tertullianus Lib. 1. quæstionum.

IDEO quia antiquiores leges ad posteriores trahi vsitatum est, semper quasi hoc legibus inesse credi oportet, & ad eas quoque personas, & ad eas res pertineant quæ quandoque similes erunt.

IDEO. Neque structura verborū, neque legis sensus difficultate carent. Quidam vt Aegu: Baro † legunt adiecta 1 copula ibi; *& semper quasi* & cę. quę difficultatem auget: qui-

Qq dam

dam, vt Corasius post verbum *oportet* puncto orationem finiunt; sed durior mihi videtur hæc separatio per punctum. Ideo retenta vulgata lectione, quam, magis probo, credo hunc
2 fuisse Tertulliani sensum † ex intentione Triboniani legem hanc cum præcedenti colligantis. *Non est nouum vt priores leges ad posteriores trahantur, Ideo quia antiquiores leges ad posterioes trahi vsitatum est, semper quasi hoc legibus inesse credi oportet.* Paulus trahi pronunciat absolute, Tertullianus per modũ causę.i. quia trahi vsitatum est, neq; enim Paulo aliud est non esse nouum; ideo semper hoc quasi legibus credi oportet inesse. Notat Accur. locum à communiter accidentibus; ego noto id quod vsitatum est inesse legi, & potius ad mores respexit Tertullianus, Aliud vero est aliquid vsitatũ esse, aliud communiter accidere, multa communiter accidunt ex natura, non ex more, vt Nix in Hyeme, quę tamen, quandoq; accidit etiam estate. Duo vero contendit inesse legibus antiquioribus, & vt ad posteriores trahantur, & quia hoc vsitatum est minus dubitabile est; aliud quod etiam magis dubitabile est, vt osten-
3 dit dictio illa *quoq;* † argumento.l.etiam. ff. defun.dot.l.etiam C. si tut. vel cur interuen, hoc autem est, vt non tantum ad posteriores trahantur leges, quæ similes sunt. Sed etiam ad eas personas, & res, quę quandoq; similes erunt. Quę res confir-
4 mat aduersus Accursium † quod in pręcedenti lege dictum est explicatio enim rerum, & personarum similium, similes leges implicat, quare priores leges ad posteriores similes trahi vsitatum est: at in quo posterior priorem corrigit dissimilis est: in quo supplet ipsa trahitur non trahit. Minus autem dubitationis habet quod lex ad legem trahatur, quàm quod trahatur ad
5 rem, vel personam similem; Nam leges duæ † quod magis est Authore Iuliano misceri possunt, vt id decidant, quod neutra compręhendit, & videbitur id lege compręhensum.l. Gallus.§.
6 vlt. ff. de lib. & posth. Quare, cum lex ad legem trahitur † facile colligantur. Quoniam ex legeslatoris intentione vna omnium legum latio est, & vna lex omnes leges existimari debent. At cum lex trahitur ad nouam rem vel personam; ad id trahitur, quod sibi in unitate legum colligatum non est. Optime quadrat exemplum Accursij de Macedoniano Senatusconsul-

to,

to. quod quamquam loquatur in filijs, trahitur ad nepotes. l. filium habeo, ff. ad Maced. sic edictum de seruo corrupto ad filium familias vtiliter trahitur. l. vt tantum, ff. de seruo corrup. in re exemplum est in, l. si quis id quod, ff. de Iurisd. omn. iud. quia valde simile est corrumpere edictum propositum, vel dum proponitur, vel paulo antequam proponeretur. Tum aliud est in d. l. vlt. C. de const. pecun. simile enim est constitutum fideiussioni, est enim quędam prætoria fideiussio.

7 *ANTIQVIORES.* Nomen † hoc & ad l. 12. Tabul. referri solet. l. celsus. §. vlt. ff. de leg. 2. ibi *quod iure antiquo capit* quę etiam antiquissima dicta est. §. disponat Auth. de Nupt. sed hìc quascumq; leges vetustiores alijs significat Conas. hic.

INESSE. Ideoq; ex lege est eiusmodi tractio. l. scire supra eod. & quæ insunt informant l. Iurisgentium, §. quinimo, ff. de pact. Quare & id ipsum quod inest lex est.

SIMILES. ea ratione quam explicaui in l. non possunt supra eodem.

In L. 28.

1 *Pertinere apud Tertullianum idem est quod trahi.*
2 *In dubio regulæ inhærendum est.*
3 *Leges contrarias esse dicendum est vbi nulla ratione conciliari queant.*
4 *Vlp. in l. p. ff. de Pact. & Paulus in l. naturalis. §. at cum do ff. Prescrip. verb. qui hactenus contrarij visi sunt in referenda Iuliani sententia, facillimo negocio ab Authore conciliantur.*

L. XXVIII. Paulus Lib. 8. Ad l. Iuliam & Papiam.

SED ET POSTERIORES leges ad Priores pertinent, nisi contrariæ sint, idque multis argumentis probatur.

SED ET POSTERIORES. Quo pacto priores ad posteriores trahuntur, eodem prorsus posteriores ad priores pertinent conuerso dũtaxat ordine, sed non ita frequenter id accidit, & ideo Paulus non asserit vsitatum.

PERTINENT. Pertinere † Idem est quod trahi vt. l.
1 præced. vbi Tertullianus eodem sensu vtrumq; verbũ vsurpat.
NISI CONTRARIAE. Cum leges contrariæ sunt, neq; priores ad posteriores trahuntur, neq; e contra, & quasi vtriusq; regulæ exceptio à Triboniano subiectum hoc esse videtur; quoniam lex posterior contraria priori, abrogat eam, siue tollit, non trahit, aut trahitur, quoniam potior est l. vlt. inf. de const. Princ. §. pen. Inst. de iur. nat. gent. & ciuil. Sed quia
2 in dubio † regulę inhęrendum est vt not. in. l. p. ff. de reg. iur. tũ euitari contrarietas debet. l. vbi repugnantia. ff. de Reg. iur. tũ odiosa correctio est, & quantum fieri potest declinanda c. cum
3 expediat de elect. in 6. ideo † non nisi postremo loco dicendum est leges contrarias esse, vel vnam per aliam corrigi; sed omni conatu inuicem conciliandę sunt d. c. cum expediat. Qua in re Accurtius Bart. & cęteri nimis faciles fuisse videntur.
4 Nam † in l. iurisgentium in fi. ff. de Pact. & in. l. naturalis. §. at cum do in fi. ff. Pręscrip. verb. cum in referenda Iuliani sententia Paulus Vlpiano repugnare videretur, alteram legem pro altera corrigi Accur. difficultate superatus affirmauit. In ea. n. specie. *Dedi sibi Stichum vt Pamphilum manumitteres, manumisisti, Euictus est Stichus, Iulianus scribit* (Vlpiano referente) *in factum actionem à Prætore dandam, ille* nempe Mauritianus *ait ciuilem incerti actionem, idest præscriptis uerbis sufficere.*

paulus

Paulus vero aliter Iuliani sententiam referre videtur. Ait enim *Si is, quem dedi euictus est, si sciens dedi, de dolo in me dandam actionem Iulianus scribit: si ignorans in factum Ciuilem.* Cur Vlpianus in factum pretoriam, Paulus in factũ ciuilem ex eodem Iuliano retulerit, tantam habet contrarietatem, vt nouissime super hac re Tribonianum dispungere Iacobus Cuiacius ausus fuerit, & cum Barone & Duareno verbum illud *ciuilem* Triboniani additamentum existimauit. Mihi vero, preter omnes quos viderim, omnis contrarietas hac noua ratione submoueri posse videtur. Animaduerto illam orationẽ, *si sciens dedi de dolo in me dandam actionem Iulianus scribit*. pũcto concludi. Quamobrem quę sequuntur verba. *Si ignorans, in factum Ciuilem* ex Pauli pœnu esse existimo, cum nihil me cogat repetere illa verba, *Iulianus scribit.* Paulus enim modestius, ac remissius cum Iuliano egit, referens eum in ea distinctionis parte, in qua nouit recte sentire; in alia, in qua sentiebat in factum pretoriam competere, omisit Iuliani sententiam, & propriam adscripsit, & simul errorem ipsius, ac Mauritiani reprehensionem consulto ex benignitate prætermisit. Quare nihil Paulo, nihil Triboniano obijciendum fuit, nihil de correctione cogitandum. Sic male Placentinus l. de quibus inf. hoc tit. corrigi putauit per l. 2. C. quę sit long. consuet. nam vt ibi ostendam veræ contrarię non sunt leges illę, & accidit hoc ipsum alibi sępe, vt leges contrarias afferant, quæ propensiori animo facile conciliarentur.

MVLTIS ARGVMENTIS. Vt ex lege Velleia, quę posterior est veteri iure, in quo Gallus cautionem conscripsit nepotum instituendorum; Ad casus enim Galli producta fuit lex Velleia, vt dixi in l. nam vt ait Pœdius supra eodem; sunt & alia multa his similia.

In L. 29.

1 *Epilogus præcedentium.*
2 *Lex quando dicatur prohibere.*
3 *Sententia contra legem, est ipso iure nulla.*
4 *Item contractus resistente lege est ipso iure nullus.*

5 Ver-

5 *Verba legis non sunt lex, nisi quatenus legislatoris intentioni deseruiunt.*
6 *Tribus modis scripto occurritur pro sententia.*
7 *Circumuenire legem quid sit.*

L. XXIX. Idem Lib. Singulari ad legem Cinciam.

CONTRA legem facit qui id facit, quod lex prohibet: in fraudem vero legis, qui saluis verbis legis sententiam eius circumuenit.

1 CONTRA. Et quid lex sit vniuersalis, & ex quibus constituatur quæ eiusdem virtus, quæ sub ea comprehendi, & super non comprehensis quid statuendum, cum vero, & de singulari iure, & quid sit scire leges, tũ quomodo interpretandę, quando quęrenda earum, vel omittenda ratio, tum de legum indulgentia, de ijsdem suo casu non mutandis, ac integro perspiciendis, minime vero contra finem proprium per duram interpretationem producendis, & quomodo priores ad posteriores, & e contra pertineant, hucusq; tractatum est; eoq; respiciunt hactenus diffinitæ regulę, vt legum condendarum, interpretandarum, producendarum, ac conseruandarum rationẽ exhibeant, quæ spectanda quidẽ Iusdicentibus, & Respõdentibus est; sed multo magis Principi, & Legislatori, quem non tantũ de lege cõdenda oportet esse sollicitũ, sed hęc omnia nouisse vt ex singulorũ pręcibus, quæ ipsi aduersus Iusdicẽtes offerũtur, valeat intelligere, an ex legibus iudicatũ sit, hoc est ex verbis, vi, & potestate earũ, an singularũ specierũ decisiones principijs hactenus positis respõdeant, vel potius cõtorqueãtur sensus legũ, vel negligatur sentẽtia, & cõtra legẽ, vel in ipsius fraudẽ aliquid fiat. Quare quid vtrũq; sit Paulus explicat, vt vel Populus abstineat,

neat, vel Princeps cõtrafacientibus posſit occurrere. Duas partes habet, duasq; diffinitiones ponit lex iſta. Quid ſit facere cõtra legẽ; quid in fraudẽ legis: & cõtra legẽ facere eſt id facere, quod
2 lex prohibet Prohibere, † dicitur, quod & verbis, & volũtate vetando compræhẽdit, vt nulla ſcripti, aut volũtatis dubitatio ſuperſit. Rectæ Accurſius, de expreſſa legis prohibitione accepit, & attulit exemplũ, veluti ſi res minorũ vendantur ſine decreto; nã id fieri lex prohibet. l. p. ff. de reb. eorũ; & adeo irritũ eſt quod
3 contra legẽ fit, vt etiã † ſententia contra legẽ ſit ipſo iure nulla. l. p. ff. quæ ſent. ſine ap. reſc. l. 2. C. quan. prouoc. nõ eſt neceſ. cõ
4 tractus † itẽ eſt ipſo iure nullus initus lege prohibẽte. l. non dubiũ C. eod. l. cũ lex. ff. de fideiuſ. Prætor etiam in pactis ea reiecit, quę aduerſus legẽ eſſent. l. 7. §. Ait Prętor. ff. de Pact. Ex hac diffinitione ſequitur non facere contra legem eũ, qui facit contra verba legis duntaxat, non autem contra ſententiam, quia nec
5 verba † legis exiſtimanda ſunt lex, niſi quatenus ſenſum legis, & legiſlatoris voluntatem manifeſtant l. labeo. ff. de ſuppil. leg.
6 Id vero † pluribus modis accidit, vel cum ſeruari ſemper non poteſt id, quod ſcriptum eſt, nam creditur legiſlator reſpexiſſe ad id, quod fieri poteſt c. erit diſt. 4. exemplum Quintianus affert citato ſępe lib. 7. c. 7. ſi lex ſit liberi parentes alant, aut vinciantur, nũ alligabitur infans? Scripto compræhenditur, ſed nõ ſentẽtia. Aliud eſt ſępius repetitũ de Peregrino qui murũ aſcendit, & hoſtes depulit. In primo occurritur ſcripto quod fieri nõ poſsit, & per diuiſionem defendetur hoc modo, an quiſquis non aluerit, an hic vinciendus ſit. In ſecundo non quæritur an quiſquis an hic; ſed argumentum eſt vehementius ex eo quod in lite eſt an ſeruandæ ciuitatis cauſa liceat murum aſcendere. Tertium quodam genus eſt, in quo in ipſis verbis reperimus aliquid per quod perhibemus aliud legiſlatorem voluiſſe, vt in hac controuerſia. Qui nocte cum ferro depręhenſus fuerit alligetur; cum annulo ferreo inuentum magiſtratus alligauit. Hic quia verbum eſt in lege *depræhenſus* ſatis etiam ſignificatum videtur, non contineri lege, niſi noxium ferrum. His ergo caſibus magis quàm contra legem fieri, ſcripto occurri videtur. Quinimo cum ſcriptura nos perducit ad errorem, iuſtiſsimum eſt vt ei occurratur æquitate, vel quouis alio opportuno remedio.

IN FRAVDEM, vero legis facere diffinit, qui saluis
7 verbis legis sententiam eius circumuenit. Circumuenire † est se contra iuris sententiam sęua pręrogatiua verborum fraudolenter excusare. l. non dubium. C. eod. l. seq. vbi dicendum est, quot modis id possit accidere.

In L. 30.

1 *Fraus quando fieri dicatur exemplis declaratum.*
2 *Verba offendi possunt, vt deseruiamus menti.*
3 *Quid intersit inter æquum bonumq; virum, & callidum atq; versutum.*
4 *Fraus ex diametro æquitatem oppugnat.*
5 *Illud est pessimum cuius contrarium est optimum.*
6 *Fraus quatuor modis fieri potest.*
7 *Declaratur. l. ista in ver. & quod distat.*

L. XXX. Vlp. Lib. 4. Ad Edictum.

FRAVS ENIM legi fit vbi id fit, quod fieri noluit, fieri autem non vetuit. Et quod distat dictum a sententia, hoc distat fraus ab eo quod contra legem fit.

FRAVS ENIM Vlpianus Pauli diffinitionem declarat, vt si inspiciamus sententiam contra eam fieri, si verba, nil contra ea fieri dicamus. Respicit fraudator verba duntaxat, eaq; contra sententiam versute interpretatur. Sic sanè ille est, qui quo Senatusc͂ōsulti, Macedoniani prohibitionem eludat, non pecuniam numeratam, sed oleum, aut triticum filiofam credidit, vt inde redigat, & conflet sibi nummos, ac ita ijs distractis pecunia vtatur; fraus fit Senatusconsulto, non verbis, quoniam ad numeratam pecuniam verba Senatusconsulti referuntur

runtur, sed sententię. l. sed Iulianus. §. mutui, ff. ad Maced. *Non enim oportet ius ciuile calumniari*, vt ait Paulus in l. pen. ff. ad exhib. *neq; verba captari, sed qua mente quid diceretur animaduertere conuenire*, & vt ex Strab. lib. Geogr. 9. refert, Coras. hic Traces qui cum Thebanis, 130. dierum inducias pacti noctu depopulabant agros eo se colore velantes, quod inducię dierum essent, non noctium, callide nimis verba contorquebant, & interpretabantur.

NOLVIT. Nolle aut velle non ex verbis deducitur, sed ex sententia l. scire. §. aliud. ff. de excus. tut. & hoc semper agitur, vt voluntas conseruetur, non autem verba. l. benignius supra eod. Quare non exigimus, quod specialiter dixerit, sed si constat fieri noluisse; Id. perinde habetur, ac si prohibuerit. l. non dubium. C. eod. Per contrariū vero si verba quidem prohibeant, sententia vero minime prohibeat hæc preponi semper
2 debet. Recte tradit Accursius † licere interdum verba offendere, nempe cum offendendo menti deseruimus, ac ita secundum iura ab eo deducta dictum ipsius intelligi debet. l. adigere §. quamuis. ff. de iur. patr. l. quamuis. infra. de ius vocan. d. §. aliud cum simil. verba enim potiora sensu existere non debent. 3. C. de lib. pręt. & secus fieret cōtra l. nulla supra eod. Aequitas, enim (vt satis hucusque disputatum est) nititur sententia, non verbis, & verba emēdat, ne aliquo casu sententiæ con-
3 tradicant. Illudq; † interest inter ęquum, callidumq; virum, quod alter detrahit verbis, alter sententiæ; alter scripturam offendit, alter voluntatem; alter scripto duntaxat vtitur, alter vero sola voluntate pugnat, alter absolutioris iustitię, alter deterioris iniustitiæ studiosus esse videtur. Et vere quidem fraus
4 eiusmodi eo deterrima est, † quod æquitati ex Diametro oppo-
5 nitur, cum illud semper fuerit pessimum, † cuius contrarium fuerit optimum.

NON VETVIT. Hinc suę fraudis deducit velamentum quod varijs modis accidit, vt docet Accursius. Fraus enim
6 † fieri potest de re ad rem, de persona ad personam, de vno contractu ad aliū, & de vno ad eundem contractum. De re ad rem,

vt in exẽplo Macedoniani supra relato; in statuto etiam prohibente extrahi frumentum, si quis farinam extrahat; cum enim in vtraq; re eadem est vtilitas, vtramque rem legi inesse credi oportet. l. ideo quia supra hoc tit. De persona ad personam, vt cum sponsus, quo sponsę donet personam aliquam interposuit. l. si sponsus, ff. de donat. inter vir. & vxor. De contractu ad contractum, veluti si vir, cum animũ vendendi non haberet, id circo venditionem commentus sit, vt donaret. d. l. si sponsus. §. circa. De eodem contractu ad eundem, veluti cum mulier quę debuit intercedere, principaliter contrahit. l. quamuis. §. si cũ essem, ff. ad vell. vel cum filiusfam. accepturus mutuũ fideiussor intercedit alio dato reo, longe plura fraudis genera cõgerit Albericus, veluti de iuramento ad iuramentum, de quantitate ad quantitatem, de nomine ad nomen, de mensura ad mensuram, de facto ad factum, de signo ad signum, de modo ad modum, de mercibus ad merces, de tempore ad tempus, sed glo. rei verbum generaliter vsurpat arg. l. p. ff. si cert. pet. neq; dubitandum est tot in rebus posse fraudem obtinere, in quo iustitia seruari deberet, in quocumq; etenim negotio si constituamus quid iustum sit, intelligimus contrarium illius esse fraudolentum, & iniustum.

7 *ET QVOD DISTAT.* Dubitari potest, ne eiusmodi cõparatio superioribus aliquo modo contradicat. Nam si facere contra legem est, tam contra verba, quàm contra sententiam facere, fraus vero seruatis verbis sententiam circumuenit, Iam in altero vtrumq;, in altero vnum dumtaxat spectamus. Dictum à sententia, tamquam cortex à Medulla, corpus ab anima distingui videtur; Tum etiam quia prius sentimus, postea dicimus, voces enim sunt earum quæ sunt in animo passionum notę, vt docet Arist. lib. 1. de Interp. c. 1. Verum non ad hanc, vel illam differentiam Vlp. respexit, sed solum, vt tunc dictum dicamus à sententia distare, cum aliud dicimus, aliud sentimus; Alioquin cum idem dico, idem sentio, dictum apud Vlpianum à sententia plane non distat; Sic cum facio contra legem, idem dico, quod sentio; cum fraudem facio legi, aliud dico, aliud sentio, quare hoc distat, quod fraudator aliud dicit, aliud sentit,

tit, contra faciens idem dicit, quod sentit. Recte igitur comparatio quadrare videtur.

In L. 31.

1 *Principis à Tiranno distinguendi Aristotelis regula.*
2 *Princeps tanquam Deus inter Homines.*
3 *Dubitatur, ne non Princeps sit solutus legibus.*
4 *Lex turbatione caret, mens humana non ita.*
5 *Distinctio communis Principem solutum esse de necessitate, non de honestate reprahenditur.*
6 *Aliorum sententia, vt intelligatur solutus legibus solemnium.*
7 *Salamonij error negantis Principem vi Principatus legibus esse solutum, sed duntaxat ex lege regia, ex Aristotelis sententia detectus.*
8 *Principem directiue legi subiectum esse, non coactiue ex distinctione Diui Thomæ, quæ ad mentem Aristotelis esse probatur.*
9 *Vis directiua legis explicatur.*
10 *Princeps legibus solutus est. i. pœnis legum expositio Authoris.*
11 *Nullitas actus consideratur, vt pœna.*
12 *Zazij verbalis obiectio.*
13 *Turpe est partem suo toto non respondere.*
14 *Quędam Principi cōpetunt, vt Principi, quædam vt priuato, & in quibus vt priuatus habeatur late declaratur.*
15 *Leges quędam obligant Principem, vt Principem.*
16 *Augusta non lege regia, non ratione, non moribus soluta legibus est.*
17 *Ei tamen omnia Fisci priuilegia competunt.*
18 *Ementes à Fisco, à Cęsare ab Augusta statim fiunt securi.*
19 *Donatio item facta ab Augusta, vel ei non eget insinuatione.*
20 *L. Quod principi & l. seq. ff. de leg. 2. expenduntur.*
21 *Accursij solutiones referuntur ac reprobantur.*
22 *Zazij sentētia, ꝙ Augusta lęsa restituatur nō vndequaq; vera.*

23 *Caducorum differentia ab Accursio non intellecta.*
14 *Intellectus ad dd. ll. Quod principi & seq. & propositæ difficultatis resolutio.*

L. XXXI. Idem Lib. 14. Ad leg. Iul. & Pap.

PRINCEPS *legibus solutus est Augusta autem, licet legibus soluta non est, Principes tamen eadem illi priuilegia tribuunt, quæ, & ipsi habent.*

PRINCEPS, Nomen hoc non verificatur in Tyranno, sed in eo qui iuste dominatur glo. in ver. Regum in
1 Clem. de Baptism. Princeps † enim à Tyramno distinguitur ex sententia Arist. lib. 3. Polyt. c. 10. quod ille secundum leges, & volentibus, hic autem inuitis dominatur; ille à ciuibus custoditur in eorum gratiam, hic vero ab externis mercede conductis contra ciues custoditur. Idem verò. c. 12. maxime dubitans an regia, & unius principis, gubernatio melior sit, ita statuit. *Quando igitur, aut totum genus, aut inter alios vnum aliquem ita virtute præcellere contingat, vt vnius ipsius virtus maior sit aliorum omnium virtute, tantum iustum est hoc esse regiũ genus & omnium dominari, & hunc vnum esse Regem.* De
2 quo putandum erit (ut idem ait c. 9. talem † uirũ tanquam Deũ inter homines esse. Sed hoc supposito quoniã ut hic Salamon: tradit Princeps iuris est, non iniuriæ nomen ad huc uidetur,
3 ne † Princeps legibus solutus sit. Nam uidetur hunc non legibus, sed hominibus dominari debere. *Eum enim præesse melius est* cui (ut c. 11. Arist. ait) *non adest turbatio aliqua omnino,*
4 *quàm cui naturaliter inest; hac † autem turbatione lex caret, mens humana non caret.* Quod in filijs eorundem perspicuum esse constat; in quibus paulo infra quærens an per genus successio

sib esse debeat ait. *At si natorum qualiscunq; perniciosum est; sed dices non relinquet Regnum eiusmodi natis Rex, cum id in sua sit potestate; At non facile iam est in hoc fidem habere, arduu enim ac maioris virtutis, quàm secundum humanam naturam.* Sentit ergo Aristoteles legem iustam Principe Iustò meliorem esse, quod nulli subiaceat perturbationi, & sua sponte ad iustitiam declinare non ualeat. Augetur dubitatio ex .c. Iustum. dist. 9. *Iustum est Principem legibus obtemperare suis & paulo post Principes legibus teneri suis, nec in se posse damnare iura, quæ in subiectis constituunt iustum est.* Quod si iustum est teneri legibus, ergo non teneri iniustum erit: nihil uero aliud est, (ut Budæo placet) solutū esse quàm non teneri legibus, ergo lex

5 quæ Principem legibus soluit iniusta est. Quidam † contraria soluunt, quod Princeps subijciatur legi de honestate, non de necessitate, ita not. Salyc. in. l. digna uox. C. eod. uel se sua uoluntate subijcit legibus, ut hic Accur. censuit. Vtraque solutio uel falsa, uel plurimum imperfecta: quia Salycetus honestatem secundū quid considerat, non autem simpliciter, quia tunc quod honestum foret, idem quoq; iustum, ac necessariū haberetur: Accursij sententia deterior est, nam ex ratione potest,

6 etiam nolle uiuere secundum leges. Alij † restringunt legem hanc, ut non omnibus, sed solemnium legibus .i. solemnia respicientibus solutus fit, ne uidelicet contrahendo, testando, iudicādo, aut aliter disponendo iuris formulis obligetur, aut proprijs obstringatur constitutionibus, arg. l. ex imperfecto. C. de testam. ibi *licet enim lex Imperij solemnibus Iuris Imperatorem soluerit. Nihil tamen, tam proprium Imperij est quàm legibus viuere.* Ita Coras. hic nu. 3. Salam. nu. 4. Idem Salam. Initio suæ repet. notat. legibus Principem solutum esse, non ui Principatus, sed ex priuilegio eidem lege regia concesso. Sed hæc in-

7 terpretatio † restringit legem hanc, quę latius patet. Tum uero falsum est ui Principatus id Principi non cōpetere: Ad uim principatus satis aperte retulit Arist. d. c. 9. Ait ille de Principibus. *Fieret enim illis iniuria, si pariter, atq; alij censerentur, cum sint usq; adeo superiores secūdum virtutem, aut ciuilem potentiam.* & paulo post *ex quo manifestum est positionem legum necessariam esse circa æquales genere, & potentia, sed in illos* tales

aut

tales non est lex, ipsi enim lex sunt enim ridiculus foret, qui illos legi subijcere conaretur. Ex quo loco apparet ex ui principatus non tantum, ex lege regia Principem legibus esse solutum.
8 Tum etiam si recte uerba Arist. cosiderentur † constabit quomodo uerum sit, Principem esse solutum legibus; Nempe à nullo pręterquam à semet ipso legibus subijci posse, id quod uim coactiuam respicit, non directiuam, quod est secundū distinctionem Diui Thomæ super 1.2. q.96. art. 5. quam retuli in l.2. supra eod. Nemo enim est, qui Principem cogere possit, aut inuitum legi subijcere, vt cæteros ipse potest. lex enim coërcitio est. l.1. supra eod. coercet autem datis iudicijs, vt ibi dixi, in hoc pacto Principem coercere nequit. Sed quatenus lex directio est, siue regula l.2. supra eod. Quatenus virorū prudentum consultum, non est dubitandum Principem legi subiectum esse, & à lege recedentem, à regula, & à Iustitia recede-
9 re. Quod, vt magis eluceat, † repetendum hic est quatuor esse pręcipuas legum facultates, duas intrinsecas Prudentiam videlicet, & Sapientiam, duas extrinsecas Potestatem, & Volūtatem. Qua parte lex à Prudentia, & Sapientia prodit, directio est; & obligat Principem; nam hac parte non tàm ipse lātor legis est, quàm ipsa recta ratio natura nobis insita, iubens honesta, & prohibens contraria; & secundum hanc considerationem à lege recedens, ab ipsa rectitudine recedit contra naturæ ordinem, & ideo licet legis, vt a se latæ, violator dici non queat, tamen, vt legis cum naturę lege consentientis, & ex recta ratione prodeuntis, vtiq; violator est, eoq; nomine, non in foro fori, in quo Iudicem supra se neminem habet, sed in foro poli reus erit violatę legis. Sed qua parte lex prodit ex eiusdem Principis potestate, & voluntate legibus solutus est. Itaq; non legibus solemnium duntaxat Princeps solutus est. Sed ego quoniam lex ista coactionem, ac ideo executionem legis respicit,
10 non erubescam sic exponere legibus † id est pœnis legū; Nam
11 & in omissione solemnium nullitas actus † pro poena cōsideratur l. non dubium vbi Bal. nu. 5. C. eod. Cum itaq; Princeps delinquit in legem, siue a se siue ab antecessoribus constitutam reus est quidem violatę legis; Sed tamen pœnam, aut executionem legis non patitur; nam ipsi repugnat, vt se ipsum cogat,

siue

siue iudicet, & hoc illud est. Quod Arist. ridiculum asseuerat, vt quis Principem legi subijcere conetur. Nam ad vim coactiuam eo loci respexit. Hac itaq; distinctione omnia contraria submouentur, suisq; locis eorum sublata pugna, reponuntur. Constat enim quomodo lex ista procedat quo ad vim coactiuam; argumenta vero concludant in vi directiua.

SOLVTVS. Verbi istius significationē maiori quàm deceat industria, grauiori negocio oblato Budęus & Zatius inquirunt. In re conuenimus omnes, vt non tantopere de verbo
12 oporteat esse sollicitos. Quare & verbalis illa Zatij † obiectio est, nemo soluitur nisi ligatus. l. decem, ff. de verb. oblig. l. manumissiones, ff. de Iust. & Iur. Sed & ligatum esse constat, & non omnibus solutum legibus, quoniam lege naturæ, & lege dirigente solutus nō est, a qua declinans in eā turpitudinem in-
13 cidit, qua † pars suo toto minime respōdens notari solet c. quę contra dist. 8. & ad. c. Iustum dist. 9. responderi poterit Principem supra legem esse, nō supra iustitiam, & solutū ab eo quod est legitimum, non ab eo quod est Iustum, quatenus ab altero cogi; ab altero dirigi videtur. Sciendum tamen est Principem
14 legibus esse solutum, vt Principem. Quędam enim † ei competunt vt Principi, quædam competunt, vt priuato, vt per Felin. vbi supra Bart. in l. in fraudem. §. neq; . ff. de iur. fisci Rom. con. 52. nu. 3. Idem conf. 252. nu. 3. & conf. 436. nu. 17. Huc pertinet l. ex imperfecto. C. de Testam. quoniam ei videtur relictum, vt priuato: eandem rationem habet, vt in legatis Principi datis falcidia locum habeat l. & in legatis. C. ad l. falcid. similiter hinc descendit, quod, & si non teneatur vasallo de euictione propter inuestituram de feudo alieno, tenetur tamen si pacto, vel stipulatione promisit. c. 1. de inuest. de re ali. fa. Sed & quędam leges sunt, quę eaudem ligant, vt Princi-
15 pem †, non cogunt quidem, tamen magis quam subditos obligant. Hę vero totius populi salutem duntaxat respiciunt. Ad eas pertinet quod Plato retulit tertio de legibus tres ciuitates, Argos, Messenen, Lacedemonem legibus communiter de Imperando, parendoue positis, ita inuicem iurasse. Reges quidē ne genere, ac tempore progrediente per violentias regnarent

Populi

Populi autem si Reges iusiurandum seruarent, ne vnquam re-
gno deponerent, imo vero defenderent si quis vnquam aggrede-
retur. Reges quoq; regibus, & populis, atq; etiam Populi po
pulis, & regibus se ad mutuo propulsandas illatas iniurias Iura
mento obstrinxerunt. Sed certe Principis in subditos, officiũ
pro Iuramento esse videtur ex quibus liquet, tum magis Prin-
cipem legibus esse solutum, cum se magis profitetur alligatum.
Nam re vera maius imperio est submittere legibus Principa-
tum d l. digna vox,

16 AVGVSTA. Legibus soluta non est. lex. † enim regiæ
de August. loquitur, non de Augusta l. p. inf. tit. proximo.
Neq; ex Philosophorum ratione, quę de Principe dicta sunt,
in ea locum habere possunt, vt pote cum dignitate, non virtu-
te cæteris superior habeatur, & quantum ad Romanos attinet
repugnant mores etiam quibus à legum latione mulieres arcen-
tur l. p. supra eod. l. foemina, ff. de reg. Iur. Ergo non lege, non
ratione, non moribus constituta supra leges est, quare nec legi-
bus soluta. Principes tamen eadem priuilegia illi tribuũt, quę
17 ipsi habent. Quare † omnia Fisci priuilegia eidem tributa sunt.
nam & Cæsari competunt l. Fiscius inf. ff. de iure Fisci. Ac-
18 curs. hic: & ideo vt † ementes à Fisco, ita ementes ab Augusto
vel ab Augusta statim fiunt securi. §. vlt. inst. de Vsucap. Tum
19 donationes † insinuatione non egent. l. bene à Zenone. §. vlt.
20 C. de quadr. prescrip. Sed obstat † l. quod Principi cum l. seq.
ff. de leg. 2. vbi legatum Principi relictum, eo mortuo ante diem
legati cedentẽ successori debetur & tamen in l. seq. scribit Pap.
21 Aliud esse si legetur Augustę. Accursius † soluit pluribus modis
Primum, quod ea non conceduntur, quæ Principi competunt
vt viro, sed quæ ad mulierem sine vlla sexus repugnantia tran-
sferri queunt; hæc solutio in se siue vera, siue falsa, non soluit
argumentum, quoniam & Augusta succedit in dignitate, & ad
infirmandum vel confirmandum legatum nihil qualitas sexus
conferre potest. Zas. tamen valde notat hanc solutionem. eli-
ciens non concedi priuilegia quæ mulieribus non conueniunt.
inferens etiam ex sententia Lucę de Penna Augustam restitui
22 aduersus contractum in quo sit læsa. Quod plane † falsum est

ratione

ratione conuincitur, si absolute intelligatur, quia vendens, aut donans rem alienā nullo casu faceret accipienté securū, quoniā cū de euictione teneatur d. l. bonæ §. Vlt. semper ex eo contractu lederetur. Sed ad mulieris habilitatem esse respiciendū facile concedo argumento l. vt gradatim, §. p. ff. de mun. & ho no. Sol. 2. quod legatum relictum Principi fuit caducum, relictū Augustę fuit pro non scripto. Sed non bene videtur nouisse ea
23 ducat. Caducum † est, quod mortuo iam testatore deficit. Pro non scripto habetur, quod ei testamento adscribitur, qui ignorante testatore tunc cum adscribebatur in rerū natura nōn erat. In causa vero caduci relictum videbatur, cum legatarius post testamentum conditum, ante testatorem decedebat l. vni §. & cū triplici C. de Caduc. tol. Ex quibus constat relictum Principi non fuisse caducum, sed in caduci causa, & relictum similiter Augustæ non fuisse non scripto. Illa verba Papiniani declarant. *Cum ea ante inter homines esse desineret quàm testator decederet.* Vtrumq; ergo fuit in caduci causa. Sol. 3. Accur. in d. l. seq. quod Princeps tribuit priuilegia, sed non omnia, quia nec tribuit legis condendæ potestatem. At legis condendę potestas non est ex priuilegio, sed ex lege. Hanc tamen solutionem probat Bart. Hæc solutio in hac specie desiderat diuersitatis rationem. Coras adducit id eo fieri, quoniam non suo Iure habet priuilegia, sed Principis beneficio, & ob id in sua persona facilius consumuntur, & intereunt argumento l. more cū
24 l. seq. inf. de Iuris. om. Iud. Ego voluntatis † non priuilegij quęstionem esse reor. Quod Testator Principi legans videatur ad dignitatē respexisse, at legans Augustæ ei vt priuatæ legasse videatur, & hęc ratio est ad mentem Bart. in d. l. quod Principi, vt ideo primo casu admittatur successor in dignitate, secundo non ita.

In L. 32.

1 *Scriptæ leges scripto Iuri æquipollent.*
2 *An post ius scriptum primum locum obtineat consuetudo dubitatur.*
3 *Argumenti solutio.*

4 *Stante statuto. Quod deficientibus statutis recurratur ad ius commune, intelligendum est de Iure communi Ciuitatis dominantis.*
5 *Fallit si Ciuitas subiecta fuerit post conditum statutum.*
6 *Similia similitudine speciei facile copulantur indentitate rationis.*
7 *Cuius temporis dicatur inueterata consuetudo opinio Connani quod vltra x. annos.*
8 *De eadem re opinio Ioannis Accursij, & communis, quod sufficiant decem anni.*
9 *Longum tempus in iure nostro significat idem, quod perpetuum.*
10 *Similiter, & diuturnum.*
11 *L. p. §. deniq; ff. de aqui pl. arc. pro communi inducitur.*
12 *Longum siue diuturnum vetustatem inferunt.*
13 *Perpetuum non progreditur vltra 40. annos, regulariter non vltra 30.*
14 *Fauorabile est, ne longiori quàm x. annorum spacio inducatur consuetudo.*
15 *Causa legis formalis, & efficiens.*
16 *Suffragij verbum quid significet.*
17 *Paria sunt verbis, aut factis voluntatem suam declarare, vbi declaratio sufficit.*
18 *Secus si facta requirantur, nam verba non sufficiunt.*
19 *Idem si requirantur uerba, quia facta non satis sunt.*
20 *Leges ex moribus inductę dicũtur ualidiores scriptis legibus.*
21 *Excitatur antinomia. l. huius in fine cum. l. 2. C. quæ sit long. Consf.*
22 *Corasij, & Connani sententia de hac re.*
23 *Eorum solutio reprahenditur, ac uerbalis ostenditur.*
24 *Placentini quoq; sententia reprobatur.*
25 *Conciliantur prædita ll. ex Authoris sententia.*
26 *Consuetudo in quibus legi cedere cogatur.*

L. XXXII. *Iulianus Lib. 84. Digest.*

DE quibus causis scriptis legibus nō vtimur id custodiri oportet, quod moribus, & consuetudine inductum est, & si qua in re hoc defecerit, tunc, quod proximum, & consequens ei est: si nec id quidem appareat, tunc ius, quo Vrbs Romana vtitur seruari oportet. Inueterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, & hoc est Ius quod dicitur moribus constitutum. Nam cum ipsæ leges nulla alia ex causa nos teneant, quàm quod iudicio populi receptæ sunt, merito, & ea quæ sine vllo scripto populus probauit tenebunt omnes. Nam quid interest suffragio populi voluntatem suam declaret, an rebus ipsis, & factis? Quare rectissime etiam illud receptum est, vt leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur.

DE QVIBVS. Quoniā inscriptio tituli est de legibus, Senatusconsultis, & longa consuetudine, cum hactenus

de ligibus, & Senatusconsultis dictum sit, supererat dicendum de consuetudine

1 *SCRIPTIS LEGIBVS.* Scriptæ leges † Ius omne scriptum significant, cum enim latius legis appellatio vsurpatur, ad omne legitimum Ius refertur, quod idem est, quod ius scriptũ. Hoc sensu vsurpat Vlp. in l. omnes populi supra de iust. & iur. & ibi Accur. *legibus.* i. *Iure scripto* recte interpretatus est.

2 *ID CVSTODIRI* Obstant † l. neq; legis, & seqq. sup. eod. vbi si articulus scripta lege definitus non est, vel Principis interpretatione certius diffinitur, vel cum in aliquo sententia legis manifesta est, ad similia proceditur, non itaq; id, quod moribus & consuetudine inductum est illico custoditur. Sol.
3 † vtroque casu scripta lege vtimur, priore, quoniam Princeps scriptę legis sententiam interpretatur; posteriore, quia scripta lex non in verbis, sed in vi, & potestate consideratur l. scire leges supra eod. Iulianus itaq; constituit hunc in modum, vt in quocunque loco cum scripta non vtamur lege, ad illius loci regionisq; consuetudinem recurrendum sit, & hac deficiente, ad id, quod ei proximum, & consequens est; si nec id appareat, tunc ius, quo Vrbs Romana vtitur seruandum est. Ex
4 ordine præscripto comprobari videtur, deficiente † municipali lege, ad ius commune ciuitatis dominantis esse recurrendum, non autem, nisi vltimo loco, ad ius ciuile Romanorum vt decidit Io. And. In Rub. de treg. & pac. & probat textus Inst. de satid. §. vlt. Roma. con. 218. nu. 6. vbi Add. Remotũ magis est ius ciuile Romanorum, quam ius ciuitatis dominantis. Tum etiam, si prius consuetudo regionis, quam consuetudo Vrbis Romanę attenditur, vt probat hic locus, idem in iure scripto recipiendum insinuatur, vt non alias ad ius ciuile Romanorum recurramus, nisi omni iure destituti alio recurrere nõ
5 valeamus. Vbi tamen † ciuitates liberę ac superiorem non recognoscentes ab initio statutum illud habuere, vt lege municipali deficiente recurreretur ad ius commune, ijsdem postea subiectis, de iure ciuili Romanorum intelligenda erit lex municipalis, quod tempore, quo conderetur nullius ciuitatis dominantis

minantis

minantis ratio poterit haberi, vt aduersus Romanum ad hęc minus respicientem, post Socc. conſ. 371. nu. 3. & ſeq. vol. 2. Dec. conſ. 429. nu. 6. & conſ. 469. nu. 12. ex veritate defendit Mand. in add. ad eumdem Rom. d. conſ. 218.

PROXIMVM. Interpretor ego valde ſimile, quoniam
6 † ſimilia ſimilitudine ſpeciei, facile copulantur identitate rationis l. non poſſunt ſupra eodem Fulgoſius hic facit l. 2. inf. de ſta. hom.

CONSEQVENS. Conſuetudo non tantum producitur ad ſimilia, ſed etiam ad conſequentia, imo fortius. Nam cum legem imitetur, legis vtrumque proprium eſt, d. l. non poſſunt & l. ſcire leges ſup. eod. Tum vero conſequens quid proximum atq; coniunctum eſt.

IVS QVO. Seu ſcriptum, ſeu non ſcriptum, cum vtroque vtatur. §. conſtat autem Inſt. de iure nat. gentium. & Ciuil.

INVETERATA. Cuius temporis dicatur inueterata conſuetudo inter noſtros ſatis eſt controuerſum Conn.
7 † lib. p. c. x. num. 6. arbitrio Iudicis relinquit, negat tamen decem annorum ſpatium ſufficere ad inducendam conſuetudinem, vel eſſe diuturnum. Primum, quia nemo vetus factum appellet, quod à memoria noſtram remotum non eſt, & cum eo contendit Coraſius hic Adducit. 2. l. 2. C. quę ſit long. conſue. ibi *conſuetudinis, vſuſque longaeui non vilis authoritas eſt.* At cum latinis dicitur bene lungum tem-
8 pus, ac ferè ſempiternum. Ioannes tamen † hic cui conſentit Accur. ratus eſt ſufficere tempus decem annorum; Sequitur Bart. hic in p. lect. nu. 9. communem dicit Alberic. num. 8. Fulg. nu. 11. & cęteri ſubſcribunt ferè omnes, hanc ſequitur glo. in. §. ex non ſcripto inſtit. de iur. nat. gent. & ciuil. vbi Sylu. in add. teſtatur de cōmuni. Et mihi quidem recte aduerſus Conn. & Coras. probari videtur. Primum quia tit. no-
9 ſter inſcribitur de lōga cōſuetudiue, longū † vero in iure noſtro

ad decem annos referri solet Instit. de Vsuc. in princ. ibi *per*
longi temporis possessionem, id est inter præsentes decennio, in-
ter absentes viginti annis. vsucapiantur. Ergo per se circum-
scripta qualitate absentię (quoniam vt Bart. & cęteri conside-
rant, populus semper est pręsens) longũ tempus erit decem an-
norum. Secundo quia in l. seq. requiri videtur, quod consue-
10 tudo sit diuturna, at diuturnum † similiter decem annorũ spa-
tium significat, idemq; præstat, quod longum tempus, Id mul-
11 tum apposite probatur in l. p. † . §. denique ver. sane, ff. de aq.
plu. arcen. ibi *qui diu vsus est seruitute neq; clam. neq; preca-*
tio habuisse longa consuetudine velut iure impositam seruitutem
12 *videatur.* Quinimo † longam consuetudinem, seu diuturnam
constituere vetustatem, adiunctis verbis pręcedentibus, mihi
aduersus prędictos singulariter probatur. Ait Vlp. *si tamen*
Agri lex non inueniatur vetustatem vicem legis tenere. tum
sequitur, *Sane enim in seruientibus hoc idem sequimur, vt ibi*
seruitus non inuenitur imposita. qui diu & ca. Profecto idem
esse non potest si idem non præstet longum tempus, vel diutur-
num, quod vetustas ipsa pręstat. Tum vero si perpetuum ma-
gis quam longum, aut diuturnum producitur (quod nemo vt
13 opinor inficiabitur) quis est qui non sciat † perpetuum in iure
nostro vltra 30. vel 40. annos respectiue non extendi? vt. C.
de præscrip. 30. vel 40. an. per totum, & dixi lib. 2. ad Rub. sub
c. de Infinito, quod si ita est, quomodo durum cuipiam videri
poterit in eodem iure longum siue diuturnũ, aut inueteratum,
quod & perpetuo minus est, ad annos decem restringitur? Ar-
bitror hanc interpretationem quoq; fauorabilem esse. Nam le-
14 ges, † & mores, quo citius inueterascunt, eo magis confirmã-
tur, & hęc morum pręadicata vetustas populum a mutatione de-
clinat & ad obseruantiam, ac venerationem quandam maxime
propendit. Amplius quod Populus facile moueatur & quia ma-
xima ex parte ex plebe constat, estq; instabile Vulgus, & a qua-
dam constantia longe videatur abesse, inueteratum apud eum
esse videtur, quod per decem annos constanter retinuit. Qua-
re non est, vt perpetuam totam mutationem effugiamus, alia
diuturnitas desideranda, vel si placeat hoc verbo tempus anti-
quius significari, non repugnabo, si fateantur aduersarij, non

tantum

tantum inueteratam, sed diuturnam, sed longam quoq; consuetudinem sufficere vt per ll. seq. fateri coguntur. hactenus de Tempore.

PRO LEGE. In tantum valeat consuetudo in casu a lege pretermisso, quantum lex ipsa in casu scriptura, vel voluntate comprahenso.

MORIBVS. Mores populi vsum designant, ex quibus tacitus populi consensus elijcitur Bart. in Rep. nu. 10. vnde vero dicantur mores & quotuplex earum consideratio sit ad Rub. c. vlt. lib. 3. dictum est.

NAM CVM. Argumentum hoc est ab identitate rationis hunc in modum. Leges non alia ratione vel causa nos tenent, quàm quod Iudicio Populi receptę sint, ergo non quia scriptæ, sed quia receptæ. Scriptura etenim non facit legem, sed populi consensus eam approbantis pro lege, ergo sufficit approbari pro lege, etiam si non scribatur, quia in vtraq; est approbatio populi. Eodem fere argumento vtitur Isid. in c. consuetudo dist. p. *Nec differt, an scriptura, an ratione consistat*, quoniã vt ille ait *& legem ratio commendat. Porro si ratione lex consistat, lex erit omne iam, quo ratione consliterit duntaxat.*

15 Ille † causam legis constituit formalem, & intrinsecam, quam ducit à naturæ lege; ipsiq; respondet Iulianus constituẽs efficientem, & extrinsecam, quæ prodit ex potestate, & voluntate legislatoris. Nam si lex est, quia approbata à populo. iam omne quod populos pro lege probabit sine vllo scripti discrimine lex erit.

16 *SVFFRAGIO.* Significat verbum hoc † declarationem voluntatis, quam emittebant Ciues in coitionibus illis, & populi conuentionibus, quę in campo Martio fiebantanciendarum legum, uel creandorum Magistratum gratia. Coras in l. 2. §. ijsdem Temporibus nu. 20. cum seq. supra de orig: iur.

17 *ET FACTIS* Paria † sic sunt verbis, aut factis declarare volun-

voluntatem l. Paulus ff. rem rat. hab. nisi factum desideretur, quia tunc † verba non sufficiunt l. qui decem, §. idem responsum. ff. de solut. not. in l. prętor. §. si quis paratus, ff. de noui
19 oper. nun. Contra si verba † requirantur, factum non sufficit, vt in stipulatione l. pr. §. si quis ita ff. de verb. oblig. & ideo cum pupillo facilius dispensatur super facto, quàm verbis in contrahenda stipulatione l. seruum, ff. rem pupill. sal. fcr. At in re nostra purificari videntur verba, & facta Attamen Arist. lib. 3. Po-
20 litic. c. 13. validiores † leges existimat quę ex moribus, quam quę ex scripto proficiscuntur. Quod eam rationem habet, quã ad rubi retuli, quod mores Populo volente, leges eo interdum inuito introducuntur. Ergo ex parte eorum qui subijciuntur legibus mores libentius suscipiuntur, ac ideo efficaciores sunt. Cęterum simpliciter lex vincit consuetudinem, non vincitur ab ea. l. 2. C. quæ sit long. consuetud. & mox dicetur.

21 *ABROGENTVR.* Obstat † d. l. 2. Ibi *verum non vsque adeo sui valitura momento, vt aut rationem vincat, aut legem.* Varias solutiones Accurs. affert, quę parum saporis ha-
22 bere videntur. Coras. & Conn. dicunt legem tolli † desuetudine, non consuetudine. Nam lex ista dicit quod per desuetudinem abrogentur quasi suo silentio pereant, non contraria consuetudine; & simillima est consuetudini eiusmodi antiquatio, non tamen est consuetudo, vt d. c. 10. nu. 9. Conn. probat. Accedit quod consuetudo obtinet lege deficiente, vt initio huius l. Iul. probat, & Apertius Isid. ind. c. consuetudo in diff. ibi *pro lege suscipitur cum deficit lex*, ergo nihil potest aduersus legem, cum non nisi, lege deficiente obtineat. Quare falsò contendunt nostri ferè omnes consuetudine tolli legem, nec ijs suffragatur. §. sed naturalia instit. de iur. nat. gent. & ciuil. ibi *ea vero quæ ipsa sibi quæque ciuitas constituit sæpe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia lege lata.* Nam tacitus consensus non arguit contrariam consuetudinem, vt ibi Accur. opinatus est, sed hanc quam desuetudinem dicimus, quę parum per legem corrodit & ad nihilum redigit, ac ita mutat. Ergo sua propria desuetudine, vel non vsu, cui tacitus consensus inest
23 lex ipsa abrogatur. Sed valde timeo † ne solutio ista verbis imposita

posita sit. Quis enim dubitat contrarium legi vsum continere
eiusdem legis non vsum, & desuetudinem? Exemplum afferamus;
lex est testamentum fieri debere septem testibus adhibitis
Inst. de Testam. in prin. l. si vnus C. eod. Cõsuetudo est in
aliqua ciuitate, vt quinque sufficiant. Rogo quomodo potuit
induci, quin dum ea vterentur à iure scripto desuescerent.
Quod si contrariæ consuetudini inest desuetudo, cur id potuit
sola desuetudo? Consuetudo vero, cui & desuetudo insit non
poterit? aut dicere effectum esse desuetudinis non consuetudinis
quomodo potest non esse aliquid verbis potius quàm rei
24 impositum? Placentini sententia † quod lex illa corrigit istam
minus probari potest quod Iuliani tempore falsum sit, qui sub
Hadriano Imperatore floruit, populum habuisse authoritatem
legis condendæ. Quare de suffragio legislatoris meminit à populi
& ita omniũ consensu separatim considerato, quasi ad Imperatorem
referre voluerit. Videamus an d. l. 2. Alius sit sen-
25 sus, quàm Cæteri existimauerint; Et mihi quidem † videtur Cõ-
stantinus comparare consuetudinem, & iuri naturali, & iuri legitimo.
Nihil enim aliud præstat ibi ratio, quàm naturale ius,
nihil legis nomen, quàm ius omne scriptum, a quibus distinguitur
consuetudo. Et eius per se non est vilis authoritas, quoniã
deficiente lege pro lege suscipitur, sed non adeo valet vt plus
valeat iure naturali, vel legitimo iure. Non vt hanc vel illam
legem abrogare non queat, sed in vniuersum, ne ius non
scriptum iure scripto efficacius, aut prestantius habeatur.
Nam & Iulianus hìc scribit *de quibus causis scriptis legibus
non vtimur, id custodiri oportet quod consuetudine scriptum
est*, quod est primum locum facere legi, secundum vero
consuetudini, & idem affirmat leges per desuetudinem abrogari.
Neque tamen vincit legem, quoniam posteriore lege lex
abrogata, ad vsum contra desuetudinem reuocari potest. §.
igitur instit. in Proœm. Cumque possit lex tollere consuetudinem,
potius in hoc se inuicem tollunt, quam altera alte-
26 ram vincat. Sed cogitur † consuetudo cedere legi, quia cum
ad hoc, vt suos consequatur effectus debeat esse legitime præscripta.
c. vlt. de consuetu., & omnia quę requiruntur ad eam

introducenda ex iure ſcripto, ac ita ex lege definiri videntur. Cumq; conſuetudo vim accipiat ex lege, non vincere, ſed ſemetipſam legi ſubijcere videtur. Nam quanto tempore quot actibus, quorum conſenſu introducatur, quoue caſu legem latam abrogare queat, id omne diffinitur ex legibus. ergo non vincit legem, ſed ab ea regulam, & formam videtur accipere. Atq; hoc modo Conſtantinus Iuliano recte conciliari videtur. Et quemadmodum rationis nomen in d.l.2. non pro hoc, vel illo ſed pro vniuerſo naturali iure, ita legis nomen nõ pro hac, vel illa lege quę aliquando contraria conſuetudine poterit abrogari, ſed pro vniuerſo iure ſcripto vſurpatur, quod in tantum conſuetudine non ſuperatur, quod ipſi conſuetudini regulam, ac normam pręſcribit.

In L. 33.

1 *Ius & legem pro eodem interdum vſurpari, licet diuerſum ſignificent.*
2 *Sententia Accurſij ex Alberico reprobatur.*
3 *In quo differat hæc à ſuperiori lege.*

L. XXXIII. Vlpianus Lib. p. de Officio Proconſultis.

DIVTVRNA Conſuetudo pro iure, & lege in ijs, quæ non ex ſcripto deſcendunt obſeruari ſolet.

DIVTVRNA Tantum præſtat diuturna hic quantum inueterata in l. præced. vel longa in hac Rub. & C. Quæ ſit longa conſuetudo.

IVRE ET LEGE. Hic ego opinor † confundi iuris, & legis differentiam, idemq; ſignificare; licet alioquin tanquam diuerſa

diuersa ponuntur à Pomponio in l. 2. in principio supra de orig. iur. Quod accuratissime explicat Albert. Bol. de leg. iur. & aequ. c. 12. Nam Iulianus supra simpliciter pro lege custodiri dixit, non etiam addidit pro iure, & Callistratus in l. nam Imperator inf. hoc tit. vim legis habere dixit.

NON EX SCRIPTO. Ius Romanorum ex scripto, vel non scripto iure omne constat. §. constat autem inst. de iur. nat. gent. & Ciui. Non scriptum ius solis moribus, & consuetudine consistit. §. ex non scripto Inst. eod. Olim huic iuri ad numeratae sunt prudentum sententiae, & opiniones, ac res iudicatae: d. l. 2. §. hęc disputatio supra de orig. iur Post vero pleraq; prudentum responsa authoritate Iustiniani iuri scripto adnumerata sunt; Hodie opinor, & nostrorum interpretum sententias, vt lib. 2. ad Rub. tetigi iuri non scripto fore adscribēdas, quod
2 vim accipiant ex vsu, & rebus iudicatis. Hęc verba, † vt Albericus notat expugnant secundam illam Accursij differentiam inter hanc & legem praec. excogitatam, & re vero nihil differt à praecedente, neq; à Triboniano subiecta est tanquàm diuersa, sed vt Iuliani sententiam Vlpiani testimonio comprobaret.

SOLET. Iulianus ait custoditur Vlpian. obseruari solet. Addit solitū Vlp. quasi solitum sit seruari consuetudinem Iul.
3 consuetudinem † ex ratione Vlp. ex solito commendat In caeteris nullum est discrimen quicquid velit Accur.

In L. 34.

1 *Oppida, & vniuersitates an possint introducere consuetudinem.*
2 *Communis sententia admittit vnam familiam inter se posse consuetudinem introducere.*
3 *Sed in vim pacti, non in vim consuetudinis valere declaratur.*
4 *Vlpiani consilium in hac l.*
5 *Iudicium enim constat contradictione.*
6 *An probasse dicatur consuetudinem qui ostendit contradi-*

cto Iudicio aliquando fuisse firmatum.

7 *Doctoris egregij attestatio de consuetudine releuat ab onere probandi.*

8 *De totius populi iure pronunciari videtur super consuetudine.*

Lib. XXXIIII. Idem Lib. 4. de Officio Proconsulis.

CVM de Consuetudine Ciuitatis, vel Prouinciæ confidere quis videtur, primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradicto aliquando iudicio consuetudo firmata sit.

1 CIVITATIS. An oppida † vniuersitates posśint inducere consuetudinem quęritur? an etiam ipsi Patres familias? De oppido est Tex. in l.p. C. quę sit longa Consuet. ibi *quæ in oppido frequenter in eodem controuersiarum genere seruata sunt*, est etiam tex. in l. an in totum. C. de ędific. priuat: Quanquam facile defendi posset oppidū pro ciuitate vsurpari. De consuetudine vniuersitatis in electionibus est tex. in l. notatum. §. vlt. ff. de decur. De consuetudine patrisfam. videtur tex. in l. Labeo ff. de suppell. leg. in.l. vel vniuersorum, ff.
2 de pignor. act. & † cū vnam familiam inter se ipsam posse consuetudinem inducere receptum sit, vt per Socc. cons. 61. nu. 5. lib. 3. Ias. in.l. omnes populi nu. 42. supra de iust. & iur. Socc. iun. cons. 61. nu 1. lib. 2. & est singularis decisio Ioan. And. post Vbert. in add. ad Spec. tit. de Instr. edit §. compendiose, non erit de aliqua vniuersitate, vel collegio disputandum, quod facile concedi poterit ad effectum obligandi se inuicem eos dū-
3 taxat de illa familia. Sed mihi videtur † consuetudo potius

valere

valere in vim pacti quam consuetudinis. Nam ius inducendæ consuetudinis ad ciuitatem, non vltra restringi posse existimo, vt inducta pro lege obseruetur. Et duci potest argumentum ex lege ista, quę de Ciuitate, vel prouincia mentionem facit, tum ex l. seq. ibi *tacita ciuium conuentione*, & in l. si de interpretatione ibi *quo iure ciuitas retro in huiusmodi casibus vsa fuerit*. Tum argumentum Iuliani in l de quibus ab expresso ad tacitum populi consensum non potest, nisi consuetudini ciuitatis vel prouinciæ cohętere.

3 *CONFIDERE*. Dixi ad Rub. lib. 3. c. vlt. Consuetudinem esse probandam, quare qui eam allegat confidit, donec exploratum non habeat a se probatam esse.

4 *EXPLORANDVM*. Videtur Vlpianus † huic ita confidenti consilium afferre, ne quandoq; sua fiducia fallatur, quod id primum inquirat, quia plurimum valet ad probandam cōsuetudinem, sic in l. is qui, ff. de rei vend. l. si quoniam. § p. ff. si ser. vend. & alibi consilium attulere Iureconsulti Coras. hic.

5 *CONTRADICTO*. Iudicium omne † constat contradictione actoris cum reo c. forus. de verb. sign. lis enim per negationem contestatur, neq; sola postulatio actoris rem in iudicium deducit. l. p. cum gl. ibi C delit. contest.

FIRMATA SIT. Id prima fronte non videtur attendendum propter regulam. l. sæpe. ff. de re Iud. Quare glo. vult non tantum semel contradicto iudicio, sed pluribus etiam vicibus sine contradictione obtentam esse. Et sane plurimum ambigitur quomodo probanda sit consuetudo, Tum vero, quod præsentis est inquisitionis, an qui deducit eam firma-
6 tam alias fuisse † contradicto Iudicio satis probasse videatur, & ita credo; sed puto etiam superesse aduersario facultatem probandi contrarium, quod ita deduco. Cum dubitatur
7 an Doctori † attestanti de consuetudine credendum sit, receptior sententia est in Doctore clari nominis eius attestationem facere pręsumptionem, quę onus probandi contrarium in aduer

sarium

sarium reijciat, ac ita intelligunt Bart. in l. de quibus in rep. nu. 21. supra eod. Dec. cons. 559. nu. 7. idem cons. 694. nu. 4. Socc. Iun. cons. 60. nu. 10. lib. 2. vbi ex adnumeratione doctorum magis communem affirmat, tū & magis communem dicit Aymon cons. 166. nu. 9. ergo eundem effectū consequi debet sententia iudicis quæ prævia plena cognitione lata sit, nam pro Iudice præsumitur. l. 2. C. de offic. ciui. Iud. & pro sententia. l. Herennius. §. Gaia cum glo. ibi ff. de euict. Tum etiam quia, non tam de iure vnius, quam de totius populi iure super con-
8 suetudine pronunciatum esse intelligitur † d. l. de quibus, vnde res Iudicata non tàm nocere tertio, quam totius populi consuetudinem probare videtur.

In L. 35.

1 *An duo Actus consuetudinem inducant.*
2 *Conuentionis verbum generale est.*
3 *Cum consuetudo non contradicit legi scriptæ, vtrumq; ius seruatur æqualiter.*

L. XXXV. Hermogenianus Lib. p. Iuris.

SED & ea, quæ longa consuetudine comprobata sunt, ac per annos plurimos obseruata, velut tacita ciuium conuentione, non minus quam ea, quæ scripta sunt iura seruantur.

ANNOS PLVRIMOS. Idem tempus significatur plurimis annis, quod longum, vel diuturnum adiuncta consuetudini significant.

OBSERVATA. Verbum hoc post illa verba *per annos plurimos.*

1 *plurimos* eam quæstionem diffinire videtur, an duo † actus inducant consuetudinem (quam tractat Bald. in l. de quibus nu. 14. & quidem ista annorũ distributio desiderare videtur, quod pluribus etiam, quàm duobus vicibus obseruata sit. Neq; frequentia inducitur ex duabus vicibus, quæ requiritur in consuetudine. l. p. C. quę sit longa consuet. & quemadmodum Connano, & Corasio, sic etiam mihi persuaderi non potest ex duplici actu induci consuetudinem. Nam quod bis decennio fieret, raro propter magnum temporis interuallum, vel etiam in viti factum esse fateamur oportet.

CONVENTIONE. Alij legunt conuentio. Cuius ver
2 bum † generale est. l. p. §. p. ff. de pact. lex expressam conuentionem requirit, quare sponsio dicitur. l. p. sup. eod. Consuetudo tacitam, & ideo retinet nomen generis, quod ad tacitam, & expressam pertinet. l. labeo. ff. de pactis Coras. hic. Itaq; ius omne ex populi conuentione firmari videtur; scriptum expressa d. l. p. non scriptum tacita, vt hic, conuentione firmantur.

3 *NON MINVS*. Intelligitur hoc, cum † ius scriptum, & non scriptum sibi inuicem non contradicunt, quia vtrumque seruatur æqualiter.

In L. 36.

1 *Corasius non recte colligit consuetudinem maioris authoritatis esse, quam ius scriptum.*
2 *Argumentum Paulii in hac l. est ad ornatum, & mere oratorium.*
3 *Prꝫterea sumitur ex parte approbatiua, non ex coactiua.*
4 *Lex necessario scripturam requirit.*
5 *Ius scriptum à non scripto iure, varijs modis distinguitur.*

L. XXXVI. *Paulus Lib. 7. ad Sabinum.*

IMO magnæ authoritatis hoc ius habetur, quod in tantum probatum est, vt non fuerit necesse scripto comprehendere.

IMO Hermogenianus à pari arguit consuetudinem esse seruandam; Paulus etiam quod aliquid plus insit consuetudi-
1 ni, adeo vt secundum Corasium † significet consuetudinem maioris censendam authoritatis, quàm scriptam legem, quod ex præcedentibus constat minime verum esse, cum ius non scriptum iuri scripto cedere cogatur. l. de quibus. sup. eod. l. 2. C. quę sit longa. consuet.

MAGNÆ AVCTORITATIS. Existimo Paulum potius consuetudinis exornandæ causa hoc dixisse, quam vt in aliquo iuri scripto detrahere vellet: est enim oratorie magis quam scholastice dictum: patet ex argumento ipso, cui nul-
2 la vis est, sed solus ornatus. † Nam ponitur comparatio inter consuetudinem, & legem scriptam; consuetudo magnę authoritatis habetur, quod non fuerit necesse scripto comprehendere; ergo lex non est magnę authoritatis, quia necesse fuit scripto comprehendere; hęc comparatio non est inter legem, & consuetudinem, sed inter factum legis, & factum consuetudinis, quoniam hoc sine scriptura transit in legem, non illud, & non potest alia ratione fieri comparatio legis, nisi antequàm scribatur, quia necesse est scripto comprehendere, cum enim scripta est, comprehensa est. An lex postquàm scripta est, sit eiusdem, vel minoris authoritatis hæc ratio non concludit. Prę-
3 terea † comparatio est ex parte approbatiua, non ex parte obligatiua, vel coactiua; Populus magis probat consuetudinē quoniam sponte suscipit: legem non ita, quod ei inuitus, ac reluctans subijciatur; Maior est authoritas inuitis, quam volentibus dominari. Sed authoritatis nomen improprie vsurpatur, vt gratiam istius iuris potius exponat. Constantinus dixit nō est vilis authoritas. d. l. 2. Ille rē dicere. Paulus rē laudare voluit.

NE-

4 NECESSE. Lex ergo necessario † scribenda est, cum sit
5 constitutio scripta c. lex dist. p. & ius scriptum † à non scripto iure, ita distingui videtur, vt hoc nisi scribatur non sit ius, illud vero, etiam si scribatur, non sit ius quia scribitur. Qua ratione non tantum consuetudo, sed ius naturale, & gentium ius erunt, etiam si non scribantur. In rationem iuris scripti conferuntur ius naturale, & gentium tanquam ciuile ius §. vlt. instit. de iust. & iure adhibito: §. constat auté. Quare si scriptura periret desinerent esse ciuile, sed quam diu in rationem illam veniunt, ius non scriptum ad solam cõsuetudinem pertinebit, cum alioquin, & ius naturale, & ius gentium etiam si non scribantur iura sint. Sed horum iurium præcepta duntaxat in ius ciuile collata consideramus.

In L. 37.

1 *Quorum sit interpretari, & Principis, & Iudicis, & Iureconsulti, vt consulentis, & vt professoris siue magistri esse traditur.*
2 *Interpretatio consuetudinis est probabilis, & necessaria.*
3 *Et præcedit ordine, & Principis, & quamcumq; aliam interpretationem.*
4 *Ratio præcedentium.*
5 *Iure consulti, Iudicis, atq; Magistri interpretatio necessaria non est, sed tantum probabilis.*
6 *Qui declarat nihil de nouo facit.*

L. XXXVII. Idem Lib. I. Quæstionum.

SI de interpretatione legis quæratur, in primis inspiciendum est, quo iure Ciuitas retro in huiusmodi casibus vsa fuit. Optima enim legum interpres est consuetudo.

INTERPRETATIONE. Hactenus de consuetudine, quæ suscipitur pro lege, & habet effectum disponendi. Nunc de consuetudine interpretatiua. Quotuplex interpretatio sit dixi in L. & ideo sup. eod.

IN PRIMIS. Cum etenim legis interpretādæ varia præcepta hactenus tradita sint, vt benignius interpretemur, vt secundum id, quod æque sit vtile. l. benignius l. nam vt ait. supra
1 eod. tum vero, cum plures interpretari † queant, vt Princeps d.l. & ideo, vt Iudex. l. non possunt, vt Iure consulti. l. item veniunt §. præter hæc ff. de pet. hæred. qui & hoc idem, vt Magistri, vel vt publici Professores præstare valent l. 1. C. de profess. qui in vrb. lib. 12. Accursius, ex ijs opponit, tum maxime, quod solus Princeps possit interpretari l. 1. & l. vlt. C. eod. distin-
2 guit vero, nec soluit. Ait enim † quod interpretatio consuetudinis est probabilis & necessaria; probabilis, quia probabile est simpliciter, quod vsu recipitur; necessaria (vt opinor) quoniam legis præcepto Iudices hanc interpretationem sequi tenentur. l. minime supra eod. Est vero quod Accursius omisit, & nodum soluit, non tantum probabilis, sed etiam in primis at-
3 tendenda, ac ita potior † ordine, si non authoritate. Princi-
4 pis interpretatio † authoritate potior est, non tamen ordine prior, quoniam locum habet, cum incerta est sententia legis. d. l. & ideo, & ibi dixi, At vbi consuetudo irrepserit interpretando, nullum adest incertitudinis vitium, ergo non est Princeps adeundus, quia lex per interpretationem consuetudis est certa, ergo hæc interpretatio est ordine potior, eaq; Principis remo-
5 ta, cæteris etiam præstantior. Magistri † vel Professoris interpretatio probabilis est, non necessaria, similiter, & Iudicis, quia non exemplis, sed legibus iudicandum est. l. nemo Iudex. C. de sententijs & interl. omn. Iud.

OPTIMA. Quoniam ab omnibus approbata, ac libentissime suscepta: contra vix est, vt cuiuslibet singularis interpretatio non habeat contradictores, vel non erit adhuc exploratum an vsui recte accommodetur.

IN-

INTERPRETES. Atqui, vt interpretatio iuri interpretato inesse creditur l. vlt. de leg. patr. tut. pars ipsius cẽseri debet arg. l. Iurisgent. §. quinimo, ff. de Pactis, & quemadmodũ qui
6 declarat † nihil de nouo facit, l. hæredes palam, §. sed & si notũ ff. de testam. ita consuetudo cum legis voluntatem interpretatur, & in apertum deducit, non quasi lege deficiẽte ipsa lex est, sed legis interpres, cum ipsius voluntatem siue sententiam paulo reconditam detegat, aperiat, & omnium oculis exponat.

CONSVETVDO. Si enim paucis Iurisperitis, & leges interpretantibus, cum de verbis legis ambigitur fidem habemus multo magis populo vniuerso (in quo & Iurisperiti comprehenduntur) interpretanti fidem adhibere tenemur. Coras. & Baro hic.

In L. 38.

1 *Res perpetuo similiter iudicata adæquatur consuetudini.*
2 *Perpetuo similiter Iudicare Baro accipit longo tempore.*
3 *Actus dissimiles consuetudinem non inducunt.*
4 *Aret. cons. 159. recte a Socc. in cons. 82. lib. 4. reprahenditur.*
5 *Idem tamẽ Socc. in eo cons. ab authore reprehensus.*
6 *Laudatur Guido Pancirolus.*
7 *Marito res Parapheruales administranti sufficit allegare fructus consumptos in promiscuos vsus.*

L. XXXVIII. Callistratus Lib. p. Quæstionum.

NAM Imperator noster Seuerus rescripsit, in ambiguitatibus, quæ ex legibus proficiscuntur Consuetudinẽ, aut rerũ perpetuo similiter iudicatarum authoritatem vim legum obtinere debere.

NAM non solum optimam interpretem, sed necessariam quoq; interpretationem esse sub infertur, Quod patere poterat ex l. minime & ex precedentibus.

SEVERVS. Huius historiam ex more eleganter Corasius describit.

IN AMBIGVITATIBVS. Late nomen ambiguitatis pro omni dubitatione accipi videtur: Celsus, vt contraheret addit in ambigua voce, ne de re ambigua etiam intelligeremus l. in ambigua supra eod.

1 *PERPETVO SIMILITER.* Adæquat † Calistratus consuetudinem, & res perpetuo similiter Iudicatas. Requirit ergo perpetuo, & similiter esse iudicatum. Perpetuo quia, quod semel Iudicatum est exempli loco est, quod vim legis non habet, quinimo nec illud Iudices sequi tenentur l. nemo C. de sent. ex interl. om. iud. ac ita cessat obiectum Accursij. Per-
2 petuo † autem longo tempore Baro interpretatur, vt respondeat precedentibus, ego tamen subsisto, Addit similiter, vt in-
3 telligamus † ex actibus difformibus, aut dissimilibus consuetudinem non induci, quod not. Acc. in l. cum de consuetudine supra eod. & tradit Bart. in l. 2. nu. 22. ff. sol. Matr. dixi etiam su-
4 pra in l. minime. Quo nomine recte † reprehenditur Aret. in conf. 159. longa est ista nu. 5. à Socc. in cons. 82. nu. 19. lib. 4. quod asseruit consuetudinem esse, vt communiter bona Paraphernalia vxoris, committantur administrationi viri; nam cōsilia multorum super facto contrario emanata ostendunt non
5 simili modo rem semper se habuisse. Sed versa vice † tamquam nimis rigidus, & ab omni æquitate deflectens reprehendi Soccinus debet in eius rei tam subtili ac perniciosa disputatione, quę nimium à maritali affectione abhorret; ac male Moderniores aliqui Soccino adhęsisse videntur deserentes lōge veriorem ac receptiorem Martini ac Bart. dist. in l. pen. ff. ad l. Falcid. quām viri solidiori iudicio prędıti sequuntur omnes & commu nė dicunt. Afflic. decis. 44. Guid. Pap. decis. 463. Gramat. decis. 103. nu. 173. Didac. 2. parti. releſt. c. 7. §. 1. nu. 2. tit. de sponsalibus. Quos omnes ex professo sequitur Summæ eru

ditionis

ditionis, & integritatis vir, mihiq; maxime colendus D. Guido
6 † Pancirolus conf. 76. per totum, quibusq; venalia responsa vtriq; comparanda non sunt, vt alibi etiam diligentiore exami-
7 ne prosequar, Illaq; † consumptionis in promiscuos vsus allegatio, tũ tamquam vero similis recipienda est, vt speciatim admittunt Saly. in l. Vlt. C. de Pact. conu. Flor. in subscriptione ad Cuma. conf. 105. Afl. & Gram. & vterq; Guido vbi supra; quod temperandum est, nisi fructuum præceptorum immensa quantitas eiusmodi allegationem reddat inuerosimilem, alioquin supradictorũ sententia retinenda est, tum quia omnis alia consumptio tanquam illicita, vel onerosa præsumenda non est c. quia vero simile de præsump. l. merito ff. pro Soc. l. cum de in debito ff. de probat. nam dietim consumere multa, vt vna vice omnia restituas plane fatua res est; tum vero non ab omnibus eodem stricto iure, & modo exigenda est ratio administrationis vt post Abb. conf. 12. lib. p. concludit Socc. idem conf. 46. nu. 2. lib. p. & conf. 73. nu. 2. eod. lib.

VIM LEGVM, Ergo necessaria non tantum probabilis est authoritas consuetudinis in iudicio vel extra introductę.

In L. 39.

1 *Quædam aliquando sine vlla ratione introducuntur*
2 *L. iniuriarum §. vlt. ff. de Iniur. declaratur.*
3 *Actio iniuriarum requirit dolum ex parte iniuriantis.*
4 *Error in hac l. contradicit rationi, non consensui, contra Accursium.*
5 *Consuetudo contra rationem, quomodo obtineri queat dubitatur.*
6 *Rationem distinguendo resoluitur.*
7 *Consuetudo Bononiensium erronea.*
8 *Error in existimanda suppellectili argentea.*
9 *Error circa ea quę bona per se, vel male sunt non inducit consuetudinem.*
10 *Argumentum a simili ex hac l. limitatum, cum simile à quo ducitur errore, non ratione consistit.*

11 *Inconuenientia multiplicanda non sunt.*

L. XXXIX. Celsus Lib. 23. Digestorū.

QVOD NON RATIONE introductum est, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum, in alijs similibus non obtinet.

QVOD NON RATIONE, Consuetudo enim debet esse rationabilis c. vlt. de consuetudine ficuti lex c. erit. dist. 4. nam suscipitur pro lege. l. de quibus supra eodem
1 tit. † tamen aliquando fit, vt quędā sine ratione introducantur.
2 Sic Vlpianus in l. 1. iniuriarum † §. vlt. ff. de Iniur. ait *Vsurpatum tamen, & hoc est (tametsi nullo Iure), vt quis prohiberi possit ante ædes meas, vel prætorium meum piscari.* Sed quia adhuc illud non erat consuetudine obtentum sequitur. *Quare si quis prohibeatur adhuc iniuriarum agi potest.* Et est singularis ille locus, quod erronea introductio, vel vsurpatio, quæ ra-
3 tione careant non excusent a dolo, cum iniuriarum † agi non queat, aduersus iniuriantem nisi ex dolo §. p. &. §. pen. Instit. de iniur. l. non solum ff. eod. Tunc vero ad excusationem proderit, cum consuetudine erit obtenta, vt hic.

SED ERRORE Accursius errorem hunc talem credit, qui consensum impediat, & regulariter quidem nil tam est contrarium consensui, quam error l. si per errorem inf. de Iud. ve-
4 rum † Celsus non de eo errore agit, quod ignorantem constituat, & inuitum, quia plena penes omnes scientia est eius, quod introducitur, dum in consuetudinem transit, quę cum omnium consensu nitatur, non obtinetur errore remouente consensum, sed remouente rationem consentiendi. Error igitur contradicit in hac l. rationi, non consensui, & vt dixi in l. 1. supra eodem semper cum in aliquo à recta ratione, & a virtute deflectimur,

deceptio

deceptio quędam est, nam decipimur specie recti, sed hęc deceptio non semper excusat, aut inducit inuitum, vt ibi dictū est.

5 *OBTENTVM* Obstat † l.2. C. quę sit long. consue. quia nō tantū valere potest consuetudo, vt rationem vincat, aut legem. Tum si veritati consuetudo cedere debet. c. consuetudo distincti. 8. quomodo poterit obtineri consuetudo contra ra-
6 tionem? Ratio duplex † naturalis, & ciuilis; contra naturalem rationem non obtinebit consuetudo, & ita procedūt contraria. quia ius naturale abrogari nequit. §. sed naturalia Inst. de iur. nat. gent. & ciuil. Contra ciuilem rationem potest per errorem
7 introduci, vt in exemplo Accur. de consuetudine † Bononiensi, qua Dominus manum ad Plaustrum imponens iuuādi causa, rem sui periculi faciat. Id enim concernit vtilitatem, siue damnū, quod ex iure ciuili metimur l. ius pluribus supra de iust. & iur. non id quod bonum, aut malum sit, iustum, vel iniustum
8 quod naturali ratione diffinimus. Sic ex errore † ius prodijt, relatum in argento Candelabrum argenteum, argenti esse credi propter vsum Imperatorum, vt Paulus scribit in l.4. §. Vlt. ff. de suppel. leg. cum tamen ratio seculi illius non dum admitteret supellectilem argenteam, & inquit *Error ius fecit* error
9 contra † ciuilem rationem, non contra naturalem, cui recipias vel ne nulla iniuria fit, quod hęc res non bonum, aut malum, iustum, vel iniustum, sed commodum, vel incommodū attingat.

10 *IN ALIIS SIMILIBVS* Egregia † ac plurimum notanda hęc moderatio est, qua argumentū à simili nullo casu recipiamus, cum simile à quo ducimus argumentum non ratione, sed errore nitatur. Nam debet fieri productio rationis, non er-
11 roris, quoniam inconuenientia † multiplicāda non sunt, vt tradit Bal. in l. lege. nu.4. C. de leg. hęred. & probatur supra in l. quod vero contra, Ergo à contrario ratione inducta consuetudo ad casus similes produci poterit. l. de quibus supra eod. & probatur in l. illud, ff. ad l. Aquil. dixi etiam in l. non possunt supra eodem.

In L. 40.

1 *Ex non præmissis non potest inferri conclusio.*
2 *Nulla conuentio est, quæ non habeat in se consensum.*
3 *Diuisio huius legis similitudine conuentionis explicata.*
4 *Quod ius necessitas constituisse dicatur Corasij, & Baronis sententia.*
5 *Accursij Opinio de eadem re.*
7 *Conciliantur, & coniunguntur, vt tertiam authoris sententiam conficiant.*

L. XXXX. Modestinus Lib. primo Regularum.

ERGO OMNE IVS, aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmauit consuetudo.

ERGO OMNE, Conclusionem & epilogum per diuisionem iuris ex præcedentibus facit, & dicto ergo Baronis sententiam satis oppugnat qui diuisionem hanc colligi ex
1 sequentibus, etiã voluit. Nam ex non † præmissis non potest 1
inferri conclusio. Hanc diuisionem fieri voluntex causa efficienti Coras. & Baro hìc, vndecumq; ducatur quoniam Modestini est, reprehendi non debet, sed quoniam admodum impropria & à remotis est laudari non potest. Explicabo igitur 1
eam similitudine contractuum siue conuentionum; quarũ nulla
2 est † quæ non habeat in se consensum l. p. §. adeo ff. de pact. & tamen contractus, quidam re, quidam verbis, quidam literis, quidam consensu fieri dicuntur l. p. ff. de Act. & oblig. Non quod omnes non habeant in se consensũ, sed quia in quibusdam vt societate, mandato; locatione, cõductione, emptione; venditione nihil potius consensu habeatur, in cæteris non ita. Ita

in specie

in specie nostra ius omne (de iure ciuili Romanorum intelligendum est, per relationem ad l.p. supra de iust. & iur. ad l. 2. supra de orig. Iur. nam alterius iuris tractatio ad Modestinum pertinere non poterat, consensus fecit; Etenim consuetudo tacito ciuium consensu) inducitur. l. de quibus supra eod. & ius quod necessitate constituitur, siue cum Accursio ad ius gentium referamus, siue cum Coras. & Barone ad constitutiones principum & Senatusconsulta, non nisi per consensum iuri ciuili adnumeratur; Nam in Principem, & in Senatum populi consensu translata authoritas est l. 1. infra. tit. prox. §. lex inf. Inst. de iur. nat. gent. & Ciuil. Cæterum † consuetudo, & necessitas quasi
3 causę potiores, siue proximiores considerantur. Quare ius quod consensus fecit, sic ex consensu factum dicimus vt vsus longi temporis expectandus non fuerit, tùm verò semoto consensu necessitatem nullam habuerit, vt ideo consensus hic pro expresso ponatur qui in lege scripta requiritur.

AVT NECESSITAS. Corasius & Baro necessita-
4 tem † considerant in constitutione Principis, & Senatusconsulto, cum Pomponius in l. 2. §. deinde quia supra de orig. iur. dicat, quod necessitas ipsa primum curam Reip. ad Senatum deduxit, post vero fuisse necesse reip. per vnum consuli, ac ita lex, tum regia, tum de senatusconsultis, necessitate constitu-
5 ta videatur †. Accursius retulit ad ius gentium, cum illud humanis necessitatibus exigentibus homines constituerint §. Ius autem Inst. de iur. nat. gent. & ciuil. in eo enim constituendo sic necessitas pręcessit consensum, vt consensus necessitati potius, quam iuri videatur adhibitus; & ideo in eo iure constituendo potior fuit necessitas consensu: At vero si ita se habet, quęro
6 præcepta naturalia, † ex quibus etiam constat ius ciuile, §. vlt. inst. de iust. & iur. quam causam habeant? Non cõsensus, quoniam à diuina prouidentia constituta sunt non consuetudinis, quoniam ante mores hominum esse ceperunt, ergo necessitatis, ne dicamus hac diuisione compræhensa non fuisse, quod velit nolit homo legi naturæ subijciatur, atq; à pręscripto naturalis rationis declinans, reus sit violatę legis. Sed hæc videtur necessitas in homine recipiente legem, non in D O M. eam consti-

tuente. Attamen præcesſit necesſitas, dum ea præcepta naturalia in ius ciuile relata ſunt, ac ita quæ erant præcepta naturalia, ex necesſitate ciuilia conſtituta ſunt. Quamobrem depoſitum reddi præceptum eſt iuris naturalis. c. ius naturalem diſt. p. Sed etiam ex necesſitate magis quam ex cõſensu factum eſt
7 præceptum Iuris ciuilis. Itaque par ratio † videtur in Accurtij, & Baronis ſententia; quare ſatius duco vtramq; coniungere, quam alteram reijcere, ſed ſi Principium conſtitutiones ſpectemus, hæ quidem conſtituuntur placito, non necesſitate l. p. inf. tit. prox. quare necesſitatis cauſa in ijs remotior eſt per relationem ad regiam legem, & idem in Senatuſconſultis.

FIRMAVIT. Recte hoc verbo vſus eſt, quoniam vim accipit ex diuturnitate temporis, & ex eo quod per plures annos ita conſueuimus, ius hoc firmum ſtabileq; redditur, quod non firmatum conſuetudine, non obligat, & in disſimiles vſus facile recedit, & euaneſcit. Conſenſus igitur tunc proprie ius facit, cum poteſt, & non facere, l. eius eſt velle, ff. de reg. Iur. necesſitas conſtituit, firmat conſuetudo. Sed hæc diuiſio ſi ad cuiuſq; Iuris diffinitionem referatur, & ad præmiſſam in Rubrica legum notionem, magiſtralibus aut Iureconſultorum, aut philoſophorum diuiſionibus parũ cohęret, & minima quadam ex parte reſpondet.

In L. 41.

1 *Coraſij error hanc diuiſionem ad cauſam formalem referentis*
2 *Dubitatio circa eamdem diuiſionem, quod nullam habeat rationem honeſti, & eiuſdem reſolutio.*
3 *Diuiſionis huius cum diuiſione Interdictorum comparatio.*
4 *Quotuplex acquiſitio ſit.*
5 *Duo eiuſdem effectus retinendi, & conſeruandi.*
6 *Epilogus præcedentium.*
7 *Excuſatio Authoris.*

TO-

L. XXXXI. Vlp: Lib. 2. Institutionum.

TOTVM autem ius consistit, aut in acquirendo, aut in conseruando, aut in minuendo, Aut enim hoc agitur quemadmodum quid cuiusque fiat, aut quemadmodum quis rem suam, vel ius suum conseruet, aut quomodo alienet, aut amittat.

1 TOTVM AVTEM IVS Corasius † hanc diuisionem ait respicere causam formalem, quod plane falsum est, & à vi verborum etiam valde alienum, Nam res quęlibet sua forma consistit, non in sua forma. Neq; enim dicimus hominem in ratione consistere, sed ea constare; consistere in aliquo accidens quoddam est, quod persupponit illud esse, quod consistit. Quare ad materiam quandam, nec tamen magis propriam referre placet, in qua ius cōsistere nō aliud plane sit, quā
2 versari; & ea de re assidue tractare. Sed obstat † huic diuisioni quod ius omne ponat in rebus, honesti vero nullam rationem suscipiat; cum tamen primam rerum omnium ius honestatem vitę pręcipere soleat, §. Iuris inst. de iust. & iur. Sed vt Vlpiani declarat inscriptio, cum lex ista cohęreat cum l. p. supra de iust. & iur. opinor Vlpianum in hac diuisione duntaxat ad ius priuatum respexisse, qua ratione dixit totum, non om-
3 ne. Huic aliqua † ex parte respondet. Illa interdictorum diuisio quod quædam adipiscendę possessionis sint, quædam retinendę, quędam recuperandæ, §. sequens inst. de interd. prima duo cohærent diuisioni prorsus, tertium non ita, nec enim amittendæ possessionis oportuit comparari interdictum, sed amissæ recuperandę.

ACQVIRENDO dominio rerum directo, vel vtili, pos-

feſsione, vel quaſi aut obligatione aliqua, aut dicamus in acqui-quirendo rem corporalem, vel incorporalem; nam ita rem omnem complectimur, quæ in acquiſitionem venire poſsit Inſtit. de reb. corp. per totum.

CONSERVANDO Fruſtra enim ius cuiq; tribueret quod ſuum eſt, niſi tributum conſeruaret.

MINVENDO Alienatio diminutio eſt, quare prohibitus diminuere, erit prohibitus alienare vt hac l. probat.

4 *CVIVSQVE FIAT.* Fit † autem ſiue contingit acquiſitio omnis, vel iure naturali, vel ciuili. §. ſingulorum inſt. de rer. diuis. Acquirimus autem titulo lucratiuo, vt ex teſtamēto, vel ab inteſtato, vel ex donatione; onerofo, vt ex cōtractibus ſe rè, omnibus, mutuo, cōmodato, depoſito, pignore, ac ex delictis, cum pœnam perſequimur, furto, rapina, damno, iniuria, & ſimilibus.

REM SVAM nempe corporalem, quod rem incorporalem ſtatim ius ſuum dixerit.

5 *ALIENET* Duo enim ſūt aquiſitionis effectus, † vt cōſeruare ac nobis retinere poſsimus, vt etiam alienare vel amittere. Vterq; procedit ex regula. l. in re mandata C. mand. Ex
6 ijs † apparet titulum hunc (vt Bar. etiam hic notat) pertinere, vel ad ius conſtituendum vel interpretandum. Conſtituendarum legum ſiue iuris cauſa, quid lex ſit, ex quibus conſtituatur, & quæ ſit virtus ipſius, tum in quas perſonas conſtituatur vſq; ad d. l. neq; leges explicatum eſt. Tum quia aliquando hæſitamus circa ſententiam legis, aliquādo circa verba, quid incerta ſententia legis, quid rurſus eadem certa faciendum ſit diffinitum eſt, ac de productione legum, tum facienda, tum vitanda, & ijſdem, vel ratione, vel conſuetudine interpretandis hactenus diſputatum eſt, quæ omnia diligenter tenere, non tam ijs, qui reſpondere, aut Iudicare conſtituunt perquam vtile eſt, quàm etiam ijs, qui mentem altius attollere, ac leges vel conſti-

tuere

tuere, vel abrogare Principi suggerere debebunt maxime necessarium. Sed iam † ad D. O. M. ac Beatæ Mariæ semper virginis, tum etiam Dominici, Catherinæ, Francisci, ac Bernardini Diuorum tutelarium laudem, fas est cotrahere vela, petere portum, & finem peregrinationis facere. Scio eruditiores in hisce commentarijs multa desideraturos, sed quia teneris addiscentium ingenijs deseruiendum esse constitui, consulto quędam pretermissa sunt. In plerisq; tamen meæ Musæ paupertatem aperte confiteor, & oro, vt ab ea parte excusationem benigni, mitesq; recipiant, vnde rigidi, ac seueri accusationem instituere possent.

7

F I N I S.

REGISTRO.

a † †† ††† †††† ††††† †††††† A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z.
Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vv Xx.

Tutti sono duerni, eccetto ††††††† che è mezzo foglio.

[library stamp]

ERRATA	CORRIGITO
PAG. 8. vers. 27. deſerentes Deũ legẽ.	deſerentes Deum, legem
eadem, verſ 35. affirmat	affirmant,
pag. 11. verſ. 13. ſapientim	ſapientis mente
eadem, vers. 29 rationi	ratione
pag. 13 vers. 13 ſunt inſtar,	ſunt, inſtar
eadem, vers. 15 cum legis	vim legis
pag. 14 vers. p. quo nomina	quo nomine
eadem, vers. 2 propriam ratione	propriam rationem
pag. 31 vers. 23 iniquis	inquis
pag. 34 vers. 20 reſta ratio	recta ratio
eadem, vers. 33 quæ mutantur	quę putantur
pag. 37 vers. 8 beneficio excludit	beneficio excluditur
pag. 40 verſ. 22 ſuper æterna	ſuper aſtra
eadem, vers. 25 hortis ad hortem	hoſtis ad hoſtem
pag. 41 vers. 16 ſola naturale lege	ſola naturæ lege
pag. 43 verſ. 34 coercentur audacia	coerceтur audacia
pag. 46 verſ 24 lites abhoorret	lites abhorrent
pag. 51 verſ. 19 vis ciuile	ius ciuile
pag. 52 vers. 12 propoſirum a ſe	propoſitam à ſe
pag. 63 verſ. ult. leges altò	leges alio
pag. 68 verſ. 32 pro poteſtatem	pro poteſtate
pag. 73 verſ. 17 iuris interpręiatione	iuris interpratationem
pag. 77 verſ. 16 promanen	promanent
pag. 88 verſ. p. ſimpliciter bonus	ſimpliciter bonos
eadem verſ. 31 qui tu poenæ	qui metu poenæ
eadem, verſ. 33. ſtarutum Reipublicæ	ſtatum Reipublicę
pag. 107 verſ. 33 erit, debeatur	erit, ne debeatur
pag. 111 verſ. 5 non reijciant	nunc reijciant
eadem verſ. 29 veritas eſt	veritus eſt
pag. 112 vers. 29 notandum eſt qui	notandus eſt quidam
pag. 113. verſ. 10 vis naturę	ius naturę
eadem, verſ. 11. immutabilem	immutabile
eadem, verſ. 18 non queſant	non queant
eadem, verſ. 22 naturaliter extra pugna,	naturaliter entia, pugna
eadem, verſ. 32 refulgent	refulget
pag. 114 verſ. 14 poteſtatem pectes	poteſtatem ſpectes
pag. 115 verſ. vlt. quærito	Quarto
pag. 117 verſ. 27 non carere	non caret
pag. 122 verſ. 7 inier homines tam piium	inter homines tàm pium
pag. 123 verſ. 14. vt non legibus	vt in legibus
pag. 138 verſ. 15 ut eum aditu	vt cum aditu
pag. 142 verſ. 26 vis vniuerſum	ius vniuerſum
pag. 143 verſ. 2 verſus	rurſus
pag. 148 verſ. 14 annullatus	anulatus
pag. 152 verſ. 23 ſola mitatur	ſola limitatur

pag.

ERRATA	CORRIGITO
pag. 155 verſ. 15 hunc	ſiue
pag. 156 verſ. 12 ſeruiſſet	ſciuiſſet
pag. 163 verſ. 3 in poteſt	iri poteſt
pag. 169 verſ. 22 ius non habere	ius putauit habere
pag. 173 verſ. 16 condutio	condictio
pag. 183 verſ 5 rogatum velit	rogatum velim
pag. 189 verſ. 22 vnamq; voce	vnaq; uoce
pag. 193 uerſ. 12 continehat	continebat
pag. 198 uerſ. 13 lege dedit	legem dedit
pag. 200 uerſ. 26 prudendis iuris	prudentis, iuris
pag. 201. uerſ. 28 Iura conſtituti	iura conſtitui
pag. 202 uerſ. 4 incultatam	inculcatam
eadem, uerſ. 5 repetionem	repetitionem
pag. 203 uerſ. 28 lapidius pluuijs	lapidibus pluuijs
pag. 208 uerſ. 19 & mendentur	& medentur
pag. 211 uerſ. 7 in actibus	actus
pag. 212 uerſ p. commodatos	commendatos
pag. 212 uerſ. 9 Accurs.	Accurs. hic
pag. 221 uerſ. 20 ſingulare	ſingularem
pag. 240 uerſ. 8 iurare	curare
pag. 242 uerſ vlt: Vi	Vix
pag. 243 uerſ: 8 ſupplet	ſupplent.
pag, ead. uerſ: 12 & 13 alienatione	alienationem
pag: 253 uerſ ult: ponit	poſsit
pag: 255 uerſ. 4 & 5 perpetuant	perpetuat
pag: 262 uerſ: p. ſeruam	ſeruum
pag. 266 uerſ. 6 & à celſo	Ego à Celſo
pag. 270 uerſ. penult: illam legem	illa legem
pag. 280 uerſ. 19 nullor	nullorum
pag. 320 vers. 11 de Auguſt.	de Auguſto
pag. 321 verſ. 15 non ſcripto	pro non ſcripto
pag. 326 uerſ: 26 reſtringitur?	reſtringi?
pag. 328 verſ. 8 purificari	purificari
pag. 330 verſ. p. introducenda	introducendam
pag. 541 uerſ. 31 circa. male.	circa. mala.

Ex Indice Capitum

pag: 2. auertuntur	auertunt

Cætera diſcreto ac beneuolo Lectori corrigenda relinquuntur, quod opere procul ab Authore impreſſo aliter emendari non potuerint.

Franciſcus Toſius.

